

ФАКУЛТЕТ ПО ИЗКУСТВОТА
КАТЕДРА „ХОРЕОГРАФИЯ“

Борислава Веселинова Тодорова

Обучението по балет в България, извън държавната
образователна система. Принципи на преподаване.
Репертоар (XX-XXI век)

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА
ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“

Научен ръководител: проф. НИКОЛАЙ ЦВЕТКОВ

Благоевград
2023

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА АВТОРСТВО

Във връзка с представения дисертационен труд на тема “Обучението по балет в България, извън държавната образователна система. Принципи на преподаване. Репертоар (XX-XXI век)” и провеждането на процедура за присъждане на образователна и научна степен “доктор” в професионално направление “Музикално и танцово изкуство”,

Декларирам, че настоящата дисертация е мой авторски продукт. Използваните източници на информация са документирани и цитирани коректно, съгласно действащите в Република България стандарти. Посочените като постигнати резултати не са заимствани от изследвания, в които нямам участие.

Благоевград, дата:

Подпис:

/Борислава Тодорова/

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД..... - 6 -

ПЪРВА ГЛАВА - Генезис, еволюция и същност на балетното изкуство в България през първата половина на XX век..... - 17 -

1.1 Обзор на формирането на танца през вековете - от Древността до края на XVI век.....- 17 -

1.1.1 Формиране на балетното изкуство от създаването му до днес (XVII - XXI век) .....-19-

1.2. Балетното изкуство в България през първата половина на XX век.....- 31-

1.2.1 Балетното изкуство в България през първата половина на XX век според проучванията на българските изследователи .....-31-

1.2.2 Същност на обучението по балетното изкуство в школите в България през първата половина на XX век.....-45-

1.2.3 Ролята на читалищата за развитие на изкуство, култура и просвета през първата половина на XX век.....- 64-

Изводи от Първа глава “Генезис, еволюция и същност на балетното изкуство в България през първата половина на XX век”..... -69-

ВТОРА ГЛАВА: Развитие на балетното изкуство през втората половина на XX век и началото на XXI век . Методи на преподаване. Репертоар..... -70-

2.1 Развитие на балетното изкуство през втората половина на XX век..... - 71 -

2.1.1 Развитие на балетните школи извън държавната образователна система и читалищна дейност през втората половина на XX век.....-73-

2.1.2. Методи на преподаване на балетните школи, извън държавната образователна система и читалищната дейност през втората половина на XX век..... - 77 -

2.1.3 Ролята на читалищата за развитие на изкуство, култура и просвета през втората половина на XX век..... - 81 -

2.1.4. Балетните школи в читалищата през втората половина на XX век.....-83-

2.1.5. Репертоар на балетните школи и читалищата, извън държавната образователна система през втората половина на XX век ..... - 95 -

2.2 Развитие на балетното изкуство през XXI век до днес ..... - 103 -

2.2.1. Методи на преподаване в балетните школи, извън държавната образователна система и читалищна дейност през XXI век до днес..... - 110 -

2.2.2 Балетните школи в читалищата през през XXI век до днес..... - 122 -

2.2.3. Репертоар на балетните школи и читалищата, извън държавната образователна система през XXI век до днес..... - 130 -

2.3 Специфики на методите на обучение по балет през XX - XXI век.....	- 137 -
2.3.1 Сравнителен анализ на балетния подход и обучение в периода XX - XXI век.....	-137-
2.3.2 Разлики в преподаването в балетната школа през XX и XXI век.....	-142-
Изводи от Втора глава “Развитие на балетното изкуство през втората половина на XX век и началото на XXI век . Методи на преподаване. Репертоар”.....	-151-
ТРЕТА ГЛАВА: Онлайн методи на преподаване на класически балет в съвременната реалност. Концептуален модел на образователния процес в школите по балет.....	- 153 -
3.1. Онлайн методи на преподаване по балет в съвременната реалност и възможности за изява на балетните школи.....	- 153 -
3.1.1 Обзор на промяната в начина на танцуване и общуване, породен от Covid-19.....	-154-
3.1.2 Балетните школи, извън държавната образователна система в условия на Covid-19.....	- 158 -
3.2 Концептуален модел за изграждане и реализиране на обучението по балет в школите.....	- 170 -
3.2.1 Тестване на предложени Концептуален модел на обучение по балет в школите с пилотна група деца.....	- 185 -
Изводи от Трета глава: “Онлайн методи на преподаване на класически балет в съвременната реалност. Концептуален модел на образователния процес в школите по балет”.....	- 198 -
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	- 199 -
ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	- 204 -
БЛАГОДАРНОСТИ.....	- 205 -
БИБЛИОГРАФИЯ.....	- 206 -
Електронни източници.....	- 208 -
РЕСПОНДЕНТИ.....	- 224 -
ПРИЛОЖЕНИЯ.....	- 225 -
Приложение 1: Таблица 1: “Балетни школи през XXI век по областни градове”..	- 225 -
Приложение 2: Таблица 2: ”Балетни школи през XXI век по областни градове, за които има непълни данни. ”.....	- 237 -

Приложение 3: Статистически данни във връзка с броя на населението в страната в периода 2022 - 2023 година.....	- 240 -
Приложение 4: Читалища, в които има данни за развитие на танцови школи. Източник Ангелов Б, Демерджиев В, Константинов Г, Христов Д., Дойнов Дойно, Захариева Е., Караславов И, Петров Кр., Цоцорков Л, Гюрова М, Мечев М, Шишкова Н, Сираков С, Славов Слави, Ганов Хр.,Енциклопедия Възрожденски читалища, изд. Богианна, София, 2011 г.....	- 253 -
Приложение 5: Анкетно проучване.....	- 269 -
Приложение 6: Анкетно проучване.....	- 270 -
Приложение 7: Анкетно проучване.....	- 272 -
Приложение 8: Инструкция за предаване на домашна работа в електронна среда и провеждане на онлайн урок чрез платформа - Google / Google for Education.....	- 288-
Приложение 9: Бланка за разписване на урок.....	- 290 -
Приложение 10: Примерни упражнения за работа в електронна среда на деца на възраст 6+ години.....	- 291 -
Приложение 11: Съвети за учителя. Техники на преподаване / самостоятелни упражнения за децата.....	- 294 -
Приложение 12: Анкетно проучване.....	- 296 -
Приложение 13: Анкетно проучване.....	- 297 -
Приложение 14: Таблица 11: Първа пилотна група - 17.07.2023 г.....	- 298 -
Таблица 12: Първа пилотна група - 21.07.2023 г.....	- 299 -
Таблица 13: Първа пилотна група - 28.07.2023 г.....	- 300 -
Приложение 15: Таблица 14: Втора пилотна група - 02.08.2023 г.....	- 301 -
Таблица 15: Втора пилотна група - 07.08.2023 г.....	- 302 -
Таблица 16: Втора пилотна група - 11.08.2023 г.....	- 303 -

Увод

Танцът има силата, която без думи, само и единствено с движения, пластика и пантомима, да разкаже история и тя да бъде разбрана от зрителя. Чрез комбинация от стъпки, жестове, костюми и персонажи, имащи различни характеристики, балетът предава определени настроения и емоции, които взаимодействат с цялостното сценично оформление и водят до пренасянето на зрителите в един друг, различен свят. Често пъти той е вълшебен и включва в себе си мистични герои, феи, вилиси и самодиви, но водещи винаги остават чисто човешките емоции и взаимоотношения. Чрез движенията си танцьорите предават своите търсения, а в комбинация с музикалния съпровод, публиката става съпричастна с чувствата, които завладяват главните действащи лица и в нередки случаи асоциира собствените си преживявания с видяното. Бележитият възродител на френския балет Серж Лифар¹ казва “В началото бе танцът, не словото!”², което кореспондира с богатата история на танца и пътя ѝ на развитие до днес.

Темата “Обучението по балет в България, извън държавната образователна система. Принципи на преподаване. Репертоар (XX - XXI век).” предполага обширно проучване на работата на балетните школи днес и връзката им с миналото. Школите по балет през XXI век у нас са много и няма как всички те да бъдат включени в проучването, но това не е и необходимо, тъй като предметът на дисертационния труд не е пряко свързан със статистическо проучване и изготвяне на справочник с всички съществуващи балетни школи в страната, а с представяне на начини на преподаване и примери от репертоара на балетните школи. На база на това ще се направи сравнителна характеристика между методите на преподаване през XX век и тези през XXI век и ще се създаде Концептуален модел за преподаване в балетна школа, извън държавната образователна система.

За да бъде темата максимално изчерпателна, в *Приложения 1* са включени примери за балетни школи, извън държавната образователна система, за които има налични данни по критерии - година на създаване и ръководител, като информацията е към 2023 година. Балетните школи са подредени по азбучен ред, находящи се само в областните градове на България. В *Приложение 2* фигурират балетните школи, отново разпределени по областни градове, за които има липсващи данни по горепосочените критерии, но информацията за съществуването им е налична и затова са представени отделно.

Целта на това проучване е да се покаже представителна извадка на балетните школи, извън държавната образователна система, в страната към момента. Очакваните резултати са да се проследи от една страна количеството на балетните школи в днешно време, сравнено с това през XX век, а от друга да се представи информация за броя на учениците (момичета) от I до VII клас, съпоставени с броя на балетните школи в

---

¹ Серж Лифар(Сергей Михайлович Лифарь) (1905-1986) - балетист, балетмайстор, роден в Украйна.

² Александрова А. Първосъздателят, изд.Българска книжарница, София 2008 г. 123 стр./ 66 стр.

съответния областен град. Това ще покаже количеството на възможностите, които имат децата при избора на балетна школа в съответния град.

В изследването към месец декември 2023 г. са разгледани общо 165 балетни школи, извън държавната образователна система. (128 бр в Приложение 1 и 37 бр. в Приложение 2).

Работещи през:

- XX век - 39 на брой (Приложение 1),
- XXI век - 91 на брой (88 на брой в Приложение 1 и 3 на брой Приложение 2)

В резултат става ясно, че през XXI век балетните школи са с над 50 % повече от тези през XX век. Това говори за по-широка популярност на балетното изкуство, повече обучени балетни педагози, които преподават, както и по-голям интерес от страна на деца и ученици.

В Приложение 3 са представени статистически данни, отнасящи се до броя на населението по областни градове, а в Таблица 2 - резултатите от проучването, касаещо броя на момичетата от I до VII клас и възможността им да посещават балетна школа, извън държавната образователна система в страната. Изследването касае представителна извадка на балетни школи, а диференциацията по полова принадлежност е свързана с тенденцията в балетните школи у нас учениците да бъдат предимно момичета и то на възраст между 7 и 14 години най- често, именно ученици от I до VII клас. От данните в Таблицата се вижда относителният дял на учениците, посещаващи една балетна школа в дадения областен град.

Анализът на броя на балетните школи в различните градове на България разкрива значителни различия между различните областни градове. Прави впечатление, че в градове като Видин, Кърджали, Кюстендил, Монтана, Плевен и Смолян липсва конкуренция между балетните школи и това ограничава избора на децата, желаещи да танцуват класически балет. Разбира се, следва да се отбележи, че данните не са изчерпателни, поради това че представят само областните градове, но отразяват настоящата ситуация в тях и осреднената стойност на възможностите на децата във връзка с обучението им по класически балет, извън държавната образователна система.

В контраст с по-малките градове, в София, Варна и Пловдив наблюдаваме висока конкуренция между балетните школи. Интересното е да се отбележи, че най-големият брой ученици е в София, което не е изненадващо, предвид броя на населението в столицата, но любопитното е, че съотношението ученици/брой школи (693.58) е по-ниско в сравнение с по- малките градове като Габрово (712.5) и Враца (925.5). Това може да бъде признак за по- голяма конкуренция и изисквания за включване в балетните школи в столицата, където се избира измежду по-голям брой възможности. Този конкурентен пейзаж предоставя на учениците широк избор и възможности за постигане на високо качество на образование. Съответно изборът, предоставен на децата в тези градове, е по-разнообразен и индивидуализиран, като това може да подкрепи тяхното развитие и амбициозни творчески пътеки.

Това проучване има повече статистическа насоченост и показва общата картинка относно балетните школи в областните градове в страната. За да се изведат примери за методи на преподаване и да се направи съпоставка с преподаването на балет през XX и XXI век е необходим по-детайлен преглед на балетните школи.

Примерите, които ще се разгледат подробно са на важни и значими за мен балетни школи, които следват традициите, имат ясно изградена стратегия и модел на работа, дават възможност на своите ученици за професионална изява, а една част от тях и за продължаващо кариерно развитие в рамките на балетната школа. Опитът, който предават те, се основава именно на доверие и в голяма степен приемственост между поколенията. Друг ключов фактор е желанието и готовността им да споделят своя опит или той да бъде публично оповестен.

Балетните школи, които се включват с информация за начини на преподаване и репертоар са подбрани по следните критерии, като всяка представена школа отговаря на поне 4 от общо 5 критерия за подбор. :

- **Време на възникване** - обхващат се двата времеви периода, разглеждани в дисертационния труд - XX и XXI век и възникването и работата на балетните школи във всеки един поотделно.
- **Източници на информация** - школи, за които има налична информация от печатни и електронни източници.
- **Добри практики** - школи, които имат работещи механизми относно обучението по балет на деца, извън държавната образователна система.
- **Устойчивост на развитие и време на съществуване над 10 години** - школи, които имат дългогодишна история и са едни от най-емблематичните за населените места, в които са създадени.
- **Собствено проучване - (разговори, интервюта)** - Школи, за които има информация от наши съвременници, които са разказали своите детски спомени в лични интервюта и са представили своя опит като балетни педагози на школи, извън държавната образователна система днес.

Така школите, които ще се включат в дисертационния труд като примери за обучение по балет, извън държавната образователна система са следните:

- В Глава 1 “Генезис, еволюция и същност на балетното изкуство в България през първата половина на XX век” и по-конкретно в 1.2 “Балетното изкуство в България през първата половина на XX век” ще се разгледат общо **23 на брой балетни школи**³, сред които информация за методика на преподаване има за **7 от тях**⁴ и за репертоар също в **8 на брой**⁵.

---

³ **Школи на:** Пешо Радоев, Александър Димитров, Руска Колева, Анастас Петров, Фео Мустакова, Тамара Карсавина, Борис Князев, Е.Лорен, Е.Глюк, Маргарита и Макс Фроман, Елизавета Андерсон, Викторина Кригер, Мария Юриева, Анна Воробьова, Вера Александрова, Диди Спасова, Живко Бисеров, Мария Димова, Лазар Малешков, Спасия (Паци) Богатинова, Танка Николова, Писковска, Балетно студио “Макове”.

⁴ **Данни за методика на преподаване в школите:** Пешо Радоев, Александър Димитров, Руска Колева, Анастас Петров, Фео Мустакова, Вера Александрова, Живко Бисеров)

⁵ **Данни за репертоар в школите на:** Пешо Радоев, Александър Димитров, Руска Колева, Анастас Петров, Фео Мустакова, Живко Бисеров, Писковска, Балетно студио “Макове”)

- Във Втора глава “Развитие на балетното изкуство през втората половина на ХХ век и началото на ХХІ век . Методи на преподаване. Репертоар.” ще бъде представен сравнителен анализ на методите на преподаване през ХХ и ХХІ век, като примери от своята работа и репертоар са разгледани в общо **54 балетни школи**, извън държавната образователна система в България (общо 33 на брой през втората половина на ХХ век⁶ и 20 на брой през ХХІ век⁷). Балетните школи са от общо 18 населени места в България⁸ като информацията е както следва:

- **Балетни школи през ХХ век:**

- 15 на брой балетни школи, извън държавната образователна система и читалищата през втората половина на ХХ век.⁹
- 18 на брой балетни школи към читалища в страната през втората половина на ХХ век¹⁰

⁶ **Балетни школи, извън държавната образователна система през втората половина на ХХ век** на: Красимира Колдамова (гр.София), Валя Вербева (гр.София), Снежана Дескова (гр. Стара Загора) Елка Полянова (гр.Перник) Вера Николова (гр.София), Петя Георгиева (гр.Шумен), “Данс център”, (гр. София), Студио “Модерен балет”,(гр. Русе), Балет “Роберта”, Спортен клуб “Роберта”(гр.София), Балетна школа към Дворецът на пионерите (гр.София), Wind space (гр. Пловдив), Културен дом Г.М.Димитров (гр.София), Балет “Терпсихора” Русалия Кирова (гр.Пловдив), Школа на Живко Бисеров /Цветя Джумалиева (гр.София), НЧ “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), Читалище -паметник “Отец Паисий - 1859” (гр. Самоков), НЧ “Зора - 1858 г. (гр.Дупница), НЧ “Искра - 1860 “ (гр. Казанлък), НЧ “Природа и наука” (гр. София), НЧ “Г.С.Раковски 1925”,(гр. София), НЧ “Напредък - 1984”, (гр. Търговище), Ловчанско читалище “Наука - 1870” (гр.Ловеч), НЧ “Съгласие- 1862”,(гр.Ямбол), НЧ “Напредък - 1869” , (гр. Горна Оряховица), НЧ “Възраждане - 1928” (гр.София), Читалище “Аура-1929” (гр. София), Читалищна балетна група с ръководители Лазар Малешков и Добринка Канева, НЧ “Развитие -1869”, Балетно студио “Арт” (гр.Враца), Балетно студио “Макове” (гр. София), Балетна школа “Ива” (гр. Пазарджик), НЧ “Родина - 1860” (гр. Стара Загора), Читалище “Цвят” (гр.Видин), Балетна школа Алегро (гр. Хасково).

⁷ **Балетни школи, извън държавната образователна система в началото на ХХІ век** - Студио за класически и модерен балет “Ирина Стоянова” (гр. София), Балетна школа “Па де Кре” (гр. Стара Загора) , Танцова компания “Петрова” (гр.Русе), Клуб за изкуства “Терпсихора” (гр. София), Балетна школа “Макове” към НДД (гр. София), Балетна школа “Илияна Тасева” (гр. София), Балетна школа “Веся Тоновна” (гр. София), Балетна школа “Вая Денс” (гр.София), Балетна школа “Маша Илиева” (гр. София), НЧ “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), НЧ ‘Добри Чинтулов - 1935 г. (гр. София), Балетна и танцова школа “Бисер” (гр. София),Читалище-паметник “Отец Паисий - 1859 г (гр.Самоков), работа в школа на Мариана Веселинова, акад. Калина Богоева, Лидия Чиколова, Нина Петровска, Балетно студио “Алегро” (гр. Хасково), Балетно студио “Джулия” (гр. София), Балет “Галакси” НЧ “Напредък -1964” (гр. Търговище), Балетна школа “Финес” НЧ “Иван Денкоглу 1867” (гр.София).

⁸ **Балетни школи в следните населени места в България:** гр. Враца, гр. Видин, гр.Горна Оряховица, гр. Дупница, гр. Казанлък, гр. Ловеч, гр. Пазарджик, гр. Перник, гр. Плевен, гр. Пловдив, гр.Русе, гр.Самоков, гр. София, гр. Стара Загора, гр.Търговище, гр.Шумен, гр.Хасково, гр. Ямбол.

⁹ **Школи, извън държавната образователна система през втората половина на ХХ век** на: Красимира Колдамова (гр.София), Валя Вербева (гр.София), Снежана Дескова (гр. Стара Загора) Елка Полянова (гр.Перник) Вера Николова (гр.София), Петя Георгиева (гр.Шумен), “Данс център”, (гр. София), Студио “Модерен балет”,(гр. Русе), Балет “Роберта”(гр.София), Балетна школа към Дворецът на пионерите (гр.София), Wind space (гр. Пловдив), Културен дом Г.М.Димитров (гр.София), Балет “Терпсихора” Русалия Кирова (гр.Пловдив), Балетно студио “Макове”(гр. София), Балетна школа “Ива”(гр. Пазарджик) .

¹⁰ **Балетни школи към читалища през втората половина на ХХ век** - Школа на Живко Бисеров /Цветя Джумалиева (гр.София), НЧ “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), Читалище -паметник “Отец Паисий - 1859” (гр. Самоков), НЧ “Зора - 1858 г. (гр.Дупница), НЧ “Искра - 1860 “ (гр. Казанлък), НЧ “Природа и наука” (гр. София), НЧ “Г.С.Раковски 1925”,(гр. София), НЧ “Напредък - 1984”, (гр. Търговище), Ловчанско читалище “Наука - 1870” (гр.Ловеч), НЧ “Съгласие- 1862”,(гр.Ямбол), НЧ “Напредък - 1869” , (гр. Горна Оряховица), НЧ “Възраждане - 1928” (гр.София), Читалище “Аура-1929” (гр. София),

- От тях данни за методика на преподаване има за 16 от тях¹¹ през втората половина на XX век (8 бр извън читалищата и 8 на брой балетни школи в читалищата.)
- От тях данни за репертоар има за 17 на брой¹² през втората половина на XX век.

● **Балетни школи през XXI век:**

- 14 на брой балетни школи, извън държавната образователна система и читалищата в началото на XXI век.¹³
- 5 на брой балетни школи към читалища в страната в началото на XXI век.¹⁴
- От тях данни за методика на преподаване има за 19 на брой¹⁵,
- От тях данни за репертоар има за 12 на брой.¹⁶

Читалищна балетна група с ръководители Лазар Малешков и Добринка Канева, НЧ “Развитие -1869” (гр.Враца), НЧ “Родина 1860 “ (гр. Стара Загора), Читалище “Цвят” (гр. Видин), НЧ “Виделина - 1862 (гр.Пазарджик).

¹¹**Данни за методика на преподаване в школите, извън държавната образователна система през втората половина на XX век:** Красимира Колдамова (гр.София),Русалия Кирова (гр.Пловдив), Валя Вербева (гр.София), Снежана Дескова (гр. Стара Загора) Елка Полянова (гр.Перник) Вера Николова (гр.София), Балетна школа към Дворецът на пионерите (гр.София), Културен дом Георги Димитров (гр.София), Читалище “Аура-1929” (гр. София),Читалище “Цвят” (гр. Видин), НЧ “Възраждане - 1928” (гр.София), НЧ “Природа и наука” (гр. София),НЧ “Искра - 1860 “ (гр. Казанлък),НЧ “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), Читалище -паметник “Отец Паисий - 1859” (гр. Самоков), Балетна школа “Ива”(гр. Пазарджик).

¹²**Данни за репертоар през втората половина на XX век, извън държавната образователна система в балетните школи на:** Красимира Колдамова (гр.София), Петя Георгиева (гр.Шумен) , Студио за модерен балет (гр.Русе) Двореца на пионерите с ръководител Иван Дойчинов (гр. София), Експериментално студио за съвременен танц “Терпсихора”(гр.Пловдив), Балет “Роберта”(гр.София), Двореца на децата (гр.Перник), Нина Петровска (гр. София).

Балетни школи към читалища през втората половина на XX век - Школа на Живко Бисеров /Цвета Джумалиева (гр.София), НЧ “Родина - 1860” (гр.Стара Загора), НЧ “Искра - 1860 “ (гр. Казанлък),НЧ “Напредък - 1984”, (гр. Търговище), НЧ “Съгласие- 1862”,(гр.Ямбол), НЧ “Напредък - 1869” , (гр. Горна Оряховица), НЧ “Възраждане - 1928” (гр.София), Читалище “Цвят” (гр.Видин), НЧ “Развитие - 1869”, (гр. Враца).

¹³**Балетни школи, извън държавната образователна система през XXI век** - Студио за класически и модерен балет “Ирина Стоянова” (гр. София), Балетна школа “Па де Кре” (гр. Стара Загора) , Танцова компания “Петрова” (гр.Русе), Клуб за изкуства “Терпсихора” (гр. София), Балетна школа “Макове” към НДД (гр. София), Балетна школа “Илияна Тасева” (гр. София), Балетна школа “Веса Тонова” (гр. София), Балетна школа “Вая Денс” (гр.София), Балетна школа “Маша Илиева” (гр. София), Балетно студио “Алегро” (гр. Хасково), Балетно студио “Джулия” (гр. София), Балетна школа “Финес” НЧ “Иван Денкоглу 1867” (гр.София). работа в школа на Мариана Веселинова, акад. Калина Богоева, Лидия Чиколова.

¹⁴**Балетни школи към читалища през XXI век** - НЧ “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), НЧ ‘Добри Чинтулов - 1935 г. (гр. София), Балетна и танцова школа “Бисер” (гр. София)., Читалище-паметник “Отец Паисий - 1859 г (гр.Самоков),Балет “Галакси” НЧ “Напредък -1964” (гр. Търговище).

¹⁵**Данни за методика на преподаване през XXI век в школи, извън държавната образователна система** - Студио за класически и модерен балет “Ирина Стоянова” (гр. София), Балетна школа “Па де Кре” (гр. Стара Загора) , Танцова компания “Петрова” (гр.Русе), Клуб за изкуства “Терпсихора” (гр. София), Балетна школа “Макове” към НДД (гр. София), Балетна школа “Илияна Тасева” (гр. София), Балетна школа “Веса Тонова” (гр. София), Балетна школа “Вая Денс” (гр.София), Балетна школа “Маша Илиева” (гр. София), работа в школа на Мариана Веселинова, акад. Калина Богоева, Лидия Чиколова, НЧ “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), НЧ ‘Добри Чинтулов - 1935 г. (гр. София), Балетна и танцова школа “Бисер” (гр. София), Балет “Галакси” НЧ “Напредък” (гр. Търговище), Читалище-паметник “Отец Паисий - 1859 г (гр.Самоков), Балетно студио “Джулия” (гр.София), Балетна школа “Алегро”, (гр. Хасково)

¹⁶**Данни за репертоара на школите, извън държавната образователна система през XXI век:** “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), НЧ ‘Добри Чинтулов - 1935 г. (гр. София)- Балетна школа Ви Фюжън (гр.

Така тези общо 78 балетни школи, разказвайки своя път и опит в преподаването и сценичната си дейност, спомагат за изграждане на представа за обучението по балет в България, извън държавната образователна система през XX и XXI век. Това, както и онлайн преподаването на класически балет, ще послужат за основа при разработването на Концептуален модел на преподаване, предложен в Глава 3 от дисертационния труд - “Онлайн методи на преподаване на класически балет в съвременната реалност. Концептуален модел на образователния процес в школите по балет”.

Сред основните акценти се разглеждат детайлно примери от **методиката на преподаване и полезни похвати и прийоми в обучението по балет**, извън държавната образователна система. Чрез споделения опит от балетни школи и наши съвременници, както и изследванията на българските автори за балетното изкуството в ранните му години, се наблюдава, че няма драстична промяна в методиката на преподаване. Най-често срещана у нас е руската система на обучение (на А.Ваганова), която се изучава както от балетните педагози, така и от учениците, избрали за своя професия танцовото изкуство, а репетициите в школите се провеждат два или три пъти седмично. Чувствителни разлики в похватите и отношението на преподавателите има в двата разглеждани периода - XX и XXI век, като те са детайлно представени в Таблица 3 (стр.167/168) и сравнени по общо 19 на брой показатели.

Сред основните различия се открояват по-доброто отношение към учащите днес, липсата на лошо и обидно поведение от страна на педагозите, използването на помощни средства и елементи от гимнастиката, с цел развитие на физическите данни на децата, работа в по-бързо темпо от методически указаното за възрастта на децата и често пъти адаптирана методика на Ваганова, съобразена с възможностите на учениците. През XXI век се наблюдава промяна във възрастта на танцуващите и все по-малки деца, които започват със своите първи стъпки в балетната зала, както и постепенното отпадане на работата на корепетитора като част от екипа преподаватели. Новите, съвременни технологии дават възможност за работа от разстояние, както и достъпни уроци на преподаватели от цял свят.

Работата на **балетните школи в читалищата** аналогично търпи “промените на времето”, споменати в горепосочените примери. Там се откроява приемственост между преподавателите и споделяне на опит, често продължаване на дейността при смяната на ръководителите с бивши ученици и хора, свързани с историята и дейността на балетната школа.

Този начин на обучение, съотнесен с **държавното обучение по класически балет**, може да се каже, че в методическо отношение се развива много по-бавно и при липса на контрол върху преподаването, но в голяма част от школите и при спазване на основните изисквания и строеж на балетния клас (упражнения на земя, станка, среда, диагонали, палцова техника за по-големите ученици). Ключово в обучението при по-

---

София), Клуб за изкуства “Терпсихора” (гр. София), Студио за класически и модерен балет Ирина Стоянова (гр. София), Танцова компания “Петрова” (гр. Русе), Балетна школа “Вая Денс” (гр.София), за деца от детска градина - Лидия Чиколова (гр. Пловдив), Балетно студио “Джулия”,(гр. София), Балет “Галакси” НЧ “Напредък - 1864” (гр. Търговище), Балетна школа “Алегро” (гр. Хасково), Балетна школа “Финес” НЧ “Иван Денкоглу 1867” (гр.София).

малките ученици е използването на игрови подход и сюжети, близки до въображението на децата. Дуетният танц и работата с партньор е рядко застъпена, поради малкото на брой момчета, които танцуват в балетни школи, извън държавната образователна система. Друга съществена разлика с държавното обучение е липсата на теория в преподаването, история на музиката, балета, елементарна теория на музиката и други специални предмети, които се изучават в професионалните училища.

Другият акцент в дисертационния труд отразява примери за **репертоара на балетните школи през XX и XXI век**, като класическото наследство заема важна роля в развитието на балета и през двата периода, но през XXI век все по-често се наблюдават и авторски произведения и приказни истории, които са съобразени с възможностите и нивото на учениците. Добри практики, свързани със съвместна работа на няколко школи, гост -преподаватели и танцьори, използването на мултимедийни ефекти, декори, разнообразни костюми, се наблюдават както в професионалните представления, така и в изявите на балетните школи, извън държавната образователна система.

Възможностите за изява и **популяризиране на балетното изкуство** в България и чужбина могат да се категоризират по следния начин, като за всяка категория има отделни подкатегории, които включват множество примери:

- Медийна грамотност - които имат предимно информативна роля за читателите и зрителите. - включват се: Печатни, електронни издания, филми; Телевизионни предавания и мултимедийни репортажи ;
- Организации, имащи за предмет на дейност развитието на танцовото изкуство- дават възможности освен като сценична изява и като форум за изказване на мнение по теми, актуални за преподавателите, изпълнителите и всички, работещи в танцовите среди. Тук се включват и съюзи и сдружения на танцови дейци и хореографи. Подкатегории могат да бъдат танцови семинари, работилници , национални срещи и конференции на танцова тематика, награди за танцови дейци
- Сценични изяви - включват националните и регионални конкурси, фестивали, концерти, спектакли, където танцовите школи могат да покажат резултатите от своя труд. Има се предвид работата на федерации и организации за развитието на танцовото изкуство, както и представления за деца на професионални театри и състави. Като подкатегории се открояват танцовите конкурси, фестивали, концерти по повод празници, спектакли за деца.
- Маркетинг в изкуството- е широко разпространен през XXI век необходим за школите, работещи в частния сектор, които имат желание за развитие и увеличаване на броя на децата, които се обучават и достигането до по-голям кръг от хора. Разглеждат се следните подкатегории: собствени канали на комуникация със заинтересованите страни - родители, ученици, преподаватели като профили в социалните мрежи(Facebook, Instagram, Tik Tok) и тн; Собствен сайт / Блог като начин за представяне на съдържание ; Youtube канали, свързани с рекламни видео материали, уроци, интервюта и др.; Рекламни материали - плакати, брошури и рекламни кампании сред ученици и деца.

- Програми и проекти - това са възможностите, които предоставя държавата или частни, неправителствени организации, фондации за развитие на балетното изкуство. Като подкатегории мога да се разглеждат национални програми на МОН; на Национален фонд “Култура”; програми за финансиране на проекти от фондации и от неправителствени организации (НПО), както и международни програми и проекти.

В глава 3 - “Онлайн методи на преподаване на класически балет в съвременната реалност. Концептуален модел на образователния процес в школите по балет.”, предложеният **Концептуален модел** за работа в балетна школа, извън държавната образователна система, съдържа комбиниран модел на преподаване за деца над 5-годишна възраст, включващ онлайн преподаване и присъствено обучение, с предварително разработени уроци, които могат да бъдат съхранени в база данни и използвани широко в обучението по балет сред децата. Моделът е разработен на база на предварително проучване на нагласите и впоследствие тестван сред две пилотни групи ученици като целта е да се повиши мотивацията сред танцуващите балет в школи, извън държавната образователна система, както и да се увеличат теоретичните им познания в комбинация с физическите качества и това да повиши техните сценични постижения. В дълготраен и устойчив аспект, това би довело до едно по-знаещо общество с по-висока обща култура и интерес към балетното изкуство.

Изследователски проблем:

Настоящият дисертационен труд ще представи създаването и развитието на танцовите школи в България, извън държавната образователна система. Работата в народните читалища, училища, детски градини и неправителствения сектор е обект на изследване, което ще допринесе за създаване на път на развитие на школата по балет, включващо предизвикателства, начини за справянето с тях, успешни стратегии за развитие, маркетингови проучвания с цел устойчивост и създаването на един работещ управленски модел. Проучването на методиката на преподаване, различните прийоми, които балетните педагози използват, ще бъдат анализирани и обобщени, което ще спомогне за извеждане на концептуален модел за успешно балетното обучение в любителския сектор у нас.

Личният ми мотив за избор на тази тема е продиктуван от интересите ми в сферата на балетното изкуство и опитът, който имам като възпитаник и преподавател в балетна школа, извън държавната образователна система, през 20 век до днес, както и от личния ми професионален поглед върху работата в читалища, образователни институции, частни балетни зали вече повече от 10 години.

Актуалност и значимост на темата:

В настоящия момент има все повече балетни школи и извънкласни дейности в танцовата сфера, които се предлагат за деца и ученици, извън държавната образователна система. Обобщаването и представянето на информация за работата на

читалищата и балетното изкуство в тях не е представяна до момента. Технологиите са неизменна част от живота ни и отчитайки именно тази съществена разлика между миналия и настоящия век, е представен Модел на система за онлайн обучение по класически балет, част от стандартното преподаване в присъствена форма. Този вид работа е алтернатива в случай на невъзможност за извършване на дейността в досегашната позната форма, което е актуално през последните три години, но опитът може да се използва и като възможност за подобряване на теоретичните познания на децата, създаване на допълнителни часове за учене, включване на родителите и значимите близки в балетния живот на децата и подобряване на физическите качества и издръжливостта на учениците.

Целите на настоящото изследване са:

1. Да се проследи балетното обучение през XX и XXI век.
2. Създаване на Концептуален модел за работа в балетна школа, извън държавната образователна система, съобразен с новите тенденции.
3. Извеждане на опит в преподаването и споделяне на добри практики за ефективно обучение по балет - онлайн и присъствено.
4. Представяне на информация за читалищата като центрове за развитие на култура, просвета и изкуство.

Задачите, които си поставям за изпълнение на целите са:

1. Обзор на еволюцията на танца през вековете.
2. Обзор и анализиране на научна литература в областта на историята на балетното изкуство в страната.
3. Анализ на практики и начини на работа в балетната школа, извън българската държавната образователна система.
4. Проследяване и анализиране на методите на преподаване на класически балет през XX и XXI век.
5. Разглеждане на отделни балетни школи, споделящи опит в преподаването през XX и XXI век.
6. Провеждане на интервюта с личности, пряко засегнати от работата в сферата.
7. Изследване на нагласите на родители, ученици и учители във връзка с онлайн обучението по класически балет.
8. Систематизиране и анализ на информацията относно начините за популяризиране на балетното изкуство в България и чужбина.

Обект и предмет на изследването:

Обектът на изследване са балетни школи (в това число родители, ученици и преподаватели), извън държавната образователна система в страната.

Предметът на изследване са методите на обучение в любителската балетна школа, онлайн опитът в преподаването и възможностите за сценична изява пред учениците.

Ограниченията на разработката са от времеви характер. Периодът на изследване е от началото на XX век до началото на XXI век (2023 година).

Авторава теза и хипотеза:

Основната изследователска теза е, че онлайн обучението по балет не е ефективно и е рядко търсено и предпочитано като начин на работа в днешно време, извън държавната образователна система. Наличието на такъв вид възможност за преподаване от разстояние е една от съществените разлики в методите на преподаване между XX и XXI век.

Първата хипотеза на изследването е, че липсва достатъчно опит в преподаването на балет от разстояние и това води до недостатъчна мотивация за изследването и прилагането на новите технологии като част от учебния процес.

Втората хипотеза е, че дигиталните ресурси са все по-широко разпространени в балетното изкуство. Балетните школи, извън държавната образователна система, използват съвременни маркетингови стратегии за развитие и изграждане на успешен бизнес модел.

Третата хипотеза е, че онлайн преподаването може да бъде ефективно като част от присъственото обучение по балет, извън държавната образователна система при определени условия.

Методология на изследването:

Спецификата на предложения дисертационен труд предполага използването на структурен, сравнително - аналитичен и изследователски метод:

- **Структурният метод** е свързан с историческата специфика на създаване на балетното изкуство и възникването му в частния сектор и читалищата.
- **Сравнително-аналитичният метод** дава обобщена представа за приликите и разликите в методите на преподаване през XX и XXI век като изводите спомагат за извеждане на методология на работа на балетните школи днес.
- **Изследователският метод** включва проучване на различни източници - текстове, аудиовизуални материали, интервюта с хора, работещи в сферата на любителското балетно изкуство в страната и чужбина, както и професионалното мнение по темата на личности, значими за балетното изкуство в България.
- **Анкета** - проучване на мнението на хора, заинтересовани в сферата на балетното изкуство, на база на техния опит.

Структура на изследването:

Изследването ще е структурирано в увод, три глави и заключение.

Първа глава от дисертацията - **“Генезис, еволюция и същност на балетното изкуство в България през първата половина на XX век”** ще се проследи в исторически план еволюцията в развитието на балетното изкуство с фокус върху първата половина на XX век. Ще се разгледат проучванията на българските

изследователи във връзка с възникването на обучението по балет в страната и ще се дадат примери за методиката на преподаване и сценичните изяви в периода на първата половина на XX век, както и за балетното обучение в частните балетни школи и читалищата.

Втора глава - “Развитие на балетното изкуство през втората половина на XX век и началото на XXI век . Методи на преподаване. Репертоар” ще акцентира върху създаването и пътя на развитие на балетното изкуство през втората половина на XX век. Ще се разгледат методите на преподаване и репертоара на балетните школи и читалищата в периода след 1950 година. Важна част от изследването ще бъде сравнителният анализ на методите на преподаване между XX и XXI век.

Трета глава - Онлайн методи на преподаване на класически балет в съвременната реалност. Концептуален модел на образователния процес в школите по балет” ще даде информация за опита в онлайн обучението по класически балет.

Основната част ще бъде представянето на Концептуален модел за работа на балетна школа, извън държавната образователна система през XXI век, както и тестването му върху две пилотни групи ученици от любителска балетна школа.

В заключението ще се представят изводите от направените изследвания и категоризиране на начините за популяризиране на балетното изкуство в България и чужбина.

ПЪРВА ГЛАВА

Генезис, еволюция и същност на балетното изкуство в България през първата половина на XX век.

Представянето на основните щрихи от еволюцията на танца и балета, спомага за изграждането на по-ясна представа за основите на това изкуство и дава възможност за създаване на паралел и откриване на общи и различни черти от създаването му до днес. Краткият обзор в исторически план е важен с оглед на вникване в тематиката на дисертационния труд.

По този начин ще могат да се анализират конкретни етапи в развитието на танца и да се направи извод относно факторите, довели до определени резултати в хореографски аспект. Не на последно място се споменава ролята на Държавата във формирането на културна политика и влиянието ѝ в хода на развитие на балетното изкуство у нас и в чужбина.

1.1 Обзор на формирането на танца през вековете - от Древността до края на XVI век

Кога се заражда танцът? Според Ф.Фертио, “L’histoire de la danse” 1854г. “Произходът на танца е толкова древен, колкото и света”.¹⁷ В своята книга “Балетът през вековете” Ана Александрова пише, че думата “танц” има старогермански произход. Определя различните форми на движение като средство за създаване на художествен образ с цел естетика и красота, а в първите години на Древността и начин на общуване.¹⁸ Проследяват се различни легенди за създаването на танца, за чието съществуване се говори от хилядолетия. Още от **Древността** има сведения за танц в Египет, Китай, Индия, Гърция, Рим. **В първобитно-общинния строй** хората, открили танца, посредством своите трудови процеси. Така възникнали различните видове танци, носещи определени характеристики. Например - ловни, а по-късно и военни, отново илюстриращи определени процеси в човешкия живот и ежедневие. Ана Александрова пише, че танцът е плод на практиката на хората и се проявява като добре свършена трудова или бойна задача, винаги част от обичаите на народите.¹⁹ В този период според някои изследователи се разграничавали още “имитиращи” и “неимитиращи” танци. В книгата “История на танца и балета” проф. Петър Луканов пише, че имитиращи са тези, които точно повтарят отделни случаи, а неимитиращите стоят по-високо в йерархията на развитие на танца, обвързани с еволюцията на мисълта при хората.²⁰ Водещ при създаването на определени движения бил ритъмът.

¹⁷ **Илиева М.** Исторически танци. София, изд. Атеа, 2019 г. 199 стр./ 15 стр.

¹⁸ **Александрова А.** Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр. / 6 стр.

¹⁹ **Александрова А.** Биография на танца и балета, София, изд. Хейзъл, 1996 г., 486 стр / 9 стр.

²⁰ **Луканов П.** История на танца и балета, София, изд. “Дефекто”, 2009 г. 287 стр/ 9 стр.

Интересно сравнение на танца с лудостта в **Средновековието** е направено в книгата на проф. Луканов “История на танца и балета” като отличителната черта е свързана само и единствено с продължителността, която при лудостта е по-голяма.²¹ Съществували различни видове танц, най-често отразяващи определени състояния. Така например имало мъртвешки танци, танц на смъртта, на различни болести (чума) и епидемия., а църквата имала основна роля в живота на хората и техните права. Една от причините танцът да се разпространи в различните държави и да претърпи развитие, придобивайки различни характеристики, са така наречените “пътуващи артисти”. По сведения от книгата “Балетът през вековете”²² на Ана Александрова, в различните държави, те били наричани с различни имена като например - “Хистриони” старо римско име или “Скомарохи” в Русия, “ Ваганти” и “Жонгльори” във Франция и “ Шпилмани” в Германия. Те били атрактивни и имали разнообразни умения от жонглиране, до циркови номера и различни акробатики. Основната им цел била да забавляват публиката, посредством различни артистични дейности, песни, имитации, акробатични номера. Това било от изключително значение, имайки предвид времето на Средновековието и забраните за култура и изкуство.

След “тъмните векове” на Средновековието следват години на подем и културно разнообразие. С развитието на архитектурата, строителството , различните занаяти, започнало да се развива и танцовото изкуство. По времето на **Ренесанса** (XIV-XV век) се появили различните бални танци. Един от първите литературни източници²³, свързани с танц е книгата “Танцорът” 1581 г. на италианеца Карозо да Сармонета (Фабрицио Каро). В нея се описват различните видове бални танци. В книгата “История на танца и балета” на проф. Петър Луканов ²⁴ се отбелязва, че именно в Италия се появяват първите трудове, в които се описват танцови стъпки, движения, поклони и завъртания, а според Курт Сакс “В две страни, в които през XV век станали образци на придворната култура - Франция и Италия, съществувала и еднаква лексика на движенията (на отделните “па”). Още по това време се формирали и първите танцови школи и възникнала професията на учителя по танци. Балетният критик пише още, че за разлика от “бродещите мимове” и останалите не особено уважавани улични артисти, професията на учителя по танци бил на почетно място, а примери за това са ролите, които понякога заемал като спътник, настойник на принцове или дори танцувал на мястото на бащата по време на венецианските сватби, заедно с булката.^{25 26}

Сведения за танц през тези векове могат да се почерпят от изследователите Гулиелбо Ебрео “Трактакт за изкуството и танца”1463 г. Появява се и първата книга за танц - “Орхезография”или “Трактат, по който всеки може да изучи благородното изкуство на танца” на Туано Арбо през 1588 г. . Доменико да Пиаченца/ да Ферара от своя страна пък разделя движенията на естествени и изкуствени. Той описва петте елемента на танца - размер, поведение на артиста, разделяне на пространството, памет и елевация - развитие на танца в труда си “За изкуството на танците и за ръководството

²¹ Луканов П.История на танца и балета, София, изд. “Дефекто, 2009 г. 287 стр/ 31 стр.

²² Александрова А.Балетът през вековете, София, изд.Наука и изкуство, 1983 г.,378 стр. / 69 стр.

²³ Илиева М.Исторически танци. София, изд. Атеа, 2019 г. 199 стр./ 12 стр.

²⁴ Луканов П.История на танца и балета, София, изд. “Дефекто, 2009 г. 287 стр/ 40 стр.

²⁵ Александрова А.Биография на танца и балета,София, изд. Хейзъл, 1996 г.486 стр./ 88 стр.

²⁶ Александрова А.Балетът през вековете,София,изд.Наука и изкуство,1983 г.,378 стр./76/77 стр.

на танцуването”²⁷ Информация за тези източници, както и трудовете на Чезаре Негри-“По волята на любовта” 1602 г. и Антонио Корнадзано - “Книга за изкуството на танцуването” 1465г. , може да се почерпи от книгата “Исторически танци” на Маша Илиева²⁸. Така още преди да се заговори за балетно изкуство, светът се е запознал с танца и неговите характеристики, използвал го е като част от своя бит и това го е съхранило през вековете.

Как обаче се заражда класическият танц и каква е ролята на балетното изкуство в следващите години?

1.1.1 Формиране на балетното изкуство от създаването му до днес (XVII - XXI век)

В книгата “Исторически танци” на Маша Илиева се споменава началото на формирането на балетното изкуство, а именно през **XVII век**. Можем обаче да споменем единичните танцови изпълнения на дворцови събития векове по-рано - още през XV век, които също се наричали с думата “балет”²⁹. Разбира се, това били отделни епизоди, които далеч не могат да се сравняват с представата за балет в по-късните години, когато хората възприемали балета като цялостен танцов спектакъл. Практиката на балета от този период е описана от Клод Менетрие “За балетите, старинни и съвременни, съгласно правилата на театъра” от 1682 г. и книгата на Раул Фьойе - “Хореографията, или изкуството на записване на танца...” 1700 г., където се описва техниката на изпълнителското изкуство.³⁰

Ана Александрова дава определение на балета, като го описва като синтетично изкуство.³¹ В своя труд “Балетът през вековете”³², тя пише, че думата “балет” произхожда от къснолатинското “балло”, което означавало “танцувам”. Определя балета като “сценическо изкуство, чието съдържание се изразява чрез танцово-музикални образи”³³. Както тогава, така и днес, той включва в себе си различни компоненти, които се съчетават и образуват една безмълвна танцова приказка, стремяща се да докосне сърцата и душите на зрителите, като ги накара да се замислят над емоциите, които се пораждаат от видяното. Така по най-правилния начин се съчетават музика, движение, пантомима, костюми, декори и грим, които завършват образите и могат да пренесат зрителите в различни епохи. Сценичните конфликти и търсения на героите обикновено са широко познати и често пъти са със социална значимост, което ги прави лесно разпознаваеми. За балет започнало да се говори още по времето на карнавалите в Италия, а за този период в 3 тома литература пише Вера Красовска - “Западноевропейският балетен театър.”³⁴ Балетното изкуство възниква в Италия първоначално като част от църковните служби. Впоследствие се създава и първата Академия за танц се създава с указ на Людовик XIV във Франция 1661 година

²⁷ Луканов П. История на танца и балета, София, изд. “Дефекто”, 2009 г. 287 стр./ 41 стр.

²⁸ Илиева М. Исторически танци. София, изд. Атеа, 2019 г. 199 стр./ 12 стр.

²⁹ Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./78 стр.

³⁰ Илиева М. Исторически танци. София, изд. Атеа, 2019 г. 199 стр./ 12 стр.

³¹ Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./14 стр.

³² Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр.

³³ Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./9 стр.

³⁴ Александрова А. Биография на танца и балета, София, изд. Хейзъл, 1996 г. 486 стр.

с едва 13 учители - Франсоа Галан дю Дезер, Флоран Галан дю Дезер, Жан Рейнал, Гийом Рейнал, Тома Льо Вашер, Илер Доливе, Гейом Керю, Жан Рено, Гийом Рено, Никола Дьо Лорж, Жан Франсоа Пике Жан Грини, Мелен ла Фарьор³⁵. За главен балетмайстор бил назначен Пиер Бошан, 1671 г.в Кралската академия за музика. Балетното изкуство преминава през различни периоди като например маските и антимаските, които били неизменна част от дворцовия живот. Те водели началото си от Англия, но впоследствие придобили по-широка популярност. Основната идея била артистите да се маскират и по този начин да придобият определена характеристика. Крайната цел разбира се, била забавлението на зрителя. По този начин възникнали и “антимаските”, въведени от Бен Джонсън. Тяхната същност била комично представяне на битови сцени.³⁶ В този период в Италия възникнал “Комедия дел арте”. Там се обединявали пътуващи артисти, които имали представления, като обикновено един артист се специализирал в само една роля, която играел и развивал през цялата си творческа кариера. По този начин герои като Арлекин (маска, възникнала в Бергамо) и Коломбина, Скарамуш останали завинаги в историята на танцовото изкуство. Популярни маски били и Панталоне и Закомето (маски, възникнала във Венеция), Касандра и Марко Пепе (маски от Рим), Пепе Напа (Сицилия) и други. Всяка провинция имала своите герои. В България информация за дейността на Комедия дел’арте била публикувана в списанието “Български артист” през 1929 г.³⁷ Прави впечатление начинът на подготовка на артистите. Основна тяхна задача била импровизацията, но, за да се постигнат добри резултати пред публиката, артистите е трябвало да научат предварително различни фокуси, да се запознаят с философски сентенции, да помислят върху любовни обяснения и др. Упражнявали са се в запомнянето на имена, дати, интересували са се от ежедневните новини и случващото се в обществото, което им е помагало да бъдат актуални в своите коментари и представления. Така например на едно представление в Неапол, Пулчинела направил коментар за владетеля, който бил гост, знаейки че е бил на лов за яребици и получил отговор, което въодушевило много публиката.³⁸ Именно тези широки и всеобхватни интереси в различни области, както и знанията за всяка една актуална тема сред обществото, правели артистите от Комедия дел’арте толкова непредвидими, а оттам и интересни за публиката. Във Франция пък в същия период (XVII век) започнали да се представят така наречените “балети- маскарлади”.³⁹ Те свързвали танц и слово в едно. Възникнали отново като част от аристократичните събития и празнични чествания. По времето на Луи XIII били създадени над 800 балета, които не били политически насочени.⁴⁰ Напротив, този вид представления също имали комичен характер и включвали в себе си черни или златни маски, част от също толкова интересни костюми. Жените били с големи рокли, повдигнати с кринолин, а мъжете носели високи ботуши и къси полички. Всички имали внушителни перуки и различни накити. Според Ана Александрова и труда ѝ “Балетът през вековете” това бил чудесен начин на отвличане

³⁵ Луканов П. История на танца и балета, София, изд. “Дефекто”, 2009 г. 287 стр./ 75 стр.

³⁶ Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./83 стр.

³⁷ Дановски Б. Комедия дел’арте. Български артист, София, бр.3 .15.12.1929 г.

³⁸ Дановски Б. Комедия дел’арте. Български артист, София, бр.3 .15.12.1929 г.

³⁹ Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./83 стр.

⁴⁰ Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./83 стр.

на вниманието на народа от наболелите социални въпроси.⁴¹ Първият балетен спектакъл “Орфей” бил създаден по повод сватбата на херцог Галеацо Висконти Сфорца и Изабела Арагонска в далечната 1489 г. от Бергонцио ди Ботто.⁴²

Впоследствие балетното изкуство претърпяло развитие и започнали да се използват различни техники за по-пълно изграждане на танцовата атмосфера, като например спектакли с фантастични и рицарски сюжети, които имали впечатляващи декори.

По данни от “Балетът през вековете”⁴³ на Ана Александрова, първият синтетичен балетен спектакъл бил “Цирцея и нимфите”, поставен във Франция 1581 г. Жанрът бил комедия, продължаваша 5 часа, а цялото представление възлизало на 400 000 екю - сума, която била огромна, поради множеството златни елементи, камъни и скъпоценности. Участие взела и кралица Луиза, както и други дами от аристокрацията.

През XVIII век балетното изкуство тръгнало по пътя на самостоятелното си израстване в отделен жанр. Джон Уивър отстоявал тази необходимост. Той разделял танца на 3 вида: сценичен, гротесков и битов, а балетът включвал елементите - пантомима, сценичен и гротесков танц.⁴⁴ В този период, известен като Просвещение, се сблъскали културното развитие и държавния строй. По думите на Ана Александрова “разумът, просветата и знанието обединяват своите сили, за да освободят човечеството от сковаващата опека на абсолютизма.”⁴⁵ Интересен факт е, че през тези години в Англия на афишите за представления заедно с имената на артистите били написани имената на учителите по танци на всеки един актьор.⁴⁶ Така постепенно се достигнало до истинското отделяне на балетния спектакъл и в много държави през втората половина на XVIII век се появили самостоятелни представления. По известните театри, които представяли опери и балети били Кралската академия и Театърът на комическата опера в Париж, театрите в Лион и Бордо, театърът в Щутгарт, Виена. А в Лондон били популярни частните изпълнения и спектакли, тъй като нямало държавен театър.⁴⁷

В хода на годините танцовите представления започнали да включват и реални проблематики, близки до ежедневието на хората. Една от най-запомнящите се в света на балетното изкуство личности е Жан Жорж Новер.⁴⁸ Той съчетава пантомимата и танцовата техника с цел да развие балета в драматургично отношение. Стреми се да го направи не просто танц, който да е с добро техническо изпълнение, но най-вече да се вложи усещане за емоция, определено настроение, което да предизвика интереса на публиката. По повод реалистичните сюжети на танцовите спектакли Ана Александрова пише, че най-сложно за балетното изкуство било създаването на съвременен сюжет, поради трудността да се пресъздадат реални детайли от бита. Въпреки това има опити

---

⁴¹ Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./85 стр.

⁴² Луканов П. История на танца и балета, София, изд. “Дефекто”, 2009 г. 287 стр/ 42 стр.

⁴³ Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./79 стр.

⁴⁴ Луканов П. История на танца и балета, София, изд. “Дефекто”, 2009 г. 287 стр/ 79 стр.

⁴⁵ Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./94 стр.

⁴⁶ Луканов П. История на танца и балета, София, изд. “Дефекто”, 2009 г. 287 стр/ 77 стр.

⁴⁷ Луканов П. История на танца и балета, София, изд. “Дефекто”, 2009 г. 287 стр/ 94 стр.

⁴⁸ Александрова А. Биография на танца и балета, София, изд. Хейзъл, 1996 г. 486 стр/122 стр.

и успешно пресъздаване на обществени конфликти и психологически взаимодействия.⁴⁹

През XIX век се развива епохата на Романтизма- време, характеризиращо се с появата на фантастични сюжети, опити за бягство от реалността и битовите сценарии, промяна в танцовите костюми, въвеждането на туниката като балетно облекло, началото на палцовата техника и симфонизацията на танца. Балетът придобива нови измерения както в пространствено отношение, така и като хореографски замисъл. Движенията станали по-ефирни, на все по-високи полупалци, а ръцете образували все по-големи и величествени фигури. В книгата “Светът на балета”⁵⁰ Джуди Тачъл прави описание, което дава представа за лекотата на танцовите движения. Авторът прави сравнения с полет, описвайки танцовите движения и работата на палци и с партньор. Ръцете придават деликатност и мекота на движенията.⁵¹

Във втората половина на XIX век балетното изкуство изпаднало в тежко положение.⁵² В Западна Европа операта взела превес и публиката внезапно загубила интерес към балетните представления. Театрите започнали да намаляват сезоните, в които работели да съкращават своите програми и така се стигнало до освобождаването на една част от танцьорите и наемането на по-ниско квалифицирани артисти, по-голямата част от които имали единствено базови познания по танц. Това сериозно се отразило на качеството на балетните представления. С цел да се привлече отново интересът на публиката в много театри започнали да правят постановки, включващи различно осветление, пиротехника или дори участие на истински животни на сцената.

По същото това време в Петербург, Русия, начело на балетната трупа застанал Мариус Петипа. Той остава в историята като един от най-значимите хореографи в световен мащаб, създал 46 оригинални спектакли, част от които се танцуват до ден днешен и са образци на класическия танц. Пример за това са балетите “Спящата красавица”, “Дон Кихот”, “Лебедово езеро (заедно с Лев Иванов), “Баядерка”, “Раймонда” и др. Така Русия започва своя възход в балетно отношение. Неговата работа била различна от случващото се в Европа. Вместо изненадващи елементи на танцовия спектакъл, животни на сцената и светлинно шоу, французинът развивал техниката на танцьорите и обогатявал хореографския замисъл, превръщайки представленията в истински шедеври на класическото наследство. Те включвали прекрасни комбинации, носещи съвършена хармония между музика и танц. В своя труд “Балетът през вековете” Ана Александрова разглежда възможните причини за високите професионални успехи на Петипа и обобщава информацията в следните няколко аспекта - съхранение на образователната система в театралните училища и запазване на

---

⁴⁹ Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./21 стр.

⁵⁰ Тачъл Дж. Светът на балета, София, изд. Труд, 2008 г. 63 стр.

⁵¹ Тачъл Дж. Светът на балета, София, изд. Труд, 2008 г. 63 стр./8 стр.

⁵² Луканов П. История на танца и балета, София, изд. Дефекто, 2009 г. 287 стр/ 177 стр.

спектаклите на Добервал⁵³, Тальони⁵⁴, Перо⁵⁵ и Сен Леон⁵⁶ с включване на собствена редакция. Освен това “той успял да осмисли размереността и строгостта на пропорциите от времето на класицизма и да ги слее с откритите от романтиците танцови форми. Но тези форми, той изпълнил с ново съдържание”⁵⁷ Водеща роля имал хореографският замисъл и симфонизацията на танца.

XX век носи развитие на културния живот. В танцово отношение това време се характеризира с опити за включване на фолклорни елементи в класическите композиции, систематизиране на класическия танц в методично отношение и развитие на педагогическата дейност. Александър Горски⁵⁸ от своя страна осъществил така дългоочакваната реформа в танцовото изкуство в Русия и въвел реализма в спектаклите. Той разглеждал теми, имащи социално значение и широк обществен интерес.⁵⁹ Неговият съвременник Михаил Фокин⁶⁰ се опитвал да бяга от реалността, с цел да пресъздава миналото, по начин, близък до символизма. Той работел като хореограф в трупата на Сергей Дягилев⁶¹, който несъмнено остава в историята като човек, съумяващ да развие потенциала на танцьори, хореографи и композитори.⁶² Благодарение на неговите турнета в Европа и Америка в периода 1909 - 1929 г., балетът отново придобива широка популярност, а зрителският интерес се възвръща. Доказателство за това са думите “Интересът към балетното изкуство се засилва все повече”, казани в контекста на включването на балетно изкуство в оперните и драматургични представления в началото на XX век.⁶³ Тази информация достига до българските читатели и хора, интересувани се от изкуство като акцент е поставен и върху развитието на танцовото изкуство в Германия и творчеството на Рудолф фон Лабан. Интересен факт е, че в цялата статия се коментира развитието на балетното изкуство и многократно е спомената думата “балет”, а всъщност именно Лабан е основоположник на свободния изразен танц, който се различава от класическия балет като форма, акценти, сценичен костюм, емоция, която предават артистите и тн. Но Буххольц не изключва приноса на танцовото изкуство за развитието на театъра, а балетът е представен като “градивен материал на новия театър.”⁶⁴ Самият Лабан взема участие в Четвъртия международен театрален конгрес, организиран от френската

---

⁵³ **Жан Добервал** - френски балетмайстор и хореограф. Създател на първа хореография на балета “Зле опазеното момиче”

⁵⁴ **Филип Тальони** - италиански балетмайстор и хореограф. Създател на първа хореография на балета “Силфида”

⁵⁵ **Жул Перо** - френски балетист и хореограф, балетмайстор на Мариинский театр в Санкт Петербург. Автор на балетни постановки “Есмералда”, “Жизел” (с Жан Корали)

⁵⁶ **Артур Сен Леон** - балетмайстор на Императорския балет в Петербург в периода 1859-1869. Автор на хореографията на балета “Копелия”

⁵⁷ **Александрова А.** Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./206 стр.

⁵⁸ **Александър Горски** - руски хореограф, който възстановява творчеството на Петипа и Лев Иванов - “Лебедово езеро”, “Дон Кихот”, “Лешникотрошачката”

⁵⁹ **Александрова А.** Биография на танца и балета, София, изд. Хейзъл, 1996 г. 486 стр./ 249 стр.

⁶⁰ **Михаил Фокин** - руски хореограф, балетист, педагог. Новатор, който експериментира и включва свободно движение на ръцете и тялото.

⁶¹ **Сергей Дягилев (Серж)**- руски импресарио, създател на трупата “Руският балет на Дягилев”, в който участват световно известни танцьори и хореографи.

⁶² **Тачъл Дж.** Светът на балета, София, изд. Труд, 2008 г. 63 стр./12 стр.

⁶³ **Буххольц Д-р.** Балетът и театърът, Български артист, София, бр.5, 15 март 1931 г., стр.57-58

⁶⁴ **Буххольц Д-р.** Балетът и театърът, Български артист, София, бр.5, 15 март 1931 г., стр.57-58

секция при S.U.D.T Хамбург на 13 юни 1930 година с тема “Балет и възобновяване на изкуството на движението”.⁶⁵ Той ревностно защитава тезата, че танцът заема също толкова важно място в сценичните изкуства, колкото театъра и операта. Прави сравнение с работата на драматичните актьори и певците като споделя негативното си впечатление, че не се говори достатъчно за танца, а той сам по себе си следва да е първи, а едва след него всички останали. Това е така, поради факта, че танцът събира в своята същност цялото изкуство на театъра.⁶⁶ Според него свободният танц не се определя само от свалянето на балетните обувки и началото на танца с боси крака и делото на Айседора Дънкан. Той разсъждава и за разликите между класическия и съвременния танц и нуждата от създаването на този нов стил като израз на търсения, които според него класическият танц не може да изрази със своите движения, като например да се покажат ценности като живот, съвест, емоции - радост, тъга, внушение.⁶⁷ В списание “Български артист” още 1927 г., родните читатели е предоставена възможността да се запознаят с делото на Айседора Дънкан, като танцът ѝ е определен като “балетен реализъм”, чиято основа е именно мимиката, драматизмът в представянето, състоящ се от скокове, ходове, тичане.⁶⁸ Следват години на подем на руския балет, дължащ се на труда и професионализма на Ана Павлова, Тамара Карсавина и Вацлав Нижински. Като стил, танцът се променя и в някои постановки започват да се наблюдават движения, които са нетипични за класическия танц. Също така в композиционно отношение, работата на артистите не било задължително да бъде в абсолютен синхрон. Пример за такъв спектакъл е “Жар-птица”. Към края на века все по-често се наблюдават промени в досегашната представа за балетен спектакъл. Включват се различни танцови елементи - позицията на корпуса не винаги е строго изправена, някои от движенията са с умишлено съкратено стъпало (контра падьом), костюмите също не винаги са традиционни, а поддръжките стават все по-интересни и нестандартни. В книгата “В света на балета” на Джули Тачъл описанието за този период включва широко разнообразие от тематики, например “холокоста (“Долината на сенките”, Кенет Макмилън), екология, (“Кафе - Пингвин” Дейвид Бинтли), тема за смъртта на близък - (“Реквием”, Кенет Макмилън, посветен на смъртта на Джон Кранко), тема за любовта (“Зле опазено момиче” - Фредерик Аштън)⁶⁹

През тази епоха голям дял в танцовото изкуство заема и немският свободен изразен танц. Връзката с природата, емоциите, свободата на движенията са само част от характеристиките на този жанр. Промяната в танцовото облекло, отпадането на балетните обувки, пачки и поли води до ефирност и лекота на танца. Ана Александрова говори за действията/ драм-балета като го характеризира със задължително външно действие, което се случва. За разлика от това, новаторските творби от края на ХХ век нямат зависимост между съдържание и танц. Единствено съществуват различни символи, знаци, които метафорично изпълват сцената.⁷⁰ Характерно е танцово действие, което може да бъде концентрирано върху отделна мисъл на танцьора или

⁶⁵ Четвърти международен театрален конгрес. Български артист кн.6, 1932 г. стр.58-60

⁶⁶ Четвърти международен театрален конгрес. Български артист кн.6, 1932 г. стр.58

⁶⁷ Четвърти международен театрален конгрес. Български артист кн.6, 1932 г. стр.58

⁶⁸ **Ф.К. Айседора Дункан и нейния танц.** Български артист, бр- 15 и 16, София, 1.11.1927, стр.7

⁶⁹ **Тачъл Дж.** Светът на балета, София, изд. Труд, 2008 г. 63 стр./14 стр.

⁷⁰ **Александрова А.** Биография на танца и балета, София, изд. Хейзъл, 1996 г.486 стр./ 466 стр.

кратък епизод, нещо преживяно, като целта е зрителят да може да асоциира поведението със собствената си същност, което да породи определени мисли и емоции. Самата Айседора Дънкан споделя, че чрез своето изкуство иска да помогне за развитието на здравето и ума на своите последователи. В своя книга “Танцът на бъдещето” според статия в сп. Български артист от 1927 г, тя споделя във връзка с школата, която открива през 1905 година в Берлин, че “тук работата се отнася до развитието на съвършени майки и за раждането на красиви и здрави деца”.⁷¹ Това показва още една социална роля на танца, която е била известна и се е практикувала още в началото на миналия век. Известни хореографи в края на ХХ век са Нинет дьо Валоа, Фредерик Аштън, Джордж Баланчин, Глен Тетли, Джон Кранко, Кенет Макмилън.⁷²

През ХХІ век танцовото изкуство съумява да съхрани и предаде посланията на Великите хореографи от миналото. Това се случва посредством постановки на балети - образци на класическото наследство като “Лебедово езеро” (1877 г.), “Дон Кихот”(1869 г.) , “Баядерка” (1877 г.), “Спящата красавица” (1890 г.), “Лешникотрошачката” (1892 г.), “Корсар” (1856 г.), “Раймонда” (1897 г.), “Копелия” (1870 г.), “Жизел” (1841 г.), “Силфида” (1832 г.) и други. В днешно време оперните театри по света представят тези спектакли пред зрителите като се придържат към оригиналното либрето, музика, костюми, но въпреки това могат да бъдат наблюдавани разлики в определени детайли. Така например през 1980 година Наталия Макарова прави своя редакция на балетния спектакъл “Баядерка”, който се превръща в най-известната и световно призната постановка, в която главните действащи лица се запазват, но за първи път се включва още едно последно четвърто действие, което поставя финалния щрих на балетната история.⁷³ ⁷⁴ Множество редакции в края на ХХ век има и на един от най-известните балети в историята на танца “Лебедово езеро”. Спектакълът е пречупен през погледа на Нуреев (1962 г.), Матс Ек (1987 г.), Бурмайстер (1953 г.), Григорович (1969 г.) и Матю Борн (1995 г.).

Друг характерен елемент през новото време е внедряването на технологиите в балетните представления. Често наблюдавани са употребата на видеостени, мултимедия, декори, които имат все по-сложна механизация, доближаваща се до реалността и всичко това с цел публиката да има възможност максимално да се пренесе в епохата на действието. Така например постановката на Кралския балет във Великобритания, съвместно с Националния балет на Канада - “Алиса в страната на чудесата” (2017 г.) показва богатство на костюми, декори и сценични ефекти, които пренасят зрителите във вълшебния свят от приказката от Луис Карол. От 22 декември 2020 година спектакълът се излъчва и на живо, чрез стрийминг платформа, което доказва положителното влияние на съвременните канали на комуникация и ролята им в модернизацията на балетното изкуство. Това несъмнено води до повишаване на зрителския интерес и увеличаване на посетителите в балетните салони в дългосрочен план. Понастоящем може да се спомене и ролята на частния бизнес, който има

⁷¹ Ф.К. Айседора Дункан и нейния танц. Български артист, бр- 15 и 16, София, 1.11.1927, стр.7

⁷² Тачъл Дж.Светът на балета, София, изд. Труд, 2008 г. 63 стр./15 стр.

⁷³ Баядерка.<<https://stanmus.ru/shows/bayaderka>>. 21.01.2022 г.

⁷⁴ Русские корни австралийского балета.<<https://www.unification.com.au/articles/2341>>. 21.01.2022 г.

възможност да подкрепя чрез дарения танцовото изкуство. “Алиса в страната на чудесата” за сезон 2020/2021 година е финансиран от Aud Jepsen и Фондация Фойл.⁷⁵, а дарителската кампания която се обявява публично е целогодишна. Друг пример е дейността на Масако Оя по отношение на развитие на младите танцьори и предоставянето на възможност за изява на голяма сцена пред световно признати личности в областта, остава в съвременната история като пример за любов към това изящно изкуство. Доц. Емил Димитров пише във връзка с кончината ѝ през 1996 година, че за него тя ще остане като пример за бизнес-меценат на изкуствата, а подкрепата ѝ за Международния балетен конкурс в гр. Варна няма да остане забравена.⁷⁶ Разбира се, свидетелства за такъв тип радатели и меценати има векове наред, особено във връзка с двете Световни войни, които няма как да не се отразят върху развитието на изкуството. Пример за това е Сергей Дягилев, който успява да съхрани своята трупа след Първата световна война.⁷⁷

XXI век се отличава и с използването на Интернет в работния процес във всички сфери. В балетното изкуство можем да видим цели спектакли или отделни откъси, дори единични вариации например, които са публично достъпни в мрежата и могат да се видят от хора по целия свят. Оперите и театрите се стремят да развиват своите канали на комуникация като отделят финансови средства за маркетинг, реклама не само посредством афиши, както е било в миналите години, но и в платформи като Google, Youtube, Facebook, Instagram и др. Балетните артисти са популярни не само със своите танцови изпълнения, но и с живота, който водят и споделят с почитатели си. Така те се превръщат в модел за подражание и често пъти мотивират бъдещите балетни артисти да работят и да полагат усилия за сбъдването на мечтите си. Интересен пример за влиянието на медиите, чрез съвременен начин за споделяне на информация и популяризиране на балетното изкуство сред хората, е поредицата кратки видеа, които публикува в своя Youtube канал руският балетен артист - Николай Цискаридзе.⁷⁸ Той представя теми, свързани с известни балетни спектакли като “Лебедово езеро”, “Жизел”, “Силфида”, “Шопениана”, “Баядерка”, “Лешникотрошачката”, “Спящата красавица” и други и разказва факти както за създаването им, епохата на развитие на действието, балетните артисти и техните превъплъщения, така и за либретото, историята, костюмите, символиката, която често пъти се наблюдава в балетните представления, жестовите на танцьорите и значението, което носят. Едно от първите видеа от поредицата, която към 19.01.2022 година наброява 44 видеа, към момента има

---

⁷⁵ **Alice's Adventures in Wonderland (2017).**

<<https://www.roh.org.uk/tickets-and-events/alices-adventures-in-wonderland-by-christopher-wheeldon-details>>. 21.01.2022 г.

⁷⁶ **Масало Оя.** <https://newspaper.kultura.bg/media/my_html/2064/mem.htm>. 21.01.2022 г.

⁷⁷ **145 години от рождението на Сергей Дягилев.**

<<https://rusofili.bg/google-doodle-%D0%B4%D0%BD%D0%B5%D1%81-%D0%B5-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B9-%D0%B4%D1%8F%D0%B3%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%B2/>>.

13.02.2022 г.

⁷⁸ Световно признат балетен артист, ръководител на Академия на руския балет “А.Я.Ваганова” гр. Санкт Петербург. Работил в Большой театр, Мариинский театр, гастролирал в Париж, Лондон, Италия, Япония и др. и понастоящем работещ за развитието на балетното изкуство. Биография Николая Цискаридзе. <<https://uznayvse.ru/znamenitosti/biografiya-nikolay-ciskaridze.html>>. 21.01.2022г.

общо 131 575 показвания.⁷⁹ По този начин балетното изкуство се превръща в достъпно за всички, които се интересуват и използват интернет мрежата.

Във връзка с начините на преподаване можем обобщим най- известните в световен мащаб към момента методики на преподаване, които са в основата на успешното представяне на балетните артисти на “голямата сцена”.

Известност придобиват няколко школи, носещи имената на своите основатели, които и до днес са сред емблематичните имена в световното балетно изкуство.

- **Методът на Ваганова** е най-широко разпространеният метод на преподаване по света. Символ на Руската школа, славец се с точност, стремеж към прецизно изпълнение на все един елемент от класическия екзерсис, развитие на артистичност и отлична техника при танцорите.⁸⁰
- **Методът Чекети** е италиански метод на преподаване и танцуване, който се отличава с голяма изразителност на емоциите, ефирност, плавно изпълнение на движенията, особено внимание на позата и хубавите линии на тялото и подравняването на танцорите.⁸¹ Преподава се основно в Англия, Канада, Франция. Акцент в начина на преподаване е развитието на баланс и център на тежестта, физическа издръжливост и пантомима.⁸²
- **Френският метод** на преподаване и танцуване също включва издължени линии на тялото, както и спазване на симетрия, прецизност в техническо отношение. Артистичността е особено изразена, като се наблюдава лекота и ефирност при изпълнението.
- **Методът Вестрис или Бурнонвил** се свързва с Датската балетна школа. Характерни за нея са чистота на движенията, множество заноски при малки и големи скокове.⁸³ Бурнонвил развива личен стил, който се свързва с елегантност, музикалност и високо ниво на техника на краката, а ръцете често са в подготвителна позиция.⁸⁴ Той се стреми за равнопоставеност на ролята на балетиста, редом до тази на балерината.
- **Методът на Джордж Баланчин** е широко разпространен в Америка. Носи името на основателя на Ню Йорк Сити Балет. Характерни за този стил са бързината на движенията, отвореност на ръцете и характерно “счупване” на

---

⁷⁹ Николай

Цискаридзе-ПРО-БАЛЕТ.2020.<https://www.youtube.com/watch?v=rdPrIO2OI-c&list=PL2XUMApWu-GjxRfNPr_0Iz-WQmAKPprfa&index=1>. 20.01.2022 г.

⁸⁰ Quelle a été l'évolution du ballet classique depuis ses origines à nos jours

?<https://www.superprof.fr/blog/origine-et-historique-danse-classique/?fbclid=IwAR3LtVxwseUOyHQ-CtOgEs8BTpZXN4_2L2lHhIc8wvS61eGAC155Cw8_cAs> 06.05.2023 г.

⁸¹ Histoire de la danse classique

<<https://danseclassique.info/histoire/?fbclid=IwAR37jXkFzF2vfGrxDsgsvyR7381g5wFT8HV51z2zJsdXXrDP6UbbU56SVWY>>, 07.05.2023 г.

⁸²Danses avec la

plume.<https://www.dansesaveclapume.com/a-la-barre/359396-les-differentes-ecoles-et-techniques/?fbclid=IwAR1VZZi2a1Dobc5Hn04W7BIDjkKqVyRGdG8mVY_-SI4Sn9VCSICnZHLV4> 17.05.2023 г.

⁸³ Луканова.Е. Създаване, развитие и сравнителен анализ на Италианска, френска, датска и руска балетни школи, автореферат.

<<https://www.artacademyplodiv.com/doktoranti/proceduri/Elica%20Lukanova/Avtorefrat.pdf>>15.05.2023 г.

⁸⁴ Danses avec la

plume.<https://www.dansesaveclapume.com/a-la-barre/359396-les-differentes-ecoles-et-techniques/?fbclid=IwAR1VZZi2a1Dobc5Hn04W7BIDjkKqVyRGdG8mVY_-SI4Sn9VCSICnZHLV4> 17.05.2023 г.

китките, различно от иначе продължаващата линия, характерна в класическия танц, драматична игра и оскъдни костюми и декори.⁸⁵

- **Методът на Кралската академия за танц** (Великобритания) акцентира много върху артистичното поведение на танцьорите, “естественния поток на движението, музикалността, радостта от танца и развитието на танцьора като артист.”⁸⁶ Характерна е разбира се и чистота на движенията в техническо отношение.
- **Методът на Николай Легат** се характеризира със силно изразена техника и елегантни линии на тялото. Акцентира се върху развитие на изразителност на горната част на тялото, музикалност и естествен поток на движението.⁸⁷

В тази връзка примабалерината и балетен педагог Снежана Дескова в интервю по повод 80-годишния си юбилей през 2018 година споделя своя опита с преподаватели от различни страни, използващи специфични методи на преподаване, както и видяното по време на международни конкурси и участия. Според нея скандинавската школа е най-сложна и се отличава от всички останали с работата си с падьомите и мекотата на стъпалото. По повод руската школа, споделя, че тя е масова и най-разпространена.⁸⁸ Споделя, че е минала и през английската и френската школа, като отчита полезността на съвместната работа на хора с различна националност, всеки учил по определена методика. Това обогатява танцьора и допринася за техническото му развитие.

Може да се направи съпоставка между минало и настояще, като чисто методически работата на балетните педагози не се е променила драстично. Наблюдава се развитие в посока на все по-голямо търсене на съвършеното в техническо отношение. Гледайки записи на премиер-солисти от миналия век, съпоставяйки ги с работата на съвременните артисти, се забелязва разлика в нивото на техническо изпълнение на отделните балетни движения. Скоковете са претърпели развитие и днес те са с по-висока амплитуда, темпото също често пъти е увеличено, позициите на краката по-отворени, а подръжките са с по-сложни елементи. Ръцете на танцьорите от своя страна остават все така ефирни, леки и красиви, както в миналите години. С напредването на технологиите хореографите и балетните педагози също “гмуркат” в морето от информация на интернет пространството и създават свои дигитални ресурси, които споделят публично. Така можем да наблюдаваме репетиции по балет за деца както от аматьорски танцови школи, така и класове на професионални артисти от най-известните опери в света.⁸⁹

⁸⁵ **Баланчин метод.**

<https://bg.eferrit.com/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%87%D0%B8%D0%BD-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4/> 18.05.2023 г.

⁸⁶ **System of training.** <<https://www.royalballetschool.org.uk/train/system-of-training/>>15.05.2023г.

⁸⁷ **The Legat russian ballet method.** <<https://danceschoolkent.co.uk/russian-ballet-method/>> 15.05.2023 г.

⁸⁸ Почетен плакет за изключителни заслуги към балетното изкуство и Старозагорската опера получи голямата Снежана

Дескова.<<https://dolap.bg/2018/12/16/%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%B8-%D0%B7%D0B0%D1%81%D0%BB%D1%83/>> 13.09.2023 г.

⁸⁹ Например в своя канал руската Академия за танц “А.Я.Ваганова” съществува рубрика, в която биват представяни някои от балетните педагози. Разказва се за техния жизнен и творчески път, както и за методите, по които са били обучавани преди години и по които обучават и днес бъдещите танцьори.

Например едни от най-известните балетни школи в света, образци в методическо отношение, са тези в Русия, САЩ и Европа (Германия, Италия, Франция), където въпреки различното географско положение, могат да се намерят общи черти в развитието на техника, силата сред учениците и танцьорите, музикалните знания и артистичността, умението за владеене на тялото и създаването на красота и естетика, които съществуват и са в основата на развитието на балетното обучение днес. Така например можем да открием инвестицията на балетните школи в чужбина в професионалното и кариерно развитие на педагозите, които работят там, което е отговорност на самите балетни школи, а не само на отделния преподавател или онлайн общуването с родителите и официалната кореспонденция, както и развитието на няколко танцови стилове в рамките на една балетна школа и стремежът за професионално обучение, което да даде възможност на учениците да продължат развитието си в тази посока. Във връзка с обучението по балет в чужбина, Теодор Попов споделя по повод своя труд “Сравнителна педагогика”, че се стреми да проучи балетните образователни системи в света и в България и посредством откритите разлики да спомогне за по-задълбочения анализ на националните специфики, свързани с обучението по балет.

Като **изводи**, след проследяване на развитието на танца през вековете - от създаването му до днес, се наблюдава:

- *промяна на обществената нагласа към това изкуство, която е в положителен смисъл.* Работата на учителя по танци постепенно се превръща в уважавана професия и хората започват да гледат с други очи на този вид дейност. В списание “Танц” през 1928 г. излиза статия “Няма неморални танци”, в която е засегнато именно това първоначално негативно отношение в страната. Танците били неморални и следвало да бъдат забранени.⁹⁰ Целта е да се повлияе общественото мнение и да се покаже, че разликата идва от поведението на танцьорите и не е редно да има негативна нагласа върху танците като цяло.
- *Танцовите движения се развиват* и стават все по-сложни технически и биват изпълнени чисто и без видими усилия от страна на артистите. Това се дължи на сериозната работа в методическо отношение и повишаващите се изисквания и критерии към танцьорите. Поддръжките също стават по-трудни и в някои отношения нестандартни.
- Започват да се поставят *спектакли не само от класическия репертоар*, но и съвременни, които са повлияни от други по-модернистични течения в танцовата сфера. Не е изключено да се види смесица от музикални и танцови стилове, която привлича зрителския интерес със своята оригиналност, понякога биват включвани и фолклорни мотиви, характерни за определена държава. С акцент върху развитието на балетното изкуство, в годините се наблюдава все по-голямо разнообразие на възможни танцови сценарии за постановки - авторски, романтични, реалистични, предназначени за деца или по-подходящи за възрастни хора. Това несъмнено развива нематериалното културно наследство

---

⁹⁰ Др.А. Няма неморални танци! вестник.Танц, София бр.1, 5 януари 1928 г. стр 4

на дадена нация. Проф. Петър Луканов определя два фактора, влияещи на връзката между балетния педагог и артиста. Най-напред това, че всеки балетмайстор педагог започва своята кариера като танцьор и едва на по-късен етап преминава към преподавателска работа. Вторият е приемствеността между поколенията, които работят и се развиват в сферата на танца.⁹¹

- Съществена разлика през отделните епохи се наблюдава и във връзка с *популяризирането на балетното изкуство* и начините за достигане до по-широка публика. Така от афиши и балетна критика в местната преса се стига до реклами и маркетингови стратегии в социалните мрежи. Методиката на преподаване и репертоарът в общия случай също са публично достъпни. Всеки, който се интересува би могъл да се запознае не само с творчеството на сцена и зад кулисите, но и с части от начина на живот на балерините и балетистите.
- *Костюмите и декорите също претърпяват съществени промени в годините.* Появата на пачките, палците и множеството аксесоари носят още по-силно изразено усещане за ефирност и лекота, в сравнение с предходните години, а обособяването на балета като самостоятелно сценично изкуство и разделянето му от частните събития и дворцовия живот, допринася за неговия прогрес и доближаването му и до днешната представа на обществото по темата. “Падането” на границите между държавите, обединението в различни формации, подкрепата на изкуството от страна на отделните държави, но и на частни спонсори, както и многобройните примери за съвместните национални и международни проекти за танц, правят днешното време благодатно за любителите на балета.
- *Отношението на държавата* - ако в годините е имало периоди, в които страните са забранявали танцовото изкуство, то днес те се стремят да му помогнат да се развие. Например в България съществуват държавни програми, които са в подкрепа на малкия и среден бизнес, а в последните няколко години, човечеството е принудено да се справя с последиците от развиващата се пандемия, вследствие на вируса COVID-19 и икономическите загуби и застои в много сфери на живота. Въпреки всички негативи на тази необичайна ситуация, могат да се открият и много положителни резултати, които ще бъдат разгледани подробно в настоящия труд.

След представянето на отделните акценти от създаването на танца и балета до днес и направените изводи и заключения, ще се пренесем в България, за да разгледаме възможностите за развитие на балетното изкуство, извън държавната образователна система у нас, както и методиката на преподаване и репертоара на танцовите школи през XX и XXI век.

---

⁹¹ Луканов П. История на танца и балета, София, изд. “Дефекто”, 2009 г. 287 стр/ 98 стр.

1.2. Балетното изкуство в България през първата половина на XX век

Обучението по балет в България в началото на миналия век е въвеждащо, основополагащо и в определена степен отличаващо се от съвременния начин на работа в балетните школи. Първите преподаватели, пионерите в обучението по балет дават всичко, на което са способни, с цел да създадат устойчиво балетно образование, балет и да възпитат публиката в уважение и разпознаване на това изкуство. Без да имат необходимата висока квалификация и използвайки знанията си по гимнастика и ритмика, те успяват да запалят искрата сред нашето общество и да създадат школи за обучение по балет. Впоследствие полагат усилия за повишаване на своята квалификация и това рефлектира върху методиката им на преподаване. Наблюдава се връзка между отделните балетни култури, школи, извън границите на определена държава, което кореспондира със световния опит и пренасянето на танцовото изкуство.

1.2.1 Балетното изкуство в България през първата половина на XX век според проучванията на българските изследователи.

Балетното изкуство в България възниква късно на фона на други европейски държави, където развитието му започва още от XV век.⁹² Тази тема е обект на размисъл сред много изследователи, но аз ще представя накратко информацията за първите балетни школи в страната, използвайки предимно фактите, публикувани в трудовете на Ана Александрова⁹³ и Виолета Консулова⁹⁴.

В своята книга “Из историята на българския балет”⁹⁵ Виолета Консулова пише, че първите печатни източници, свързани с представянето на обучението по танц у нас са предназначени за обучение по танц на кадети от Военното училище, които щели да вземат участие в баловете, устройвани от княз Фердинанд⁹⁶. Тези ръководства за танц били практически и включвали методика на обучение, което било опит за създаване на система на танцовата история.⁹⁷

Така у нас за балет започва да се говори едва в началото на XX век. Началото на балетното изкуство у нас е белязано от *руските гастроли*, които били характерни за 20-те години на 20 век. Тогава са се провеждали предимно концерти. Първият такъв бил документиран през 1920 г. от трупата на М. Арцибушева на 19.02.1920 г. в театър “Ренесанс”.⁹⁸ Участвали Е.Козловска, Г.Арцибушева, М.Юриева . На следващия ден пред родната публика в Народния театър танцували и бившата солистка на Большой театр и партньорът ѝ - Е.Ю.Андерсон и А.В.Кочетовски. Андерсон прави опит да се установи в България и на нея възлагат надеждата да подготви балетно представление, което тя успява да създаде на 19 юни в Народния театър. Впоследствие в страната ни

⁹² Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./78 стр.

⁹³ Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г 466 стр.

⁹⁴ Консулова В. - Анастас Петров и българският балет- Наука и изкуство, София 1976 г. 199 стр.

⁹⁵ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр.

⁹⁶ Княз Фердинанд Български - български владетел в периода 1887 - 1918 г.

⁹⁷ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 36 стр.

⁹⁸ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 80 стр

пристига втора балетна трупа, начело с Маргарита Фроман, която също изнася свои представления в театър “Ренесанс”, след това още една солистка на Большой театър - В.В.Кригер, която също изнася самостоятелни концерти.⁹⁹ В труда на Виолета Консулова е описано и желанието на Б.Князев¹⁰⁰ да създаде обща трупа между българи и руснаци. Това се случва като солистите били от Русия, а българите играли в кордебалета с изключение на С.Величкова - Канташ в спектакъла “Роби на изток” (А.Г.Рубинщайн). Те представили още “Лебедово езеро” на П.И.Чайковски, “Любовта на Полишинел” (Ф.Шуман и Рахманинов). Спектаклите били в Народния театър на 14,21 и 28 ноември 1921 г. и от 5 декември 1921 г. - 4 спектакъла в театър “Ренесанс”.¹⁰¹ И до сега на сцените на оперите в София, Пловдив, Стара Загора, Русе, Бургас, Варна се танцуват спектакли, чиито постановки и музика са на емблематични артисти в Русия - П.И.Чайковски, Мариус Петипа, Лев Иванов, Александър Горский и др. Във връзка с начините на преподаване, един от първите писмени източници, включващи обяснение на танци и методика е трудът на Р. Радославов “Пълно ръководство за изучаване на танца”.¹⁰² Първи дейци за това изкуство са учители по гимнастика и хора, занимаващи се с фолклор. Имената на Руска Колева, Пешо Радоев и Александър Димитров остават в историята на българското балетно изкуство със своята находчивост, несломим дух и ентузиазъм. Освен с любовта си към танца и безспорното си желание да творят, те черпят идеи не само от родната ни страна, но и извън границите ѝ. По това време именно личният контакт е единственият начин човек да придобие дадени знания и умения. Така например Пешо Радоев специализира във Виена и Будапеща, Александър Димитров в Краков, Прага и Виена, а Руска Колева в Париж, Берлин и Виена.¹⁰³ Всеки един от тях взаимства по нещо от школите, с които имат досег в чужбина, но и дава своя принос към прилагането на опита в нашата българска действителност. В тази връзка Виолета Консулова пише, че при създаването на първото българско училище за балет са се използвали не само индивидуалните педагогически знания на ръководителя, но и опита му, придобит в европейските столици.¹⁰⁴ Първоначално обучението по балет в България стартира в спортните клубове и включва в себе си елементи на гимнастика, с цел развитие на гъвкавост и издръжливост. Наблюдава се и връзка между фолклора и традицията и танцовата изява. Съществували зооморфни народни танци, тотемични култове и обреди, танци с трудов характер.¹⁰⁵ Това напомня на начина, по който е възникнал танца изначално - още в Първобитно-общинния строй. В България хореографите по това време използвали такива елементи и адаптирали народните обичаи и костюми със съвременната представа за балет. В книгата “Анастас Петров и българският балет”, Виолета Консулова разглежда началните опити за сценично представяне на народните танцови движения като споменава плахите опити на българските хореографи по онова време, които предпочитат да ги “реставрират”,

⁹⁹ **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 81 стр

¹⁰⁰ **Борис Князев**- руски балетист, балетмайстор, хореограф (1900-1975 г.).

¹⁰¹ **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 82 стр

¹⁰² **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 36 стр.

¹⁰³ **Консулова В.** - Анастас Петров и българският балет-изд. Наука и изкуство, София 1976 г. 199 стр/13 стр.

¹⁰⁴ **Консулова В.** - Анастас Петров и българският балет-изд. Наука и изкуство, София 1976 г. 199 стр/ 21 стр.

¹⁰⁵ **Консулова В.** - Анастас Петров и българският балет -изд. Наука и изкуство, София 1976 г. 199 стр/ 9 стр.

вместо да създават изцяло нови.¹⁰⁶ Преподавателите са силно отдадени на своята професия, често пъти работят допълнително, като практики за индивидуална работа с талантливите танцьори съществуват още оттогава. Въпреки че балетът не бил приет все още като самостоятелно изкуство, имайки предвид липсата на професионално училище за танц, методите на преподаване се основават на дисциплина, трудолюбие, повторение със стремеж за постигане на съвършенство.¹⁰⁷ В своята книга “Българският балетен театър” Ана Александрова описва, че делото на горепосочените личности (Пешо Радоев, Александър Димитров и Руска Колева) е предшествано от дейността на **Невена Стаменова** - първата балерина, появила се пред публика и поставила балета “Чешки беседи” в Първа девическа гимназия.¹⁰⁸ Тя избрала да продължи своята професия далеч от родината, като работи като педагог и хореограф.

В своя труд Александрова дава и информация и за приноса на други известни артисти в сферата на балетното изкуство, но в настоящата разработка ще акцентирам на части от биографията и професионалния път на тези от тях, които имат принос конкретно за развитието на класическия танц, посредством обучение в танцовите школи. Това ще даде възможност за изготвяне на успешен модел на изграждане и управление на балетно студио, което да открива таланти и да популяризира танцовото изкуство през XXI век.

Делото на **Пешо Радоев** е неотменна част от историята на българския балет. Той е един от най-запомнящите се радатели на класическия танц от началото на XX век. Още през 1905 година той съставя “Ръководство по кадрил и лансие”, включващо историческа част и обяснение на танците.¹⁰⁹ Виолета Консулова го описва като винаги усмихнат човек, слаб, изящен, отзивчив и винаги облечен в черен костюм с папионка.¹¹⁰ Като учител по гимнастика в Първа и Втора мъжка гимназия, събрал опит от чужбина, Радоев се запознава с класическия танц и се опитва да го развие в родната страна. Той е балетмайстор е към “Българската оперна дружба” в периода 1913-1926 година. Поставя хореографии, в които за първи път биват включени поддръжки - нещо невиджано дотогава. Също се стреми да създаде балетна труппа, която да участва в сценични представления. По данни на Виолета Консулова, които тя черпи от ръкописа на Казаков, “През 1913 г. балетът и хорът се засилват. Пешо Радоев - балетмайсторът, полагаше всички грижи за създаването на постоянен кадър от 10 балерини, които са получавали по 6, 12 и 18 лева за репетиция и по 5,20 и 25 лева за представление”.¹¹¹ Относно репертоара и танците, които поставя Радоев, информация може да се почерпи от книгата на Ана Александрова “Българският балетен театър”¹¹² а именно танците в пиесите: “Към пропаст” от Иван Вазов (1907 г.); “Моралът на г-жа Дулска” от Г.Заполска (1911 г.); “Краят на Содом” от Зудерман (1912 г.) “Тахир Беговица” от

---

¹⁰⁶Консулова В. - Анастас Петров и българският балет -изд.Наука и изкуство,София 1976 г.199 стр/ 9 стр.

¹⁰⁷Консулова В. - Анастас Петров и българският балет-изд.Наука и изкуство,София 1976 г.199 стр/40 стр.

¹⁰⁸Александрова А. - “Българският балетен театър”, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 11 стр.

¹⁰⁹ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./37 стр.

¹¹⁰ Консулова В.Анастас Петров и българският балет,изд. Наука и изкуство,София 1976 г.,199 стр./14 стр

¹¹¹ Консулова В.Анастас Петров и българският балет,изд. Наука и изкуство,София 1976 г.,199 стр./12 стр

¹¹² Александрова А.Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 15 стр.

Д.Хаджигеоргиев (1914 г.)¹¹³; “Живият труп” от Л.Н.Толстой (1915 г.); “Далила” от Вл. Мусаков (1921 г.)¹¹⁴ Освен това негово дело са и танцовите изпълнения в оперите: “Тахир Беговица” (Д.Хаджигеоргиев) 1913; “Психея” (Е.Вульпе) 1915 г.¹¹⁵; “Аида” (Дж.Верди) - 1914,1925 г.; “Самсон и Далила” (К.Сен Санс) 1924 г. ; “Тергана” (Маестро Г. Атанасов) - 1920 г. ; “Аида” и “Риголето” (Верди) - 1920 г.; “Евгений Онегин” (Чайковски) - 1923 г. ; “Продадена невеста” (Сметана); “Халка” (Монюшко)- 1921 г. ; “Демон” (Рубинщайн) - 1921 г.; “Лакме” (Делиб) 1926 г. ; “Царска годеница” (Римски - Корсаков) - 1923 г. ; “Миньон” (А.Тома) - 1921 г.; “Хугеноти” (Дж.Майербер) - 1922г. ; “Хофманови приказки” (Ж. Офенбах) - 1922 г.; “Кармен” (Дж.Бизе) 1924 г, и др. ¹¹⁶

Във връзка с творчеството му си спомня и неговата ученичка Фео Мустакова, която казва “Действително Радоев умееше да схване не само ритмическата отчетливост на танца, но и неговата емоционална същност. Умееше да я “прочете” в музиката. Композициите му никога не бяха формални, външни, а съдържана интересни идеи.”¹¹⁷ По данни от книгата “Анастас Петров и българския балет” на Ана Александрова и проучване сред писмените източници в началото на ХХ век, до 1920 година местната преса дава положителни отзиви на “Тахир Беговица” и критики за творчеството на Пешо Радоев, а балетът бележи видимо развитие¹¹⁸ . Самият Пешо Радоев също е любител на журналистическата професия и споделя своите виждания относно танцовото изкуство и съвременното му развитие като пише публикации в местната преса - сп. “Артист” от 1911 година, където няколко години публикува текстове, свързани с танц и спорта. Освен това взима участие в издаването на вестник “Танц” на Съюза на преподавателите по танц в България, който обаче имал само 3 издадени броя.¹¹⁹ Още в първия брой била отпечатана снимка на П.Радоев, председател на Съюза.¹²⁰ В статия, публикувана именно там и насочена към любителите на танцовото изкуство, се отправя апел към народа да спазва естетиката на танцовото изкуство и да прави разлика между салонните танци и тези, които са били популярни в кабаретата, като акцентът бил именно върху красивото и спокойно изпълнение на движенията.¹²¹ Списанието имало около 7 страници на брой и включвало рубрики, характеризиращи отделните танци и стилове, или приканващи хората да започнат да се занимават с това изкуство.¹²² Във втория брой на вестник Танц от 1928 г. той пише статия за Историята на танца и възникването им му още преди Рождество Христово.¹²³ Своята публицистична дейност той завършва през 1928 г. ¹²⁴ Той превръща гимнастическия

¹¹³ Консулова В. Анастас Петров и българският балет, изд. Наука и изкуство, София 1976 г., 199 стр./14 стр

¹¹⁴ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 73 стр.

¹¹⁵ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 74 стр.

¹¹⁶ Консулова В. Анастас Петров и българският балет, изд. Наука и изкуство, София 1976 г., 199 стр./16 стр

¹¹⁷ Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 16 стр.

¹¹⁸ Консулова В. Анастас Петров и българският балет, изд. Наука и изкуство, София 1976 г., 199 стр./17 стр

¹¹⁹ Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 15 стр.

¹²⁰ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 40 стр.

¹²¹ Редакцията, вестник Танц, София бр.1, 5 януари 1928 г. / 3 стр.

¹²² Консулова В. Анастас Петров и българският балет, изд. Наука и изкуство, София 1976 г., 199 стр./24 стр

¹²³ Радоев. П. История на танца, в. Танц, бр.2 . 1928 г.стр.2

¹²⁴ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 40 стр.

клуб “Юнак” в културно учреждение, където се поставят първите опити за сформиране на класическа група. Същата тази организация успява още през 1900 г. да осигури включването на народните танци в обучението по гимнастика, което е съгласувано с Министерството на просвещението.¹²⁵ По данни от списание “Театър и опера”, бр. 4 от 16 октомври 1922 година, Радоев е изпратен на специализация във Виена и Будапеща, където получава диплом първа категория след успешно положен изпит в международна академия за учители по балет¹²⁶. Всичко това доказва неговия стремеж към самоусъвършенстване и любов към танца, които го водят по път, изпълнен с предизвикателства, но и много надежди и мечти. Неговата борба за създаване на балетно училище и призивът му към държавата, която да се включи активно в развитието на танцовото изкуство, са емблематични и будят възхищение и респект. Той пише изявление до председателя на Българската оперна дружба, в което изказва своята нужда обучението по балет в страната да има необходимите условия за работа като училище по балет, костюми, зала с огледала, пианист и възнаграждение за балетмайстор. Един от аргументите му е командировката, която била организирана от Министерство на просвещението в Петербург, с цел да се запознае отблизо с композициите на изпълненията и начина на работа там.¹²⁷

Освен чрез своята чисто професионална хореографска дейност, Пешо Радоев съумява да предаде на следващите поколения и историята на своето време, да създаде писмени източници, от които днес можем да почерпим информация за миналия век с всички си положителни и отрицателни събития, съпътстващи развитието на класическия балет у нас. След 1920 година обаче мнението на пресата рязко се променя и обществото изведнъж започва да проявява възискателност към постановките. Публиката получава възможността да се запознае с труда на балетните артисти на гостуващи трупи от Русия и това провокира необходимостта от сравнение. Така делото на Пешо Радоев започва да изглежда недостатъчно за нуждите на публиката и затова се налагат промени.

Александър Димитров, преподавател по гимнастика в Първа мъжка гимназия и Първа прогимназия, който се е самообразовал, също дава своя значим принос за развитието на класическия балет у нас и подобно на Пешо Радоев донася в страната опита, почерпен от чужбина - Краков, Прага и Виена. Балетмайстор е в Народната опера за периода 1910 - 1911 година. Детството му не е било леко, след като е останал сирак и това го принуждава да започне работа рано като словослагател в печатници. Впоследствие той сам заявява своя интерес към гимнастиката, след като вижда тренировките на чешката група “Сокол” и става член по своя инициатива. Там членува и Пешо Радоев.¹²⁸

Той поставя танци в оперите :

- “Тахир Беговица” (Д. Хаджигеоргиев, 1911 година)

¹²⁵Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 41 стр.

¹²⁶Консулова В. Анастас Петров и българският балет, изд. Наука и изкуство, София 1976 г., 199 стр./16 стр

¹²⁷Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 65 стр

¹²⁸Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 50 стр.

- “Камен и Цена (И.Иванов, В. Кауцки)¹²⁹
- “Продадена невеста” (Сметана)¹³⁰

Димитров открива своя танцова школа, но малко след това тя бива закрыта поради неразбирането от страна на хората. Опитва да работи и в школа за съвременен танц заедно с Руска Колева, но скоро и тази организация е закрыта и той посвещава кариерата си на гимнастиката, сферата в която самият той твърди, че е неговото призвание. Въпреки това, Александър Димитров успява да съхрани връзката между танца и гимнастиката, пример за което е създадената от него книга - “Библиотека за ритмична и символична гимнастика”, където се включват игри за деца именно на основата на различни танци на народите - полка, ръченица и други, включващи комбинация между гимнастически упражнения и танцови стъпки.¹³¹ Възможните причини за така стеклите се обстоятелства около развитието на тези танцови школи са свързани с липсата на интерес от страна на обществото. В този период водещи били нагласите на българската буржоазия, които обаче се насочват предимно към така наречените “модни танци” или популярните на запад салонни танци. Започнали да се организират различни събития, включващи танци като валс, менует, фокс англе, чарлстон и др, както и балове с маски и други “танцови вечеринки”.¹³² Така например през 1928 г. в сп. “Главатар” има данни за включване на “балетни упражнения” и други подобни изпълнения по време на една от тези вечеринки :

“Почна изпълнението на програмата, която съдържаеше номера:

1. Боксови упражнения
2. Балетни упражнения
3. Упражнения - юнаци
4. Балетче - мерките
5. Пирамиди
6. Упражнения гим.юноши
7. Декламация
8. Символични упражнения
9. Успоредка
10. Балет”¹³³

Съществуват данни и за организация на балетна вечеринка - “Същият ден вечерта от 9 ½ ч в театър “Ренесанс” се даде балетна вечер швейцарският сборен филм при програма, включваща “Балет с гирлянди - Шумен” ; “Грамада” - балет Варна; Моряшки балет - Бургас”¹³⁴

Тези данни свидетелстват за наличието на балетни изпълнения и със сигурност често използваното определение “Балет” сред нашите предшественици, което при всички положения се различава от понятието днес. Това е така от една страна, поради ниското ниво на танцьорите, а от друга поради липсата на достатъчно информираност за развитието на това изкуство по света. Така се стига до не достатъчно високи

¹²⁹Консулова В. Анастас Петров и българският балет,изд. Наука и изкуство,София 1976 г., 199 стр./14 стр

¹³⁰Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 51 стр.

¹³¹Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 54 стр.

¹³²Консулова В. Анастас Петров и българският балет,изд. Наука и изкуство,София 1976 г., 199 стр./10 стр

¹³³Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 53 стр.

¹³⁴Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 53 стр.

професионални резултати, но със сигурност от различните писмени източници, описващи този период от историята на българския балет, можем да твърдим, че емоцията на артистите, тяхното желание и вдъхновение до някаква степен успяват да компенсират и това дава своите отражения върху крайния резултат, а именно - удовлетворение на публиката.

Въпреки това развитието на танца и в частност националния фолклор имало своите радатели, хора, стараещи се да работят за съхраняването на традициите и предаването им на публиката, чрез вплитането им в сценични танцови форми. Тук можем да отличим делото на **Руска Колева**, която е наречена от Виолета Консулова - "хореограф-фолклорист".¹³⁵ Тя включва народни мотиви в танцовите изяви. В своята книга "Българския балетен театър" Ана Александрова цитира проф. Джуджев¹³⁶, който говори в труда си "Българска народна хореография", че Руска Колева се запознавала и търсела информация от хората в различни краища на страната, искала да знае в детайли техните обреди, за да може да ги пресъздаде в сценична форма¹³⁷. Тя умело вплита в работата си народното творчество и успява да пресъздаде на сцена обичаи като Лазаруване, Еньовден, Жътва. Има сведения, че тя си позволява определена художествена обработка на български народни хореографии и именно това са първите опити за "сценично осмисляне на народните танцови движения".¹³⁸ Организатор е на първата в България фолклорна трупа. Учи в специално училище за пластика и гимнастика в Париж, с ръководител Р. Кинстанцева (1911 г), а по-късно специализира в Щатсопера (1921 г.) и в Берлинската школа за телесна култура (1922 г.).¹³⁹ Черпи опит и от Виена, където стажува и посещава курсове по ритмична гимнастика. Тя се запознава с основите на немския свободен изразен танц и счита, че школата на Ж.Далкроз¹⁴⁰ е основата на ритмичната гимнастика, също в този период придобива познания и по характерни танци. Съществуват сведения за обучението ѝ в Берлин, от които става ясно, че освен теоретична част са имали и практическа, а методите на преподаване са били доста съвременни - използване на видео ресурси на пример.¹⁴¹ С нейна помощ е създаден танцовия състав при Оперната дружба, където тя е балетмайстор от 1908-1909 година. В него участвали момичета без професионален опит, повечето от които се занимавали с гимнастика. В началото те дори не получавали заплащане, а изкуството им далеч не било разбрано. Самата Руска Колева споделя, че като балетмайстор е работила без заплащане в началото, а впоследствие с минимално такова, но резултатите на учениците ѝ били добри и всичко това било в името на създаването на постоянна балетна трупа.¹⁴² Според Виолета Консулова до 1910 година тези неплатени любители, участници в оперния балет, вероятно били именно ученички на Руска Колева.¹⁴³ Тя напуска своята работа, след като оперният тенор Петър Райчев

¹³⁵ **Консулова В.** Анастас Петров и българският балет, изд. Наука и изкуство, София 1976 г., 199 стр./13 стр

¹³⁶ **проф. Стоян Джуджев (1902 -1998).** Български музиколог и фолклорист.

¹³⁷ **Александрова А.** Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 13 стр.

¹³⁸ **Консулова В.** Анастас Петров и българският балет, изд. Наука и изкуство, София 1976 г., 199 стр./9 стр

¹³⁹ **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 55 стр.

¹⁴⁰ **Емил Жак Далкроз**- швейцарски композитор, учител по музика, музикален теоретик. Създател на Метод Далкроз, целящ да се повишат музикалните способности на учениците.

¹⁴¹ **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 57 стр.

¹⁴² **Александрова А.** Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 13 стр.

¹⁴³ **Консулова В.** Анастас Петров и българският балет, изд. Наука и изкуство, София 1976 г., 199 стр./12 стр

иска уволнението ѝ вследствие на спор между тях относно използването на кастанети в танците в операта “Кармен”. П. Райчев не бил съгласен с виждането на Р. Колева всеки танцьор да сложи звънчета на всеки пръст и това я кара да напусне репетиционната зала, а него от своя страна - да поиска отстраняването ѝ.¹⁴⁴

Тя създава следните танци:

- Концертен номер “Българска идилия”, балет из операта “Меглена” (Й.Чешмеджиев)
- Самодивско хоро от драмата “Самодива” (П.Ю,Тодоров)
- Танци в операта “Гергана” на Маестро Г. Атанасов (1917 г)
- Танци в операта “Македония свободна” от Д. Хаджигеоргиев (1917 г.)¹⁴⁵
- Танци в операта “Евгений Онегин” от П.И.Чайковски (1919 г.)¹⁴⁶
- Танци в операта “Кармен” от Ж.Бизе (1920 г.)¹⁴⁷
- “Балетни сцени - картини из живота на гимназията” - театрална композиция в концерт по повод 50 години от основаването на I девическа гимназия - 1.06.1930 г. муз.Йос. Чешмеджиев.¹⁴⁸

Р. Констанцева споделя, че Руска Колева поставя своя творба “Български балет”, която включва народни хора и обичаи, а понятието “балет” е употребено без да се отчита разликата между народен танц и класически балет.¹⁴⁹

Подобно на своя съвременник Пешо Радоев, Руска Колева също се стреми да популяризира танцовото изкуство. Има данни за беседи, които тя е изнасяла във връзка с българската хореография, както и е участвала в дейностите на дружество “Юнак”.¹⁵⁰ Също така на 18.03.1942 г. тя изпраща доклад до Министерството на народното просвещение, в който се дава информация за проведен национален курс по изучаване на български народни танци за преподаватели по физическо възпитание в училищата.¹⁵¹ Тя описва различни хора, като Право хоро, Свищовско, Македонско, Самоковско и др.

Някои българи избират да продължат своето професионално развитие в чужбина и там да започнат да се занимават с преподавателска дейност. Пример за това е **Георги Миленков**, който след работата си в Софийската опера в началото на XX век, заминава за Америка, а през 1930 г открива танцова школа в Хавана и впоследствие и в Детройт.

Голяма роля в опитите за изграждане на професионален образ на българския балет изиграва балетмайстора на Софийската опера **Вера Мухина- Померанцева**. Тя успява да издейства зала за репетиции, в която за първи път има балетни станки. Освен това смело прилага наученото в Московското балетно училище като работи с балерините и ги обучава дори на палцова техника. Въвежда класическия екзерсис, което без съмнение оказва положително влияние върху техниката на артистите и повишаване на професионалното им равнище. За съжаление отзвукът от работата ѝ не е

---

¹⁴⁴Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 63 стр

¹⁴⁵Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 63 стр

¹⁴⁶Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 14 стр.

¹⁴⁷Консулова В. Анастас Петров и българският балет, изд. Наука и изкуство, София 1976 г., 199 стр./13 стр

¹⁴⁸Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 59 стр

¹⁴⁹Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 57 стр

¹⁵⁰Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 14 стр.

¹⁵¹Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 60 стр

положителен, тъй като месец след постъпването си в операта на работа излиза негативна критика на операта “Майска нощ” от Римски-Корсаков. Година по-късно тя включва балетния състав в операта “Дама Пика” (1926 г.) от Чайковски, но поради непредвидени обстоятелства и стачка на оркестъра, Вера бива уволнена и нейното място заема артиста **П.К.Стойчев**. Той от своя страна обикаля Европа, за да почерпи опит и да изготви план за развитието на Софийската опера. Така Стойчев се запознава с таланта на **Анастас Петров** и го кани да започне работа в театъра като постановчик, педагог и артист.

За делото на Анастас Петров има много данни, тъй като според историята на балета у нас, именно той е основател на българския балет. Ана Александрова пише за него “Анастас Петров като пръв балетмайстор, педагог и изпълнител има стойност на цяла епоха. Делото му е подвиг, роден от дръзновение и безкористна отдаденост на изкуството, и то в среда и време на неразбиране и пренебрежение към балета.”¹⁵² Неговото дело е признато не само в българската история, но и в световната хореография, тъй като е носител на наградата “Готфрид фон Хердер”, присъдена му за принос в развитието на Световната хореография. По думите на примабалерината Цвета Джумалиева, едно от най-силните качества, направили Анастас Петров толкова известен в балетните среди е актьорският му талант и отдадеността му към изкуството.¹⁵³ Доказателство за огромната му любов към танца и изграждането на постоянство и всеотдайност са собствените му спомени, разказани през 1967 г, в които той самият споделя, че в тези ранни години, непрекъснато е танцувал, създавал движения и творил - на улицата, сред хората, в залата и дома.¹⁵⁴ Израснал в семейство, в което изкуството не било приемано лековерно и пренебрежително, както в повечето случаи по това време, той следва своя интерес към танца. Вдъхновен от руското списание “Нива”, което случайно е донесено от неговия брат Петър и от гастролите на М.Юриева, Анастас Петров избира класическото балетно изкуство за свое призвание. Той, както и неговият предшественик и мечтател Пешо Радоев, получава образование в чужбина. На 23 годишна възраст заминава за Берлин и постъпва в школата на руската педагожка Евгения Едуардова. Наученото тогава се отразява върху неговия подход и начин на обучение, който ще бъде подробно разгледан в темата. Каква обаче била една основните причини за назначаването на Петров в България?

От встъпването си в длъжност в Софийската опера - 1.08.1927 г., той постепенно и методично гради името на балета като работи за неговото професионално израстване. Задачата, която стои пред него, свързана с промяната на обществената нагласа и повишаването на качеството на изпълнението на балетните артисти, далеч не е лека. В отличие от Пешо Радоев, Анастас Петров има богат опит като танцьор и това без съмнение му помага при избора както на репертоар, така и при методическите указания, които може да даде на артистите и които се базират и на неговия собствен опит. Това е една от основните разлики между двамата балетмайстори. Съществуват данни, че името на Анастас Петров било на афишите на Щатсопера като участник в “Дон Морте” (1926 г.), “Страхът на птицата” (1926 г.), “Ел Брио” (1926 г.) и “Есенни

¹⁵² Александрова А. Първосъздателят, изд.Българска книжарница, София 2008 г. 123 стр./ 5 стр.

¹⁵³ Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./21 стр.

¹⁵⁴ Консулова В. Анастас Петров и българският балет, изд. Наука и изкуство, София 1976 г., 199 стр./39 стр.

духове” (1927 г).¹⁵⁵ В България той също показва своя талант като участва в първите сценични постановки, а във вестник. “Танц”, бр. 3 от 1928 г. той е описан като изключително добър танцьор - “...неговото гъвкаво и ритмично тяло бе извънредно изразително и красиво в своите жестове, скокове и танцови фигури...Вън от това окото на балетмайстора следеше всички останали групови танци и сола и ние виждахме отвсякъде неговата неуморна, системна работа”.¹⁵⁶ По данни от “La bulgarie”, описани от Ана Александрова, Петров искал да обучи толкова добре своите балерини, че да могат да поставят пантомима на сцената на Народната опера.¹⁵⁷ От самото начало Петров прави подбор на репертоара за дълъг период от време. Той се стреми да съчетае националния репертоар с класическия и да включи съвременните балетни пиеси. В мемоарите му е намерена преписка с дълга кореспонденция между него и ръководството на операта, от където става ясно, че той ревностно защитава позициите си на хореограф и добре аргументира избора си на репертоар. Репертоарът на трупата е свързан предимно с участие в опери, в които Анастас Петров също взема участие като танцьор.¹⁵⁸ По това време също били създавани отделни балетни изпълнения, които нямат цялостна свързаност в спектакъл.¹⁵⁹ Критиците анализират отделни творби¹⁶⁰ и говорят за ръст в изпълнителските качества на балетната трупа. В доказателство се среща мнението на Маестро Георги Атанасов във връзка с промяната на балета и повишаването на нивото, а също и тези на неизвестен автор, цитирани от Ана Александрова, а именно: “Балетът беше великолепен хореографски ансамбъл... Това ни показва за лишен път, че нашата опера бързо се сдобива с школувани танцьорки и тя скоро ще съперничи с най-добре уредените в хореографско отношение големи опери, което изглежда да е амбицията на новия балетмайстор.”¹⁶¹ Отбелязва се несъмнено по-високото професионално ниво на танцьорите и изпълнението на палци на жените, което е доказателство за по-добрата им техника и говори за прогрес. Принос към промяната на мнението и настроенията, свързани с балетното изкуство имат и солистката Надя Винарова, както и помощника на Петров - Анна Воробьова.

В пресата започват да излизат статии, които открояват промяната на танцовия състав и нарастването на неговата конкурентоспособност спрямо останалите, вече утвърдени опери.

Под ръководството на Петров се поставя първият български балетен спектакъл “Копелия” на 22 февруари 1928 година, който има невероятен успех и е възприет положително от публиката. Участват Надя Винарова (Сванилда) и във втория спектакъл Ана Воробьова (Сванилда), Анастас Петров (Франц), Г. Дончев (Коплиус), Г. Ангелов (кмет) с диригенти Ц.Цанков и Т.Хаджиев. Анастас Петров умело експериментира и включва в постановката прочутото “пицикато” от балет “Силвия” на Делиб . Той добавя

¹⁵⁵ Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 26 стр.

¹⁵⁶ Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 30 стр.

¹⁵⁷ Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 27 стр.

¹⁵⁸ Едни от първите подобни опити за сценично представяне са танците в оперите “Орфей” (Глук) и “Фауст” (Гуно).

¹⁵⁹ Например два дивертисментни танца в оперите “Кавалерия Рустикана” и римската легенда - “Адриана Лекуврьор” (1933г).

¹⁶⁰ “Шопениана”, “Аве Мария”, “Синята птица”, “Пробуждането на пролетта”, “Момичето и смъртта”, “Циганска любов”, “Руска гротеска”

¹⁶¹ Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 29 стр.

в трето действие и музиката на Вилтушевиц и Минкус.¹⁶² Във вестник “Танц”, бр.3 от 1928 г. е отбелязано, че изпълнението на пантомимата Копелия, за изненада било задоволително, въпреки условията на труд.¹⁶³ Балерините били сравнени с чиновници, които се интересуват от балета, само за да запазят своята работа.

След постановката на “Копелия” временно за период от 7 години до 1935 година балетните представления се преустановяват до появата на спектаклите на Лидия Вълкова- Бешевич “Жар птица” по музика на Стравински и “Зелената флейта” по музика на Моцарт. Тези събития са предшествани от смяна на ръководството на операта и съкращаване на балетната трупа до 12 души, които следвало да участват предимно в оперните спектакли. Разбира се, Анастас Петров се противопоставя на това решение и започва да организира самостоятелни представления и концерти, в които участие взимали и солистите от неговата школа. Виолета Консулова пише, че след 1939 година стремежът за създаване на балетна трупа стихнал, а постоянният репертоар на Софийската народна опера бил естествено продължение на развитието на българския балет.¹⁶⁴

След 1945 година Петров опитва да създаде фолклорен ансамбъл и така през 1946 г. се създава Държавния танцов ансамбъл. Именно той е предшественик на Държавния ансамбъл за песни и танци, който се създава през 1951 г. с ръководител Филип Кутев.

Междувременно Анастас Петров неуморно се стреми да съживи духа на класическия танц в страната.¹⁶⁵ През 1949 година Анастас Петров получава предложение за постановка на операта на Глинка “Иван Сусанин”, в която участва и самият той, заедно със своята ученичка Лили Берон. Работата е изключително ползотворна. Отзивите са изцяло положителни, критиците пишат, че резултатите са видими особено след гостуването на руските специалисти Николай Холфин и Владимир Белий през 40-те години.

Творчески път на Анастас Петров включва балетни постановки, които се явяват едни от първите възможности за участие на балетните артисти в страната ни в началото на ХХ век. Те били пример за балетно изкуството за бъдещите балерини и балетисти, имащи възможност да бъдат в ролята на зрители, а за тези танцьори от школата, които участвали, това била голяма възможност.¹⁶⁶

¹⁶²Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство,София, 1976 г 199 стр./87 стр

¹⁶³ Без автор. Копелия на оперната сцена. В. “Танц”, бр 3 18.март 1928 г. София/стр.4

¹⁶⁴ Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство,София, 1976 г, 199 стр./ 125 стр

¹⁶⁵ Той работи по следните постановки: втора версия на Копелия, муз. Делиб, 1945 г., “Прометей” - муз. Бетовен , “Раймонда”- муз.Глазунов, “Жизел” - муз.Адам 1947 г

¹⁶⁶ Примери са: -”Орфей и Евридика” - 1927 г. муз. Глук; “Фауст” - 1927 г; “Ромео и Жулиета” - 1933, муз Гуно; ”Снежанка”- 1929 г, муз. Римски - Корсаков;”Хованщина” 1933 г., муз. Мусоргский ; “Хугеноти” 1934 г, муз. Майербер;“Шехерезада” 1934 г. муз. Римски-Корсаков, “Хубавата Елена” 1935 г., муз. Офенбах; “Циганска любов” 1935 г. муз. Ж.Бизе; “Змей и Яна” (1937 г.) - Христо Манолов, “Раймонда” 1939 г. муз. Глазунов; трилогия “Поетът принц”- (1941 г) г. муз.Шопен; “Тамара” (1941 г.)- муз. Балакирев, “Куклената фея” (1941 г.) -муз. Шпис#/ Байер #, “Прометей” (1945 г.) - муз. Бетовен, “Жизел” (1947 г) - муз. Адам; “Болеро” (1947 г.) -муз. Равел, “Испанско капричио” (1948 г.) - муз. Римски-Корсаков; Лебедово езеро” (1956 г.)- муз. Чайковски, “Есмералда” - (1958 г.)- муз. Пуни. Дриго,Глиер, Василенко, “Змей и Яна” (1958 г.) - муз. Христо и Здравко Манолови, “Жизел” (1960 г.) - муз. Адам, “Орфей и Родопя” (1960 г.) Цветан Цветанов. Заедно с Х .Щенге работи по“Кармен” - 1930 г муз. Бизе, “Танхойзер” - 1931 г ,муз. Вагнер, “Змей и Яна” - 1937 г. муз. Хр.Манолов. Заедно с диригента

През 1948 година Анастас Петров пише доклад до председателя на Комитета за наука, изкуство и култура, в който аргументира тезата си, че България има нужда от балетно училище, което да подготвя професионално кадри., които да вземат участие в балетните и оперни творби. Това мнение той защитава още през 1934 година в статията си в “Сцена” бр.1¹⁶⁷ Неговата цел е да информира хората и да подготви бъдещата публика за положителното влияние на изкуството и нуждата от развитие на българския театър и танц. Той пише официален доклад до Председателя на Комитета за наука, изкуство и култура, в който споделя критичната нужда от създаване на балетно училище - “Съществуващата от 9 септември при Народната опера балетна школа, която по нищо не се различава от моята частна балетна школа, закрыта преди шест години, поради липса на средства и помещение, трябва да се превърне в едно истинско балетно училище, по подобие на руските. При положението , в което се намираме ние, скоро не ще можем да заместваме старите кадри с нови, а и тези, които излизат, не са достатъчно добре обучени и им липсват общи балетни познания. Ето защо моля Вашето нареждане в най-скоро време да се открие гореспоменатото училище, от което да се вербуват нови балетни кадри”.¹⁶⁸ Идеята му според статията “Какво трябва да бъде балетното училище”, публикувана в сп. “Сцена” през 1934 г. била свързана с подготовката на професионални танцьори, които да бъдат приемани според своите индивидуални качества и впоследствие да получат правото да работят в Операта. Останалите, желаещи да бъдат професионални танцьори, трябвало да се явят на изпит, покриващ нивото на завършилите балетното училище. По този начин вече се виждат първите стъпки в посока на разделяне на професионалното балетно изкуство от обучението по балет в школите. Анастас Петров се стреми да професионализира балетната трупа и в крайна сметка откритата му борба за създаване на специализирано училище за танц, се увенчава с успех. През 1951 година се открива така мечтаното балетно училище, но Анастас Петров отказва да се включи в състава му, поради лични съображения. Ръководител става руският педагог Владимир Белий. Така за творчеството на своя учител и пропуските и социалната роля на обществото, Люба Колчакова споделя искреното си възмущение относно това, че нищо от творчеството на Анастас Петров не е съхранено, нито една вариация, нито една постановка, въпреки че в родния му град има конкурс. носещ неговото име.¹⁶⁹

Така личността на Анастас Петров остава завинаги в нашата балетна история, а за делото му уважение и благодарност ще изразяват още поколения напред. Той създава началото на професионалния балет, бори се за изграждане на специализирано училище за танцьори, поставя спектакли, които са богатство за нашия репертоар и обучава прекрасни танцьори, които също записват своите имена в историята на българското балетното изкуство, а голяма част от тях прославят страната ни и пред света.

Ал.Найденов: “Княз Игор”,1932 г, муз. Бородин; “Еликсир на любовта”, 1934 г, муз. Доницети; “Савската царица” ,1935 г муз. Голдмарк; “Дон Карлос” ,1936 г, , муз. Верди ; “Ирис” ,1938 г, муз. Маскани; Цигански барон”, 1938 г муз. Щраус; “Русалка”, 1939 муз. Даргомижски; “Живот на царя”, 1940, муз. Глинка.

¹⁶⁷Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство,София, 1976 г ,199 стр./63 стр.

¹⁶⁸Александрова А. Първосъздателят, изд.Българска книжарница, София 2008 г. 123 стр./ 63 стр.

¹⁶⁹Емануилиду Р.Люба Колчакова,изд.Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр./ 101 стр.

Пример за такава личност е **Фео Мустакова**. Започнала в школата на Пешо Радоев и по-късно израснала технически в школата на Анастас Петров, своя професионален път, свързан с балета, тя се превръща в известната балерина, педагог, балетмайстор, режисьор и жури в Международния балетен конкурс във Варна (1964 г.). Подобно на своя учител, и тя е отгледана в семейство, което уважава балетното изкуство и гледа с добро око на артистите. Техният интерес към танца е засвидетелстван в постановките, които са имали възможност да посетят, живеейки в Санкт Петербург.¹⁷⁰ Те се запознават отблизо с високия професионализъм и качеството на руския балет, а впоследствие дъщеря им получава възможността да работи заедно с някои от тях било то като танцьор или като ученик - например Олга Осиповна Преображенска, Кшишинска, Павлова, Егорова, Карсавина. По -късно в Лондон тя се запознава с работата на Легат, а в Париж с това на Лифар, Князев и Скибин. Така подобно на своите предшественици Пешо Радоев, Руска Колева, Александър Димитров и Анастас Петров, Фео Мустакова има поглед върху работата на балетните дейци в чужбина и успява да взаймства отделни елементи от наученото там, които да имплементира в родната действителност. Доказателство за това са нейните думи по повод обучението при Олга Преобреженска - “Действително и сега виждам колко солидни са били нейните методи на работа, които и аз прилагам с моите ученички.”¹⁷¹ Още от юношеските ѝ години Мустакова споделя за своята учителка по гимнастика, която измислила пиеса за края на годината с много танци - “Балът на цветята”. Мустакова била скромна по характер и често пъти се съмнявала в своите качества, нещо което сама признава в своята автобиографична книга¹⁷² По време на престоя си в Париж, тя танцува в школа по балет всеки ден по минимум 3 часа. По нейни думи в школата на Преображенска се работело всеки ден, без неделя, независимо от сезона. Когато някой танцьор допуснел грешка Преображенска повтаряла по един комичен начин, който имал за цел да покаже на артистите в какви ситуации могат да попаднат и как трябва да са внимателни в своята работа.¹⁷³ *Така чрез използването на ирония се правела критика и се стигало до размисъл върху конкретното действие.*

Важно събитие, определящо началото на постановъчната дейност на Фео Мустакова, било предложението да постави оперетата

- “Верният приятел” - муз. Дунаевски (1951 г.).

Именно благодарение на тази постановка, Мустакова се доказва като талантлив хореограф. Това се случва и благодарение на известните балетни специалисти Николай Холфин и Владимир Бели, които били сред публиката и споделили своите добри впечатления от видяното.¹⁷⁴ Мустакова споделя: “Тяхното компетентно мнение беше решаващ момент за моята кариера”¹⁷⁵.

Творческият път на Фео Мустакова безспорно се свързва огромната ѝ роля за създаването и развитието на балета в Музикалния театър, а талантът ѝ на хореограф, комбиниран с музикалните ѝ способности, я правят един уникален професионалист,

¹⁷⁰Мустакова Ф. Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./9 стр.

¹⁷¹Мустакова Ф. Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./ 23 стр.

¹⁷²Мустакова Ф. Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./ 17 стр.

¹⁷³Мустакова Ф. Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./ 24 стр.

¹⁷⁴Мустакова Ф. Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./58 стр.

¹⁷⁵Мустакова Ф. Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./58 стр.

който умее да танцува, преподава и разчита музиката.¹⁷⁶ Тя съумява да извлече най-доброто от своите възпитаници и поставя хореографиите си така, че да показват именно това и по този начин предизвикват интереса на публиката. Познанията ѝ за характерните танци и особеностите на различните народи също са достойни за уважение и ѝ носят признание в танцовите среди.

В заключение:

- Началото на ХХ век остава в историята на българския балет като време на отделни личности, даващи всичко от себе си за развитието на танца, личности, живеещи с класическото изкуство и опитващи се да приобщят народа към него. Тези хора, проправят пътя на следващите поколения и поставят България на картата на културно развитите страни.
- Усилията за създаване на професионално училище за танц се увенчават с успех едва в средата на века, но въпреки това творческите опити и постановки, които правят знаменити българи като Анастас Петров, Пешо Радоев, Александър Димитров, Руска Колева, Фео Мустакова и други още преди това, създават обществената нагласа и възпитават една публика, която се превръща в любопитна, знаеща, вискателна и търсеща доброто изпълнение.
- Относно педагогическата дейност в периода, интересни са думите на Валя Вербева¹⁷⁷, която отговаря на въпроса с какво ще запомни учителите си по балет?, а именно с желанието им да ги научат на всичко, което самите те са умеели.¹⁷⁸ Преподавателите възпитават не само своите ученици, но и народа в уважение и обич към балетното изкуство, а това води до постигане на положителни резултати в годините напред.

---

¹⁷⁶ **Оперети** на сцената на Музикалния театър, които поставя са: “Деляна” - муз. П. Хаджиев (1952 г.), “Кето и Коте” - муз. В. Долидзе (1953 г.) (1957 г.), “Орлови пера” - муз. Фаркаш (1953 г.), “Прилепът” - муз. Й. Щраус (1954 г.), “Аршин Мал-алан” - муз. У. Хаджибекиров (1954 г.), “Златната долина” - муз. И. Дунаевски (1954 г.), “Мамзел Нитуш” - муз. Ерве (1954 г.), “Царицата на чардаша” - муз. Калман (1954 г.); “Веселата вдовица” - муз. Фр. Лехар (1954 г.), “Айка” - муз. П. Хаджиев (1956 г.), “Ден на чудесни измами” - муз. Крейтнер (1956 г.), “Ако бях цар” - муз. Адам (1956 г.), “Целувката на Чаната” - муз. Милютин (1957 г.), “Бялата акация” - муз. И. Дунаевски (1957 г.), “Покорител на сърца и земи” - муз. В. Райчев (1958 г.), “Бокачо” - муз. Фр. Супе (1958 г.), “Орфей в ада” - муз. Ж. Офенбах (1959 г.), “Хубавата Елена” - муз. Ж. Офенбах (1959 г.), “Нощ във Венеция” - муз. Й. Щраус (1960 г.), “Великата неизвестна” - муз. Фр. Супе (1967 г.). **Балети**: “Дяволиите на Алдар Кьосе” - муз. Корчмарьов (1953 г., според книгата на Теодор Попов 1954 г.[#]), “Фадета” - муз. Лео Делиб (1967 г. - 1968 г. според книгата на Теодор Попов[#]). **Танци в пиесите**: “Птицепродавецът” - муз. К. Целер (1967 г.), “Така беше някога”, “Бели нощи”, “Великата непозната”. **Поставя танците в пиесите на балетния състав на Театъра на трудовите войски - 1960 г.** В **Младежкия театър** поставя “Златното кюлче”, “Пансион за жени”, “Неродена мома”. **Във ВИТИЗ**: “Дванайсета нощ”; **В Народния театър** “Дяволската мелница”

¹⁷⁷ Валя Вербева - солистка в Народната опера от 1945 г., а по-късно и репетитор там. Завършила балетна педагогика в Русия, преподавател в ДХУ и Институт за хореографски кадри. Ръководител на балета в Старозагорската опера (1968-1969 г.)

¹⁷⁸ **Попов Т. Митова Е.** Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./28 стр.

1.2.2 Същност на обучението по балетното изкуство в школите в България през първата половина на XX век.

За обучението по балет през XX век има немалко данни, но много красноречиви са думите на първата солистка в оперния театър Зора Сарсакова, която казва “Нашата обич, кураж и упорит труд в среда на неразбиране и неволи бяха огромни!”¹⁷⁹ Общественото отношение към танцовото изкуство в ранните години на миналия век, далеч не е било положително. Това вероятно е породено от липсата на достатъчно информация и на дългия период на застои по отношение на развитието на танцовата култура. Отново първите школи по танц са сформирани от Пешо Радоев, Анастас Петров, Руска Колева и Александър Димитров. Запомнящи се са думите на първата прима балерина на Народната опера Надя Винарова по повод педагогическата работа, а именно, че балетната педагогика е талант, който не всеки човек има.¹⁸⁰ Ето защо тя не се е занимавала с преподавателска дейност. Това е отговорно решение, което заслужава адмирации. Когато един човек осъзнава колко важна е неговата работа за бъдещото развитие на танцьорите, а от там и на изкуството в страната, то по-добре е да не се занимава с педагогическа дейност и да не рискува развитието и здравето на децата и учениците. В тази връзка можем да споменем мнението на **Фея Балабина**, която споделя: “...да си педагог е велико преимущество: създаваш със собствената си мисъл и моделираш с ръцете си един нов “жрец на танца”.”¹⁸¹

Според информацията от книгата “Светът на балета” на Джуди Тачъл сред първите създатели на частни школи по балет в България били имената на Тамара Карсавина, Викторина Кригер, Борис Князев, Елизавета Андерсон, Маргарита и Макс Фроман, Мария Юриева, Екатерина Лорен и др.¹⁸² Безспорно опитът от чужбина бил водещ в първите години от създаването на танцовите школи у нас, но ще започнем представянето им с дейността на **Пешо Радоев**, който е и първият създател на частна школа по балет у нас. По думите на Фео Мустакова, преди създаването ѝ, Радоев имал школа за модерни салонни танци, но поради високия интерес от страна на децата, открил детска балетна школа.¹⁸³ Отново там се твърди, че Пешо Радоев имал отношение към децата и дарба, която му помагала да съумее да обясни добре това, което е планирал. По думите ѝ заслугата му била преди всичко в развитието на двигателна култура, музикалност и красота.¹⁸⁴ Началото е през 1914 година, а мястото, наречено “Трапезариите”, се намира на ул “Самуил” и “Екзарх Йосиф”, в близост до Женския пазар.¹⁸⁵ Официални данни за постановка съществуват от 14 декември 1919 година, когато се играе спектакъл в две части, включващ 12 класически изпълнения и един народен танц. Заглавията са “Балетна продукция, дадена за пръв път в Народния театър от възпитаниците на Първото българско балетно училище на г-н Пешо

¹⁷⁹Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./315 стр.

¹⁸⁰Попов Т. Митова Е. Срещи с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./9 стр.

¹⁸¹Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./46 стр.

¹⁸²Тачъл Дж. Светът на балета, София, изд. Труд, 2008 г. 63 стр./60 стр.

¹⁸³Мустакова Ф. Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./15 стр.

¹⁸⁴Мустакова Ф. Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./15 стр.

¹⁸⁵Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./16 стр.

Радоев”¹⁸⁶. Така в различните източници съществуват известни противоречия относно годината на откриване на балетната му школа. На пример в своята книга “Анастас Петров и Българския балет” Виолета Консулова цитира откъс от статията “Пешо Радоев. 30 - годишна дейност по физическо възпитание”, публикувана в печатното издание “Нива”, бр.33 от 12 април 1930 г., с. 11, че след изучаването на балет в Европа, през 1919 Пешо Радоев открива Първото българско балетно училище, което било голямо и значимо събитие.¹⁸⁷ Според Виолета Консулова и статия във вестник “Зора”, бр. 103, 8.09.1919 г. школата на Пешо Радоев е открита именно есента на 1919 г. “Днес 10 и ½ часа пр.пл. в салона на Първа девическа гимназия ще се открие първото българско балетно училище на г.Пешо Радоев, ще се изпълнят няколко балетни номера. Поканен е и министърът на просветата.”¹⁸⁸, а съобщението е повторено на 10 септември: “Миналата неделя в салона на I девическа (про) гимназия в столицата се извърши тържественото откриване на първото българско балетно училище. Инициатор и директор на последното е познатият у нас балетмайстор г. П.Радоев, столичен гимназиален учител. Г-н П.Радоев е неуморим ратник в разработката на хореографското изкуство у нас. При откриване на последното бидоха изпълнени няколко балет ни номера. Впечатленията бяха отлични. Пожелаваме успех на новото дело. “¹⁸⁹ В архива на балерината Анка Дикиджиева от Софийската народна опера е намерено разрешителното, дадено на Пешо Радоев да открие школа, което е издадено от Министерството на просвещението през 1914 година.¹⁹⁰ В книгата “Биография на танца и балета” пък Ана Александрова пише, че Пешо Радоев открива своето училище през 1921 година, а едан година по-късно излиза заповед на Народното просвещение за откриване на Първото балетно училище.¹⁹¹ Теодор Попов също пише, че школата е основана още през 1916 г, но тя е утвърдена от Министерството на просветата през 1922 година под номер 3398. ¹⁹² Виолета Консулова пише в книгата “Из историята на българския балет”, че вероятно Пешо Радоев започва своите уроци още около 1905 г, като данни и реклами за курсовете му има в сп. Артист след 1910 г. От там става ясно, че лекциите са се провеждали всеки понеделник и четвъртък в Славянска беседа.¹⁹³ Въпреки тези разминавания в хронологията, сигурно е, че една от първите танцови школи е именно тази. Един от ценителите на балетното изкуство бил Иван Вазов, който бил поканен още на откриването на балетната школа, а силно впечатление му направили танците на Саломе и българската ръченица. ¹⁹⁴ Друг безспорен факт е, че Пешо Радоев е възприемал опита си в чужбина и се е стремил да създаде професионално балетно училище, чиито възпитаници да могат да танцуват на сцената на операта и да са първите професионални балетни артисти у нас. В тази връзка Консулова цитира думите на Петко Наумов от статията “Балетна продукция” в “Зора”,

---

¹⁸⁶ Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 16 стр.

¹⁸⁷ Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г., 199 стр./15 стр.

¹⁸⁸ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 68 стр

¹⁸⁹ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 68 стр

¹⁹⁰ Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г., 199 стр./19 стр.

¹⁹¹ Александрова А. Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./317 стр.

¹⁹² Попов. Т. Детето и балетът, София, 1993 г., 61 стр./ 5 стр

¹⁹³ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./39 стр.

¹⁹⁴ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 68 стр

бр. 638, от 11 юли 1921 година, а именно, че целта на школата освен развитие на широки познания, посредством предмети като чужди езици, аритметика, физиология и анатомия, история на изкуството, костюм и грим, български танци, история на изкуството и тн е да подготви добре обучени кадри за Народния театър и опера.¹⁹⁵ Идеята на Радоев е да направи не просто частна школа, а балетно училище, в което да се обучават танцьори, които да представят своите изпълнения в Народната опера. Програмата била по руски модел, но адаптирана спрямо нашата действителност.¹⁹⁶ Според неговите ученички Л.Берон и Ф.Мустакова тя била “правилна, но без подробни методологически изисквания към учениците”¹⁹⁷. Това без съмнение довело до създаването на танцьори, които обаче не са обучавани в правилното изпълнение на движенията. Интересен факт е, че школата на Радоев е работила почти без прекъсване. Има сведения, че последна репетиция за 1912 година се е състояла на 29 декември, а следващият урок бил предвиден за 1 януари 1913 година. Той имал нестандартни подходи за сближаване на колектива и например организира новогодишна вечеринка, която включвала освен тържество и конкурсна част, и празнична томбола с награди. Това събитие било описано в сп. Артист бр.17, 11.01.1912 г. - “Танцувалният курс на г-н Пешо Радоев бе устроил на новогодишната си вечеринка и една оригинална лотария. Печалбата - печено прасе, пуйка и буре бира, се падна на щастливите танцьори г. М. Дундов, Борис Касъров и К.Георгиев, които със своите близки направиха един весел гуляй.”¹⁹⁸ Друг подобен подход отново публично обявен, включвал представяне на вечер с маски - “...В четвъртък на 2 февруарий курса устройва голям бал с маски. На най-оригиналните маски ще се раздадат награди.”¹⁹⁹ или “В понеделник, на 16 того, танцувалният курс на г-н Пешо Радоев бе устроил конкурс на валс и мазур. Валсовият конкурс продължи половин час. Премиите бяха дадени на най-устойчивите и елегантните в играта г-ца Тони Йермарж и г-н Ветошек. В конкурса на руската мазурка премиите се получиха от г-ца Лавра Попова и поручик Симеон Петров. Поднесените награди бяха изящни статуи, бонбони и др.”²⁰⁰ Интересен бил подходът му за популяризиране на дейността. По данни от сп. Артист 1911 г. и 1912 г. Виолета Консулова цитира: “Танцувалният курс на Пешо Радоев откри тазгодишния си сезон в Славянска беседа. Лекциите са всеки понеделник и четвъртък. Понастоящем се разучава елегантният танц “valse viennoise”, “Частни уроци по танц, преподава г.П.Радоев, учител при Втора мъжка гимназия”.²⁰¹ Интересно обявление имало и относно изучаваните хореографии, на пример - “Понастоящем се предават стъпките на руска мазурка. Частни уроци по споразумение.”²⁰² На финала на танцовия курс той пише във вестника “Довечера по случай закриването на курса ще има котийон и лекция. “ Сведения за курсовете му за деца има от 1915 г. , когато в сп. Артист от 1915 г. излиза съобщението - “Г.Пешо Радоев ще открие летен курс по танц и пластика за

---

¹⁹⁵Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г, 199 стр./ 20 стр.

¹⁹⁶Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 67 стр

¹⁹⁷Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 67 стр

¹⁹⁸Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г, 199 стр./11 стр.

¹⁹⁹Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 39 стр.

²⁰⁰Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 39 стр.

²⁰¹Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./39 стр.

²⁰²Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 39 стр.

възрастни и малки деца. Родителите ще направят добре, ако запишат децата си в тези курсове.”²⁰³ Така чрез настойчивост и стремеж към достигане до по-широк кръг от хора, Пешо Радоев успява да организира своите курсове и да работи години наред. Той не само успява да рекламира своята дейност, но и показва сериозни организаторски умения. Във връзка с репертоара на школата има данни, че в началото при откриването е имало около 50 деца. Това става ясно от статия в печата от продукцията на школата на 14.12.1919 г. а именно: “повече от 50 мили детски главички създадоха такава кристална атмосфера, внесоха толкова светлина и топлина, че публиката дишаше с пълен дъх нежна пролет.”²⁰⁴

Част от репертоара на школата включва²⁰⁵:

- първата седмица на септември 1919 г. - Откриване на балетната школа в Първа девическа гимназия
- 14. септември 1919 г. - тържествено откриване на школата в Народния театър
- 14. декември 1919 г. - продукция в Народния театър - първа българска балетна продукция. Участват около 50 деца.
- 1 февруари 1920 г. концерт на сцената на театър “Ренесанс”
- 20 май 1920 г. концерт на сцената на театър “Ренесанс”
- 4 юли 1920 г. концерт на сцената на театър “Ренесанс”

Включвали се класически танци като - “Алпийско цвете”, “Самодивски валс”, “Валс” от Делиб, “Танц на нимфата”, характерни танци - “Саломе”, “Арабски танц”, “Китайски танц”, народни танци - “Китка български танци”. На концертите през 1921 и 1922 г., са участвали двойно повече ученици от тези при откриването, а именно 120-140 ученици (28 май 1921 г- концерт; 12 юни 1921 г- концерт; 10 юли 1921 г. - концерт; 28 май 1922 г- концерт; 11 юни 1922 г. - концерт).

Учениците му били подредени по възраст, всички облечени в бели роклички, изпълняващи балетни движения и вариации, както на бърза музика, съответно по-динамични и отчетливи движения, така и плавни и грациозни движения на музика в бавно темпо. За тези изяви статия пише руският журналист Евгени Илин - Спектаклите на г. Пешо Радоев- Театрален преглед, бр.7, 16 юни 1921 г. . В нея той нескрито изказва мнението, че огромната заслуга на Пешо Радоев е стремежът му към създаване на национален балет. Споменава работата на балетната школа и представянето ѝ на сцената на Народния театър.²⁰⁶ Не веднъж изказва своето негативно мнение относно професионализма на Пешо Радоев. Отбелязва липсата на методически познания, на физически качества, което води до ниско ниво на обучение, погрешно заучаване на движенията и оттам невъзможност впоследствие да се коригира неправилния корпус на танцьорите или лошо научените правила за изпълнение на отделните елементи. Като краен резултат нивото на балета остава ниско, а необходимостта от създаване на професионално училище за танц е от критична важност.

Тези трудности пред педагога вероятно са свързани с липсата му на опит като танцьор и оттам невъзможността за демонстрация на някои от по-сложните движения.

²⁰³ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 40 стр.

²⁰⁴ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 69 стр

²⁰⁵ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 69 стр

²⁰⁶ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 71 стр.

Съществуват сведения, че **методите му на преподаване** са включвали надграждане на наученото и постепенно усложняване на движенията в четирите години на обучение, както и предпочитанието му към развитие на пируетна техника и изграждане на изразителност на ръцете.²⁰⁷ Неговата ученичка Лили Желязкова казва как той е развивал артистичност и индивидуалност сред учениците си, използвайки импровизацията като подход.²⁰⁸

Друг похват може да се каже, че е поканата на руски артисти в балетната школа, които освен посещение на урок са изразявали готовност да проведат някои занимания. Пример за това е известната Тамара Карсавина, която била доволна от своето посещение в първото българско балетно училище и дори изявила желание да преподаде няколко урока и да сподели своя опит.²⁰⁹ За личността на Пешо Радоев, данни има в труда на Виолета Консулова от беседа със Зора Сарсакова, неговата ученичка, която споделя някои от качествата като преподавател. Музикалността е сред основните му умения. Винаги е изхождал от музиката, а танцьорите са имали свобода за интерпретация и собствен прочит, което ги е карало да се чувстват спокойни и креативни.²¹⁰ Днес някои хореографи първо създават танцови комбинации, които разучават със своите танцьори и едва след това ги “сглобяват” с музика и създават определен танц. По думите на Фео Мустакова, неговата дясна ръка била корепетиторката г-жа Дунева. Безспорен обаче е фактът, че той нямал нужното образование и “имал еkleктични и незадълбочени познания в областта на класическия танц”²¹¹. По думи на негови съвременници, цитирани в труда на Виолета Консулова, “той действително е познавал класическата балетна лексика, усвоена обаче чрез наблюдение, а не чрез личното му обучение като танцьор и постановчик.”²¹² Радоев работи с желание и любов към танца и успява да съхрани и развитие тези чувства у своите възпитаници. Негови ученици са Фео Мустакова- дългогодишен балетмайстор на Държавния музикален театър “Стефан Македонски”, Любка Колчакова и Лили Берон - прими на Народната опера, Лили Желязкова - педагог, Зора Сарсакова- първата солистка и в последствие Недялка Дейкова и Надя Раковска, Величка Ганева, Нели Дейкова, Саша Динчевска, Соня Величкова - Кангаш и др. За да развие таланта у всеки един от тези артисти Радоев влага отношение към танца и съумява да ги мотивира. Според балетния педагог - Фео Мустакова, Пешо Радоев подхожда индивидуално към всяка балерина и съумява да разкрие нейния актьорски потенциал, а отношението му към костюмите също било професионално, вероятно спомогнато от образованието му в Художественото училище.²¹³ Друга негова ученичка също избира преподавателската дейност - Лили Желязкова. По нейните думи: “Това беше човек сравнително млад, възпълничък, към когото се обръщаха с името “Т-н Радоев (...) Пешо Радоев нямаше подготовка за балетен педагог. Той не можеше да ни даде балетна школовка, защото я нямаше. Тогава още не знаеше и балетна терминология и не си служеше с никакви

²⁰⁷ **Консулова В.** Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г, 199 стр./20 стр.

²⁰⁸ **Желязкова Л.** Пантофки от бял офицерски кител. В-к “Танц - март-април 1994 г.

²⁰⁹ **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 72 стр.

²¹⁰ **Консулова В.** Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г, 199 стр./17 стр.

²¹¹ **Александрова А.** Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./317 стр.

²¹² **Консулова В.** Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г, 199 стр./15 стр.

²¹³ **Александрова А.** Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 16 стр.

позиции, които също не познаваше, но както много вярно се изрази Фео Мустакова: “Той ни внуши любов към балетното изкуство, а това е много важно!”²¹⁴ Непрофесионалното му познание на танца бива отбелязано и от различни критици като руския емигрант Е.Илин- главен редактор на сп. “Театрален преглед” , според когото, за да съществува национален балет в страната ни, Пешо Радоев следва да потърси сътрудничество с други колеги, за да съумее да обучи децата, а импровизацията не е допустима в балетното изкуство.²¹⁵ Подобна критика и най-вече гостуванията на руските балетни артисти, които зачестяват през двадесетте години на миналия век, допринасят за промяната в обществената нагласа и правят работата на Пешо Радоев незадоволителна за зрителите. Техните очаквания към професионалното изпълнение на артистите и постановките стават по-високи вследствие именно на сравнението, което могат да направят с чуждестранните балетни артисти, които имат гастроли в цялата страна.

Делото на Пешо Радоев е продължено от Анастас Петров. Първата балетна школа съществувала до 1928 година, когато се създава школата на Анастас Петров и започва полагаането на основите на професионалното балетно изкуство в България.

По данни на Теодор Попов, балетна школа в този период открива и руската балерина **Тамара Карсавина**. Тя пребивавала на територията на страната ни, заедно със своя съпруг английския дипломат Брус, като успяла да организира своя балетна школа и да преподава на деца, предимно чужденци, но и българчета от елитните столични фамилии.²¹⁶

В началото на ХХ век с преподавателска дейност се занимава и **Александър Димитров**. Тогавашните години са били сравнително богати на писмени източници, които свидетелстват за случващото се в света на танца. (Примери са сп. “Артист”, в.“Комедия”, Сп. “Листопад”, в.“Воля”). От сп. Артист бр.19, 23.01.1912 г. разбираме, че “танцуважни забавления” в тези години, предлага още една школа, намираща се на бул “Фердинанд” - тази на Александър Димитров. Репетициите се провеждат два пъти седмично - вторник и петък, а всеки празничен ден събиране и танцово забавление ще се организира с продължителност три часа и половина, на което ще свири и струнен оркестър.²¹⁷ От тези думи получаваме информация както за честотата на репетиции в школата, така и за организираните събития, които били характерни за това време. Това може да се каже, че е вид метод на работа, който цели да приобщи народа към изкуството на балета. Подобно на своя съвременник Пешо Радоев, Александър Димитров организира и конкурси, като част от обучението и подготовката на танцьорите. Това разбираме от сп.Артист,бр.22 от 5 март 1912 г., отбелязано от Виолета Консулова - “В събота на 31.XII.- вечеринка с конкурс.”²¹⁸

Горе долу по същото време (1911 г.) , когато Ал.Димитров поставя танците в оперите “Камен и Цена”, “Тахир Беговица” и “Продадена Невеста”, той споделя, че работата му с танцьорите е била в малък салон, без особени условия за работа, както и

²¹⁴Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 15 стр.

²¹⁵Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г,199 стр./22 стр.

²¹⁶Попов. Т. Детето и балетът,София,1993 г., 61 стр./ 6 стр

²¹⁷ Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г,199 стр./11 стр.

²¹⁸ Консулова В. Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 42 стр.

че нивото на танцьорите не е било професионално. Репетициите са се провеждали в “неприветливо и неудобно” училище на бул “Сливница”, а балетната трупа била съставена от най-добрите ученици от школата, следващи примера на бившите ученици и настоящи балетисти Христо Андреев, Лазар Петров, Мария Казанджиева, Елена Найденова. Всички те танцували до късно в тъмната и неугледна зала, като тананикали музиката, която изсвирвал преподавателя, а на края аплодисментите от публиката в Народния театър, след представянето на операта “Камен и Цена”, не закъсняли.²¹⁹ От тези думи звучи удовлетворение от свършената работа, въпреки не достатъчно добрите условия за репетиции. Ентузиазмът и отговорното отношение към работата, които демонстрира Александър Димитров са видни, а методическите му подходи, свързани с постепенно заучаване на музиката, после показване на движенията и изпълнение, придават доза професионализъм по отношение на хореография и постановка.

Няколко години по-късно през 1919 г. става ясно, че курсовете на Ал.Димитров продължават да се провеждат, но честотата на репетициите е увеличена - от два на три пъти седмично (понеделник, сряда и петък), а залата била в салона на Радиал.²²⁰ Във връзка с подхода му към работата Виолета Консулова цитира от “Спомени за физкултурната дейност на Александър Димитров” и според разказаното можем да твърдим, че въпреки видните трудности като хореограф и ръководител, той показва стремеж към едно по-добро изпълнение на поставените му задачи. Той се опитва да се доближи максимално до търсения резултат и това се доказва от думите му по повод хореографията в “Тахир Беговица”, за която споделя, че като похват, за да вникне в ориенталския фолклор, той е предприел действия, свързани с търсене на хора, имащи сходни традиции и поведение. Така например, посетил кръчма в циганската махала и именно една картина на танцуващ мъж със сабя в ръка се оказала негово вдъхновение. Александър Димитров не крие трудностите, които е изпитал в работата си с балета, като освен лошите условия на труд, отношението на обществото към професията на балерините било негативно и това допълнително утежило работата му.²²¹

Руска Колева също води групи по танци, сведения за които има от 1919 г. , но според В. Консулова може да са открити и в по-ранни години. “Дамският танцувален курс на г-ца Р. Колева започва вторник на 7 того, уроци всеки вторник и петък 2 ч. сл. пл., записвания и подробности по същото време.”²²² По спомените на нейната ученичка и последовател М. Дикова, тя е финансирала сама танцовата група, а усилията ѝ са били насочени предимно върху преработката на фолклорни елементи, движения, които е превърнала в сценични произведения.²²³

Данни за педагогическа дейност и балетни школи има и за руските артисти **Б.Князев**, чиято цел била подготовката на трупа за професионални спектакли. Примабалерината Екатерина Лорен също открила свое танцово студио, като записванията били в партньорство с Френска книжарница на мадам дьо Ларийо.²²⁴ Тези

---

²¹⁹ **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 52 стр.

²²⁰ **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 42 стр.

²²¹ **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 52 стр.

²²² **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 42 стр.

²²³ **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 58 стр.

²²⁴ **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр./ 92 стр.

балетни артисти обаче избират да продължат своето развитие в други страни- Б.Князев открива школа в Париж, М.Юриева и Е.Андерсон в Ню Йорк.

Несъмнено една от най-емблематичните балетни школи на ХХ век, място от което са започнали своя професионален път немалка част от балетните артисти на миналия век, е тази на **Анастас Петров**.

Той е харизматичен, отговорен, строг и взискателен в работата си. Той бил красив, със сини очи, руси коси, правилни черти и предпочитал да носи дрехи в зелен цвят, като обувки, работен халат, официално облекло и тн.²²⁵ По неговите собствени думи, балетът е най-могъщото изкуство, като пример дава с думите на Сократ, че няма нищо по-красиво от съня, любовта и танца.²²⁶ Цвета Джумалиева споделя, че според нея Г-н Петров, както са го наричали по това време, въпреки изискванията за обръщение “Другарю” или “другарке”, не е бил с високо самочувствие и мания за величие, а се е стремил да има спокойни взаимоотношения между колектива и работещите в театъра.²²⁷ Анастас Петров започва да работи с балерините като се стреми да спазва определени принципи и закони. Има сведения за точно определена програма, която следва, включваща поанти, менуети, характерни танци и модерни танци.²²⁸ Ключово място в неговата кариера заема частната му балетна школа, върху която ще бъде поставен акцентът, като информацията е представена в три части - история на школата, методи на преподаване и репертоар.

История на школата:

Частната балетна школа на Анастас Петров се открива на 1 септември 1927 година. При създаването на ѝ бива обявен приеман изпит, на който се явяват над 300 момичета по данни на Сийка Илиева, спомената в книгата “Българския балетен театър“ на Анна Александрова. От тях едва 25 успяват да се преборят за място в трупата. Виолета Консулова дава информация за подбора на първите ученички в школата и можем да твърдим, че Анастас Петров е имал конкретни виждания и търсения в бъдещите танцьорки. Той се е насочил към такива, които имат роднинска връзка с първите балерини или които били ученички на Пешо Радоев и Руска Колева.²²⁹ Разбира се, в частната школа не винаги било възможно да бъдат избрани само талантиливи танцьори, които да имат необходимите качества за професионална реализация. Това важи с абсолютна сила и за днешния ХХІ век. Въпреки това, едни от най-обещаващите в школата на Петров били Лили Берон и Лидия Диамандиева. Отношението му към ученичките и начина му на преподаване се характеризират като строги, но справедливи. Той съумява да бъде достатъчно критичен и същевременно да проявява толерантност и добро отношение към тези, които проявяват своя талант и имат потенциал за развитие.

²²⁵Александрова А. Първосъздателят, изд.Българска книжарница, София 2008 г. 123 стр./ 80 стр.

²²⁶Александрова А. Първосъздателят, изд.Българска книжарница, София 2008 г. 123 стр./ 78 стр.

²²⁷Джумалиева Цв.Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”,София,2011 г.,150 стр./23 стр.

²²⁸Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 27 стр.

²²⁹Консулова В.Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г,199 стр./53 стр.

Понякога грубото му отношение по време на репетиция по-скоро се обяснява с прекомерното му желание за мигновено усвояване на танцовата лексика, което не винаги е възможно.²³⁰

В книгата си “Анастас Петров и българският балет” Виолета Консулова дава информация относно обучението на Петров в Берлин при неговата първа учителка Евгения Едуардова.²³¹ Става ясно, че според Петров тя е била прекрасен преподавател, особено в работата си с начинаещи танцьори. Нейната методика на преподаване включвала прости комбинации и постройка на урока, които да доведат до по-лесното усвояване на балетната лексика и постепенното ѝ усложняване. От школата на Анастас Петров излизат подготвени танцьори, които се реализират успешно в танцовия свят. Пример за това е балерината Нина Кираджиева, която по-късно става и балетмайстор. Ученици от школата му често участват в оперни и балетни представления, като операта “Орфей” на Глук, “Фауст” на Гуно, първия балетен спектакъл “Копелия” на Делиб 1928 г. и други.

Ана Александрова, цитира ученикът от школата на Петров и един от първите балетисти в България Стефан Иванов, който си спомня за началото на своя път в школата на Анастас Петров, когато е бил на 19-годишен.²³² Условието в школата били неблагоприятни, но удоволствието от работата и сбъдването на една мечта си заслужавали. Благодарение на амбиция и силна мотивация и любов към това изкуство, Стефан Иванов преодолява трудностите, които изпитва. Разказва за опита и подготовката за участие в операта “Травиата” през сезон 1928-1929 г., емблематичен, поради участието на мъже в представянето, което до момента се е играло само от жени, облечени в мъжки костюми. Репетициите са се провеждали не в зала “Алахамбра”, а в Народния театър, в уютна и приятна обстановка. С нетърпение очаквали появата си на сцената в трето действие, а отзивите били изключителни, аплодисментите силни. Това е пример за прогреса по отношение на развитието на класическия балет у нас и новаторския дух и стремежи на Анастас Петров. В школата му се обучават още артистите Надя Минчева, Иван Сърмов, Нина Кираджиева, Лили Берон, Лидия Диамандиева, Л. Колчакова, А. Гаврилов, Елена Воронова, които разгръщат своя потенциал на сцената и получават признанието на публиката. Може да се твърди, че в школата освен упорития труд на танцьорите е имало и взаимно уважение и професионализъм. Доказателство за това фактът, че дори към най-обичаните артистки, Анастас Петров се е обръщал с фамилно име, а те от своя страна го наричали - “Учителю”.²³³

Начини на преподаване:

Обучението в школата на Анастас Петров включва както класическа техника, така и характерни танци и модерни танцови техники. Репетициите се провеждали три

---

²³⁰ Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 27 стр

²³¹ Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г. 199 стр./40 стр.

²³² Александрова А. Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./ 27 стр

²³³ Александрова А. Първосъздателят, изд. Българска книжарница, София 2008 г. 123 стр./ 81 стр.

пъти седмично.²³⁴ Емилия Кирова, ученичка в школата споделя в свое интервю с Т. Попов и Е. Митева, че в спомените ѝ завинаги ще остане картинката за хлъзгав под, столове вместо станки и респектиращата личност на Анастас Петров, който обаче имал добронамерен поглед, докато ги е учил на основите на танца.²³⁵ Това се отнася за школата, намираща се на “Славянска беседа”. Друга негова ученичка **Нина Петровска** в лично интервю споделя, че е имало голям респект и уважение към преподавателя, който се е разхождал с камшик и е удрял по земята до тях.²³⁶ Споделя, че от него е чувала изрази, които впоследствие в Русия Балабина използвала- “Екартетто е все едно хербарии, между страниците на една книга”. Всеки, който е минел през школата е оставал впечатлен от дисциплината, уважението и възискателността. Нивото е било високо и на изяви всички били впечатлени от постигнатото в непрофесионална школа. Акцентът в обучението обаче пада върху класическата основа. В свое изказване на тема “Какво трябва да бъде балетното училище” самият Анастас Петров споделя, че основата на сценичния танц е именно класическият и всеки танцьор трябва да мине през нея. По повод модерните течения в Германия, които набирали популярност, той намира връзка между тях и старите привички в лицето на балета. Това довежда до включването на класическия екзерсис в обучението не само на изцяло балетните школи, но и в танцовите като цяло.²³⁷ Ето защо като метод за преподаване, Анастас Петров се фокусира върху основата на класиката.²³⁸ В неговите репетиции важно място заема традиционният екзерсис, включващ комбинации *plie, tendu, battement jete, rond de jambe, fondu, frappe, adagio* и *grand battement*. Специално внимание се отделя и на *port de bras* с идеята да се развие гъвкавост и плавност на ръцете и корпуса. Като възпитаник на школата на Анастас Петров, намираща се на “площад Славейков” в гр. София, неповторимата акад. Калина Богоева²³⁹ споделя, че в залата е имало изключителен ред и всеки ученик е знаел какво прави и къде да застане (на станка, на среда). Погледът на Анастас Петров бил всеобхващащ и той успявал да види грешките и на най-отдалечените от него ученици. Децата танцували заедно, подредени в линии, един зад друг и не били разделяни на групи въпреки големият им брой. Преди започване на класа, те изчаквали във фойето, което било остъклено и минавачите по ул “Солунка” с интерес гледали децата, които репетирали това, което самият Петров им е заръчал. Той бил уважителен, както към учениците, така и към техните родители и винаги проявявал разбиране. По думите на акад. Калина Богоева в класовете му не е имало грубост или злост. Понякога е повишавал тон, но винаги е имало уважение. Той бил невероятен балет-майстор, защото винаги съобразявал постановката с качествата на танцьорите, така че да ги покаже в най-добрата им светлина, без да бъде свръх възможностите им. Това помогнало изключително на развитието на българския балет.

²³⁴ **Емануилиду Р.** Люба Колчакова, изд. Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр./ 22 стр.

²³⁵ **Попов Т. Митова Е.** Срещи с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./98 стр.

²³⁶ Лично интервю с **Нина Петровска** 12.02.2022 г.

²³⁷ **Консулова В.** Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г. 199 стр./62 стр.

²³⁸ **Консулова В.** Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г. 199 стр./40 стр.

²³⁹ Калина Богоева - Академик и една от най-известните балерини и педагози в Българския балет.

Възпитаник на ДБУ, чийто ръководител е в периода 1974 г.-1983 г. Световно признат балетен артист и педагог. Автор на балетна литература и учредител на конкурс за млади хореографи “Маргарита Арнаудова” (1996 г.), Международна танцова академия “Варна” (1992 г.), Международен балетен конкурс “Малки звезди” (2009 г.) и специалността “Балетно изкуство” към НМА “проф. Панчо Владигеров”

Впоследствие школата била преместена на “Паметника- Левски”.²⁴⁰ Школата била създадена, с цел подготовка на деца и млади балерини за участие на голямата сцена.²⁴¹ Освен това учениците му имат часове и по гимнастика и пластика. По техните думи, Петров бил изключително упорит и находчив. Когато общувал с родителите на танцьорите в школата, той обсъждал качествата и възможностите на отделните изпълнители и там, където имало потенциал за работа, бил настоятелен и убедителен в преценката си. Разбира се, не всички негови ученици имали физически данни за професионална работа, но това е поради частния характер на школата. В начина си на преподаване той се уповава на наученото от Едуардова (неговият първи педагог в периода 1923- 1925 година). Той говори за прекрасния подход, който имала тя и начина, по-който обучавала своите ученици с търпение и такт. Според Петров тя била “великолепен педагог за начинаещи”. Именно нейното доверие в Петров и даването му на възможност да преподава на най-малките ѝ ученици, му носи доза увереност в педагогическата практика и го учи на отговорно отношение и професионализъм. Той работи с леки и опростени комбинации, които развиват физическите данни на танцьорите като се стреми да обърне внимание на всеки един поотделно. Това довежда до усъвършенстването им и така се въвежда един систематизиран подход на обучение, който не след дълго дава своите резултати. Започва да се говори за излизане на балета от любителското изкуство и превръщането му в професионално такова.

Друг вдъхновител, оказал влияние върху по-нататъшната кариера и развитие на Петров е Марк Терпис - представител на немския свободен изразен танц, при когото Анастас работи две години в периода 1925-1927 г. От неговите виждания за даването на свобода на танцьорите и акцент върху тяхната индивидуалност, черпи опит и българският балет-майстор. Също по негов образец въвежда в обучението си гимнастически разтяжки и упражнения за отпускане на мускулите, но всичко е базирано на класическия модел. Важно в подхода му е развитието на артистични качества у танцьорите, а след посещението му в Париж при О.Преображенска, той обръща внимание и на правилната постановка на корпуса. Това несъмнено води до подобряване на техниката на въртене при артистите от школата. В музикално отношение не се е притеснявал да съчетава различни композиции в едно произведение, с цел завършен сюжетен облик.²⁴²

Анастас Петров бил изключително отдаден на своята професия и по данни на Ана Александрова започвал работа от ранни зори, часове преди да започне репетицията, като укорите му по закъсняващите далеч не били малки. Той често проявявал отношение спрямо недостатъчно работливите артисти, а понякога се случвало да ругае или дори да напусне залата за кратко. Бил отдаден на своята професия и идвал на работа няколко часа преди репетиция.²⁴³ Но винаги след това се е връщал, за да продължи работа и репетиционният ден да не бъде загубен, което би зарадвало мързеливите артисти. За Анастас Петров най-важно място заемал балетът и той бил склонен да преглътне личните си несгоди, в името на постигането на добри

---

²⁴⁰ Лично интервю с акад. Калина Богоева, 20.03.2022 г

²⁴¹ Емануилу Р.Люба Колчакова,изд.Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр/22 стр.

²⁴² Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г,199 стр./56 стр.

²⁴³ Александрова А. Първосъздателят, изд.Българска книжарница, София 2008 г. 123 стр./ 71 стр.

результати. Неговата ученичка Вера Райчева в свое интервю споделя, че именно трудностите в балетната зала са я научили на постоянство, сила и вяра във възможностите ѝ.²⁴⁴

Съществуват данни, че в школата на Анастас Петров децата са работили на палци, като пример за положителната оценка на критиците е мнението на театралния режисьор Н.Фол, споменат в труда на Виолета Консулова, който пише изключително положителни слова за малките 10- годишни солистки, танцуващи на палци София Арое, Ивайла Вълкова и Инка Островска.²⁴⁵ Люба Колчакова от своя страна споделя спомените си за едно представление и начина, по който Петров общувал с тях. Той бил взискателен и умее да мотивира, като примерът който тя споделя е от времето, когато е била на 12 години и е танцувала заедно с Нехи Даваджиева танц на розичките, а Анастас Петров далеч не удовлетворил молбата на родителите им за по-леки движения и на финала показал своята гордост от представянето на децата. Думите му “Видяхте ли че можете”, тя запомнила за цял живот.²⁴⁶ Сред спомените ѝ се разказва и за един менуе в операта “Еврейката”, който самата тя пропуснала, захласвайки се по танците на големите артисти и включвайки се само в мизансцен, без танц. Така Люба Колчакова обобщава няколко ценни урока, които научила от своя учител и които помнела цял живот :

- “Никакви оплаквания от трудностите. С оплаквания артист не се става”
- “Балетният артист освен да танцува, трябва да слуша музиката.”²⁴⁷

Относно костюма, Анастас Петров не обичал никакви накити, герданчета, гривни и други. Според него това било кич и винаги се опитвал да премахне тези аксесоари от своите ученици.

Цвета Джумалиева споделя спомен от работата си с Анастас Петров, в който се наблюдава интересен педагогически подход - запознаване с характеристиките на ролята, изучаване на детайлите с цел по-добро превъплъщение на сцената.²⁴⁸ Тя споделя за своята роля на Диана в балета “Есмералда” 1958 г. и главната Вакханка във “Валпургиева нощ” 1959 г. Анастас Петров ѝ е поставил за задача да започне да изучава гръцките статуи, релефи и керамика. Неразбирайки как това може да ѝ помогне за конкретните движения в танца и след въпрос към него, отговорът бил, че целта е да може да усети движението във фигурите, които изучава, да усети извайването на човешкото тяло в старогръцкото изкуство.²⁴⁹ Друг похват, който той е използвал и според Цвета Джумалиева именно това е била силата на преподавателя Анастас Петров е делегирането на различни задачи на артистите. Един танцьор е имал различни роли, с цел всеки да има сценичен опит, но също това оказвало положително влияние на въображението на артистите, които давали идеи и имали повече опит.. Примери за съвместени роли са:

- Гренгуар и Феб, изпълнение от Асен Гаврилов;
- Есмералда, Фльор де Лис, Диана, в изпълнение на Лили Янакиева;

²⁴⁴Попов Т. Митова Е.Срещи с балетни дейци,Държавно изд.Музика,1987 г.199 стр./43 стр.

²⁴⁵Консулова В.Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г,199 стр./53 стр.

²⁴⁶Емануилиду Р.Люба Колчакова,изд.Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр/ 23 стр.

²⁴⁷Емануилиду Р.Люба Колчакова,изд.Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр/ 23 стр.

²⁴⁸Джумалиева Цв.Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”,София,2011 г.,150 стр./24 стр.

²⁴⁹Джумалиева Цв.Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”,София,2011 г.,150 стр./24 стр.

- Клод Фроло и водачът на скитниците, в изпълнение на Жан Николов
- Приятелка на Флор де Лис, участие в Циганския танц, в изпълнение на Стефания Априлова²⁵⁰

Подобни похвати, но с разделянето на артистите на групи и даването на различни актьорски задачи на всяка група, се наблюдават при постановката на “Лебедово езеро” и работата на Анастас Петров заедно с режисьора Драган Кърджиев. Макар да става ясно, че тези начини на работа и педагогически прийоми са били използвани в професионална обстановка с балетни артисти от театъра, можем да предположим, че Анастас Петров е имал сходен, а може би и същия метод на работа в своята школа, имайки предвид, че голяма част от артистите са били негови ученици. Това се доказва от спомените на Цвета Джумалиева- “Близо три десетилетия ядрото на Софийския балет бе от негови ученици. Тези, които идваха от други школи, са били внимателно моделирани от Анастас Петров, за да станат част от този балет, на който той вдъхна живот и грижливо отглеждаше”²⁵¹ В работата си като педагог и постановчик, прави впечатление, че Анастас Петров не се срамува да покани и други професионалисти, които да помогнат за постигането на по-добри резултати.²⁵²

Като асистент в школата му своята педагогическа дейност започва неговата ученичка **Лили Берон**, която е една от най-запомнящите се балерини на ХХ век. В свое интервю тя споделя, че преходът изпълнител - педагог за нея е незабелязан. Сред ученичките ѝ са имената на водещи балерини като Калина Богоева, Красимира Колдамова, Маргарита Траянова. Тя споделя, че предпочита работата със солистите, заради изграждането на отделните образи, но счита че ролята на ансамбъла в балетните постановки е също много значима. Както много свои съвременници, Лили Берон специализира в Русия и самата тя споделя, че именно там е научила “азбуката на балетната педагогика.”²⁵³

Репертоар на школата:

Школата на Анастас Петров може да се похвали с представянето на ежегодни спектакли, които придобиват широка популярност. Годишните продукции се провеждали в театър “Балкан” и били истинско събитие за децата, но по-големите вълнения били за майките на участниците.²⁵⁴ Много критици пишат статии и се интересуват от развитието на трупата. Така например П.Ангов коментира представянето на децата от школата в някои от първите спектакли. Интересно заключение е, че въпреки подготовката и доброто ниво на танцуващите, макар да бъдат споменати и някои грешки в техническо отношение (“дефекти”), децата си остават с неподправени чисти емоции и настроение, видно от широката публика.²⁵⁵ Често солистки в спектаклите на школата са негови ученички, които вече работили и в Софийска опера. Това не им пречело да се включват активно в живота на танцовата

²⁵⁰ Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./28 стр.

²⁵¹ Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./28 стр.

²⁵² Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./24 стр.

²⁵³ Попов Т. Митова Е. Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./42 стр.

²⁵⁴ Емануилиду Р. Люба Колчакова, изд. Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр./24 стр.

²⁵⁵ Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г. 199 стр./57 стр.

школа, където са започнали своето обучение и да оправдаят очакванията на своя учител. Също така често се случвало и децата от школата да взимат участие в големите спектакли. Така по спомени на неговата ученичка Люба Колчакова, в ранните ѝ години, тя танцувала, заедно с другите деца в танца на мишките, които били от свитата на злата фея Карабос от балета “Спящата красавица”.²⁵⁶ Интересен факт е, че тъй като децата танцували с еднакви костюми, като част от облеклото, имали различни на цвят панделки на опашките, за да можели майките са си познават децата. Участвали също и във Валса на цветята. Според проучванията на Виолета Консулова програмите на тези годишни спектакли са запазени за периода 1929 г. до 1940 година като единствено липсват тези от 1931 и 1932 година. Във всяко едно представление танцовите изпълнения има между 12 и 20 на брой, но за 10 годишнината на школата през 1937 година, те наброяват 28 броя. Спектаклите са разделяни на 2 части, в първата се представяни учениците под 12 години, а във втората нивото било далеч по-професионално и там участват всички останали ученици. Често самият Анастас Петров участва в своите представяния.

Част от представените произведения на школата на Анастас Петров, за които има данни в книгата на Виолета Консулова са:

- “Омагьосаната принцеса”, 1933 г по приказката “Хубавицата и чудовището” на Шарл Перо. Музикално имало разнообразие. Включени били следните танци танци: Сарабанда, Гавот, танци на джуджетата и черния мъж и черната жена, на чудовището и цветята, принцесата.
- “Детски сън” 1935 г. (муз. Недбал)
- “Приказка” 1936 (муз. Шуман)
- “Снежанка и седемте джуджета”(муз. Шите),
- “Оловният войник и куклата” 1939 по приказки на Андерсен и музика Недбал.
- “Юда самовила и дете юнак” по българска народна песен (муз. И.Кавалджиев)²⁵⁷

За тях е важно да отбележим използването на сюжетен подход при създаването на танцовото произведение. По този начин децата от школата вероятно по-лесно са възприемали своите роли, а интересът към либретото и историята, която са пресъздавали, ги е мотивирал все повече да полагат усилия в техническо отношение. Постановянето на танци с комичен характер също било част от подхода на Анастас Петров за развитие на детските таланти. По думите на Лъчезар Станчев, споменати от Виолета Консулова, именно по-темпераментните танци като мазурка, полка, моряшки са по-подходящи за малки деца, имитацията, влизането в различни образи, като това са похвати, използвани и днес при работата с деца.²⁵⁸

От същия труд се запознаваме и с още една група балетни постановки на школата на Анастас Петров, които се свързват със собствена интерпретация на музиката и без специална сюжетна линия.²⁵⁹ Пример са постановките:

- “Шопениана” (1930 г. и 1936 г.)

²⁵⁶ Емануилу Р.Люба Колчакова, изд. Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр./22 стр.

²⁵⁷ Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г, 199 стр./58 стр.

²⁵⁸ Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г, 199 стр./58 стр.

²⁵⁹ Консулова В. Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г, 199 стр./58 стр.

- “Класически балет” (Глазунов, 1934 г. и 1937 г.)
- “Гръцки танци” (Глук, 1934 г.)
- “Тема с вариации (Падаревски, 1936 г.)

Школата на Петров престава да съществува поради финансови затруднения и липса на помещение след 17 години от създаването си, през 1944 г. В предсмъртното си писмо, Анастас Петров емоционално споделя благодарността си към професията, към живота, който е водил, към всички хора, с които е работил и учениците си. Той помни своите възпитаници, развитието им, упражненията, с които са започнали и всичко, което са постигнали. Техните ученици, които не познава, също счита за свои деца, а пожеланията му са свързани с нови върхове и успехи, които са прославят родината ни.²⁶⁰

Щастие за всеки педагог е когато учениците му изградят свой професионален път по получения пример. Така ще се спрем на историята на **Фео (Теодора) Мустакова** - ученичка на Анастас Петров и Пешо Радоев, която тръгва по пътя на своите учители и изгражда своя собствена балетна школа. Израснала в семейство на хора, любители на изкуството, Фео Мустакова имала познания и музика и умеела да свири на пиано и както тя сама споделя в своята биографична книга, това често пъти ѝ е помагало в работата ѝ като балетмайстор.²⁶¹ Прави впечатление усърдието в работата ѝ при поставянето на танци и спектакли и времето, което отделяла не само в хореографско отношение, но и в музикално. Тя предварително просвирвала музиката на композициите и често пъти правила свои интерпретации, които били в помощ на танцьорите, но в никакъв случай не ощетявали произведението. Данчо Николов споделя по повод работата ѝ с българските народни танци и постановката на симфонична музика, че за целта са необходими големи музикални познания и въображение за сценичното оформление.²⁶² Така начинът ѝ на преподаване се съчетава от една страна с танцовите ѝ качества и уменията да изпълнява технически исканото от артистите, а от друга - с музикалните ѝ заложби, които ѝ помагат в изграждането на най-подходящия акомпанимент, с цел - акцент върху силните страни на танцьорите. Друг опит, който самата тя споделя, че в годините ѝ помага в хореографската дейност, е работата във “Фоли Бежар”, Франция при Нина Комарова.²⁶³ Така става ясно, че Фео Мустакова черпи познания от собствените си качества и от наученото и преживяното в нейния професионален танцов път.

След 10 години пребиваване в чужбина, включващо танцови ангажименти във Франция, Италия, Мароко, Рио де Жанейро, Швейцария, Белгия и др., тя се връща в България. Избира родината по лични причини и поради усложнената политическа обстановка и настъпващата Втора световна война. След няколко ангажимента и турне в страната, временно остава без работа и по предложение на нейния баща през 1941 година, преустройва своя дом и създава балетна зала, където открива своя танцова школа. В своята книга тя споделя, че идеята да развива данните си и да сподели познанията, които има била наистина добра и с реклама и информация сред

²⁶⁰ **Александрова А.** Първосъздателят, изд.Българска книжарница, София 2008 г. 123 стр./ 83 стр.

²⁶¹ **Мустакова Ф.** Живот в света на балета, София, изд.ЛИК, 2001 г., 70 стр./11 стр.

²⁶² **Мустакова Ф.** Живот в света на балета, София, изд.ЛИК, 2001 г., 70 стр./68 стр.

²⁶³ **Мустакова Ф.** Живот в света на балета, София, изд.ЛИК, 2001 г., 70 стр./28 стр.

интересуващите се, балетната ѝ школа била факт.²⁶⁴ По това време са съществували още две балетни школи - на Анастас Петров и на Диди Спасова. Интересен факт е, че в своята школа освен класически балет, Мустакова имала и курс за отслабване, познания за който придобила от Рио де Жанейро и педагога Прадо. В балетната ѝ школа се обучавали много ученички, по думите на Теодор Попов “тя обучава в школата хиляди деца”²⁶⁵, но малка част от тях избрали да продължат професионалното си развитие с танц. Сред тези, които се отличават със своите качества и талант били - Шони Георгиева- ученичка в балетното училище, после танцуваща в Операта, а след пенсионирането си - асистент в балетната школа на Мустакова, Милена Симеонова - ученичка в балетното училище, а впоследствие и в СССР, където завършва изцяло балетно образование, по-късно балерина в Операта Георги Захариев, също част от Операта. Други нейни ученици, които продължили своята кариера, свързана с балетното изкуство са - Богдан Ковачев, Хени Даванджиева, Федя Лобанов, Саша Салников, Нели Яковлева, Александър Притуп.²⁶⁶ В периода на ремонт на залата на Музикалния театър, трупата също работила в залата на балетната школа на Мустакова. По-късно след приключване на ремонтните дейности, в залата продължавали да идват и работят изпълнители от хора и оркестъра и някои артисти, които репетирали отделни сцени от пиесите. Тя преподава там и на 85-годишна възраст като дава класове 4 пъти седмично.²⁶⁷

Начини на преподаване:

От изключителна важност за работата на балетния педагог е ролята на корепетитора. Този екип, позволява да се изгради обучение, което да е съобразено с възможностите на учениците. Когато е необходимо темпото може да се забави или забърза, също да се поставят акценти на различни места, но най-вече да се изгради едно обучение, в което досега с музиката да е пряк. Така Фео Мустакова споделя, че от важна роля за развитието на школата имал корепетитора - Христо Радоев, следван от Лиляна Сиромасова - Топалова, която в голяма част от работата си импровизирала, била наясно от един поглед какво да изсвири и придавала настроение, чрез своята музика на всички в балетната зала.²⁶⁸ Подобен пример може да се даде и от опита на Цвета Джумалиева, която в своята книга “Да танцуваш живота” споделя за работата ѝ с диригента на операта Васил Казанджиев, определен за диригент на балета “Дървеният принц” от Бела Барток, поставен от унгареца Гюга Харангозо 1961 г. Тогава диригентът е броил на Цвета за да разбере по - добре музиката, сядал е на пианото изсвирвал музика и започвал да обяснява движението на мелодията.²⁶⁹ Толкова е била важна и в подкрепа ролята на корепетитора. В методическо отношение, съществуват данни за начина, по който Мустакова преподавала завъртане (външен тур) от място. Тя казва: “Обяснявах, че всеки тур се състои от три елемента - издигане, завъртане и завършване, като главата играе основна роля. Казах, че след завъртането овладеният

²⁶⁴ Мустакова Ф. Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./51 стр.

²⁶⁵ Попов. Т. Из балетната съкровищница, София, 2010 г., изд. Дефекто, 18 стр/ 106 стр.

²⁶⁶ Попов. Т. Из балетната съкровищница, София, 2010 г., изд. Дефекто, 18 стр/ 106 стр.

²⁶⁷ Попов Т. Самобитната Фео Мустакова. в-к Танц, бр 5-6 1994 г. София, стр. 6

²⁶⁸ Мустакова Ф. Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./53 стр.

²⁶⁹ Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./53 стр.

корпус може да остане на същия крак в желаната поза.”²⁷⁰ Така тя допринесла за уменията на Богдан Ковачев, който е сред най-запомнящите се балетни артисти в България за ХХ век. Данчо Николов споделя за нея, че тя съумява да направи нови постановки на характерни танци, а в българските оперети и да осъвремени българското хора. По неговите думи, работата ѝ е била повлияна от ръководителя на грузинския ансамбъл.²⁷¹ Това показва, че Мустакова е приемала критика и мнение в своята работа, както и че се е стараела да направи всеки един танц интересен за публиката. Нейният ученик Федя Лобанов споделя, че работата в залата, естетиката и културата, са му помогнали в изграждането му като балетист и човек.²⁷²

Репертоар:

В своята биографична книга, Фео Мустакова споделя, че в балетната школа имало 8 деца, които били много талантиливи. Те участвали в много пиеси на Музикалния театър и дори танцували на палци пред завесата, което било огромно предизвикателство, имайки предвид малкото разстояние до оркестъра.²⁷³

Със своята школа, Фео Мустакова успява да постави 3 продукции на сцената на Музикалния театър, като в два от спектаклите е участвала и самата тя, като партньор бил нейният ученик Георги Захариев.

Частни балетни школи в гр. София има и на **Ана Воробьова, Вера Александрова, Живко Бисеров, Диди Спасова, Мария Димова, във Варна - Лазар Малешков и Тошко Иванов, в Русе Паци (Спасия)Богатинова, в Стара Загора на Танка Николова.**²⁷⁴

За балетната школа на **Вера Александрова** разказва нейната ученичка Лили Желязкова.²⁷⁵ В периода 1920 година Вера Александрова емигрира от Русия и впоследствие приема тази фамилия, по лични съображения. До тогава тя носи името Лукашевич. Школата се намирала в сградата на Руското училище на Варвара Павловна Кузмина. Не е имала много ученички, но сред имената им са: Ана Генкова, Зин Конова, Росица Радоева. Лили Желязкова описва своя преподавател като личност, бодра и извънредно строга със своите ученички, особено в началото на кариерата ѝ.

Частна балетна школа в този период има и **Живко Бисеров**. Неговата ученичка примабалерината **Цветя Джумалиева** споделя своите спомени от обучението си по балет в детските години в книгата “Да танцуваш живота”.²⁷⁶ Репетициите са се провеждали 3 пъти седмично от 19 часа в къщата на Лили Чавова, на ул. “Солунска” и “Хр. Белчев” в гр. София.²⁷⁷ Имало е станки по стените, а в съседната стая е стоял роялът, на който е свирела г-жа Чавова.

---

²⁷⁰ **Мустакова Ф.** Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./57 стр.

²⁷¹ **Мустакова Ф.** Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./ 67 стр.

²⁷² **Мустакова Ф.** Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./69 стр.

²⁷³ **Мустакова Ф.** Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр./ 52 стр.

²⁷⁴ **Попов. Т.** Детето и балетът, София, 1993 г., 61 стр./ 7 стр.

²⁷⁵ **Желязкова Л.** Пантофки от бял офицерски кител. В-к “Танц - март-април 1994 г.

²⁷⁶ **Джумалиева Цв.** Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр.

²⁷⁷ **Джумалиева Цв.** Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./8 стр.

Цвета Джумалиева споделя за неговото отношение и педагогически подход. Любопитна история във връзка със запознаването ѝ с балетното изкуство и попадането ѝ в школата на Живко Бисеров е една на пръв поглед невинна детска лъжа. Всичко започва с приятелката ѝ и съседка Поли, която била записана на уроци по балет в школата на Анастас Петров, но нямала желание да ходи и всеки път давала репетиционното облекло на Цвета, за да играе в съседния двор. Цвета обличала дрехите и танцувала пред огледалото в своя дом. Така се зародил интересът ѝ към балета и един ден тя споделила в училището си, че учи балет и иска да танцува на Коледното тържество. Така родителите ѝ са били принудени да потърсят помощ, за да не се изложи на тази изява и майка ѝ, чрез познат се е свързала с Лили Берон, която била примабалерина на Софийската опера. Лили Берон направила танц на Снежинка по музика на Йохан Щраус - “На хубавия син Дунав” за Цвета и така започнала балетната история на Цвета Джумалиева. Тя дълго време танцувала този танц- зимно време бил танц на Снежинка, а лятно време - на Цвете. Тя споделя, че Живко Бисеров бил прекрасен педагог - внимателен с децата, показващ индивидуално отношение спрямо качествата на отделните деца.²⁷⁸ Самият Живко Бисеров е споделил, че ако продължава да се занимава с балет, един ден ще стане негова партньорка - думи, които са изиграли много важна роля в мотивацията на малката Цвета Джумалиева и са ѝ дали още по-силна вяра в успеха. Според нея той е “типичен представител на руската балетна школа”²⁷⁹ а като хореограф “имаше неизчерпаема фантазия и комбинативност в стъпките”²⁸⁰ Според нея школата на Бисеров е дала добра основа на класическия танц, защото вече като ученичка в Държавното балетно училище в класа на Лили Берон, Цвета Джумалиева е получавала похвали за здравия си корпус. Това я навежда на спомени от обучението ѝ в школата и самата тя споделя думите на своя първи учител: “Ако корпусът ти е железен, то краката и ръцете ще вървят безотказно.”²⁸¹

Друга ученичка от школата на Живко Бисеров, която продължава своето балетно обучение в професионалната сфера, а впоследствие развива и педагогическа дейност е **Надежда Руменин**. Тя е примабалерина на Русенската опера от 1971 до 1991 г и дълги години ръководи школата при Пионерския дом и Дома на културата, Русе. Тя споделя, че обича работата с децата, защото чрез нея може да осмисли много неща и да предаде всичко, което самата тя знае. А децата били добри и талантиливи. В работата си към Музикалното училище в гр. Русе, тя е работила с момчетата.²⁸² Тези думи говорят за нейната отдаденост в педагогическата работа и стремежа да сподели своя опит и знания с бъдещите артисти. Свидетелство за участие в балетни изяви и конкурси е наградата на децата от балетната школа към Пионерския дом, които печелят златен медал на IV републикански фестивал на художествената самодейност с постановката “Гости от космоса”. Фестивалът се е провел 1973-1974 г. по данни от вестник “Народна Култура”, бр.20, 12 май 1973 г, стр.4

²⁷⁸ Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./8 стр.

²⁷⁹ Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./10 стр.

²⁸⁰ Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./16 стр.

²⁸¹ Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./17 стр.

²⁸² Балетът като магия.

<https://rousse.info/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D1%8A%D1%82-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%BE-%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B8%D1%8F/>. 27.10.2022 г.

Лазар Малешков работи като балетен педагог в Читалище “Природа и наука - 1938 г “ като според публикувани доклади на читалището, той е бил ръководител на детска група по класически балет през 1952 г.²⁸³

През 30-те години на миналия век **Мария Димова** също е ръководила балетна школа за художествен балет, пластика и ритмус в гр. Русе по данни от вестник Дума, бр.127 06.06.2015 г.²⁸⁴

От вестник “Танц” бр.3 през 1928 година разбираме, че има балетни школи и в други градове:

В Пловдив работи **г-жа Писковска**, която поставя добра основа на децата. Първата продукция на школата е “извънредно добре изнесена.” - “Зимна нощ в гората”, а предстоящото изпълнение, за което се готвели учениците в школата било “Пролет” по музика от операта “Джиоконда”.²⁸⁵

С приближаването на средата на века, в гр. София се открива балетна школа, която съществува и днес, а именно **Балетно студио “Макове”**. Началото си води от 1946 г, като откриването му е част от тогавашния художествен колектив - Хор “Бодра смяна”.²⁸⁶ Първите ръководители са Руска Колева, Маргарита Дикова и Цветана Касабова. Впоследствие към тях се присъединява и Иван Дойчинов. Корепетитор дълги години е Валентина Зегова. 40 години ръководител на студиото е г-жа Евелина Петева, специализирала в Санкт Петербург, с корепетитор Мариана Георгиева. През 2016/2017 година школата чества 70-годишен юбилей.²⁸⁷ Традицията на своите преподаватели следва настоящия ръководител и бивш възпитаник - Евелина Желева. Ключови за развитието на школата са високият професионализъм, обичта към изкуството и взаимното доверие.

“Биографията на БС "Макове" е изпълнена с много творчески търсения, с много емоционалност и красота, с упоритост, ентузиазъм и труд, с много любов, вяра и желание.”²⁸⁸ Основна цел в работата с децата е тяхното приобщаване към балетното изкуство и оттам развитието на естетическа и танцова култура. Други качества, които се развиват, посредством обучението по балет са и актьорските и музикални заложби на възпитаниците.

Репертоарът на школата е богат. Той включва както авторски спектакли, така и хореографии от различни стилове - класически, модерен балет, характерни танци. Друг начин за изява са многобройните конкурси, фестивали и участия, които имат децата от школата. Някои от най-запомнящите се отличия са: златни медали от републиканските фестивали на художествената самодейност, балетни конкурси у нас и в чужбина, отличия от участията в "Радостта на Европа"- Белград, "Невская радуга" - Санкт Петербург, "Роза ветров" - Москва, а също и от Канада, Швейцария, Италия, Румъния, Гърция, Чехия, Австрия, Германия.

---

²⁸³ Доклад на читалището 1947 < <https://obuch.info/doklad-na-chitalisheto-1947-g-112-208412.html> >, 28.10.2022 г.

²⁸⁴ **Незабравимото.** <<https://duma.bg/?go=news&p=detail&nodeId=102066>> 28.10.2022 г.

²⁸⁵ **Без автор.** Провинциална хроника. сп “Танц”, бр 3 18 март 1928 г.стр. 7

²⁸⁶ из Летописна книга на Национален дворец на децата, 08.11.2023 г.

²⁸⁷ **70 години балетно студио “Макове”.** <<https://bnt.bg/bg/a/70-godini-baletno-studio-makove?page=60>> 11.11.2023 г.

²⁸⁸ Из Летописна книга на Национален дворец на децата, 08.11.2023 г.

В заключение можем да обобщим, че:

- Обучението по балет в края на ХХ век се характеризира с малко на брой танцови школи, в които работели педагози, имащи опит от чужбина и стремящи се да възпитат любов към танца у своите ученици и да развият техните физически качества.
- Като методика на преподаване, учителите по балет в началото на ХХ век са черпили опит от наученото в Западна Европа, а впоследствие и от руската балетна школа. Несъмнено по този начин се е създал дух на изящество и развитие на техника, което допринесло за създаването на професионален облик на танцьорите.
- В методическо отношение репетициите в балетната школа в началото на ХХ век не са се отличавали по структура от репетициите през ХХІ век. Включвали са се упражнения на станка, среда, диагонали. Разработвали са се хореографии и класическо наследство.
- Репертоарът на школите е бил важен за изявата на учениците пред публика и подготовката на представления, както и днес, е заемала отделна част от обучението по класически балет.
- Отношението на преподавателите към изкуството на танца било изключително отговорно и може да се нарече смисъл на техния живот. От източниците, даващи сведения за начина на работа, както и спомените на част от учениците в първите балетни школи, се добива представа за емоцията както в репетиционната зала, така и на сцената.
- Желанието и необходимостта от започване на професионално обучение все повече излизала на дневен ред, което обаче не пречи на стремежа за постигане на високи резултати и едно достойно сценично представяне на първите балетни артисти у нас.

1.2.3 Ролята на читалищата за развитие на изкуство, култура и просвета през първата половина на ХХ век.

Преди да разгледаме обучението по балет в читалищата ще разгледаме същността на тази институция и ролята ѝ в развитието на културата и изкуството в страната. Това е важно с оглед на историята и съхранението на културното наследство, както и предпоставките за възникване на танцовото изкуство в читалищата, което и до днес съществува, развива се и намира своите последователи.

Съществуват няколко определения за същността на читалищата. От една страна, “Българските читалища са създадени в условия на робство като самодейни културно-просветни организации на български граждани за решаване на конкретни исторически задачи на българския народ през епохата на Възраждането. Това определя техния дълбоко самодееен и народностен характер.”²⁸⁹ Според Българския тълковен

---

²⁸⁹ Лазаров Ст. Читалищният съюз (1911-2011) изд. За буквите, София, 2011 г. 269 стр./3 стр.

речник пък, думата “Читалище” се характеризира като институция за разпространение на знания и култура, особено активна по времето на Възраждането. Това са “самоуправляващи се български културно-просветни сдружения в населените места, които изпълняват и държавни културно-просветни задачи.”²⁹⁰ Според доклад на Национална селска мрежа от 2014 г. на тема “Читалищата като средища за развитие на общностите в селските региони” определението за читалище е следното: “Читалищата са традиционна и характерна българска културна организация, която се заражда през Възраждането, преминава през всички промени на обществото ни, съхранена е и се развива според потребностите на различните времеви периоди и общности в страната. Читалищата са обществена организация, която е отворена за всички членове на общността и се характеризира с общодостъпността на дейностите си.”²⁹¹ Оттук става ясно, че именно в читалищата са се събирали хора, които са се интересували от просвета и изкуство, които са се стремели да съхраняват народния дух и идентичност. Всички дейности, които са се извършвали там, били публично представяни в списания и вестници - например - сп “Читалище”, в. “Читалищно слово”, сп. “Родна култура”, в. “Казанлъшка искра”, в. “Читалищна мисъл”, в. “Читалищно дело”, в. “Читалищна дума”, в. “Читалищна искра”, в. “Читалищен преглед”, в. “Македония”, в. “Право”, в. “Турция” и др.²⁹² ²⁹³ Така например в сп. “Български артист” през 1928 г. излиза статия на тема “Читалище, театър, кино.”²⁹⁴ В нея се прави паралел между ролята на читалищата преди Освобождението и в началото на ХХ век. Застъпва се идеята, че от морални цели, свързани с развитието на културата и просветата, читалищата сякаш изместват този фокус като подкрепят развитието на киното, което от своя страна няма толкова възвишени цели, поради липсата на контрол от страна на институциите. Това действа негативно върху развитието на театрите, защото публиката проявява по-голям интерес към новото и различно изкуство. Прави впечатление, че никъде не се споменава танцовото изкуство, защото по това време в читалищата то не се развивало. Първата балетна школа към читалище, която е открита в страната е в гр. Плевен в Народно читалище “Съгласие-1869” през 1953 г. Подробна информация за нея има във втора глава на настоящия труд “Развитие на балетното изкуство през втората половина на ХХ век и началото на ХХІ век. Методи на преподаване. Репертоар.” в точка 2.1.4 “Балетните школи в читалищата през втората половина на ХХ век”. Въпреки това, е редно да отбележим, че обичайно към всяко читалище имало изградени клубове с различни дейности. Библиотеките, кинозалоните, помещения за

---

²⁹⁰ **Наръчник за местните власти по прилагането на закона за Народните читалища и закона за обществените библиотеки.** - Проект “Подобряване на работата на общинските администрации по мониторинга и контрола върху прилагането на Закона за обществените библиотеки и Закона за Народните читалища в сътрудничество със заинтересованите страни”-изпълняван от Национален фонд “Култура”, с финансовата подкрепа на Оперативна програма “Административен капацитет”, съфинансиран от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд.” Договор № 10-13-9С/08.11.2010 г. 136 стр./ 26 стр.

²⁹¹ **Читалищата като средища за развитието на селските региони**, доклад, ноември 2014 г. <https://www.agora-bg.org/assets/files/Doklad_TRG%207_28_11_2014_priet.pdf> 28.10.2022 г. 42 стр/5 стр.

²⁹² **Кондарев Н, Сираков Ст, Чолов П.** Народните читалища след Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1979 г. гр.София, 337 стр./49 стр.

²⁹³ **Лазаров Ст.** Читалищният съюз (1911-2011) изд. За буквите, София, 2011 г. 269 стр./5 стр.

²⁹⁴ **Цветанов Ц.** Читалище, театър, кино. Български артист, бр.3, 25.11.1928 г.

различни дейности, както и концертните зали са често срещани в българските читалища. В тази връзка в Наръчника е записано, че откакто съществуват, читалищата са имали ключова роля за образованието и ограмотяването на обществото, развитието на ценностната система, информираността и културата на населението.²⁹⁵ Георги Димитров споделя, че като една от най-важните културни организации, читалищата имат големи исторически заслуги, свързани именно с просветата, възпитанието и културата.²⁹⁶

Първите подобни форми на народна самодейност са регистрирани още в края на XIX век в Свищов, Лом и Шумен (още от 1856 година).²⁹⁷ През 1910 година се заражда инициативата за обединение на читалищата и година по-късно биват положени основите на Общия съюз на читалищата, по-късно преименуван на Върховен читалищен съюз (1923 г.) и Съюз на народните читалища в България (1944 г.)²⁹⁸ Той възниква като “потребност на самите читалища” във връзка с тяхната автономия и самодейния им характер.²⁹⁹ В периода 1955-1990 г. той престава да съществува, което показва, че читалищата могат и без съюз, могат и без държава, защото са възникнали още преди Освобождението, но съюзът им дава координация и обща организация и системност в работата. По думите на Стойко Лазаров “Без читалищата държавата би осиротяла и изгубила от специфично българския си духовен облик.”³⁰⁰ През 1911 година читалищата са наброявали 620 бр., а само за няколко години до 1928 г. вече са се увеличили повече от два пъти - 2224 бр. Според отчета на Съюза на читалищата в България в началото на XX век е имало 16 окръжни читалищни съюзи и 13 околийски, които са обединявали 1228 читалища и културно-просветни дружества.³⁰¹

Преди Първата световна война читалищата били повече от 1170 на брой.³⁰² Известно е, че част от тях са разполагали със собствена земя, сгради, движимо и недвижимо имущество, голям книжен фонд, електричество, но най-важното е, че са имали голям брой членове и хора, които са били съмишленици на културното дело. Една част от сградите са разполагали с големи салони, в които публиката се е наслаждавала на различни представления, а голяма част от административните въпроси

---

²⁹⁵ **Наръчник за местните власти по прилагането на закона за Народните читалища и закона за обществените библиотеки.** - Проект “Подобряване на работата на общинските администрации по мониторинга и контрола върху прилагането на Закона за обществените библиотеки и Закона за Народните читалища в сътрудничество със заинтересованите страни”-изпълняван от Национален фонд “Култура”, с финансовата подкрепа на Оперативна програма “Административен капацитет”, съфинансиран от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд.” Договор № 10-13-9С/08.11.2010 г. 136 стр./ 24 стр.

²⁹⁶ **Кондарев Н, Сираков Ст, Чолов П.** Народните читалища преди Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1972 г. гр.София, 334 стр./ 10 стр.

²⁹⁷ **Чилингировъ Стилианъ.** Български читалища преди Освобождението. Принос към историята на Българското Възраждане., изд. Министерство на Народното просвещение, София, Държавна печатница, 1930 г. 659 стр./ 36 стр.

²⁹⁸ **Кондарев Н, Сираков Ст, Чолов П.** Народните читалища след Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1979 г. гр.София, 337 стр./31 стр.

²⁹⁹ **Лазаров Ст.** Читалищният съюз (1911-2011) изд. За буквите, София, 2011 г. 269 стр./3 стр.

³⁰⁰ **Лазаров Ст.** Читалищният съюз (1911-2011) изд. За буквите, София, 2011 г. 269 стр./122 стр.

³⁰¹ **Чилингировъ Стилианъ.** Български читалища преди Освобождението. Принос към историята на Българското Възраждане., изд. Министерство на Народното просвещение, София, Държавна печатница, 1930 г. 659 стр./ 8 стр.

³⁰² **Кондарев Н, Сираков Ст, Чолов П.** Народните читалища след Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1979 г. гр.София, 337 стр./18 стр.

са били публично оповестявани в периодичния печат. Така например през 1928 година в сп. Български артист има текст, който касае наемите на читалищните салони, като искането е било те да бъдат намалени за препоръчани от Съюза трупи.³⁰³ В друго изявление в същото списание четем за същия конфликт и отказа на част от читалищата да предоставят своите салони на театрални трупи, поради организирани кино прожекции. Молбата е към читалищните настоятелства за предоставяне на дати на театралните трупи и препоръчителна стойност на наемите между 500 и 800 лв за вечерни представления и 300- 500 лева за дневни³⁰⁴. Любопитно е именно споделянето с обществото на тези детайли и чисто управленски решения, които са се вземали от читалищата. Могат да се видят множество публикации в сп. “Български артист”, които касаят финансовото състояние не само на театрите в страната, но и на някои читалища. Обществено достъпни са всички приходи и разходи както и бъдещи препоръки и стратегии. Пример мога да дам с Плевенския театър и проекто-бюджета на читалищния театър за 1928/1929 г.³⁰⁵

В следващите години броят на читалищата продължава да расте и до 1939 г. съюзените читалища достига 2600.³⁰⁶ Например от 887 читалища, които били отчетени, включвали общо 60 912 членове.³⁰⁷ През 1944 г. само в селата е имало 4141 читалища, а не е имало град без читалище, дори в по-големите градове (София, Русе, Пловдив, Бургас) е имало по няколко - по три и повече.³⁰⁸ През 1998 година читалищата са наброявали вече 3620 бр. с членове 214 000 на брой.³⁰⁹

В настоящата разработка в следващите глави ще акцентираме върху читалищата, за които има данни за развитието на танц в началото на ХХ век. Множество източници сочат, че предшественик на танцовата дейност в този период (началото на ХХ век) е развитието на театралното изкуство в читалищата, като съществуват данни за постановки, още от създаването на първите читалища. (Театрален спектакъл “Многострадалната Геновева”, 1856 г. в гр. Лом)³¹⁰. В книгата “Читалищата в България - минало, настояще, бъдеще” обаче има данни за развитие на танцова дейност на равно с хоровата, оркестрите и възникването на театралните трупи в началото на ХХ век.³¹¹

---

³⁰³ Без автор. За училищните салони. Български артист, София, бр.25, 1 април 1928 г., стр.9

³⁰⁴ Без автор. Писмо до училищните настоятелства в страната. Български артист, София, бр.27-28, 26.05 1928 г., стр. 8

³⁰⁵ Без автор. Писмо до читалищните настоятелства в страната. Български артист, София, бр.27-28, 26 май 1928 г. стр.9

³⁰⁶ **Читалищата като средища за развитието на селските региони**, доклад, ноември 2014 г. <https://www.agora-bg.org/assets/files/Doklad_TRG%207_28_11_2014_priet.pdf> 28.10.2022 г., 42 стр./стр.8

³⁰⁷ **Чилингировъ Стилиянъ**. Български читалища преди Освобождението. Приносъ къмъ историята на Българското Възраждане., изд. Министерство на Народното просвещение, София, Държавна печатница, 1930 г. 659 стр./ 8 стр.

³⁰⁸ **Кондарев Н, Сираков Ст, Чолов П.** Народните читалища преди Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1972 г. гр. София, 334 стр./ 11 стр.

³⁰⁹ **Гаврилова Р, Даскалова К, Александров Х, Кирилов И, Чичек Р, Лисичкова Е.** Читалищата в България- минало, настояще и бъдеще., Министерство на културата на Република България. Правителство на Холандия, 2000 г. 84 стр./34 стр.

³¹⁰ **Кондарев Н, Сираков Ст, Чолов П.** Народните читалища преди Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1972 г. гр. София, 334 стр./ 121 стр.

³¹¹ **Гаврилова Р, Даскалова К, Александров Х, Кирилов И, Чичек Р, Лисичкова Е.** Читалищата в България- минало, настояще и бъдеще., Министерство на културата на Република България. Правителство на Холандия, 2000 г. 84 стр./25 стр.

Никъде обаче не е конкретизирано за какъв вид танц става дума и имайки предвид останалите дейности в периода, вероятно първите танцови дейности са били не по класически балет, а по народни танци и хора.

Така в **заключение** можем да отбележим, че:

- ролята на читалищата за развитието на изкуството, културата и просветата в страната ни е от ключово значение. Това е тяхната мисия, а за всички, които а упражнявали своята дейност там - кауза.
- няма данни за възникване на уроци по класически балет през първите години на XX век.
- театърът намира своето място сред зрителите много преди танца, а те впоследствие се превръщат в една възискателна, търсеща добри резултати и познаваща отделни произведения, публика.
- чуждестранните гастроли през миналия век са от изключително значение за подготовката на зрителската психика, както и изграждането на една предварителна представа за това какво е класически балет и как се практикува.

Изводи от Първа глава
“Генезис, еволюция и същност на балетното изкуство в България през първата
половина на XX век”:

В настоящата глава представих обзор и проследяване на еволюцията на танца и балета през вековете. На база на тази информация, служеща за основа, подробно разгледах балетното изкуство в България в школите и читалищата в първата половина на XX век.

Въз основа на извършения анализ и исторически преглед се обобщават следните изводи:

- Обществената нагласа към балетното изкуство постепенно се променя и става положителна.
- Наблюдава се приемственост между методиката на преподаване в различните балетни школи.
- Опитът на руската балетна школа е основополагащ за развитието на балетното изкуство в България, както в методическо отношение и начин на преподаване, така и във връзка с репертоар и класическо наследство.
- В страната ни в началото на XX век има малко на брой балетни школи.
- Всеотдайността на преподавателите по балет в България в началото на миналия век е емблематична. Те са отзивчиви, трудолюбиви, предаващи всичките си знания и умения на своите възпитаници и правещи това с много любов към балета и танца.
- Появява се необходимост от професионално балетно обучение у нас.
- Чуждестранните гастроли през миналия век са подготвили публиката за създаване на отношение и запознаване с балетното изкуство.
- Читалищата по своята същност спомагат за развитието на култура, просвета и изкуство.

ВТОРА ГЛАВА

Развитие на балетното изкуство през втората половина на ХХ век и началото на ХХІ век . Методи на преподаване. Репертоар.

Балетното изкуство в България през втората половина на ХХ век до днес бележи значително развитие, започващо с промяна в отношението на държавата и по-голяма ангажираност, последвана от създаването на професионално балетно училище, през развитието на читалищната дейност и създаването на частни балетни школи там, до обучението по балет в детски градини и училища, като част от така наречените допълнителни дейности (за децата от детската градина) или извънкласни дейности (за децата, учещи в училище) и все повече частни балетни школи, студия и центрове. Така били дадени повече възможности за разпространението на балетното изкуство и по-голям обхват сред желаещите да се занимават с красотата на това изкуство.

Методите на преподаване през миналия и настоящия век са почти идентични, имайки предвид техническото отношение и правилата за правилна постановка на корпуса, честота на движенията, работата на тялото и отношението към танца, като разбира се, различия се наблюдават с оглед на технологичното развитие през ХХІ век и промяната в отношенията между родител - учител - ученик. Новите технологии, дигиталното съдържание, възможностите, които предлага интернет се намесват и в балетното изкуство, отваряйки нови врати и премахвайки границите на разстоянието.

В настоящата глава ще бъдат представени балетни школи, основани и имащи дейност през втората половина на ХХ век като общо:

- 15 на брой балетни школи, извън държавната образователна система и читалищата през втората половина на ХХ век.³¹²
- 17 на брой балетни школи към читалища в страната през втората половина на ХХ век³¹³

---

³¹² **Школи, извън държавната образователна система през втората половина на ХХ век** на: Красимира Колдамова (гр.София), Валя Вербева (гр.София), Снежана Дескова (гр. Стара Загора) Елка Полянова (гр.Перник) Вера Николова (гр.София), Петя Георгиева (гр.Шумен), “Данс център”, (гр. София), Студио “Модерен балет”,(гр. Русе), Балет “Роберта”, Балетна школа към Дворецът на пионерите (гр.София), Wind space (гр. Пловдив), Културен дом Г.М.Димитров (гр.София), Балет “Терпсихора” Русалия Кирова (гр.Пловдив), Балетно студио “Макове”(гр. София), Балетна школа “Ива”(гр. Пазарджик) .

³¹³ **Балетни школи към читалища през втората половина на ХХ век** - Школа на Живко Бисеров /Цвета Джумалиева (гр.София), НЧ “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), Читалище -паметник “Отец Паисий - 1859” (гр. Самоков), НЧ “Зора - 1858 г. (гр.Дупница), НЧ “Искра - 1860 “ (гр. Казанлък), НЧ “Природа и наука” (гр. София), НЧ “Г.С.Раковски 1925”,(гр. София), НЧ “Напредък - 1984”, (гр. Търговище), Ловчанско читалище “Наука - 1870” (гр.Ловеч), НЧ “Съгласие- 1862”,(гр.Ямбол), НЧ “Напредък - 1869” , (гр. Горна Оряховица), НЧ “Възраждане - 1928” (гр.София), Читалище “Аура-1929” (гр. София), Читалищна балетна група с ръководители Лазар Малешков и Добринка Канева, НЧ “Развитие -1869” (гр.Враца), НЧ “Родина 1860 “ (гр. Стара Загора), Читалище “Цвят” (гр. Видин).

- От тях данни за методика на преподаване има за 16 от тях³¹⁴ през втората половина на ХХ век.
- От тях данни за репертоар има за 15 на брой³¹⁵ през втората половина на ХХ век.

2.1 Развитие на балетното изкуство през втората половина на ХХ век

За развитието на балета в България има данни, които ни дават информация за епохата, търсенията на хореографите, настроенятия на публиката и отношението на обществото. Затова можем да отбележим, че важна роля за популяризирането на балетното изкуство в тези години има балетната критика. Ще се спрем на ролята на балетния критик, защото тя е важна както за създаването на определени нагласи в обществото във връзка с танцовото изкуство, така и за историческата специфика на балетното развитие. Ето защо, запознавайки се с детайли във връзка с работата на едни от най-известните критици на миналия век, ще обогатим представата ни за развитието на балетното изкуство у нас през втората половина на ХХ век.

По думите на **Ана Александрова**³¹⁶ “критикът трябва да познава добре балета и като теоретик, и като практик. Той трябва да притежава музикална сетивност...да има даровито перо, с което да не “поетизира”, а да преценява и обобщава явленията в балетното изкуство.”³¹⁷ Целта на всичко това е да провокира обществен интерес и да се покаже обич и уважение към балетното изкуство. За любовта към балета говори и **Теодоси Теодосиев**³¹⁸, според когото балетният критик “трябва да обича балета - да го гледа и възприема с широко отворени очи, а не да го “шпионира” през ключалката”.³¹⁹ От значение е да познава изкуството в детайли и да има познания по теми свързани с историята на танца, с музиката, журналистиката, театралната култура и др. Така

³¹⁴ Данни за методика на преподаване в школите, извън държавната образователна система през втората половина на ХХ век: Красимира Колдамова (гр.София), Русалия Кирова (гр.Пловдив), Валя Вербева (гр.София), Снежана Дескова (гр. Стара Загора), Елка Полянова (гр.Перник), Вера Николова (гр.София), Балетна школа към Дворецът на пионерите (гр.София), Културен дом Георги Димитров (гр.София), Читалище “Аура-1929” (гр. София), Читалище “Цвят” (гр. Видин), НЧ “Възраждане - 1928” (гр.София), НЧ “Природа и наука” (гр. София), НЧ “Искра - 1860 “ (гр. Казанлък), НЧ “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), Читалище -паметник “Отец Паисий - 1859” (гр. Самоков), Балетна школа “Ива”(гр. Пазарджик).

³¹⁵ Данни за репертоар през втората половина на ХХ век, извън държавната образователна система в балетните школи на: Красимира Колдамова (гр.София), Петя Георгиева (гр.Шумен) , Студио за модерен балет (гр.Русе) Двореца на пионерите с ръководител Иван Дойчинов, Експериментално студио за съвременен танц “Терпсихора”, Балет “Роберта”,

Балетни школи към читалища през втората половина на ХХ век - Школа на Живко Бисеров /Цвета Джумалиева (гр.София), НЧ “Родина - 1860” (гр.Стара Загора), НЧ “Искра - 1860 “ (гр. Казанлък),НЧ “Напредък - 1984”, (гр. Търговище), НЧ “Съгласие- 1862”,(гр.Ямбол), НЧ “Напредък - 1869” , (гр. Горна Оряховица), НЧ “Възраждане - 1928” (гр.София), Читалище “Цвят” (гр.Видин), НЧ “Развитие - 1869”, (гр. Враца).

³¹⁶ Ана Александрова - балерина в Националната опера в периода 1946 г –1966 г.. Автор на книги, статии и балетна критика. Автор на либретото на балета “Светлината залива всичко” на Боян Икономов (и М.Берберов”) 1967 г. и “Карнавал на животните - Сен Санс 1984 г от Мая Шопова

³¹⁷ **Попов Т. Митова Е.**Срещи с балетни дейци,Държавно изд.Музика,1987 г.199 стр./189 стр.

³¹⁸ Теодоси Теодосиев - драматург, редактор, журналист. Завършва театрознание във ВИТИЗ “Кръстю Сарафов” Има над 600 публикации по теми, свързани с балетното изкуство.

³¹⁹ **Попов Т. Митова Е.**Срещи с балетни дейци,Държавно изд.Музика,1987 г.199 стр./192 стр.

виждаме, че качествата, които са притежавали тези хора са много комплексни, но както за всички, които работят в тази сфера на изкуството, любовта към това, което правят е водеща и най-важна.

Виолета Консулова³²⁰ разделя развитието на българския балетен театър в два периода - до 1944 г. и след настъпването на социализма. За първия период характерна била ролята на отделни личности за формирането и развитието на българския балет, а за втория - съветското влияние и методите на преподаване на руската школа.³²¹ В тази връзка **Павел Стоицев**³²² споделя “Балетните артисти от моето поколение бяха творчески личности, запомнящи се индивидуалности.”³²³ Руското влияние се засилва и от многото балетни педагози у нас, които са специализирали там, както и големия брой гост- преподаватели и танцьори, показващи съвършенството на тази класическа школа (Нейма Балтачиева, Николай Холфин, Владимир Белий, Нина Анисимова, Фей Балабина, Абдурахман Кумисников³²⁴). **Любов Фоминих**³²⁵ също ги споменава, именно, говорейки за голямата им роля за това съвместно сътрудничество.

От изключително значение за развитието на балетното изкуство в България през втората половина на XX век са две събития:

- Създаването на първото специализирано училище за танц у нас, а именно Държавното балетно училище. То е води началото си от 1951 година.³²⁶ Виолета Консулова пише, че самият Анастас Петров говори за необходимостта от такова училище за професионализирането на балетния състав, който ще черпи кадри, именно от такъв тип училище, а талантливите ученици от балетни школи, също имали възможност да се включат в професионалния състав, но след полагане на изпит.³²⁷ Така през месец февруари 1951 г. балетмайстора от Большой театър Владимир Белий спомага основаването на това така дългоочаквано от Пешо Радоев и Анастас Петров училище като донася готови програми от училищата в Москва и Ленинград. Редом до основните общообразователни предмети се изучават също и пиано, актьорско майсторство, история на театъра, музика, характерни , класически и народни танци. ³²⁸ Това е важна и голяма стъпка в посока развитие на класическия танц у нас.
- Друг значим момент в този период е създаването на първия балетен конкурс в света. Това се случва през 1964 г. в България и допринася за утвърждаването на

---

³²⁰Виолета Консулова- завършва театрознание във ВИТИЗ “Кръстю Сарафов”, специализира в Ленинград, старши сътрудник на Института за музика при БАН. Има написани статии, доклади и книгите “Анастас Петров и българският балет” (1976 г.) и “Из историята на българския балет” (1981 г.)

³²¹ **Попов Т. Митова Е.** Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./195 стр.

³²² Павел Стоицев - един от водещите солисти на Софийската народна опера в периода 1944 - 1962 година

³²³ **Попов Т. Митова Е.** Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./34 стр.

³²⁴ **Попов Т. Митова Е.** Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./174 стр.

³²⁵ **Любов Фоминих** - завършва ДХУ в Перм през 1970 г., после 2 години е в Държавния академичен театър за опера и балет “П.И. Чайковски” до 1970 г., после 2 години е в Държавния академичен театър за опера и балет в Одеса и през 1982 г. става примабалерина на Софийската народна опера.

³²⁶ **Александрова А.** Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр./318 стр.

³²⁷ **Консулова В.** Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г. 199 стр./63 стр.

³²⁸ **Александрова А.** Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр./80 стр.

страната ни сред тези, съхранили класическото наследство и следващи традициите в танца.

И двете събития се свързват с руския опит, който без съмнение оставя своя отпечатък и до днес в развитието на класическия балет у нас. Така например известната руска балерина и в последствие балетен педагог Галина Уланова като част от журито би могла да сподели своите разбирания за ролята на балетния педагог и качествата, които той трябва да притежава и това да окаже влияние на методите на преподаване у нас. В своята книга тя споделя колко важно е *търпението* за работата на учителите по балет.³²⁹ Също така *индивидуалното отношение към учениците*, това да има едни близки отношения и доверие между учител и ученик. Тя казва, че най-трудно е да се вникне в индивидуалността на учениците и да им се помогне сами да разбират своята същност.³³⁰ Разбира се, педагогическият опит на Галина Уланова е свързан с професионалното училище и е далеч от любителската балетна школа, но част от разбиранията и методическите похвати биха могли да се използват в нея. Така например - *запознаването на децата с различните роли*, превъплъщения, това да четат преди да изтанцуват нещо, за да се запознаят с характеристиките на отделните персонажи, както и с цялостната идея на спектакъла. Друго интересно нейно изказване по повод педагогическата работа и развитието на таланта на децата е свързано познанията на преподавателя по психология. Важно е той да знае как да общува с тях, кое ги вълнува и по този начин резултатите ще бъдат по-добри.³³¹ Тези насоки са еквивалентни за работата на балетния педагог както в професионалното училище, така и в любителската школа.

2.1.1 Развитие на балетните школи извън държавната образователна система и читалищна дейност през втората половина на XX век.

Миналият век ражда талантлив артисти и хора, които и до днес работят с душа и сърце за развитието на българския балет. Хора, които са преминали през изпълнителска кариера, извоювали са уважението и обичта на публиката и продължават своя творчески път, преминавайки в педагогическа работа.

В своя труд “Детето и балетът”, Теодор Попов говори за развитието на балетните школи, читалища, културни и пионерски домове и подобни организации през 50-те, 60-те години на XX век. Данните на Министерство на образованието през 1983 година показвали наличието на 95 балетни школи с общо 5244 ученици, повечето момичета на възраст между 5 и 12 години.³³² В същия труд се споменава, че след Втората световна война, няколко десетилетия частните балетни школи са били рядко срещани, като изключение правили тези на **Фео Мустакова - Генадиева и Диди Спасова**, които имали специално оборудвани зали в собствените си домове.

---

³²⁹ Уланова Г. *Аз не исках да танцувам*, изд. Рива, 2008 г. 262 стр/205 стр

³³⁰ Уланова Г. *Аз не исках да танцувам*, изд. Рива, 2008 г. 262 стр/ 206 стр

³³¹ Уланова Г. *Аз не исках да танцувам*, изд. Рива, 2008 г. 262 стр/ 211 стр.

³³² Попов. Т. *Детето и балетът*, София, 1993 г., 61 стр./ 8 стр

Информацията за школи по балет, извън читалищата и държавната образователна система в края на миналия век е оскъдна, като в настоящия параграф ще дам пример с работата на **общо 7 от тях.³³³ в 4 населени места³³⁴.**

- I. **“Денс център”, гр. София** е основан през 1994 г от Петър Григоров³³⁵. В студиото се изучават български танци, модерен балет, състезателни танци. Обучението започва от детските градини, после в школите. Репетициите се провеждат два пъти седмично. Като репертоар ежегодно школата организира концерти в залите на НДК, където всички деца, включително и най-малките имали възможност да се изявят. Задачата била да усетят вълнението от излизането на сцена, а по-големите - професионалистите да отчетат резултатите.
- II. **Балетното обучение в гр. Шумен** е поставено от педагогът Петя Георгиева.³³⁶ Нейните ученички сестрите-близначки Ирина (Върбанова) и Величка (Евтимова) продължават дейността ѝ като развиват младите таланти на града и ги просвещават в балетното изкуство. От статия във вестник “Танц” разбираме, че школата чества 15 годишнина. Подкрепа в педагогическо отношение сестрите получават и от свои ученички - Силвия Гинева, която води подготвителна група. В школата се обучават ежегодно около 70 деца в школата по изкуства. Корепетитор била Светлана Георгиева. Залата е голяма, с огледала и станки, но по средата ѝ имало две колони, които пречели на движенията, изучавани на среда и поставянето на танците. Костюмите били по модел на Мария и Елена Трендафилови и се обновявали със собствени средства , труд и креативност. Част от екипа и хора, оказващи подкрепа на школата били художникът Деян Евтимов и сценографът на драматичния театър “В.Друмев” Петьо Начев.
- III. **Балет “Роберта”** е създаден през 1986 г. в гр. София от Роберта Павлова.³³⁷ И до днес школата има множество награди и успешни ученици, които прославят страната ни както у нас, така и в чужбина. Интересен факт е ,че Роберта Павлова участва в изпълненията на учениците от школата, тя е и сценарист, постановчик и хореограф. Като стил на преподаване школата се различава от другите балетни школи, защото включва в себе си елементи на художествена гимнастика, модерен балет и съвременна хореография. Трупата има 7 изпълнители в началото. През 1995 година се създава Спортен клуб “Роберта”. Понастоящем децата от школата танцуват в няколко зали в училища, както и в градовете Варна, Белослав, Ракитово.

---

³³³ **Балетни школи, извън държавната образователна система и читалищата в края на XX век:** “Денс център” (гр.София); Балетна школа с ръководител Петя Георгиева (гр, Шумен), Балет “Роберта” (гр.София), Балетна школа с ръководител Елка Полянова (гр.Перник), Балетна школа към Двореца на пионерите, (гр.София), Танцово студио “Wind space”(гр. Пловдив), Балетно студио “Макове” (гр.София).

³³⁴ **Населени места:** гр. Перник, гр. Пловдив, гр. София, гр. Шумен,

³³⁵ **Петър Григоров** - 30 години ръководител на :”Росна китка”, 12 години ансамбъл “София”

³³⁶ **Андреева Е.**Шумен отстоява традициите, в-к Танц, май юни 1994 г. стр. 9

³³⁷ **Андреева Е.** “Роберта балет”, в-к Танц бр.1-2 1995 г. София, стр. 15

Философията на школата, е че за всяко дете и всеки един танцьор има определена роля на сцената.³³⁸

За съжаление, липсват подробни данни за развитието, методите на преподаване и репертоара на частните балетни школи у нас в този период. Характеристика на средата и получаване на сведения за начина на работа и методическите изисквания получаваме от някои съвременници, които споделят личните си спомени за своето балетно обучение в школа през втората половина на ХХ век:

IV. За професионалния си опит и работата в балетна школа, която е от любителския сектор, но с резултати на високо ниво, говори **Ваня Рошкова, ръководител на “Вая денс”**. Тя започва своето обучение по балет през 1974 година, когато е на 4 -годишна възраст в родния си град **Перник**. Неин първи учител била **Елка Полянова, ръководител на балетната школа в бившия пионерски дом** и дъщеря на известния писател и драматург Владимир Полянов. Той бил директор на Операта и театъра по царско време. Личността на Елка Полянова била много интересна . Тя била изключително музикална, талантлива и интелигентна. Получава отличие “заслужил деятел на културата”, което било високо признание, имайки предвид произхода ѝ и политическите отношения в страната тогава. Други награди са орден “св.св. Кирил и Методий” II степен, медал “300 години България” и “Априлско въстание”. По данни на Двореца на децата в Перник, школата била основана още през 50-те години на ХХ век с първи ръководител Весела Павлова.³³⁹ Вторият ръководител е Ирина Колева в периода 1962-1963 г, която включва в репертоара и характерни танци - испански танц, руски танц, танц на пауновите пера, полски танц и др. Корепетитор в този период - Майда Папазян. Ваня Рошкова е помагала в школата 10 години, работила е с малките деца и както самата тя казва е “крадяла занаят”. Впоследствие продължава своя професионален танцов път като завършва специалност Балетна педагогика в Националната музикална академия “Проф.Панчо Владигеров”, гр. София - при акад. Калина Богоева, а през 2005 година създава свое танцово студио “Вая Денс”. Други възпитаници на школата, които продължават своя професионален път в тясна връзка с балетното изкуство са: Ина Димитрова, Диана Динева, Весела Евлогиева,

V. За обучението си в Двореца на децата (70-те години на 20 век - **Дворецът на пионерите, гр. София**) разказва **Славей Славчева**, балетен педагог в Клуб за изкуства “Терпсихора” .³⁴⁰ Тя е постъпила там на 7 -годишна възраст като е имала 3 години опит от школата на Сестри Вълчанови в НЧ “Природа и наука”, гр. София. Разказва с умиление и чувство за респект за своите учители, балетистите в Националната опера и балет тогава Катя Петровска, Елена Балтова, Иван Дойчинов. Балетната зала е била голяма, имало е всичко необходимо - станки, огледала . Децата са били много, но е имало добра дисциплина. Всички са поздравявали преподавателя с поклон и например докато са изчаквали своя клас и началото на репетицията пред залата, щом видели

³³⁸ Roberta ballet <<https://robertaballet.com/about/>> 30.06.2023 г.

³³⁹ Красивото цвете на Перник. <http://detskidvorets.blogspot.com/2015/03/blog-post_21.htm> 1.09.2023 г.

³⁴⁰ Лично интервю със **Славей Славчева** 21.07.2022 г.

преподавател, всички “замръзвали”, ставали и се покланяли. Било е много строго, но всеки, който е имал желание е можел да се запише на балет. Не е имало предварителен подбор.

VI. За начина на работа в края на XX век (1996 - 1997 година) имаме данни за репетициите по балет в **Танцово студио “Wind Space” гр. Пловдив**. Лидия Чиколова, която понастоящем работи в сферата на изкуството и преподава танци и балет на деца на възраст от 3 до 7 години в град Пловдив, споделя спомените си от своето обучение. Нейните ръководители са били Мариана Данева и Григор Куюмджиев. Залата се е намирала зад Кино “Гео Милев” и е разполагала със станки, огледала. В нея са се провеждали и репетиции по народни танци. Групата по балет е наброявала 15 деца на възраст 15-18 години, като репетициите са се провеждали събота и неделя и са били с продължителност между 60 и 120 минути. Любопитно било, че са изучавали *дуетна техника и са правили поддръжки*, нещо което не е характерно и до днес за всяка една балетна школа.

VII. За обучението по балет в **Балетно студио “Макове”** към Националния дворец на децата във втората половина на XX век (1994 г) споделя Джулия Ромеова, ръководител на Балетно студио “Джулия”.³⁴¹ Дейностите в Двореца били много, но незабравимо усещане за нея било влизането в балетната зала и гледката на балерини, облечени с костюми по време на генерална репетиция за участие. Червените пачки на Маковете няма как да не впечатлят всеки зрител, особено по-малките деца. Балетната зала съдържала всичко необходимо като условия за провеждане на репетиции по класически балет- станки, огледала, място за преобличане, за съхранение на костюми и реквизити, сцена. Децата били разделени в различни възрастови групи, но ако някое дете покривало нивото е имало възможност да посещава класове с по-напредналите деца. Изявите били много, предимно свързани с концерти, представления, миниатюри и открити уроци. Корепетиторът също е бил неизменна част от преподавателския екип и атмосфера в балетната зала. Джулия Ромеова споделя, че е обула своите първи палци едва на 5-6- годишна възраст. Основен акцент в обучението бил именно танцът.

В заключение можем да обобщим:

- Втората половина на XX век бележи възход на българското обучение по класически балет както в зараждането на професионалното образование, така и в любителските балетни школи.
- Обучението в любителската балетна школа може да бъде на професионално ниво, включващо изисквания за репетиционно облекло и дисциплина на работа.
- Сценичните изяви спомагат развитието на балетната школа, а педагогът следва да подбере правилно както хореографията, според качествата на конкретното дете, така и музикалната форма.

---

³⁴¹ Лично интервю с Джулия Ромеова 30.08.2023 г.

2.1.2. Методи на преподаване в балетните школи, извън държавната образователна система и читалищна дейност през втората половина на ХХ век

С цел изграждане на ясна представа за начина на обучение в балетната школа през втората половина на ХХ век ще представя **методите на преподаване** на едни от най-известните артисти и педагози в страната в този период. Техниките на преподаване могат да се използват и днес, а мнението на тези доказали се танцьори и педагози именно във връзка с преподаването е значимо, защото част от тях продължават дейността си в любителски школи, а останалите споделят насоки, които са общовалидни, независимо от това дали педагогът работи в професионално балетно училище или в школа, извън държавната образователна система.

- I. Така например **Валя Вербева**³⁴² споделя, че девизът ѝ в педагогическата работа е : “Репетирай, репетирай,репетирай...В балета с труд може да се постигне много,а мързелът убива и най-ярките дарования”, което тя се стараела да научи децата от любителската школа във Видин, Лом, Горна Оряховица, където е работила.³⁴³ Много от преподавателите, които споделят мнението си в книгата “Срещи с балетни дейци”, твърдят, че педагогическата работа е дарба и талант.³⁴⁴ Вероятно това е така, но несъмнено тя включва и себеотдаване и много труд. Важно значение има не само педагогът, но и корепетиторът и обучението на танцьорите в чисто музикално отношение, защото балетът е синтез между музика, движение, артистизъм, знания за конкретните образи на превъплъщението и епохата на развитие на действието. Балетните школи в този период са били единственото място, където са се обучавали танцьори, които са участвали в професионалните балетни спектакли и затова ролята им в развитието на българския балет е огромна. Там са открити и започнали своето професионално развитие всички изпълнители, които в следващите години радват публиката със своето изящество и красота.
- II. Пример за артист, който се отказва сравнително рано от своята кариера като танцьор и се посвещава в педагогическа дейност е **Вера Николова**. Учила балет при Пешо Радоев, Анастас Петров и Вера Александрова, тя продължава своето обучение в Русия, където специализира балетна педагогика при Вера Костровицкая. В свое интервю за книгата “Срещи с балетни дейци” на Теодор Попов тя споделя, че от изключителна важност е да се създаде правилна атмосфера за работа и педагогът да се подготвя старателно за всеки урок. Тя от своя страна защитава тезата, че всяко дете има качества, а доверието към преподавателя трябва да е безрезервно.³⁴⁵ Наблюдаваме отговорността на балетния педагог, която прозира в последното изречение от цитата. Учителят е този, който трябва да развие качествата на своите ученици.
- III. За смисъла на танца и изяществото му говори балерината на Пловдивската опера **Русалия Антонова - Кирова**. Тя споделя, че обича изяществото в танца,а

³⁴²Валя Вербева - примабалерина на Софийската опера в периода 1940-1950 г.

³⁴³Попов Т. Митова Е.Срещи с балетни дейци,Държавно изд.Музика,1987 г.199 стр./30 стр.

³⁴⁴Попов Т. Митова Е.Срещи с балетни дейци,Държавно изд.Музика,1987 г.199 стр.

³⁴⁵Попов Т. Митова Е.Срещи с балетни дейци,Държавно изд.Музика,1987 г.199 стр./32 стр.

не грубата суха техника. По думите ѝ “Танцът трябва да създава у зрителя чувство за нещо нереално”³⁴⁶ По този начин се виждат двете основни линии на работа и изисквания на балетния педагог - от една страна - развитието на техника и прецизност на движенията, а от друга - включването на емоция, отношение, изразност на танца. Вероятно съчетанието между двете е въпрос на истинско майсторство и би довело до най-забележителни резултати. Разбира се това е трудно постижимо, но стремежът към постигане на съвършенството е залегнал в основите на балетното изкуство още от неговото създаване.

IV. Друга важна роля на обучението по балет, независимо дали в професионалната сфера или в танцовите школи е възпитателната роля, която има това изкуство. За нея говори ръководителят на детските танцови студии **Двореца на пионерите и Профсъюзния културен комплекс “Георги Димитров” Иван Дойчинов**. Той казва, че обича постановъчната дейност, а работата му носи удоволствие. Признава възпитателната дейност на балетните школи, като място за откриване на бъдещи таланти.³⁴⁷ Така виждаме, че ранното обучение по балет би могло да доведе до добри резултати, но най-вече в съхранението на обичта към танца и желанието на даденото дете да продължи развитието си вече в профилирана среда, с ученици, които са показали определени качества. За репетициите с него в Двореца на пионерите през 70-те години на 20 век споделя **Славей Славчева**³⁴⁸. Заниманията са се провеждали два пъти седмично. **Като методи на преподаване** са се използвали традиционните - класическата руска школа, поради това, че преподавателите били действащи народни артисти. Децата изучавали екзерсис- упражнения на станка, на среда. Децата са били облечени с балетно облекло - бели роклички, къси бели чорапки и цвички. Изучавали са маршови стъпки, поклони и основни движения в балета.

V. За обучението в балетната зала в **Културния дом на Георги Димитров**, споделя **Нина Петровска**³⁴⁹, която като съвсем малка бива записана от своята майка на уроци по цигулка, но виждайки децата в съседната зала, с трика, които танцували, тя сама отива и се записва на балет. Помни, че е имало месечна такса от 20 лв, която била взела на заем, а преподавател била **Лили Берон**. Сред учениците се обучавали и сестри Вълчанови. Разказва как мисълта за балета била много важна за хората от нейното поколение и самите учители успявали да запалят искрата сред своите възпитаници.

VI. За работата си с деца и своя творчески път в преподавателската дейност, извън държавната образователна система, разказва **Снежана Дескова**. Като солист в Старозагорската опера и възпитаник на ДХУ, випуск 1958 г., тя започва да преподава класически танц на деца от детска градина в гр. Стара Загора. По думите ѝ: “Всеки творец трябва да предава знанията си на по-младите... Обичам да се занимавам с деца”.³⁵⁰ Така виждаме отново, че на преден план излиза

³⁴⁶ Попов Т. Митова Е. Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./150 стр.

³⁴⁷ Попов Т. Митова Е. Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./112 стр.

³⁴⁸ Славей Славчева - балерина, завършила ДХУ. Работила в Операта в гр. Бургас и Музикалния театър в гр. София. Педагог с дългогодишен опит в Италия и България.

³⁴⁹ Нина Петровска - ученичка на Анастас Петров и балетен педагог

³⁵⁰ Попов Т. Митова Е. Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./125 стр.

любовта към танца. Дескова споделя и за участия на своите възпитаници на Международна детска асамблея “Знаме на мира”, където децата са получили златен медал, а това безспорно носи удовлетворение на преподавателя за оценения му труд. Информация за балетната школа към НЧ “Родина- 1860” ще бъде представена в точка 2.1.4. - Балетните школи в читалищата през втората половина на ХХ век и в 2.1.5. - Репертоар на балетните школи и читалищата, извън държавната образователна система през втората половина на ХХ век

VII. В балетната школа в гр. Перник децата са танцували 3 пъти седмично (понеделник, сряда и петък) като са имали много участия в Националната телевизия, както и в много други изяви, преди които също са репетирали извънредно. В школата е имало приеман изпит при записването на децата, което говори за подбор и търсене на качество. По спомените на Ваня Рошкова³⁵¹, са имали корепетитор, изключителен музикант, завършил джаз и композиция в Будапеща в Унгария. Като начин на обучение **Ваня Рошкова** си спомня много интересна ситуация, във връзка с поставянето на първите ѝ танци преди Коледа и неувереността, която изпитвала. За да ѝ помогне, много умело **Елка Полянова** устроила сбирка на колеги артисти, в която всички започнали да украсяват елхата. Метафорично започнала да прави сравнение между подредбата на играчките и местата на децата в танца. По този начин, чрез нагледен пример сложните композиционни фигури не изглеждали толкова трудни. При всяко поставяне на играчка на елхата от страна на Ваня, Елка Полянова е казвала, че така няма да е добре фигурата и да си помисли пак. По този начин може да се изведе *метафоричното представяне нагледно на дадена хореография* като начин на работа и методически подход за по-лесно онагледяване на фигури и композиция.

VIII. Несъмнено една от най-известните балетни школи в столицата е **Балетно студио “Красимира Колдамова”**. Една от младите звезди на ХХ век, Красимира Колдамова е символ на балетното изкуство. Балерината **Лили Попова**³⁵² споделя в интервю мнението си относно **Красимира Колдамова**³⁵³ и **Калина Богоева**³⁵⁴, които и до днес са сред емблематичните за балетното изкуство личности, дали огромен принос в развитието на класическия танц и педагогическата дейност. По нейно мнение имало и по-добри балерини в техническо отношение, но безценно било умението на двете да създават драматургични образи, което според Попова е далеч по-ценно от самото изпълнение в хореографски аспект. Самата Колдамова счита, че балетът е изкуство, на което му предстои развитие. Според нея “Танцът е изкуството на бъдещето. Защото сам по себе си е синтез на поезия, музика и пластика. Синтез

---

³⁵¹ Ваня Рошкова -основател на балетна школа “Вая денс”, организатор на Благотворителен Виенски бал.

³⁵² Лили Попова е водеща солистка на Софийската народна опера в периода 1946-1966 г. Тя гастролира в Испания, Китай, Виетнам,Корея, Турция, Унгария.

³⁵³ Красимира Колдамова - примабалерина на Софийска народна опера. Гастролира в Европа, Азия, Южна Америка. Ръководител на ДХУ , балетен педагог и ръководител на частна школа по балет.

³⁵⁴ Калина Богоева - прима на Софийската народна опера в периода 1966 - 1983 г. и към днешна дата балетен педагог. Художествен ръководител на ДХУ (1974 - 1983 г.). Гастролира в СССР, ГДР, Чехословакия, Куба, Гърция, Испания, Франция, Румъния, Италия, Индия.

на красотата”³⁵⁵ През 1991 г. тя основава своята балетна школа в гр. София. Студиото функционира и до днес като балетни групи има в няколко зали в гр. София, водени от различни балетни педагози.³⁵⁶ За причината да открие своя балетна школа Красимира Колдамова изтъква самостоятелността и вземането на решения и възможността да предаде своите знания и опит на децата. Първоначално репетициите са се провеждали на стадион “Терена”, но после са се прехвърлили в четири читалища, което обаче не е намалило броя на децата, но се е наложила промяна в програмата - отпадат часовете по пантомима и степ-танци”, с акцент върху съвременния танц и греъм техниката с ръководител Албена Атанасова. Учениците танцуват на палци, а целта е да се възпита стил и маниер на сценично поведение. Приемът на деца е неограничен като възраст и ниво, защото във времето децата, които не се справят се отказват сами. В школата работят педагозите Елена Игнатова и Фани Чернева (към 1995 г.) В свое интервю през 2015 г. по национална медия във връзка с 25- годишнината на школата, акад. Красимира Колдамова споделя, че всичко което е давала на публиката като балерина, сега го дава на децата. Тя казва “Искам да им вдъхна вяра, любов към красотата, към музиката”. Нейната ученичка, също прима балерина и педагог **Диляна Никифорова** споделя, че като педагог Красимира Колдамова била възискателна, но без да повишава тон или използва грубост, а учениците ѝ са били мотивирани да изпълняват всичко с точност - създавала е не просто академични балерини, а личности.³⁵⁷

По темата за за обучението по балет интересни изказвания има артисти, творили в този период:

- **Елена Димиева** в своя активен творчески период и умело успява да съчетае изпълнителска и педагогическа дейност. Някои от успешите нейни ученици са Ирина Стоянова, Екатерина Илиева, Валя Бургунджиева, Лили Драгулева. За своята педагогическа работа тя споделя, че е работила от сърце, а за разлика от много преподаватели, никога не е обвинявала децата в грешки, защото е търсила причина за тях в собственото си преподаване, напротив- поощрявала ги е и била доволна от изявите им.³⁵⁸

Тук много ясно се вижда нещо, което е от изключителна важност и е многократно споменато от всички горепосочени артисти, а именно това педагогът да работи с желание, обич и да носи отговорност за постигнатите резултати от учениците си.

- На същото мнение е и балетистът **Румен Рашев**.³⁵⁹ Той също работи като изпълнител и педагог, а думите му за отговорността на учителя по балет остават

---

³⁵⁵ **Попов Т. Митова Е.** Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./119 стр.

³⁵⁶ **За**

студиото. <<https://ballet-koldamova.alle.bg/%D0%B7%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BE%D1%82%D0%BE>> 12.02.2022 г.

³⁵⁷ Продължение на разговора с акад. Красимира

Колдамова. <https://www.youtube.com/watch?v=gi_nfAOoubE> 12.02.2022 г.

³⁵⁸ **Попов Т. Митова Е.** Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./37 стр.

³⁵⁹ Румен Рашев - Учи в ДХУ и после в Ленинградското академично хореографско училище. Работи като премиер-солист в Пловдивската опера, по-късно работи като солист в балет “Арабеск (1981-1983 г.), а от 1983 г. става премиер-солист на Софийската народна опера.

актуални и днес. Споделя идеята за призиването на преподавателя, за таланта, който му е вроден и не се изучава.³⁶⁰

- За талантите на своите ученици и за това, колко е важно да се открият на време говори и примабалерината и балетен педагог **Калина Богоева**. Тя споделя, че талантът на децата, музикалните им познания и усет към движенията и ритъма, се виждат още в самото начало.³⁶¹ Според нея това е сложен процес, в който еднакво важна е ролята както на учителя, така и на ученика. Друг изключително важен фактор за успешна работа и изграждане на добри артисти е работата от сърце и душа. Според нея рядко има истински таланти, но с упорита работа се възпитават добри професионалисти. Методите ѝ на преподаване са свързани с опита, който има от своите учители - Лили Берон и Елизавета Герд, а именно в търсенето на чистотата на движенията. Тя споделя, че именно на тази тема е перфекционист и търси максимален резултат.³⁶²

В заключение можем да кажем, че сред методическите правила на преподаване през втората половина на ХХ век са открояват:

- **Поощрение** - като начин за отчитане на постигнати резултати с цел мотивация за последващо развитие.
- **Любов към танца** - в пълна степен се отнася както за балетния педагог, така и за ученика. Работата от сърце и с желание води до напредък в техническо отношение.
- **Доверие между учител и ученик** - взаимната подкрепа и уважението допринасят за изграждане на честни отношения и създават предпоставка за градивна критика.
- **Чистота на движенията** - изключително важно е професионалното отношение към балетното изкуство и стремежът към техническо развитие и прецизност при изпълнението на отделните елементи от танца.
- **Проява на отговорност на балетния педагог към грешките на учениците** - отново кореспондира с идеята за съвместна работа и взаимовръзка между дейността на учителя и ученика.
- **Изграждане на морални устои** - това несъмнено показва възпитателна роля на художествената самодейност и е в основата за изграждане на хармонична среда, предразполагаща към ползотворна работа и творческо развитие.

2.1.3 Ролята на читалищата за развитие на изкуство, култура и просвета през втората половина на ХХ век.

Важна роля за развитието на читалищата има държавата и отношението ѝ към тази просветна и културна дейност. Във втората половина на ХХ век се създава Закон за читалищата, където е регламентирано в чл.15, че “Всяка община е длъжна да осигури подходящи места за постройка на удобни читалищни помещения, както и да

³⁶⁰ Попов Т. Митова Е. Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./183 стр.

³⁶¹ Попов Т. Митова Е. Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./110 стр.

³⁶² Попов Т. Митова Е. Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./111 стр.

съдействува за изграждането им.”³⁶³ В тази връзка Христо Илиев пише, за това колко била важна връзката на читалището като институция с общината.³⁶⁴ В годините след 9 септември 1944 година, държавата взема мерки за възобновяване на дейността на читалищата в страната. Основна роля обаче е превръщането им в трибуна на политическа пропаганда. Традиционните чествания на празници са заменени с нов революционен календар, а от ключово значение били беседите, които се изнасяли и били задължително организирани през годината. Кулминацията на одържавяването на читалищата била именно в средата на XX век, като те открито били обявени за “органи на народните съвети и комитетите на ОФ”³⁶⁵

Според анкети, проведени през 1968-1969 г. от Центъра за социологически изследвания за младежта, 87% от населението използва читалищните библиотеки, 98% има подчертан интерес към периодичния печат, 49 % към художествената самодейност, 61% имат интерес към различни видове изкуства и научна и художествена литература.³⁶⁶ Ето защо нараства строежът на читалищни сгради от 485 от Освобождението до 1944 г. на 2214 през 1972 г.³⁶⁷ Ролята им в отношенията с държавата и управлението на отделните области в страната било от изключително ключово значение. В тази връзка Стефан Данаилов³⁶⁸ казва в Брюксел, че читалището е място, където се съхранява култура, традиции и история.³⁶⁹ Прави впечатление високият процент на хора, които посещават читалището като институция, а интересите им са свързани с развитието на изкуството и литературата. Разбира се, повечето хора тогава са имали необходимост да бъдат информирани за случващото се в страната и библиотеката е осигурявала именно тази потребност, посредством достъпа до периодичния печат. Художествената самодейност както и днес е представлявала допълнителна дейност, която не е имала задължителен характер и въпреки това интересът е бил значителен. Сведения за развитието ѝ са дадени в книгата “Народните читалища на България” том 2. Детайли в тази връзка има в 4 направления:

- Театрално
- Музикално
- Кино и радио
- Други форми на художествена дейност ³⁷⁰

Танцовото изкуство е споменато в последното направление като любопитни са данните за цялостното развитие на тази културна дейност и изкуството в читалищата през

³⁶³ **Кондарев Н, Сираков Ст, Чолов П.** Народните читалища след Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1979 г. гр.София, 337 стр./41 стр.

³⁶⁴ **Илиев Хр.** Оцеляване и саморазвитие на читалищата, София, 1998 г. 64 стр./35 стр.

³⁶⁵ **Гаврилова Р, Даскалова К, Александров Х, Кирилов И, Чичек Р, Лисичкова Е.** Читалищата в България- минало, настояще и бъдеще., Министерство на културата на Република България. Правителство на Холандия, 2000 г. 84 стр/30 стр.

³⁶⁶ **Кондарев Н, Сираков Ст, Чолов П.** Народните читалища преди Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1972 г. гр.София, 334 стр./ 11 стр.

³⁶⁷ **Кондарев Н, Сираков Ст, Чолов П.** Народните читалища след Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1979 г. гр.София, 337 стр./35 стр.

³⁶⁸ Стефан Данаилов - емблематичен български артист. Министър на културата в периода 2005-2009 г.

³⁶⁹ По думите на **Ценцерушка Андреева**, секретар на НЧ “Г.С.Раковски 1925”, гр. София 23.11.2022 г.

³⁷⁰ **Кондарев Н, Сираков Ст, Чолов П.** Народните читалища след Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1979 г. гр.София, 337 стр./197 стр.

периода и средата на ХХ век. Оттам научаваме, че на ХХ конгрес на Върховния читалищен съюз през 1941 година своята дейност отчитат 2612 читалища от 2918 общ брой. През 1940 г. са изнесени 9667 представления и литературно-музикални вечеринки.

2.1.4. Балетните школи в читалищата през втората половина на ХХ век

През втората половина на ХХ век не по-малко от 2500 читалища имат театрални колективи, а 1000 читалища имат хорове, певчески и танцови групи, оркестри.³⁷¹ Така танцовото и музикално изкуство е било развивано в 34,27 % от всички читалища през втората половина на ХХ век.

Частните самодейните школи по балет продължават своята дейност, а една част от тях се обособяват като част от читалищата. Ще се спрем на тези читалища, за които имаме данни за съществуващи балетни школи през втората половина на ХХ век (*Приложение 4*):

В настоящия параграф ще бъде представена танцовата дейност на 18 на брой читалища в България през втората половина на ХХ век³⁷² от 13 на брой населени места в България.³⁷³ Читалищата са подбрани и отговарящи на 4 от общо 5 от горепосочените критерии:

- **Време на възникване на балетната школа** - обхващат се двата времеви периода, разглеждани в дисертационния труд - ХХ и ХХІ век и възникването и работата на балетните школи във всеки един поотделно.
- **Източници на информация** - школи, за които има налична информация от печатни и електронни източници.
- **Добри практики** - школи, които имат работещи механизми относно обучението по балет на деца, извън държавната образователна система.
- **Устойчивост на развитие и време на съществуване над 10 години** - школи, които имат дългогодишна история и са едни от най-емблематичните за населените места, в които са създадени.
- **Собствено проучване - (разговори, интервюта)** - Школи, за които има информация от наши съвременници, които са разказали своите детски спомени в лични интервюта и са представили своя опит като балетни педагози на школи, извън държавната образователна система днес.

---

³⁷¹ **Кондарев Н, Сираков Ст, Чолов П.** Народните читалища след Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1979 г. гр.София, 337 стр./221 стр.

³⁷² **Балетни школи към читалища през втората половина на ХХ век** - Школа на Живко Бисеров /Цвета Джумалиева (гр.София), НЧ "Съгласие - 1869" (гр.Плевен), Читалище -паметник "Отец Паисий - 1859" (гр. Самоков), НЧ "Зора - 1858 г. (гр.Дупница), НЧ "Искра - 1860 " (гр. Казанлък), НЧ "Природа и наука" (гр. София), НЧ "Г.С.Раковски 1925", (гр. София), НЧ "Родина-1860" (Стара Загора), НЧ "Напредък - 1984", (гр. Търговище), Ловчанско читалище "Наука - 1870" (гр.Ловеч), НЧ "Съгласие-1862", (гр.Ямбол), НЧ "Напредък - 1869" , (гр. Горна Оряховица), НЧ "Възраждане - 1928" (гр.София), Читалище "Аура-1929" (гр. София), Читалищна балетна група с ръководители Лазар Малешков и Добринка Канева, НЧ "Развитие -1869" (гр.Враца), НЧ "Цвят" (гр.Видин), НЧ "Виделина - 1862" (гр.Пазарджик)

³⁷³ **Населени места:** гр. Видин, гр. Враца, гр. Горна Оряховица, гр. Дупница, гр. Ловеч, гр. Казанлък, гр.Пазарджик, гр. Плевен, гр. Самоков, гр. София, гр. Стара Загора, гр. Търговище, гр. Ямбол,

I. Започваме с първата самодейна балетна школа, възникнала в читалище едва няколко години след създаването на Държавното балетно училище, а именно балетната школа към **Народно читалище “Съгласие - 1869” в град Плевен**. Основана от Александър Манолов през 1954 година, тя съществува и до днес, а през репетиционната зала оттогава досега са преминали над 6 500 деца на възраст от 3 години до 12 клас.³⁷⁴ За периода 1965/ 1966 година своите спомени споделя настоящия ръководител на балетната школа **Маня Николова**.³⁷⁵ Като бивша възпитаничка на школата, постъпила в нея още като дете на 4 годишна възраст, г-жа Николова с умиление и респект говори за своите учители. Неин първи преподавател по класически танц била г-жа Юлия Танева, бременна в този период, но въпреки това, излъчваща финес и грация. Описва я като красива жена, която била с прибрана на кок коса и грим. Следващият ѝ учител по балет бил Димчо Антонов - професионален изпълнител, който бил в залеза на своята изпълнителска кариера. Той правел поддръжки с учениците, учил ги на дуетна работа, което придало един по-професионален облик на цялата школа. В школата работили много корепетитори, но сред най-запомнящите се била Танушка Гашева, която като истински балетен педагог давала насоки на децата, къде да си опънат коляното например, какво движение да изпълнят, което говори за познаване на класическия екзерсис. След Димчо Антонов, школата се поема от Виолета Радева, която била ръководител 35 години и била удостоена с награда за Заслужил гражданин на гр.Плевен. След около 10 години, през 1969 г. при създаването на Операта в Плевен, Виолета Радева основава и Балетно студио към читалището, в което са танцували по-талантливите ученици, които били специално подбрани. Те са били “лицето” на школата - във фестивали, конкурси. Това били едни от най-силните години на балетната школа. В нея са се обучавали около 200 ученици, които започвали в школата, след полагане на приеман изпит. Търсили се качества като музикалност, физически дадености, артистичност. Интересен факт е, че по това време в Плевенската опера танцували ученици, завършили професионални училища по танцово изкуство, които били разпределени на стаж там, но също част от трупата били и ученици от Балетното студио на Виолета Радева, както и самата Маня Николова. Предимство било, че хората ги познавали и в общия случай именно тези деца се задържали в града, за разлика от стажуващите, които танцували само 2 години в периода на тяхното разпределение. Виолета Радева е имала двама души, които са помагали в обучението на децата - Валя Козовска, която и до днес работи там и Мими Георгиева. След идването на демократичното управление у нас 1989 година работата на трупата на няколко пъти е застрашена, няколко години съществува като общинска трупа, но впоследствие след разпадането ѝ Виолета Радева предлага на Маня Николова да поеме школата. Преходът не е бил труден, тъй като преди това 3 -4 години двете са работили заедно. Маня Николова има

³⁷⁴ Формация при НЧ “Съгласие - 1869” <https://saglasie1869pleven.com/?page_id=302> (20.07.2022 г.)

³⁷⁵ Лично интервю с ръководителя на школата Маня Николова (22.08.2022 г.)

професионално балетно образование, била е ръководител и репетитор на Общинската балетна трупа една година до идването на Тачко Гарвански, след което е продължила работата си като репетитор. Впоследствие тя започва да преподава в школата на деца само 2 или 3 пъти седмично, което е различно от професионалното обучение по балет. Така през 2000-2021 година Маня Николова постъпва в школата като първоначално започва да работи с най-малките. Децата в този период били общо около 50 -60 деца, в пъти по-малко от най-силните години на школата. Постепенно репетициите започнали да е възстановят и интересът на хората започнал да расте. Към днешна дата (2022 г) има около 100- 110 деца, въпреки демографската криза. Материалната база също предполага добра работа с децата, тъй като залата разполага с балетни станки, огледала, гардероб, съблекални и редовно се поддържа. Читалището разполага с голям салон Концертна зала “Емил Димитров”, със сцена и зала с 500 места. Всичко е направено от дърво. Това понастоящем е единствената зала в града, която е звуково пригодена и за филхармонични концерти. Там се провеждат и театрални представления и на гостуващи артисти. Преди няколко години един от бившите възпитаници на школата, който е продължил пътя си в професионалното танцово изкуство - Валери Радулов, преди да почине преди 2 години, е завещал 15 000 лева на балетната школа.

- II. Две години по-късно (1956 г.) в гр. Пазарджик възниква танцова школа, понастоящем носеща името - **балетна школа “Ива”**. Началото ѝ тръгва от ентузиазма на учителката по физкултура Силвия Михайлова, която я основава.³⁷⁶ През 1960 г. балетистът от Пловдивската опера Любен Хрисафов поставя основите на класическата школа с корепетитор Зоя Самарова. След него ръководител става Славчо Славчев, който успешно я доразвива. От 1973 г. до 1990 г. балетът е част от естрадно-сатиричния колектив при читалището. Тогава дейността му е свързана изцяло с другите два творчески колектива – сатира и оркестър. Естрадно-сатиричният състав, в който участва и балетът е лауреат на V и VI Републикански фестивали. След като дейността на сатиричния театър е преустановена, балетната школа продължава своите занятия. От 2000 година школата се нарича - Балетна школа „Ива“. Ръководител е Ваня Вълкова, възпитаник на АМТИИ гр. Пловдив. Ежегодно в школата се обучават над 30 деца от 4 до 18 годишна възраст. Децата получават физическа подготовка и изучават основите на класическия танц по методиката на Академия „Ваганова“, след което се докосват до сценичния характерен и модерен танц. През изминалите години балетна школа „Ива“ участва в много Национални и Международни конкурси, откъдето е удостоена с много награди.
- III. Друга балетна формация, възникнала през първите години на създаването на любителската танцова дейност, в сферата на класическото наследство, е школата към **Народно читалище “Развитие - 1869”, гр. Враца**. Тя възниква като част от отдела Детска школа по изкуствата през 1957 г. През обучението ѝ са преминали

---

³⁷⁶ Лично интервю с **Ваня Вълкова**, 10.09.2023 г.

стотици деца, а част от ръководителите са педагозите: Асен Гаврилов - солист на Софийската опера, Михаил Маринов, Крум Канев, Димитър Спасов, Зинаида Конова, Виола Александрова.³⁷⁷ Много от възпитаниците на школата продължават своя творчески път в престижни оперни и оперетни театри, като Регина Юпитер-солистка на музикалния театър „Стефан Македонски”, Живко Любенов-солист на Софийската опера, Йордан Торомански, Анна-Мария Гюзелева, Веса Топова- примабалерина на Софийската опера и много други. В момента преподаватели в Балетно студио "Арт" са балетмайстор и художествен ръководител - Петя Христова и корепетитор - Грета Рангелова. В тази връзка за началото на своя път в балетното изкуство именно в читалище “Развитие - 1869” в лично интервю споделя и Примабалерината на Софийската опера и балет от 1989 година **Веса Топова** . Тя е танцувала постоянно и на 8 - 9 годишна възраст за първи път родителите ѝ я водят в балетната зала към читалището в гр. Враца. Преподавателката веднага е забелязала природните данни, които Веса Топова е притежавала (фигура, стъпала, гъвкавост) и само след няколко месеца малкото момиче вече танцувало редом с напредналите деца. Малко след това Веса Топова постъпва в Държавното хореографско училище в гр. София, което завършва през 1989 година. Днес тя е сред емблематичните балерини, които са както национално, така и международно признати.

- IV. Балетна школа при **Народно читалище “Зора -1858 ”, гр. Дупница** отбелязва 30 годишен юбилей през 1995 г.³⁷⁸ Школата е създадена през 1965 г. и съществува и до днес.
- V. Своите спомени за обучението по балет в школата към **Читалище - паметник “Отец Паисий - 1859 “ в гр. Самоков** разказва настоящият ръководител и бивш възпитаник Ралица Стоянова. Самата сграда е любопитна по своят статут, тъй като е единственото читалище - паметник, издигнато непосредствено след края на Първата световна война в чест на загиналите офицери и войници през войните, изпълняващо просветна и културна дейности и до днес.³⁷⁹ Ралица Стоянова започва своето обучение по балет през 1992 г в балетната школа към читалището, която била създадена от Жулиета Попзлатева през 1974 г. Поради честите пътувания на Жулиета Попзлатева, кратко след създаването, школата се поема от семейство Добринка и Петър Петрови, които я развили и я наложили като една от най- добрите любителски балетни школи в града. Родом Добринка и Петър Петрови също не били от гр. Самоков, но след края на своята професионална танцова кариера, началото на 80-те години на ХХ век, те се заселили в района и до своя край се отдали на развитието на балетното изкуство там. Ралица Стоянова започва да танцува, когато е била на 7- годишна възраст и балетната школа в този период се е помещавала в Зографската (Доспевската) къща, която към момента също е паметник на културата. Нарича се така заради своя притежател - видния Самоковски представител на иконописната школа - Димитър Христов Зограф. Спомените на Ралица Стоянова разказват с умиление

³⁷⁷ Милена Ангелова, секретар на НЧ “Развитие - 1869”, гр. Враца, 11.09.2023 г.

³⁷⁸ Без автор, в-к Танц, бр 5 1995 г. стр.2

³⁷⁹ Читалище паметник “Отец Паисий” гр. Самоков <<http://chopsamokov.bg/>> - 16.04.2023 г.

и респект към труда и всеотдайността на нейните преподаватели. Така тя споделя, че първоначално е посещавала групови занимания два пъти седмично. По-късно преподавателите ѝ са видели потенциал и така тя започнала да репетира още два дни в седмицата индивидуално, като след няколко години (когато вече е била на около 15 годишна възраст) започва да танцува в още една група, с което репетициите ѝ станали общо 6 часа седмично. Месечната такса била 15 лв на месец и не се определяла от броя на посещенията. Имало е много желаещи деца, дори по няколко групи от деца на една възраст, защото не са се събрали в една група, но не всеки желаещ е можел да се запише в школата. Имало е приеман изпит, на който са се гледали физическите данни на децата. Също така приемът се е извършвал веднъж годишно - само в началото на годината и дори впоследствие да се появи дете с много качества, то не било включвано във вече готовите постановки и танци. В школата започнали да навлизат и по-модерни стилове като мТВ танци, поп, съвременен танц. Условието в балетната зала не били особено привлекателни, но това не попречило на възпитаниците на школата от този периода да продължават и до днес да се занимават с танцово изкуство. Школата е била единствената в града и децата не са имали възможност да танцуват на станки, а са използвали столчета. Друг недостатък било липсата на огледала, но по думите на Ралица Стоянова “това ни направи можещи хора”³⁸⁰ Костюмите са се изработвали от самата школа. Децата са участвали в много концерти, събития.

Друг възпитаник на школата, който продължава да се занимава и до днес с балетното изкуство е **Виолета Глогова - ръководител на Балетна школа “Ви Фюжън” към Народно читалище “Добри Чинтулов - 1935”, гр. София**. За своите ученически спомени, когато е танцувала при семейство Петрови, Виолета Глогова споделя, че като репертоар по това време деца от школата са имали сериозен ангажимент към Ски училище “Бороспорт” под формата на участие в Шоу програма както и два пъти годишно са танцували в продукциите на читалището.³⁸¹ Тя определя методи на преподаване, които са били характерни за обучението ѝ по балет през ХХ век:

- **индивидуален метод** - време, което семейство Петрови са отделяли да работят отделно с някое от децата;
- **групов метод** - време, в което са се поставяли и хореографии с повече ученици.
- **класически екзерсис** - работили са посредством този метод веднъж седмично (сряда), но не са имали необходимите условия за класически балет (балетни станки);
- **словесен метод** - използван е бил, тъй като Добринка Петрова е била вече възрастна и често пъти е обяснявала упражненията, без да ги показва.

Виолета Глогова потвърждава твърдението, че 90 % от учениците, които са били в една група тогава, до днес работят с сферата- като преподаватели, инструктори

---

³⁸⁰ Лично интервю с **Ралица Стоянова** 02.9.2022 г.

³⁸¹ Лично Интервю 21.07.2022 г. с **Виолета Глогова** - Ви Фюжън към НЧ “Добри Чинтулов - 1935 г”, гр. София

по спорт, близък до танците и други, което говори за устойчивост и предаване на наученото на следващите поколения, което е изключително ценно.

VI. За своето балетно начало споделя **Грозданка Ангелова**, художествен ръководител на **Балетна и танцова школа “Бисер”**, гр. София.³⁸² През 1968 година Грозданка Ангелова започва да се занимава с класически балет в **Народно читалище “Искра - 1860 г.”**, гр. Казанлък. Тази институция и до днес е едно от най- забележителните читалища в страната, не само със своята история и мащаби, но и с множеството дейности, които развива. Във втората половина на ХХ век, в читалището са се помещавали Драматичен театър, Сатиричен театър, Музикален театър, хорове, оркестри и др. Материалната база също е била много добра. Читалището е разполагало със сцена и салон, в който са се провеждали различни събития от културен характер. Интересен факт е, че в първите години на своето обучение, преподавател в школата е била балерина от Софийската опера и балет, която е пътувала от гр. София и репетициите са се провеждали в няколко поредни дни - на пример петък, събота и неделя, като за този период балерината била настанена в Казанлък и получавала съответното заплащане за труда. Месечна такса на децата от групата не била събирана. Уроците били безплатни, но не всяко дете, което имало желание е можело да се запише. Имало е подбор и така например от пет деца възможност да танцува получавало само едно. Балетната трупа била ръководена от различни педагози, пътуващи от гр. София.

След този период ръководител става Снежана Дескова - примабалерина на Държавна опера Стара Загора, която е завършила Държавното хореографско училище в първия му випуск, заедно с други именити българи, които са отдали целия си професионален и творчески път на балетното изкуство. Репетициите са се провеждали 3 пъти седмично, по час, час и половина като времетраене. Материалната база била много добра -залата била с размери 12 м / 6 м.и била оборудвана с всичко, необходимо за един балетен урок - станки, огледала, пиано, костюми. След това школата поела Зина Конова, пенсионирана балерина от Софийската опера и балет. **Методиката на преподаване** е по руската система. Репетициите включвали упражнения на станка, среда, скокове, диагонали, както и хореография. Децата започвали на 6 годишна възраст.

VII. През 1975 г. Снежана Дескова открива своя балетна школа в родния си град Стара Загора към **Народно читалище “Родина - 1860”**. И до днес школата подготвя деца и танцьори, като работи по каноните на руската балетна школа.³⁸³ Г-жа Снежана Дескова е пример и почетен гражданин на града, като успехите ѝ и приносът, които има в развитието на балетното изкуство не само в гр. Стара Загора, но и в страната, са големи. Тя е педагог на настоящата примабалерина на Старозагорската опера Анелия Димитрова, двукратен носител е на орден “Кирил и Методий” , както и на наградата “Стара Загора”.. В школата се обучават деца на възраст над 4 години, до големи хора и възрастни, имащи

---

³⁸² Лично интервю 10.08.2023 г. с **Грозданка Ангелова**- БТШ “Бисер” към НЧ “Т.С.Раковски - 1927”, гр. София

³⁸³ Лично интервю със **Снежана Дескова** 30.08.2023 г.

желание да танцуват балет. През 2017 година към школата възниква и формата “Балет +”, предлагаща обучение по класически балет на хора над 25-годишна възраст. Сред основните приоритети са професионалното отношение, системното обучение на децата, развитие на качествата им посредством любов и упорит труд. По този начин се изгражда добра стойка, фигура и усещане за лекота и финес на движенията. Палова техника при децата се изучава след 10-годишна възраст, по примера на професионалните балетни училища. Сред стиловете, които се танцуват, се предлага и обучение по характерните и модерни танци на основата на класическия балет. Самата г-жа Дескова в свое интервю споделя - “Аз съм традиционалистка, щом правиш класика, тя трябва да бъде класика. Щом се прави модерно- да бъде модерно!”³⁸⁴

VIII. **Славей Славчева**, балетен педагог и танцьор, разказва за своето балетно обучение в периода 1970- 1980 година. На 4 -годишна възраст тя започва да танцува балет в школа към **Народно читалище “Природа и наука” в гр. София**, намиращо се на ул. “Братя Миладинови”. Ръководители на групата са били Бистра и Росица Вълчанови , по -известни в балетните среди като сестри Вълчанови. В този период са се обучавали много деца, а залата била малка, защото се е намирала в жилищна сграда и се е помещавала в гостната на апартамент в централната част на гр. София - около ул. Пиротска. Имало е станки, но огледала са липсвали. Децата са танцували с бели роклички с двойни воланчета и цвички. Репетициите са се провеждали два пъти седмично.

За същата балетна школа споделя и друг неин възпитаник в този период (1970 г.) - **Мариана Веселинова**. Тя също има положителни впечатления от работата със сестри Вълчанови. За нейната детска представа, както тя сама казва “залата е била огромна”, което е различно от впечатлението на Славей Славчева. Работили с корепетитор. ³⁸⁵Отношението е било прекрасно към малките деца, учили са ги на доста похвати в класическия танц. За около 6 месеца Мариана Веселинова е успяла да достигне нивото на нейната възрастова група и си спомня, че винаги когато са имали гости и са скачали скокове на среда, нея са я поставяли най- отпред, защото е скачала много високо. Това показва, че като подход в обучението - на челните места при работата на среда са поставяни децата, които са се справяли добре и са усвоили учебния материал.

IX. В **Народно читалище “Г.С.Раковски - 1925”** има съществуваща балетна школа **“Балет Ева”** с ръководител **Евелина Желева**. Ценцерушка Андреева, секретар на читалището, в лично интервю споделя за дългия път при учредяването на читалището.³⁸⁶ Това е едно от най-големите читалища в гр. София, което разполага с голяма сцена, огромен салон с 420 места и балкон,

---

³⁸⁴ Почетен плакет за изключителни заслуги към балетното изкуство и Старозагорската опера получи голямата Снежана

Дескова.<<https://dolap.bg/2018/12/16/%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%83/>>, 13.09.2023 г.

³⁸⁵ Лично интервю с **Мариана Веселинова** 22.09.2022 г.

³⁸⁶ Лично интервю с **Ценцерушка Андреева** 23.11.2022 г.

както и много други прилежащи помещения, даващи възможност за развитие както на танцово изкуство (класически балет, народни танци, характерни танци, спортни танци и каланетика), така и на много други културни и научни дейности (музикална школа, пиано, китара, ударни инструменти, детска вокална група и вокална група за стари градски народни песни, актьорска школа, различни езикови курсове за деца и възрастни и други). Една от основните дейности на читалището е библиотечното обслужване, което е дигитализирано и съдържа 35 000 тома всякаква литература, лесно достъпна за читателите. Балетните зали в читалище са две и са оборудвани с всичко необходимо за провеждане на пълноценни репетиции. Освен голямата зала, в която школата има възможност да провежда празнични изяви, дворното пространство е достатъчно голямо за открити концерти, които се провеждат ежегодно по различни поводи. Преди школата да бъде поета от Ева Желева, в читалището са работили Ангелина Сергеевна, а впоследствие и Красимира Колдамова.

- Х. **Балетна формация “Търговище” към Народно читалище “Напредък - 1984”** гр. Търговище е основана през 1971 г. от Мариам Макарян.³⁸⁷ Интересното при тази балетна школа е, че въпреки прекъсване на дейността, през 2005 г. отново се възобновява творческият процес, а бивши възпитаници имат възможността да бъдат част от преподавателския екип. Тази практика е известна и срещана още преди прекъсването като през 1981 г. Румяна Костадинова започва работа като балетен репетитор, а през 2007 г. Севдалина Стойчева, която впоследствие завършва балетна педагогика също става част от екипа. Тя е удостоена с честта да бъде наградена от община Търговище в категория сценични изкуства за своята дейност и развитие на балетната школа през годините. Тази приемственост е значима и изгражда облика на балетната школа като място с традиции. Понастоящем ръководител на балет “Галакси” към НЧ “Напредък - 1984” е Екатерина Петрова също бивша възпитаничка на Мариам Макарян и Румяна Костадинова. Тя самата споделя, че в началото репетициите са се провеждали в зала, която не била приветлива (старата баня) с колона по средата, която пречела на танцовото изпълнение, но впоследствие след 1989 г. колективът се преместил в сградата на читалището, която разполагала с 3 балетни зали.³⁸⁸ В тези първи години липсвал и корепетитор, а костюмите си ги шиели самите участници. Ентузиазмът бил голям, а след репетициите, децата се събирали по домовете си и продължавали да танцуват. Екатерина Петрова споделя, че репетициите, когато тя е танцувала са се провеждали два пъти седмично вече с корепетитор, а месечна такса не е имало.³⁸⁹ Учениците в школата и до днес участват в многобройни национални и международни конкурси и фестивали, където печелят призови места.³⁹⁰ Най -

---

³⁸⁷ Балетна формация Търговище

<http://www.cmditg.com/index.php?option=com_content&view=article&id=11&Itemid=54> 20.07.2022 г.

³⁸⁸ Лично интервю с Екатерина Петрова, НЧ “Напредък - 1964”, 14.11.2023 г.

³⁸⁹ Лично интервю с Екатерина Петрова, НЧ “Напредък - 1964”, 14.11.2023 г.

³⁹⁰ Андреева. Е, С любов и всеотдайност” вестник “Танц” бр 5-6, 1994 г. София, стр. 8

чести гости на състава в края на ХХ век били хореографът Найден Шулеков и художникът на Народния театър “Ив.Вазов” Иван Йорданов.

- XI. През 1991 година в **Ловчанско читалище “Наука - 1870”** се създава балетна школа “Жулиета”, с ръководител Жулиета Малчева.³⁹¹ Само четири години след създаването си в школата се обучават около 100 деца. Предлагат се стиловете класически балет, джаз балет, греъм техника, състезателни танци, степ.
- XII. В град Ямбол също в края на 20 век възниква балетна школа към **НЧ “Съгласие - 1862”**, с ръководител Фани Чернаева. През 2019 година школата чества своя 35 годишен празник с тържествен концерт. Школата е основан през 1985 година в Културния дом на Химическия комбинат “Д.Димов”, а през 1991 година се мести в читалището.³⁹² Учениците се обучават по класически балет и съвременен танц, а в края на всяка учебна година децата представят балетна продукция пред своите родители и гости. Носители са на награди от конкурси и фестивали като Национален конкурс за естрадни танци през 1989 г. (първо място) , Първа награда на конкурс за камерни танци и специалната награда на фирма „Дерони” през 2005 г., трето място от конкурс за естрадни танци във Варна. В интервю Фани Чернаева споделя, че качествата, които развива у своите ученици им помагат в живота.³⁹³
- XIII. В Горна Оряховица се създава балетна школа към **Народно читалище “Напредък - 1869”** с ръководител **Стефка Антонова**, която сама започва балетното си обучение от книгата на А.Ваганова. Вестник “Танц” дава информация по случай 35 -тата годишнина на школата. Като *репертоар* децата най-напред имат изява пред публика в техния град, после извън родния град и печелят златен медал в гр. Русе на национален конкурс. Те представят “Храбрите оловни войници”, муз. А.Моцарт, хореография Найден Шулеков. Участват и в други конкурси- в Краков, където печелят сребърен “Лайконик” и почетния знак на града. След пенсионирането си Стефка Антонова предава школата на своите ученички Нина Мъжлекова и Мария Иванова. Първоначално в школата са се обучавали 38 деца, но в годините достигали и над 170 деца. През 1994 г. в школата са се обучавали 48 момичета,от 6 до 11 клас. Три години в школата е имало колектив за характерни танци с хореограф Анатолий Клочков. Костюмите били правени от Мария Трендафилова. Основна цел на г-жа Антонова е да възпитава децата в любов към балета.
- XIV. **Читалище “Възраждане - 1928”** (Община Студентска”) ,гр. София има балетна школа, възникнала през 1992 г.³⁹⁴Ръководител е **Диана Христова**, възпитаник на плевенската балетна школа и ученичка на Виолета Радева. В

³⁹¹Без автор. Ловеч, в-к Танц брой 1-2 1995 г.стр. 7

³⁹² 35 години Балетна школа Ямбол

<<http://yambolpress.bg/35-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D1%8F%D0%BC%D0%B1%D0%BE%D0%BB/>>21.07.2022 г.

³⁹³ 35 години Балетна школа Ямбол

<<http://yambolpress.bg/35-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D1%8F%D0%BC%D0%B1%D0%BE%D0%BB/>>21.07.2022 г.

³⁹⁴ Андреева Е. Какво става в Читалище “Възраждане”? в. Танц бр 1-2 1995 г.

началото децата са били едва 7 на брой, но 3 години по-късно са вече 30 на брой, разделени в три групи. Като методи на преподаване Диана Христова е имала индивидуален подход към всяко дете. Тя проявявала чувство на такт, търпение и внимание. Корепетитор е Анелия Радева. Костюмите се шиели от нея и счетоводителката на читалището Мария Рибарова, която била съпричастна и помагала в балетната школа. Децата участват в лятна танцова академия и има такива, които продължават своето обучение в ДХУ.

XV. Балетното изкуство в гр. Видин започва своето развитие през средата на ХХ век с основаването на Детска балетна школа при читалище “Цвят” през 1960 година.³⁹⁵ Цветана Иванова - балерина от Самодейната оперета в града, влага ентузиазъм и хъс за развитието на това изкуство, посредством опитите за създаване на балетна група. След откриването на школата, ръководител е Доротея Георгиева, която е възпитаник на Държавното хореографско училище и успява със своята работа да спечели доверието на родители и деца. Преподавател след нея е Юлия Захариева - балерина от Държавния музикален театър “Стефан Македонски”. В школата преподават Иван Николов- балетист в Старозагорската опера, Емил и Даниела Панталееви. Дълги години, школата ръководи Катя Ангелова, започнала през 1974 г. Тя е възпитаник на Институт за музикални и хореографски кадри в гр. София. През 1979 година тя създава Балет “Амадеус”, който и до днес радва публиката и има отличия не само на родна сцена, но и на национално ниво. В школата гостуват хореографи, които имат постановъчна дейност, практика, която е интересна и дава възможност на възпитаниците на школата да се докоснат до различни хореографски подходи, виждания и начин на работа. Примери за гост-преподаватели са: Найдено Шулеков, Алла Ангелова, Павлина Иванова, Христомир Михайлов. Сред успехите на школата са многобройните ученици, които продължават своя професионален път на развитие в сферата - Марияна Рангелова и Илиана Васкова – балерини в Националната софийската опера, Ани Колева – балерина в Държавния Музикален театър “Стефан Македонски”, Вера Начева – балерина в Берлинската опера, Биляна Шиваров и други. Читалище “Цвят” също може да се похвали с приемственост между преподавателите в школата и труда на Даниела Гергова, бивш възпитаник на школата и ръководител в периода 1998-2003 г. Тя успява да донесе златен медал от Националния конкурс “Млади звезди”, което е много голям успех за школата. След нея, ръководител става Татяна Димитрова, а децата продължават да печелят награди от конкурси и да радват публиката със своите изпълнения.

XVI. Една от най-известните балерини на миналия век, останала в историята на балетното изкуство, с множеството роли, изиграни на голямата сцена у нас, и поставянето на началото на балетно изкуство в Бургаската опера - **Люба Колчакова**. Освен своите безспорни качества като танцьор, тя опитва да се занимава с педагогическа дейност извън работата ѝ като балетен педагог в балетното училище, където е един от първите преподаватели още при

---

³⁹⁵ Любомир Илиев- читалищен секретар, 11.09.2023 г.

откриването му - 1951 г. За съжаление времето, което посвещава на тази дейност е прекалено кратко. Тя работи едва два дни като преподавател в самодейната школа на читалище “Аура” в гр. София. Мнението, което тя самата споделя в своята биографична книга е красноречиво, а именно: “Това не бяха подбрани за балет деца. И те не бяха отдадени на балета. Кога дойдат, кога- не”. А, така не става. Аз не съм на самодейна нагласа, не беше за мен тази работа. Изключено. Как ще имаш постижения в нещо, с което се занимаваш, след като не идваш постоянно и не си упорит.”³⁹⁶ Тя споделя мнението, че децата, които имат качества трябва да се занимават от ранна детска възраст и най-вече да проявяват постоянство и упорит труд, в противен случай просто си губят времето и е редно педагогът да ги насочи към друга сфера на реализация. Тя казва още: “Иначе, ще се пенсионира като самодеец, какво е това? Не може всички да пеят и да рипат. А колко професионалисти от ансамбъла се пръснаха тогава по читалища и други културни домове да правят постановки и забогатяха от самодейността. Пък и със 100 лева живее ли се? Е, живееше се някак, защото 20 стотинки беше хлябът, но само с хляб не се живее...”³⁹⁷ Така можем да заключим, че тя категорично отрича самодейността и смята, че с танц трябва да се занимават само хора, имащи съответните качества и талант - “Ако едно дете не става за балет, а за нещо друго, трябва правилно да бъде насочено.Още от тази възраст трябва да го спасиш от заблудата.”³⁹⁸ Въпреки това свое категорично отношение и отказа от работа с непрофесионалисти, Люба Колчакова оставя своята следа в учениците си, които са професионални артисти, но някои от тях се занимават и с педагогическа дейност в балетна школа и прилагат наученото от Колчакова. Така например, нейната ученичка **Мариана Денева**, споделя как била вдъхновена и взаимодействала от методическите насоки, които е получила като ученичка. Запомнила важното правило, че *освен техническото изпълнение, най-важното нещо в балетния спектакъл е музикалното преживяване на танца* - “...музиката, която види тялото и духа в балетния спектакъл”³⁹⁹ Друга ученичка, също педагог - **Павлина Иванова**, говори за начина на преподаване на Колчакова - “Люба Колчакова се отнасяше с учениците си строго, но професионално. Не се влияеше от това кой на кого е син или дъщеря. Беше точна,прецизна и принципна за всички. Държеше във всичко да бъдем изрядни - чисти, прибрани, точни за час. Беше справедлива и затова при нея “номерата” бяха излишни.”⁴⁰⁰ После споделя, че всичко постигнато е благодарение на основата, която е получила именно от своята преподавателка и че най-големият пример бил нейната принципност. По този начин Люба Колчакова предава опита си на децата в балетната школа, макар и задочно.

XVII. Балетната школа към читалище била ръководена и от **Лазар Малешков** 1952 г., а няколко години по-късно той предава дейността на **Добринка Канева**. От

³⁹⁶ Емануилиду Р.Люба Колчакова,изд.Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр./ 75 стр.

³⁹⁷ Емануилиду Р.Люба Колчакова,изд.Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр./ 75 стр.

³⁹⁸ Емануилиду Р.Люба Колчакова,изд.Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр./ 75 стр.

³⁹⁹ Емануилиду Р.Люба Колчакова,изд.Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр./ 110 стр.

⁴⁰⁰ Емануилиду Р.Люба Колчакова,изд.Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр./ 113 стр.

доклад през 1964 г. в школата са се обучавали 25 деца на възраст между 5 и 12 години.⁴⁰¹ Отговорник на балетната школа според протокол от 7.12.1960 година била София Българанова. Според същия източник през следващата година, 1965 година, децата, записани в групата по балет били 20 на брой, а управата на гр. София е дала разрешение за провеждането на спектакли в няколко села, като има данни за сценичната изява “Приключенията на покрива “ с включени нови танци “Любовта през вековете”. Добринка Канева е преподавала класически и характерни танци. За 1974-1975 година приходите към читалището от групата по класически балет са възлизали на стойност - 1237 лв за периода 1.януари 1973 г до 31. декември 1973 г.

XVIII. В своята книга “Да танцуваш живота”, **Цвета Джумалиева** споделя за своя досег с педагогическото обучение на деца в балетна школа. Става дума за група от малки деца в школата на нейния първи учител Живко Бисеров в **Читалище “Г.С.Раковски”**. Именно той е подтикнал Цвета Джумалиева да започне да се занимава с преподавателска дейност. Задачата ѝ е била да направи хореография на най-малките деца. Там е учила и бъдещата прима на Софийската опера Павлина Гелева. Цвета Джумалиева има опит и като преподавател в чужбина, където преминава по-голямата част от педагогическата ѝ кариера. Тя самата споделя, че именно тази дейност я е карала да се чувства истински полезна, защото е развивала таланта на децата, виждала е как растат и им е помагала да развиват мечтите си и да следват професиите, които са искали.⁴⁰² За Цвета Джумалиева било важно да разбира и познава балетното изкуство, да се вниква в него и да се долавя всяка една емоция. Вестник “Газета дел суд” потвърждава тези мисли като пише, че не само обучението по балет е най-важното, но и да се познава духа на творбата, за да може да се покажат чувства, да се съпреживее.⁴⁰³ Тези търсения, заедно с изключително добрата методическа подготовка и познанията ѝ, свързани с руската балетна школа, я правят един успешен педагог, който работи, влагайки лично отношение и сърце в работата със своите ученици.

Днес в гр. София има 160 читалища като ежегодно се организират различни фестивали, в предишните години наричани Прегледи на художествената самодейност. Те се провеждат на различни места, според сферата на изкуство. Изявите от танцовото изкуство се провеждат в читалище “Аура - 1929”, гр. София.

В заключение може да се обобщи, че:

- Читалищата са били един от основните източници на културна и просветна дейност у нас през втората половина на XX век.
- Наблюдава се приемственост между ръководителите на балетни школи в читалищата и техните ученици.

⁴⁰¹ Доклад на читалището 1947 < <https://obuch.info/doklad-na-chitalisheto-1947-g-112-208412.html>>, 28.10.2022 г.

⁴⁰² Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./ 123 стр.

⁴⁰³ Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./124 стр.

- Сред методите на преподаване в читалищата се отличава руската методика на Ваганова. Уроците съдържат упражнения на земя, станка, среда, диагонали.
- Съществуват групови методи за работа, индивидуални, словесни и на повторение.

2.1.5. Репертоар на балетните школи и читалищата, извън държавната образователна система през втората половина на ХХ век

През втората половина на ХХ век балетното изкуство в България бележи възход по отношение на повишаване на обществената нагласа към това изкуство и по спектакли, които се поставят на сцената на оперните театри в страната.⁴⁰⁴ Интересен труд представява описът на балетни танци в оперетата “Снежанка” през 1932 г. на Васил Ганев.⁴⁰⁵

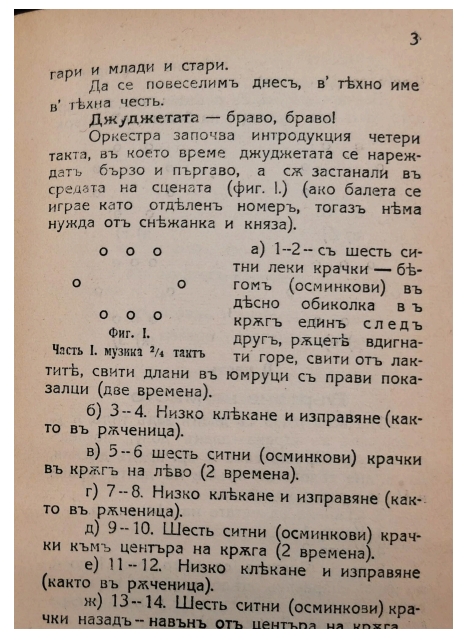
Въпреки, че този репертоар не е част от работата на балетните школи за периода, на кратко ще представя информация от него, с оглед на много точното и добре систематизирано описание на отделните танци, движения и фигури. Това би дало възможност на балетните школи да възстановят и адаптират отделни елементи от горепосочените спектакли.

Васил Ганев схематично показва движенията на танцьорите, включва дори нагледен опис на фигурите, които изпълняват, посредством рисунка. Цитира текстове от песните и описва много точно по кое време започват танцовите стъпки, как са разпределени танцуващите и какви точно движения изпълняват. Така например за III действие той описва музикалните тактове, движенията на джуджетата, фигурите, които са правилни. (фиг.1), като дори уточнява - “ако балета се играе в отделен номер тогаз няма нужда от Снежанка и княза”.⁴⁰⁶

Показани са 8 кръга, символизиращи мястото на всяко едно от джуджетата, наредени по аналогичен начин.

407

Така има ясни данни за репертоара, част от балетното изкуство макар и не в своя самостоятелен вид, а като част от оперета. Въпреки това, именно детайлният начин, по който е съхранено това класическо наследство, подробното описание на балетните

⁴⁰⁴ Спектакли: “Съперници” -Хертел ;“Бахчисарайски фонтан” - Асафиев; “Червеният мак”- Глиер,“Лауренсия”- Крейн,“Куклената фея” - Байер, “Лебедово езеро” - Чайковски, “Доктор Охболи”- Морозов, “Валпургиева нощ” Гуно, “Прометей” - Бетовен, “Жизел” - Адам, “Змей и Яна”- Хр. и Здр. Манолови, “Нестинарка” - М.Големинов, “Легенда за любовта” - Меликов, “Каменно цвете” - Прокофиев, “Дон Кихот”- Минкус, “Лешникотрошачката” - Чайковски и др.

⁴⁰⁵ Васил Ганев - учител по музика от гр. Севлиево

⁴⁰⁶ Ганев.В. Балет на придворните дами, из операта “Снежанка”.Балет на джуджетата, изд.А.Стоянов,кн.8,№ 14-15, гр. Севлиево, 1932 г., 16 стр. / стр.3

⁴⁰⁷ Ганев.В. Балет на придворните дами, из операта “Снежанка”.Балет на джуджетата, изд.А.Стоянов,кн.8,№ 14-15, гр. Севлиево, 1932 г., 16 стр. / стр.3

движения и фигури, спомага за запознаване на съвременниците ни с изкуството на танца, представен на голяма сцена в средата на ХХ век.

В. Ганев описва, че тези танци са подходящи както за градска, така и за селска сцена. Той дава сведение и за други танци, които са танцувани в този период⁴⁰⁸ - сред тях са:

- “При гроба на незнайния войн”- символична картина балет
- “Празник на пролетта” - сцена балет
- Балет из оперетата “Горската царица”
- Балет на цветарките, из оперетата “Брат и сестра”
- ”Прослава на наш’то минало” - спомени за забравените, в картини, балети, песни и символизация;
- “Годишните времена” - в картини, балети и песни
- “Балет на придворните дами” из оперетата “Снежанка”;
- “Балет на джуджетата” из оперетата “Снежанка”
- “Снежинките и Дядо Мраз - коледна сцена
- “Коледен сън” - сцена балет
- “Сън в лятна нощ” - символична картина балет
- ”Картини из оперета “Златното момиче” - балети на нимфи, русалки, самодиви.

През втората половина на ХХ век **балетните школи, извън държавната образователна система**, също имат възможността да представят своя труд на голяма сцена и една част от примерите за това са следните, представени на база на наличната информация и включващи 17 балетни школи в страната⁴⁰⁹ от 11 населени места⁴¹⁰.

- I. Децата от балетната школа към **Дворецът на пионерите, гр. София** са имали танцови изяви. **Славей Славчева** споделя своите спомени за периода след 1972 година. ⁴¹¹ Тя разказва за спомените си от турне, в което са участвали децата. Било е в района на Павел Баня и околни села. Представяли са спектакъл, включващ театър, пеене, балет , а тематиката била “Зимна приказка” . Децата от нейната група са танцували танц на снежинките, а хората много са се радвали. По повод VII Конгрес на Отечествения фронт⁴¹², отново групата от Двореца на пионерите са танцували танц на Маковете, поставен от Катя Петровска и Иван

---

⁴⁰⁸ **Ганев.В.** Балет на придворните дами, из операта “Снежанка”.Балет на джуджетата, изд.А.Стоянов,кн.8,№ 14-15, гр. Севлиево, 1932 г., 16 стр. / стр.16

⁴⁰⁹ **Данни за репертоар през втората половина на ХХ век, извън държавната образователна система в балетните школи на:** Красимира Колдамова (гр.София), Петя Георгиева (гр.Шумен) , Студио за модерен балет (гр.Русе) Двореца на пионерите с ръководител Иван Дойчинов, Балетна школа към Двореца на децата (гр. Перник), Експериментално студио за съвременен танц “Терпсихора”, Балет “Роберта”, Студио за класически и модерен балет “Красимира Колдамова”.

Балетни школи към читалища през втората половина на ХХ век - Школа на Живко Бисеров /Цвета Джумалиева (гр.София), НЧ “Родина - 1860” (гр.Стара Загора), НЧ “Искра - 1860 “ (гр. Казанлък),НЧ “Напредък - 1984”, (гр. Търговище), НЧ “Съгласие- 1862”,(гр.Ямбол), НЧ “Напредък - 1869” , (гр. Горна Оряховица), НЧ “Възраждане - 1928” (гр.София), Читалище “Цвят” (гр.Видин), НЧ “Развитие - 1869”, (гр. Враца).

⁴¹⁰ **Населени места:** гр. Видин, гр. Враца, гр. Горна Оряховица, гр. Казанлък, гр. Перник, гр. Русе, гр. София, гр.Стара Загора, гр. Търговище, гр. Шумен, гр. Ямбол,

⁴¹¹ Лично интервю със **Славей Славчева** 21.07.2022 г.

⁴¹² Провежда се между 20-22 април 1972 г.

Дойчинов. Направили са цял откъс. Имали са костюми, наподобяващи пачки, с листенца, сребърни нишки. Конгресът се е провеждал в зала “Универсиада”, гр. София а децата от балета са били подредени отпред и са посрещали Тодор Живков. През тези години са се организирали още концерти на школата и винаги е имало много хубави костюми. Славей Славчева разказва, че са изучавали както групови изпълнения, така и солови - вариации.

Детски спектакли (едноактни балети) с ръководител **Иван Дойчинов**⁴¹³:

- “Червената шапчица”
- “Щъркелчето”
- “Куклената фея”

II. Балетната школа към **НЧ “Родина - 1860”**, гр. Стара Загора с ръководител Снежана Дескова има множество изяви на голямата сцена, както на авторски спектакли, с колажна музика и собствена хореография, така и под формата на участия в национални и международни конкурси. Част от заглавията на постановките на школата, в които участват всички възпитаници са:

- “Разходка във Виенската гора”
- “Куклената фея”
- “Вълшебното цвете”
- ”Балетна фантазия”
- ”Устрем”
- ”Приказни чудеса” , 2018 г.

В годините школата има отличия от конкурси и участия като - Национален преглед на художествената самодейност - Асамблея “Знаме на мира”, Фестивал за детски изкуства “Златна рибка”, Национален конкурс “Дъга от таланти”, част от “Plovdiv open” 2018 г., на Европейския танцов шампионат Europe Grand Dance Cup, на петия Национален фестивал на руската поезия, песен и танц “Пусть всегда будет солнце” .

III. Репертоарът на **балетната школа към Двореца на децата в гр. Перник** при ръководител Елка Полянова включва участие на децата в концерти, но и собствени представления:

- “Ние, вие, те “ , 1977 г.
- “Цветята за вас”, 1984 г.
- “Цветята на малката Ида”
- “Снежната Кралица”
- “Вълшебникът от Оз”

Сценичното оформление е с помощта на художниците от Пернишкия театър Константин Константинов и Добромир Петров. Децата от школата участват в телевизионни предавания като:

- “Сладкарницата”,

---

⁴¹³ Попов Т. Митова Е. Среци с балетни дейци, Държавно изд. Музика, 1987 г. 199 стр./112 стр.

- “Като лъвовете”,
- “Захарно петле.”⁴¹⁴

Репертоарът на школата е представян на сцени както в страната, така и в чужбина - Австрия, Чехословакия, ГДР, Полша, Чехия, Унгария, Египет, Гърция.

IV. Спектакли на експериментално студио за съвременен танц **“Терпсихора”** с **ръководител Русалия Антонова - Кирова:**

- “Любовта на Шуберт”
- “Импресии” - муз. Дебюси
- “Малкият принц” - муз. Иван Димов

V. Представление на **мосьо Фосколо и неговата школа по френски език, с балетмайстор Живко Бисеров и участие на Цвета Джумалиева:**

- “Принцеса Вихра” 1949 г. , Младежки театър”. Тогава Цвета Джумалиева е танцувала врабче и от този момент Живко Бисеров започва да я нарича “Врабец”.

VI. **Нина Петровска** споделя, че много важно е да не се подценява балетът, макар и в любителска школа, че не бива най-важното да бъде броят на децата, защото това се превръща в “занаядчийска работа”.⁴¹⁵ Най-важното е децата да бъдат далече от улицата, да могат да се занимават с определено изкуство. След като са започнали в школа, значи самите те и родителите им го искат. В общия случай те плащат такса за участието си в колата и винаги могат да се откажат, за разлика от професионалното училище по танц. По нейни спомени, през втората половина на ХХ век е имало участия и изяви на непрофесионалните школи през този период, като например *открити уроци за пред родители*.⁴¹⁶ Любопитна информация разказва за *влизането в образ на танцьорите* и колко е било важно за тях да могат да се превъплатят и да преживеят емоцията от ролята, която да предадат на публиката. Така например Димо Врубел⁴¹⁷ е прекарвал вечерта на гробищата преди да влезе в ролята на Алберт и да изиграе балета “Жизел” . В балетната школа пък *ключова роля за избора на хореография* за децата има преподавателят и е необходимо да съобрази и да подбере подходяща, спрямо качествата и възрастта на съответния ученик - “не бива да се губи детското, а колкото си по-голям вече гониш техниката.”⁴¹⁸

VII. **Балетно студио “Арт” към НЧ “Развитие - 1869”, гр. Враца** дава възможност на своите възпитаници да танцуват на сцена на концерти, но и представяйки свои танцови спектакли като:

⁴¹⁴ **Красивото цвете на Перник.** <http://detskidvorets.blogspot.com/2015/03/blog-post_21.htm> 1.09.2023 г

⁴¹⁵ Лично интервю с **Нина Петровска** 12.02.2022 г.

⁴¹⁶ Лично интервю с **Нина Петровска** 12.02.2022 г.

⁴¹⁷ Димо Врубел - солист на Русенската опера

⁴¹⁸ Лично интервю с **Нина Петровска** 12.02.2022 г.

- “Танцова фантазия”
- “Весел ден”
- “Честита Коледа” и др.⁴¹⁹

VIII. **“Роберта балет”** поставя първия спектакъл през 1992 година:

- “Спасението”, в две части.⁴²⁰ - първата част разказва за три дяволчета, призрци и вещици, които се втурват в съзнанието на едно дете и символизируют негативни качества, а втората част детето вече е пораснало и е намерило книгата и китарата - пътят му в живота.
- “Измамна нощ”, с участието на Влади Въргала;
- ”Да намериш пътя” със Стефка Съботинова, музика Мага и Люси Иларионов.

Понастоящем Роберта балет имат 13 световни титли и 51 самостоятелни спектакли.

IX. Репертоарът на **Балетната школа на Петя Георгиева от град Шумен** включва:

- “Северна сюита”, муз. Е. Григ, гост-хореограф Найден Шулеков,
- “Годишните времена”, муз. А.Вивалди, гост-хореограф Найден Шулеков,
- “Песен”, муз. П.Владигеров, гост-хореограф Найден Шулеков,
- “Балетна приказка от композитор” -самостоятелен балетен спектакъл по музика на Д.Караминков”, гост-хореограф Найден Шулеков,
- “Велики Преслав”, муз. В.Стоянов, постановка Асен Гаврилов,
- “Фантазия”, муз. Л.Минкус, постановка Неделчо Изов,
- “Танц с ветрила”, Нина Минкова,
- “Нестинарка”, муз. М.Големинов, постановка Маргарита Арнаудова, 1993 г.
- “Романтичен валс”, муз. Ф.Крайслер, постановка Русия Мариана Поткина 1987 г.
- “Младост”, муз. Мили Ванили, постановка Х.Мехмедов,
- “Новолуние”, муз. Е.Мориконе, постановка Х.Мехмедов,
- “Каста дива”- муз. В. Белини, постановка Х.Мехмедов,
- “Снежанка и седемте джуджета”, муз. О.Недбал, постановка Ирина Върбанова и Величка Евтимова,
- “Урок по класически танци”, муз. М. Глинка и П.И. Чайковски, постановка Ирина Върбанова и Величка Евтимова,
- ”Етюд”, муз. О.Недбал, постановка Ирина Върбанова и Величка Евтимова.

Школата има награди и от международни конкурси - латен медал от V републикански фестивал и получава званието “Представителен колектив”. Същата година печели наградата на Дома на литературата и изкуството за деца в София 1985 г. и печели награда на Фестивала на изкуствата в Полша. Много от възпитаниците на школата са продължили своето балетно образование - Йордан Кръстев, Гергана Георгиева - балетисти във Варненската опера Ивалина Николова и др.

⁴¹⁹ Лично интервю с Милена Ангелова, секретар на НЧ “Развитие - 1869”. 11.09.2023 г.

⁴²⁰ Андреева Е. “Роберта балет”, в-к Танц бр.1-2 1995 г. София, стр. 15

- X. В края на XX век данни за самостоятелен спектакъл има и от град Русе. Възпитаници на **“Студио Модерен балет”** към русенското училище по изкуствата танцуват спектакъла **“И нека светлина ги озари”**- хореограф Стоян Георгиев сценограф Елица Георгиева, педагози Димитър Липовански и Тодор Тодоров.⁴²¹
- XI. За репертоара на балетната школа към **Народно читалище “Искра - 1860 г.”, гр. Казанлък** в края на XX век разказва г-жа Грозданка Ангелова- бивш възпитаник на школата и понастоящем балетен педагог с над 30 години опит в преподаването на деца, извън държавната образователна система. Репертоарът включвал:
- Организирането на годишен концерт, в който се включвали децата от школата. Когато Грозданка Ангелова била 6/ 7 клас започнала да посещава допълнително часове и с по-малките ученици , а впоследствие се включила и в репетициите на Музикалния театър, където танците били поставяни от Росица Илиева, работеща в Музикалния театър в София. Не всяко дете е можело да участва в групата на Музикалния театър, а само тези, които се справят по-добре.
  - Репертоарът на театъра към читалището в този период включвал представления като :
    - “Веселата вдовица”, Фр. Лехар;
    - “Царицата на чардаша”, И.Калман;
    - “Хубавата Елена”, Ж.Офенбах; и др.
- Музикалният театър, с оркестър, хор, балет и солисти е обикалял целия регион като са изнасяли представления 2 -3 пъти седмично. Впоследствие Грозданка Ангелова решава да избере за свой професионален път балетната педагогика и работата с деца и завършва Институт за музикални и хореографски кадри гр. София , със специалност Балетна педагогика една година преди да бъде закрит , през 1983 г. За този период това е било единственото подобно учебно заведение, което е обучавало преподаватели по класически балет.
- XII. Репертоарът на **Балетна формация “Търговище”** към **Народно читалище “Напредък - 1984”** с ръководител Мариам Макарян. включва:
- “Сънят на малката Ида” - хор. Мириам Макарян
  - “Празнична увертюра” , муз. Д.Шостакович, след 1979 г. постановка Найден Шулеков
  - “Летете гълъби”, муз. Дунаевски, след 1979 г. постановка Найден Шулеков
  - Отделни танци : “песен”, муз. Панчо Владигеров,
  - “Рапсодия Вардар”
  - “Хоро Стакато”
  - “Хоро Виваче”

---

⁴²¹ Боздуганов Н..Експресия на музика и танц, в-к Танц, юли август 1994 г. стр. 8

Като част от репертоара в края на миналия век, формацията има представени спектакли⁴²²:

- “Кристалната пантофка” Е.Шварц, 1983 г.
- “Сън в лятна нощ”, 1984 г.
- “Чиполино” 1987 г. муз К.Хачатурян,
- “Куклената фея”- муз. Й.Байер, постановка Найден Шулеков,
- “Алиса в огледалния свят”, специално написана музика от Цветан Добрев
- “Боц-бац, ай ай”, Първи опит за мюзикъл , музика Александър Кондов. Децата освен да танцуват, също пеят и говорят.
- “В очакване на Дядо Коледа” - мюзикъл, 1992 г.
- “Коледни искри” - мюзикъл, 1993 г. муз. колаж от български композитори Г.Витанов, М.Щерев, Ст. Бръзицов. Стиховете са подарени от Иван Димитров.
- “Малкият принц”, муз. Е.Мориконе.
- “Младежта и предизвикателствата на ХХІ век”, прелюдии на Ф. Лист
- В друга своя статия през 1995 г. по повод работата на школата и този спектакъл Ерма Андреева споделя “Балетна формация Търговище е превърната в своеобразен детски балетен театър, чието изпълнение може да зарадва децата в не един град на страната ни.”⁴²³

По-големите участници от формацията, влизат в представителния състав (около 30 деца са в него), който има около 20 представления на месец или 125 на сезон. Спектаклите се танцуват не само в родния им град, но и във Омуртаг, Попово, София, Велико Търново. Имат турнета в СССР, Югославия, Германия, Унгария, Румъния.

XIII. Репертоарът на Балетна школа към **НЧ “Съгласие - 1862”**, гр. Ямбол с ръководител Фани Чернаева към 2019 година включва спектаклите:

- “Цветята на малката Ида”;
- “Сезони”
- “Има ли я любовта?”
- “В куклената работилница”

XIV. За Балетна школа към **Народно читалище “Напредък - 1869”**, гр. Горна Оряховица с ръководител **Стефка Антонова** има данни за следния репертоар:

- “Утрото на елфите”, муз. Понкиели, постановка Маргарита Арнаудова”
- Фрагмент от “Пепеляшка”, С.Прокофиев;
- “Валс”, муз. Й.Щраус;
- “Ездата на валкюрите”, муз. Р.Вагнер, постановка Найден Шулеков;

---

⁴²² Андреева Е., С любов и всеотдайност” вестник “Танц” бр 5-6, 1994 г. София, стр. 8

⁴²³ Андреева Е. Балетен състав “Търговище”, в-к Танц брой 1-2 1995 г.стр. 7

- “Звездна импресия”, муз. Е.Мориконе, постановка Найден Шулеков;
- “За един мирен свят” , муз. Й.Брамс, постановка Петър Луканов;
- “Очакване” - муз. Ал.Йосифов, постановка Петър Луканов;
- ”Ода на радостта”, постановка Петър Луканов

Престижът на школата се поддържа и от участието в балетните филми: “За един мирен свят”, “Устрем”, “Фантазия № 1”, “Фантазия № 2”

XV. Като *репертоар на Читалище “Възраждане - 1928”* (Община Студентска”) с ръководител Диана Христова най- напред отбелязваме, че децата участвали във всички изяви на читалището, а през 1995 г за първи път по повод деня на балета са подготвяли свой собствен концерт, включващ:

- “Сън” , муз. Л. Делиб,
- “Моряшки танц”, муз.С. Рахманинов,
- “Импресия” муз. П.И. Чайковски
- “Мечта”,Ф. Шуберт
- “Па дьо троа” Ал. Грибоедов,
- Френски кадрил,
- Полка и др.
- “Заешко училище”, муз. А. Жилински

XVI. Репертоарът на балет “Амадеус” към Читалище “Цвят”, гр. Видин включва както танци на класическа основа, така и много характерни танци от различни страни.⁴²⁴ Оригиналността в репертоара се внася от комбинацията на строгата класика и съвременния танц като “Рап-лебеди”, “Степ”, “Хумореска” и др. Децата от школата участват в много конкурси като Националния фестивал на модерния танц в Търговище, в I и II Национален фестивал на модерния балет “Дунавска младост” във Видин, танцуват на сцените в гр.Зайчар, Република Сърбия, гр.Варна и др.

XVII. Студио за класически и модерен балет “Красимира Колдамова”организира ежегодно годишен концерт за децата от школата (по данни през 1995 г.). Има и танци от постоянния репертоар:

- “Па де дис”,
- ”Танц на джуджетата”
- “На тих син Дунав”, муз. Й.Щраус - постановка

През 1995 година Красимира Колдамова се стреми да развие детски балетен театър, който към края на XX век липсва в страната.

В заключение можем да обобщим:

- По отношение на балетния репертоар и сценични изяви се наблюдава ръст през втората половина на XX век.

⁴²⁴ Лично интервю с **Любомир Илиев** - Читалище ‘Цвят’, гр. Видин, 11.09.2023 г.

- Ключова роля при избора на подходящо произведение за своите ученици има преподавателят.
- Сценичните изяви винаги са били с подходящи костюми и облекло, в съответствие с конкретната роля.
- Репертоарът на школите към читалищата се е представял на ежегодните Прегледи на читалищната самодейност, днес известни като фестивали по различните изкуства.

2.2 Развитие на балетното изкуство през XXI век до днес

В днешно време танцът се променя като придобива нови аспекти, но опитът от предишните поколения също не е забравен и има своята роля. От една страна днес начините на преподаване включват много нагледни ресурси, които са достъпни посредством използването на нови технологии (видео уроци, видео материали от спектакли и др.), а от друга танцът сам по себе си придобива нови роли. Например започва да се използва като **средство за лечение и терапия**. В своята статия “Танцът като терапия” Ивета Маринова споделя за проект Dancing with Health, който е насочен към жени, страдащи от рак на гърдата.⁴²⁵ Те, посредством танцови движения се стремят към по-бързо възстановяване на физическото си и психологическо състояние. Това определено поставя танца на едно различно от досегашното ниво и свидетелства за промяна не само като начин на преподаване, но и като роля, която има в обществото и начина на живот на хората.

Освен в читалищата, балетните школи работят и в **частния сектор**. Голям процент от школите избират да наемат помещения, в които да провеждат своите репетиции и съответно да плащат наем за използваните площи или разполагат със собствени такива. Други организации избират работата в **училища и детски градини** като предлагат извънкласни дейности на децата в сферата на танцовото изкуство. Така те развиват своята хореографска дейност с деца и ученици, които рядко имат амбиции за професионално танцово обучение. Какви са приликите и разликите между организациите, предлагащи дейности в градините и тези, работещи в училищата? Ще представя модела, по който работят организациите, предлагащи извънкласни дейности на територията на София- град, защото именно тук има най-голям брой танцови школи, работещи в сферата. От 2017 година насам в София-град съществува разпоредба на Столичен общински съвет - Решение 135 Протокол 30 от 6.04.2017 година, изменена и допълнена с Решение 795 на СОС от 21.12.2017 г.⁴²⁶ която поставя равни критерии при кандидатстване на школи за работа в сферата на образованието в столицата. Така ясно се регламентира работата на организациите с нестопанска цел. Договорите с школите се сключват от 1 до 3 години и след този период се обявява нов публичен конкурс, на който могат да кандидатстват множество организации. Комисия в състав педагогически и непедagogически от съответното учебно заведение, обявило конкурса, разглежда и оценява офертите, съгласно заповедта, класира кандидатите и след изтичане на двуседмичния срок за обжалване, директорите на училищата и детските

⁴²⁵ Танцът като терапия. <<http://dancemag.eu/2020/05/25/lancet-kato-terapiya/>>15.12.2021 г.

⁴²⁶ Столична община. <<https://www.sofia.bg/>>10.2021 г.

градини имат възможност да сключат договор с тези фирми, които са избрани за съответните образователни дейности. Разликата между школите, които предлагат Допълнителни образователни дейности (ДОД) в детските градини и тези, които работят в училищата е от една страна още в обявяването на конкурса за избор на изпълнител, а именно че към момента (10.2021 година) има регистър на дейностите в общината, в който се публикуват обявите само на детските градини. Училищата от своя страна сами публикуват информацията на своите сайтове, най- често в раздел “Профил на купувача” и това определено представлява трудност за школите, които биха искали да кандидатстват по конкретна обява. Причината е, че те трябва да проследяват сайтовете на всяко училище по отделно, за да могат да се информират своевременно. От друга страна разлика има и в начина на работа на педагогическия персонал. В детските градини хореографите работят най-често с голям брой деца от една група. В училищата обаче учениците се смесват в различни възрастови групи. Дейностите в градините обичайно са като част от образователния процес, макар официално да се разграничават, а в училищата по-скоро школите използват материалната база и имат право да работят и с външни за организацията деца. Детските градини разполагат с костюми и декори, докато училищата рядко могат да се похвалят с такъв тип реквизит. И в двата варианта, школите представят свои хореографии на тържества и празници. Така танцът в училищата и детските градини се използва предимно в организацията на тържества и концерти, а нивото на което се преподава обикновено отстъпва на професионалното обучение. Това е така от една страна, защото условията за работа обикновено не са много добри (липса на големи помещения, станки, огледала), а от друга, защото по-голямата част от децата и родителите нямат особено високи очаквания към школите и посещенията на репетициите са свързани със запълване на време в училище, а не с интерес към танца. Една част от родителите дори не се интересуват от това на какво извънкласно занимание ходи детето им. Учебните часове в детските градини са по 20 минути, а в училищата по 45 мин или 60 минути, време което не позволява на педагога да разгърне своя хореографски потенциал.

Теодор Попов подробно разглежда извънкласните дейности, в частност уроците по класически балет и в своята книга “Детето и балетът” той пише “В началната училищна възраст вече по-ясно отколкото в предучилищната, се проявяват индивидуалните различия между децата.”⁴²⁷ Той пише, че именно в началната училищна възраст децата започват да изучават различни дейности в училище в групи по интереси, но в днешно време (2022 година), тези дейности започват да се предлагат на децата още от 3 годишна възраст. Много балетни школи работят с деца от детските градини, където развиват дейности по танци и класически балет.

В друга своя разработка авторът доказва, че децата на 6-10 годишната възраст вече са подходяща за развитие на умения по балет и изучаването на това изкуство може да започне, тъй като танцът се отразява благоприятно върху цялостното им здравословно състояние. Така чрез използването на “комплекс от антропометрични, физиометрични методи, психометрия и анкетно-социологично проучване”⁴²⁸,

---

⁴²⁷ Попов. Т. Детето и балетът,София,1993 г., 61 стр./ 22 стр

⁴²⁸ Попов. Т. Детето и балетът,София,1993 г., 61 стр./ 57 стр.

включващи 74 деца в начална училищна възраст и провеждането на над 633 различни изследвания, Теодор Попов доказва, че децата които се занимават с балетно изкуство имат по-добро общо “здравословно състояние, по-добра нервно-психическа реактивност, по-хармонично физическо развитие и по-висока работоспособност.”⁴²⁹ Това е първото по рода си подобно изследване в България, проведено в края на XX век, което включва като таргет група именно деца от непрофесионални балетни школи. Целта била да се разгледат целите и задачите на подрастващите, като важно условие е да се насочат усилията към индивидуалните възможности на децата и развитието на личните им качества.⁴³⁰ През XXI век в училищата все по-широко се развиват именно тези извънкласни форми на обучение, а откриването на талантите и заложибите на децата е заложено и в Наредбата за приобщаващо образование на Министерство на образованието и науката⁴³¹ като работа по програми и кариерно ориентиране. Министерството на образованието развива и проектна дейност, която също стимулира учителите да откриват заложибите на учениците. Конкретно за изкуство и класически балет има разработена програма през 2022 година- “Заедно в изкуството и спорта”, която цели да стимулира именно извънкласните форми, като класическият балет е специално упоменат в условията. Така децата, които имат интерес към това изкуство, не само от начален етап на обучение, но и от прогимназиален и гимназиален, биха могли да се включат в часове по балет, които да са безплатни за учениците. Програмата предвижда и възможност за закупуване на облекло, декори и дори балетен под. Подобни програми на Министерство на образованието и науката има и в предходните години, които са насочени към извънкласни дейности, например “Успех”, “Твоят час”, “Подкрепа за успех”, “Извънкласни дейности”, но за първи път се създава програма, в която класическият танц, съвременния и народните танци биват включени в отделна група. Това без съмнение е признак, че любителското изкуство, което се практикува на територията на детски градини и училища в последните години на XXI век силно се развива и държавата се стреми да го подкрепя и регулира.

Примери за развитието на балетните школи през първата половина на XXI век ще дадем с 10 на брой балетни школи и тяхната пряка работа с ученици, извън държавната образователна система⁴³² от 5 населени места⁴³³.

- I. **“Студио за класически балет и модерен балет Ирина Стоянова”** е основано през 2014 година по инициатива на родители, доволни от балетния педагог на децата си, а именно прекрасната балерина на 20 век - Ирина Стоянова.

---

⁴²⁹ Попов. Т. Детето и балетът, София, 1993 г., 61 стр./57 стр.

⁴³⁰ Попов. Т. Детето и балетът, София, 1993 г., 61 стр./ 9 стр.

⁴³¹ НАРЕДБА за приобщаващото образование (обн. - ДВ, бр. 86 от 27.10.2017 г., в сила от 27.10.2017 г.; ..., изм. и доп. ДВ. бр.92 от 27 октомври 2020 г.) (акт. 04.11.2021 г.)Приета с ПМС № 232 от 20.10.2017 г., стр. 7

⁴³² **Балетни школи, извън държавната образователна система и читалищата в началото на XXI век:** “Студио за класически балет и модерен балет Ирина Стоянова” (гр. София), Балетна школа “Па де Кре”, (гр. Стара Загора), “Танцова компания Петрова” (гр. Русе), Клуб за изкуства “Терпсихора” (гр. София), балетната школа “Макове” към НДД (гр. София), Балетна школа към 46 ОУ “Константин Фотинов” с ръководител Илияна Тасева (гр. София), Веса Топова (гр. София), Балетна школа “Вая Денс” (гр. София), Балетно студио “Джулия” (гр. София), Балетна школа “Алегро” (гр. Хасково).

⁴³³ **Населени места:** гр. Русе, гр. София, гр. Стара Загора, гр. Хасково.

Несъмнено качествата ѝ като танцьор и множеството главни роли, които е изтанцувала на сцените на оперните театри в гр. Русе и гр. София, спомагат за изграждането на професионално отношение към танца, което се вижда в начина, по който танцуват учениците ѝ. Опитът, който има тя като възпитаник на ДХУ (випуск 1960 г.) и като една от най-младите балерини, получили привилегията да изтанцуват ролята на Одетта, още преди навършване на пълнолетие, говори за големия ѝ и безспорен талант в балетното изкуство, което може би помага и в работата с ученици, проявяващи повече качества. Така част от възпитаниците ѝ продължават своето обучение професионално като някои от тях са приети например в Националното училище за танцово изкуство, а други във Виена, Австрия. Децата в школата биват приемани на възраст минимум 4 години. Те се обучават предимно на класически балет, но при наличие на желаещи се провеждат часове и по съвременен танц. В развитието си, учениците изучават както палцова техника (след няколко години подготовка, на възраст около 8г), така и репертоар от световното балетно наследство, някои от тях изучават и характерни танци.

- II. **Балетна школа “Па де Кре”**, гр. Стара Загора е основана през 2011 година. Ръководител и създател е Кремена Костова, като от 2020 година насам работят още двама колеги, които също имат преподавателска заетост. Към момента в школата се обучават около 150 деца на възраст от 4 до 18 години. Всяка година през месец септември се прави прием за нова група. Деца, които искат да се запишат в школата във време, различно от приема - нямат такава възможност. Така например ако дойде дете, което е на 10 години и никога не се е занимавало с балет и иска да се запише в група с деца на неговата възраст, не го приемат, защото нивото на групата веднага пада. В първите 7 години от създаването си, школата се е помещавала в 3 различни балетни зали, където се е налагало да се съобразяват с други преподаватели, а изготвянето на графика е бил сложен процес. Всичко това към днешна дата Кремена Костова определя като голямо затруднение и според нея от момента, в който са се отделили и са започнали да работят в собствена зала - нивото на школата се е повишило значително.⁴³⁴ Няколко са възможните причини, но основната е това, че децата вече са получили възможността да репетират много по-често и по всяко време, когато се е налагало, без да се съобразяват с графика на други дейности. Кремена Костова обвързва условията на балетната зала с качеството на преподаване и споделя: “Базата се оказва основен фактор за доброто качество на преподаване.”⁴³⁵ В балетната зала има две отделни зали за танц, което позволява паралелно провеждане на репетиции с различни групи по едно и също време. Децата обичат да прекарват време в балетната зала - тя е като техен втори дом. Често пъти там пишат домашни, имат бюро, което ги улеснява, разполагат с богат гардероб костюми, също така могат да се хранят на определените за това места,

⁴³⁴ Лично интервю с **Кремена Костова**, 11.08.2022 г.

⁴³⁵ Лично интервю с **Кремена Костова** 11.08.2022 г.

като си почистват сами, имат собствени шкафчета и кът, където се чувстват уютно. Освен това знаят къде стои ключа от балетната зала и имат свободата да го използват. Тези условията са обвързани и с повишаването на месечната такса на децата, а друг фактор, който оказва влияние са постиженията, които имат групите.

III. **“Танцова компания Петрова”** с ръководител Зорница Петрова е основана през 2021 година в гр. Русе. Към момента в школата има около 40 деца.⁴³⁶ Най-малките започват на 5 годишна възраст като понякога има изключения и се взимат деца на 4 години. Работи се в малки групи - по 6-8 деца в група. Всички деца посещават репетициите с удоволствие. Зорница Петрова споделя, че колкото е по-взискателен е преподавателя на психическо ниво, заповеднически, настойчиво, с повишаване на тон има ефект, но преподаваното знание се пренася със страх, което рефлектира на различен етап от развитието или в друга сфера на ежедневието. Така например ако имаш 5 талантиливи деца, от които 3 се стресират от интонацията на преподавателя, вероятността да се откажат или да спрат развитието си е голяма. Тя казва: “ Натрапчиво да обясняваш на детето, че няма падьом или шаг, създавайки му комплекс за неспособност, вместо да му кажеш, че всичко е поправимо и да му дадеш задания...Това е обмен на енергия - или има симбиоза, или си неправилния преподавател за този човек.”⁴³⁷

IV. **Славей Славчева**, балетен педагог с дългогодишен опит в преподаването на деца в школа в Италия и България споделя своята гледна точка за обучението по балет през 21 век.⁴³⁸ Тя преподава в собствена балетна школа в Ченджо, Италия - **“На пръсти”**, където работи с около 30 деца, на възраст от 4 до 18 години. В детските градини е работила с около 150 деца на седмица. Понастоящем от 2019 година е част от екипа на **Клуб за изкуства “Терпсихора”**, където работи с приблизително 30 деца в 2 балетни зали в гр. София. Мотото на школата е “Където забавлението е танц и дисциплин” показва концепцията за добро балетно обучение в непрофесионална балетна школа. Според Славей Славчева педагогът трябва да обясни на децата че това че си самодеец не означава, че си некадърен и не можеш да го направиш като професионалистите. Тя дава пример с играта на думи от италиански език като- “Дилетант” - дилето е дума, характеризираща нещо за удоволствие. “Защо ще правиш нещо за удоволствие, ако то няма да ти донесе друго с крайния си резултат. Ако едно дете иска само да се забавлява, по-добре е да не се захваща с определена дейност и материя.”⁴³⁹ По този начин педагогът дава на децата да разберат това, че колкото и трудно да е в началото, е необходимо да получат познания по отделните елементи на дадената материя. Ако педагогът успее да внуши това, че трябва да подхождат

---

⁴³⁶ Лично интервю със **Зорница Петрова** 19.04.2023 г.

⁴³⁷ Лично интервю със **Зорница Петрова** 19.04.2023 г.

⁴³⁸ Лично интервю със **Славей Славчева** 21.07.2022 г.

⁴³⁹ Лично интервю със **Славей Славчева** 21.07.2022 г.

професионално, могат да се постигнат добри резултати, макар и дейността да е любителска.

- V. За своето детство и занимания по класически балет в **Двореца на децата** от 2001 година разказва **Лилян Асенова**, възпитаник на **балетната школа “Макове”** към НДД с ръководител **Евелина Петева**.⁴⁴⁰ Залата е голяма, с всичко необходимо за провеждане на уроци по балет - големи дървени станки, огледала, съблекални за преобличане на децата. Репетициите са се провеждали два пъти седмично като преди участия и изяви, децата са репетирани и по-често, за да могат да научат добре своите хореографии и да танцуват с костюми. Наличието на корепетитор е много ценно, защото дава “живот” на балетния урок. Лилян Асенова споделя, за работата на нейния ръководител с Мариана Георгиева, която освен музикален съпровод често е правела забележки на децата и е имала поглед и върху техническото изпълнение на движенията. В днешно време частните балетни школи рядко могат да си позволят репетиция с корепетитор от една страна защото няма необходимите условия, но и защото това е допълнителен разход. Държавните балетни школи в повечето случаи имат корепетитор, което влияе положително на обучението по балет, носи различно усещане и енергия, а децата много по-бързо се учат на музикалност и ритмика. Възрастта на децата в школата били от малки до големи ученици и всеки, който е имал желание, можел да се запише срещу съответната такса.
- VI. В първите години на XXI век за обучението в балетна школа към училище споделя **Валентина Вирянска**. Неин ръководител е Илияна Тасева, дългогодишен преподавател в Академия за музикално и танцово изкуство, гр. Пловдив. Репетициите са се провеждали три пъти седмично в **46 ОУ “Константин Фотинов”** гр. София. Условията в балетната зала били задоволителни. Намираща се в приземен етаж от училището, залата разполагала със станки, но липсвали огледала.
- VII. В лично интервю примабалерината **Веса Топова** разказва за работата си с деца от любителска школа през последните години на XXI век. Опитът ѝ в професионалното балетно изкуство е огромен, но говорейки за балетна, извън тези среди, според нея най-важното нещо за балетния педагог е да обича това изкуство, защото тази обич се предава на децата. Второто по важност е да има фантазия. Не на последно място, когато говорим за непрофесионална школа, много важно е да има правилно подбрана музика и хореографията да съответства на музикалната форма - “Естетиката на музикалната форма трябва да съвпада с това, на което ги обучаваме. Балетът е нещо красиво, чисто, елегантно, а не грубо.”⁴⁴¹ В този смисъл балетният педагог изработва своята визитка и

⁴⁴⁰ Лично интервю с **Лилян Асенова**, 24.04.2023 г.

⁴⁴¹ Лично интервю с **Веса Топова** на 17.11.2022 г.

впоследствие дори и едно дете от школата да отиде в професионално училище, то движенията му и начинът му на танцуване ще бъдат разпознаваеми.

VIII. **Балетна школа “Вая Денс” с ръководител Ваня Рошкова** е основана през 2005 година. Отличителна черта на школата е творчеството, което е на първо място по важност. Обучението на децата преминава през създаването на спектакли, защото тогава хореографията се прави специално за тях. Така например те са правили спектакъл, изцяло по музика на Моцарт, в бързо темпо, но също така са имали представление по музика на Дебюси - спокойно, бавно, лирично. Тези различни характеристики на музиката, предполагат и различни движения, което обогатява културата и танцовите възможности на децата. По този начин децата разбират, колко са важни детайлите в изкуството и как трябва да поднесеш едно произведение, с каква емоция и артистичност.

IX. **Балетно студио “Джулия” с ръководител Джулия Ромеова** е основано през 2012 година като в началото дейността стартира с едва няколко деца.⁴⁴² През годините броят на децата в школата постепенно се увеличава и достига до над 100 деца. Репетициите се провеждат два пъти седмично по един астрономически час, а преди участия работят с удвоено време. Палцова техника децата изучават според нивото си, преди 10 -годишна възраст, за да свикат с натоварването. Балетната зала е оборудвана с всичко необходимо - станки, огледала, място за преобличане.

X. **Балетна школа “Алегро” гр. Хасково** е основана през 2013 г. от Мая Габровска.⁴⁴³ В началото възпитаниците били едва 12 на брой, като днес достигат до около 75 деца. Те са разделени в следните възрастови групи:

- 4-8 - годишни деца;
- 8-12 - годишни деца;
- 12-18 г. - годишни деца.

Корепетитор в школата няма, но ако се налага промяна в темпото например, Мая Габровска използва компютърна програма, чрез която регулира бързината на дадената вариация или хореография. Репетициите се провеждат два пъти седмично по час и половина, като най-малките деца работят максимум един час, предвид възрастта си. Балетната зала се намира в Младежкия център на гр. Хасково и има всичко необходимо за провеждане на класически екзерсис - станки, огледала, пиано, балатум. Децата посещават уроците безплатно, което в

---

⁴⁴² Лично интервю с **Джулия Ромеова** 30.08.2023 г.

⁴⁴³ Лично интервю с **Мая Габровска**, 11.09.2023 г.

днешно време е много рядко срещано. Разходите се покриват изцяло от Община Хасково. Художественият ръководител следи за запълване на капацитета на групите и посещаемостта на децата като няма предварителен подбор под формата на приеман изпит или изискване децата да бъдат селектирани според своите качества и физически данни. Във връзка с костюмите, няма определен бюджет и обновлението им зависи изцяло от родителите и ръководителя.

В заключение можем да обобщим:

- Балетното изкуство през ХХІ век открива нови приложения като например средство за лечение и арттерапия.
- Обучение по балет се предлага не само в читалища и частни зали, но и в училища, детски градини като допълнителна извънкласна форма/ допълнителна образователна дейност.
- Методите на обучение в страната са по руска система (Ваганова), като репетициите се провеждат най-често два пъти седмично. За малките ученици се използват игрови подходи, импровизация, а при по-големите традиционни упражнения на станка, среда, диагонали.
- Собствената балетна зала води до повишаване на академичните резултати на децата в балетната школа.
- Корепетиторът в балетната зала през ХХІ век е “привилегия”, като спомага за музикалното образование на децата, което следва да е неделима част от балетната им подготовка.

2.2.1. Методи на преподаване в балетните школи, извън държавната образователна система и читалищна дейност през ХХІ век до днес

В настоящия параграф, ще бъдат разгледани методите на преподаване в балетните школи, извън държавната образователна система през ХХІ век по следния начин:

- 14 на брой балетни школи, извън държавната образователна система и читалищата в началото на ХХІ век.⁴⁴⁴
- 5 на брой балетни школи към читалища в страната в началото на ХХІ век.⁴⁴⁵
- От тях данни за методика на преподаване има за 19 на брой⁴⁴⁶,

---

⁴⁴⁴ Балетни школи, извън държавната образователна система през ХХІ век - Студио за класически и модерен балет “Ирина Стоянова” (гр. София), Балетна школа “Па де Кре” (гр. Стара Загора), Танцова компания “Петрова” (гр. Русе), Клуб за изкуства “Терпсихора” (гр. София), Балетна школа “Макове” към НДД (гр. София), Балетна школа “Илияна Тасева” (гр. София), Балетна школа “Весел Тонова” (гр. София), Балетна школа “Вая Денс” (гр. София), Балетна школа “Маша Илиева” (гр. София), Балетно студио “Джулия” (гр. София), Балетна школа “Алегро” (гр. Хасково), работа в школа на Мариана Веселинова, акад. Калина Богоева, Лидия Чиколова.

⁴⁴⁵ Балетни школи към читалища през ХХІ век - НЧ “Съгласие - 1869” (гр. Плевен), НЧ “Добри Чинтулов - 1935 г. (гр. София), Балетна и танцова школа “Бисер” (гр. София), Читалище-паметник “Отец Паисий - 1859 г. (гр. Самоков), Балет “Галакси” НЧ “Напредък -1964” (гр. Търговище).

⁴⁴⁶ Данни за методика на преподаване през ХХІ век в школи, извън държавната образователна система - Студио за класически и модерен балет “Ирина Стоянова” (гр. София), Балетна школа “Па де Кре” (гр. Стара Загора), Танцова компания “Петрова” (гр. Русе), Клуб за изкуства “Терпсихора” (гр.

- От тях данни за репертоар има за 12 на брой.⁴⁴⁷

Ще представя опита и споделянето на добри практики на част от балетните школи, които са сред водещите през ХХІ век. Някои от тях са основани още в края на миналия век, но в съвременния свят те се отличават не само с добри постижения на учениците и национална известност, но и традиция и голям брой последователи.

I. За своите методи на преподаване говори и **Ирина Стоянова**, която има дългогодишен опит като балетен педагог в страната и чужбина и е създател на **Балетно студио “Ирина Стоянова”**.⁴⁴⁸ Преди да открие своя собствена балетна школа, тя преподава няколко години в голяма любителска балетна школа в Атина, Гърция. Споделя “Важно е педагогът да обича работата си. Неговият вътрешен глас говори какво да прави.”⁴⁴⁹ Открояват се няколко ключови етапи в преподаването:

- загръвка на земя
- импровизация - приказни сюжети (Червената шапчица, Пепеляшка, Снежанка и тн)
- упражнения с две ръце на станката
- упражнения на среда - скокове, постепенно изучаване на позициите
- диагонали - балетно ходене, шасе
- поклон за финал

Основен принцип в работата ѝ е в началото да се “създаде ползотворна дисциплина, такава че децата да имат респект.”⁴⁵⁰ Впоследствие за малките ученици е важно и да се забавляват по време на урока по балет. Така например за мотивацията на учениците спомага въвеждането на сюжет и различни приказни образи, особено за най-малките деца (например дава им се възможност сами да си изберат животно, което искат да изтанцуват). По-големите и напреднали ученици се мотивират с участия в различни конкурси. Друг начин за възпитание към любов към балетното изкуство е организирането на посещение

София), Балетна школа “Макове” към НДД (гр. София), Балетна школа “Илияна Тасева” (гр. София), Балетна школа “Веса Тонова” (гр. София), Балетна школа “Вая Денс” (гр.София), Балетна школа “Маша Илиева” (гр. София), работа в школа на Мариана Веселинова, акад. Калина Богоева, Лидия Чиколова, НЧ “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), НЧ ‘Добри Чинтулов - 1935 г. (гр. София), Балетна и танцова школа “Бисер” (гр. София), Балет “Галакси” НЧ “Напредък” (гр. Търговище), Читалище-паметник “Отец Паисий - 1859 г (гр.Самоков), Балетно студио “Джулия” (гр.София), Балетна школа “Алегро”, (гр. Хасково)

⁴⁴⁷ Данни за репертоара на школите, извън държавната образователна система през ХХІ век: “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), НЧ ‘Добри Чинтулов - 1935 г. (гр. София)- Балетна школа Ви Фюжън (гр. София), Клуб за изкуства “Терпсихора” (гр. София), Студио за класически и модерен балет Ирина Стоянова (гр. София), Танцова компания “Петрова” (гр. Русе), Балетна школа “Вая Денс” (гр.София), за деца от детска градина - Лидия Чиколова (гр. Пловдив), Балетно студио “Джулия”,(гр. София), Балет “Галакси” НЧ “Напредък - 1864” (гр. Търговище), Балетна школа “Алегро” (гр. Хасково), Балетна школа “Финес” НЧ “Иван Денкоглу 1867” (гр.София).

⁴⁴⁸ Лично интервю с **Ирина Стоянова** 11.03.2023 г.

⁴⁴⁹ Лично интервю с **Ирина Стоянова** на 11.03.2022 г.

⁴⁵⁰ Лично интервю с **Ирина Стоянова** 11.03.2023 г

на балетен спектакъл в Операта, а уважение към балетния педагог се възпитава в залата, като децата се поклонят на своите учители.

По думите ѝ “Дефект за школите е строгостта.” В ранните години на своята педагогическа работа, самата тя е била прекалено строг и взискателен педагог, което е отказвало някои ученици. В годините се е превърнала в по-мек и толерантен преподавател, който поощрява учениците и не спестява похвали, когато са заслужени. Важно е да се отбележи, когато едно дете надмине собствените си постижения.

Децата от школата работят групово 2 пъти седмично по един час, но всеки ден се провеждат индивидуални уроци с определени деца. Преди пандемията от Covid-19 (2020-2021 г.) е имало и до 17 деца в група, но сега децата в школата са 9 на брой. Палцова техника започва да се изучава на 8 - годишна възраст, но при деца, които са танцували 3-4 години преди това, в противен случай е хубаво да се започне на 10 -годишна възраст.

II. **Балетната школа на Маша (Мария) Илиева** е една от най-емблематичните в гр. София, поради личността на нейния основател. Започва своето съществуване през 1994 г. в ДК “Средец”, където и до днес се провеждат репетиции на деца. За мотивацията ѝ да създаде балетна школа четем във вестник “Танц”, а именно : “децата от малки трябва да се възпитават в обич и разбиране на танцовото класическо изкуство.⁴⁵¹ Децата печелят много награди на национални и международни конкурси, за което Маша Илиева е номинирана за награда “Кристална лира” за педагог на 2000 г. от Съюза на музикалните дейци, Центъра за музика и танц и радио “ФМ Класик”.⁴⁵²

От нейната книга “Чудният свят на танца или как се стига до магията!”, публикувана през 2002 г., можем да научим повече за методите на преподаване на деца в балетна школа. Там се описва информация за възникването на балета, част от историята на това изкуство, речник на балетните термини, какво е необходимо като предварителна подготовка преди започването на уроци по балет и кратко либрето на няколко от най-известните балетни постановки. Методически са описани движения, подходящи за начинаещи групи по класически балет, които са представени и със снимков материал.

Те са разделени по следния начин:

- упражнения за стъпалата
- упражнения за разтягане
- упражнения за колене
- упражнения за гъвкавост
- упражнения за разтегнатост

Като изисквания за предварителна подготовка са описани:

- липсата на бижута, накити и украси в балетната зала
- прибрана коса на кок
- защити туфли с панделки

---

⁴⁵¹ **Андреева Е.** Едно от моите призвания - педагогика. в-к Танц, бр.5 1995 г. София, стр. 3

⁴⁵² **Илиева М.** Чудният свят на танца или как се стига до магията!, София, изд.ПАН,2002/39 стр./стр.39

III. В Балетна школа “Па де Кре” има трима ръководители, като интересен факт е, че те заедно изготвят предварителна програма, по която децата се обучават. Всеки един преподавател може да влезе в различен час и децата познават и работят с всички педагози. Програмата включва 15 минути загрявка от 60 минути урок. Репетират два пъти седмично в група, където не се танцуват сола и дуети. След няколко месеца се вижда кои деца имат повече физически възможности, желание и концентрация и се прави подбор. Те започват да работят индивидуално и в отделен час от седмицата. Това не се заплаща допълнително от родителите, но тези деца не спират да посещават и общата група, тъй като по този начин се повишава цялостното ниво.

Като методика на преподаване се отличават няколко акцента, съобразени с възрастта на децата:

- деца от 4 до 8 годишна възраст работят само детски репертоар - животни, снежинки, растения, цветя, неща от природата по собствена хореография, съобразена с възможностите на децата. Учат отделни движения от балетния клас, но не и на станка, защото опитът показва, че това отказва децата, изкривява ги, а те самите не могат да обмислят правилата за изпълнение на движенията.
- деца над 8 години - започват да работят балетен екзерсис, който обаче е много опростен.
- деца над 9 години - започват да учат класически вариации
- деца над 10 години - започват да работят палцова техника.

Малките деца често имат за задача да изпълняват танцови етюди, в които на известна музика (например “Полка”) си представят че берат цветя в гората. Това се обяснява се по различен начин на различните групи деца, съобразен с възрастта им. Като част от обучението присъства и **гимнастика на земята и разтяжки**. Когато се наложи някое дете да отсъства, защото има да учи например, Кремена Костова винаги проявява **толерантност** и това тя определя като ключово за успеха на школата - да има разбиране и от двете страни - “това е в основата на успеха”.⁴⁵³ Децата имат възможност да си доработят пропуснатото и да наваксат.

В методическо отношение добрият балетен педагог трябва да може **да извлече максимума от дадено дете**. Например ако има дете, което природно има качества да се върти, а скоковете представляват трудност за него, то тогава задачата на добрия балетен педагог е да може да използва именно силните му страни. Аналогично - ако детето е пъргаво, не му се дава да танцува лебед например - “Хореографията се прави по детето, а не обратното”⁴⁵⁴ **Критиката** е много важна за доброто обучение по балет и е полезна, но винаги е придружена с нещо положително - педагогът първо започва с **похвала** и едва после съобщава върху какво има да работи детето. Друго важно качество на

⁴⁵³ Лично интервю с Кремена Костова 11.08.2022 г.

⁴⁵⁴ Лично интервю с Кремена Костова 11.08.2022 г.

педагога и начина му на работа е *откровеността*, но и това да е *тактичен*. Разговорите с родителите също са от ключово значение, защото те работят в комплект с децата, така например децата не са виновни, че родителите им не могат да ги заведат на репетиция понякога.

Кремена Костова споделя *“Личното отношение и индивидуалният подход* към всяко дете са в основата на добрия балетен педагог и това да има резултати. Не може да викаш на чувствително дете, защото това ще го откаже, но има деца, които се мотивират по този начин. Ето защо педагогът трябва да познава децата и да проявява индивидуално отношение към тях.”⁴⁵⁵

Като начин за повишаване на мотивацията на децата се използва *посещението на балетни спектакли* - групово или всеки със семейството си, защото репертоарът на Държавна опера Стара Загора е богат и често пъти една част от децата са гледали определен спектакъл, биха искали да посетят друг и тн. Хубаво е, че винаги след това обсъждат видяното. В балетната зала има *телевизор*, което позволява организирането на вечери, в които децата гледат даден спектакъл, но по време на репетициите може да се използва за показване на отделни откъси. Тази практика действа обединяващо на групата и дава възможност децата да обсъдят освен техническото изпълнение, също либретото, костюмите и декорите.

- IV. В своя професионален път **акад. Калина Богоева** е преподавала и в полупрофесионална балетна школа, което по думите ѝ е още по-сложно и трудно за балетния педагог. Причината е, че е необходимо учителят да преподаде на учениците и те да усвоят 70% от учебния материал само с 3 урока седмично. Това изисква солидни знания на преподавателя. Също така учениците започват на най-малко 7 години, а не както е непрофесионалните балетни школи - на 3 или 4 годишна възраст. В някои школи децата започват дори преди навършване на 3 годишна възраст в така наречените класове по “Бейби балет”. В тази връзка акад. Богоева счита, че най-рано децата могат да започнат да се занимават с балет н 4 годишна възраст. Преди това родителите сами насочват децата си към изкуство което може и да е, но може и да не е правилното за тях. Работата с деца на такава малка възраст изисква многостранни знания на педагога, задължителен професионален сценичен опит и професионално обучение. Ето защо работата в аматьорските балетни школи е дори по-трудна, отколкото в професионалното училище за танц, където има ясна и утвърдена програма на работа. В школата освен **липсата на единна програма и общ стандарт за обучение**, често пъти децата работят **недостатъчно време** (пример 2 пъти седмично). По този начин не може да се работи за **чистота на движенията**, което се отразява негативно върху физическото развитие на децата. Също така отговорност на педагога е изготвянето на програмата, по която да се обучават учениците. “Неправилно изучените движения развиват

---

⁴⁵⁵ Лично интервю с Кремена Костова 11.08.2022 г.

неправилно мускули и така се върви дори към погубване на таланти.”⁴⁵⁶ Сложното в случая е педагогът да съумее да направи така своя урок, за краткото време, което има, да направи така, че да даде основата, базата, на която после децата да имат възможност да надградят ако решат да продължат да се занимават с балетно изкуство.

Урокът при най-малките трябва да е добре обмислен, а натоварването да е съобразено с възрастта на децата. Може да бъдат включени:

- упражнения на пода, движения за развитие на гъвкавост и обърнатост на ставите;
- импровизация;
- работа с музиката с цел децата да започнат да слушат и да се опитват да интерпретират;
- опити за изпълнение на ритмически движения с ръцете;
- ако се справят с движенията на ръцете, могат да се включат и краката, което усложнява танцовата комбинация.

Какви обаче са най-често срещаните грешки в работата на балетните школи?

Според акад. Богоева педагогът в аматьорските школи носи същата отговорност както този в професионалните. Така се стига и до най-сериозната постъпка с лоши последствия при работата в балетната школа, а именно *недостатъчно добре подготвения балетен педагог*. За съжаление често сме свидетели на хора, които се занимават с балет, без да са подготвени методически и това определено оказва негативно влияние на децата. Друга такава постъпка е, когато учителят не е наясно с похватите, чрез които да приучи децата в любов към танца и трудолюбие без компромиси. Това е така, защото едно дете не може да се справи добре ако не се изисква от него и то по правилен начин. Ключово е и да се **поддържа неговата фантазия**, особено за по-малките ученици. Педагогът освен **методически познания и умения**, трябва да има и **познания по музика, психология** и най-вече да се отнася сериозно и **отговорно към децата**. Тук може да се открие разликата с тези учители, които работят със своята вътрешна убеденост за балетното изкуство и тези, които го правят само и единствено от финансова гледна точка.

- V. В балетна школа **“Вая денс”** се обучават между 80 и 130 ученици. Учителите към момента (2022 г.) са 5 на брой. Основната работа върши Ваня Рошкова, работейки с повечето големи деца. В екипа има една преподавателка, която работи с начинаещите, един преподавател за възрастните и децата 3-4 година и по един преподавател по съвременни техники и палци. Децата работят 2 пъти седмично класически балет, за напредналите и желаещи повече натоварване 1

---

⁴⁵⁶ Лично интервю с акад. Калина Богоева - 20 март 2022 г.

път седмично има палцова техника и съвременни танци (два поредни класа в събота). В по-голямата част от годината Ваня Рошкова работи и в неделя, когато се поставят танците. Тогава децата са отпочинали и не са натоварени със странични ангажименти. В школата не се прави специален подбор и в групите могат да се запишат деца, които нямат нужните качества за професионално развитие в балетното изкуство. Ето защо децата танцуват рядко на палци, тъй като този вид обучение изисква много постоянство, допълнителни репетиции и качества на децата. Обичайно има изискване да са танцували минимум 3 години, преди да се качат на палци и тук подходът е *индивидуален*, според развитието на всяко едно дете. Разбира се, важно условие е и възрастта на децата предвид развитието на костната им структура. Така например ако едно дете е започнало да танцува на 4 години, в много редки случаи то ще се качи на палци на 6 или 7 години. Обикновено децата започват този вид обучение на 8 - 9 годишна възраст. Според Ваня Рошкова не бива да се разграничават непрофесионална от професионалната балетна школа, за да се не получават по-ниски изисквания спрямо децата, така въпреки това, че децата са в любителска школа, те могат да постигат високи резултати. Балетният педагог следва да работи така, както се работи в професионалното училище за танцово изкуство, но не бива да се бърза и да се прескачат етапи в обучението. Процесът е по-бавен, защото децата танцуват два или три пъти седмично. В тази връзка Ваня Рошкова споделя “Детето трябва да се възприеме като интелигентно същество и трябва да му кажеш всичко, а то какво ще приеме е друг въпрос.”⁴⁵⁷ Важно е едно и също нещо да се повтаря многократно, докато не бъде усвоено и да има правила за точна работа.

Често срещан проблем в много школи у нас е отказването на децата след 5 клас или след 7 клас, поради повишаване на натовареността им в училище. Ваня Рошкова смята, че задържат ли се до 5 клас в балетната зала “после няма сила, която да ги откъсне от нея”⁴⁵⁸ В тази връзка е важно е да се отбележи постоянното развитие на учителя, който се стреми да общува с децата на “техния език”, което в много случаи означава да бъде достатъчно адекватен на времето, за да може репетициите да са пълноценни и да се избегне усещането за “губене на време”.

VI. В интервю с примабалерината на Софийската опера и балет **Веся Топова**, разговаряме във връзка методиката на преподаване в любителската балетна школа и разликата с професионалното обучение по танц и като обобщение може да се каже, че *музикалността* заема ключово място в непрофесионалния сектор, това да научиш едно дете да разпознава музиката, да я чува и да има усещане за фраза, ритъм и тн е много по-важно от фигурата на децата и физическите им качества. Ето защо с цел да развие фантазията на своите възпитаници Веся Топова използва *игрови подход* в обучението и *импровизация* като метод на

⁴⁵⁷ Лично интервю 27.09.2022 г

⁴⁵⁸ Лично интервю с **Ваня Рошкова** 27.09.2022 г

преподаване. Тя им дава задачи да имитират различни животни например - походката на тигъра, тази на чаплата като по този начин децата виждат разликата между грация и накъсани, резки движения, да показват чрез движение емоции и усещания, което също е в основата на класическото балетно изкуство, а именно предаването на емоции и разказването чрез движения на определена история. Така децата развиват своята фантазия и свобода на съзнанието. Както самата Веса Тонова споделя: “Нито едно движение в балетното изкуство не е просто така, дори 32 фуетета в центъра на сцената имат своето значение и емоционален смисъл. Те са израз на щастие, екзалтация, апотеоз и тн”.⁴⁵⁹ Ето защо е добре от ранна детска възраст да се работи върху **разпознаването на емоциите и различните форми на тяхното изказване.**

Друг похват, който се използва за повишаване на мотивацията на децата, танцуващи в любителски школи е възможността **да се докоснат до професионална балерина или балетист и да танцуват на една сцена с тях.** Веса Тонова няколко пъти е била в тази роля (в балетната школа на Красимира Колдамова и Вероника Спасова) и от личен опит споделя, че ефектът върху децата е осезаем.

Любопитни факти споделя на база на информация от френска книжка за балет, в която тема е било обучението по балет на децата, от която е запомнила 2 акцента:

- 1) Не може да имаме високи очаквания към малките деца в методическо отношение - гръб, фигура и тн, но това което може да се направи е да се научат да се ориентират в рамките на една фраза - да се придвижват с някакво движение и да сменят различни фигури, да знаят какво е линия, колона, диагонал и тн. Това **развива тяхната пространствена ориентация.**
- 2) **Работата в група и спазването на дистанция** е другото важно нещо, на което са способни да се научат малките деца, както и позициите (паралелни и отворени, но без да се навлиза в подробности).

От ключово значение в обучението по балет за деца от любителския сектор е **детската психология.**

VII. За методиката на преподаване и обучението на деца на възраст между 3 и 6 години, разказва **Лидия Чиколова**, ръководител с многогодишен опит в сферата на танцовото изкуство за най-мъничките деца - тези в детските градини. Според нея е ключово важно да има **плавен преход в градацията на движения** и да се започне с игри и лесни комбинации като постепенно се усложняват движенията.⁴⁶⁰ Според нея някои преподаватели прекалено много “пресират” децата и изискват висока дисциплина, което ги демотивира и отказва. Уроците при най-мъничките деца, които са като част от Допълнителните образователни

⁴⁵⁹ Лично интервю с **Веса Тонова** 17.11.2022 г.

⁴⁶⁰ Лично интервю с **Лидия Чиколова**, 23.07.2022 г.

дейности в детската градина е необходимо да бъдат между 20 и 30 минути, в зависимост от възрастта. Групите са от 10-12 дечица, като в общия случай нямат репетиционно облекло. Подходът на преподаване е игрови, а ролите на децата са приказни - птички, пчелички, вълнички и тн.

VIII. В подкрепа на казаното говори и Зорница Петрова от **Танцова компания “Петрова”**, гр. Русе. За нея качеството на обучението е преди количеството.⁴⁶¹ Тя смята, че има много деца с неправилен постамент на корпуса и тн, именно поради незнание на преподавателя. Това може да “осакати” едно дете и последствията върху физическото му състояние да са сериозни. Ето защо методиката на преподаване в школата е насочена към *правилно изпълнение на всички упражнения, развитие на обрънатост на ставите и правилна постановка на корпуса*, с цел децата да имат добра основа и макар на 7 или 8 години, да могат да бъдат приети в добри танцови училища след 11 - годишна възраст. Зорница Петрова споделя, че “неправилното обяснение на класическия балет на по-късен етап дава резултати, които водят до разочарование, депресия и невъзможност за реализация”⁴⁶² Това е следствие от преподаване, което не е насочено към индивидуалните нужди на всяко дете, а е предвидено за голяма група деца, без да се отчита дали всяко дете е усвоило материята. Именно това е политиката на Танцова компания “Петрова” - не децата да останат в школата, а напротив- да бъдат приемани в добри танцови училища, с идеята да дойде ново поколение балетни артисти, което да отговаря на световните тенденции. Като похвати в обучението понякога се използват *гост - преподаватели*, предимно чужденци, които имат различен подход. По този начин има регулиране в отношението между двамата педагози и се избягва предаването на негативно отношение към децата, които в днешно време са различни и не могат да възприемат старите методи на преподаване. Друг начин на преподаване е използването на *диференциран подход в обучението*.

IX. **Славей Славчева от “Клуб за изкуства Терпсихора”, гр. София** в методите си на преподаване използва подходи, които целят децата да вникнат в материята на балетното изкуство, а не просто да танцуват хореографии, без да знаят *основата както в танцово отношение, така и в музикално*. Така например тя често изисква от децата да *обясняват съответните движения*, защото ако едно дете може да обясни методиката на изпълнение на едно движение, значи то може да го преподаде и съответно го е разбрало. За музикалното развитие на децата използва различни *упражнения за ритъм, такт, чрез игри, пляскане, движения в комбинация с фрази в стихотворна форма*. Тук идва умението на всеки един

---

⁴⁶¹ Лично интервю със **Зорница Петрова**, 19.04.2023 г.

⁴⁶² Лично интервю със **Зорница Петрова**, 19.04.2023 г.

преподавател в педагогическата работа с децата. Важно е колко добре е подготвен самият той и оттам колко знания може да предаде. Често самите педагози са учили в школа и това не гарантира добри методически познания. Тяхната работа в любителската балетна школа е също толкова отговорна, колкото и в професионалната. Според нея педагогът трябва да следва принципа най-вече да има уважение и да знае, че нищо не е подразбиращо се. Често се допускат грешки и по този начин се получава разминаване в очакванията. Всичко трябва да бъде показано и обяснено и понякога ако педагогът не може да покаже дадено движение, няма проблем да го направи с помощта на някое дете. В лично интервю тя споделя: “Трябва да има спокойствие, търпение, деликатно, но твърдо. Трудна е границата децата да не вземат надмошие. Ако успееш да пуснеш и да дръпнеш въженцето, си успял да хванеш педагогически класа, подобно на поговорката за пръчката, моркова и магарето.”⁴⁶³

X. **Мариана Веселинова**, преподавател по класически балет в гр. София и работеща с деца на възраст от 3 до 12 години, предимно в училища споделя, че за нея много важно е учителят да има приятелско отношение с децата. Да няма голяма граница между тях, защото по този начин те възприемат по-бързо и лесно учебния материал. Като практика на преподаване, именно в тази посока, тя общува със своите ученици на “ти”, а не в учтива форма. Счита, че преподавателят трябва да бъде добър и ведър като отношение към децата.

XI. **Валентина Вирянска** споделя за методите на преподаване в балетна школа към 46 ОУ “Константин Фотинов” **Методиката на преподаване** била руска на Ваганова, като репетициите включвали упражнения на земя, станка, среда, диагонали, палцова техника.⁴⁶⁴ Като **репертоар**, децата не са участвали в конкурси, но са имали участия в концерти, за които са подготвяли отделни танци. Според Валентина Вирянска добрият педагог трябва да следва принципите: “достъпност, нагледност, съдържателност, системност, активност, както и частно дидактическите принципи свързани с теорията и методиката на класическия танц.”⁴⁶⁵

XII. **Лилиан Асенова**⁴⁶⁶ споделя няколко принципа на преподаване, които са от ключово значение за работата в балетна школа.⁴⁶⁷ Според нея на първо място е *професионализмът в преподаването*. Друг важен аспект е начинът, по който *изглежда педагогът* - да бъде облечен с балетно облекло, а не с ежедневните дрехи, да бъде с прибрана коса и подходящи обувки/туфли. Необходимо е да има подготвен урок план за урока, подобрена музика за екзерсиса и танците. *Наблюдателното око*, с което да се правят нужните поучителни корекции на

⁴⁶³ Лично интервю със **Славя Славчева**, 21.07.2022 г.

⁴⁶⁴ Лично интервю с **Валентина Вирянска**, 30.05.2023 г.

⁴⁶⁵ Лично интервю с **Валентина Вирянска** 30.05.2023 г.

⁴⁶⁶ Преподавател по класически балет и характерни танци в НЧ “Добри Чинтулов - 1935 г ”

⁴⁶⁷ Лично интервю с **Лилиан Асенова** 24.04.2023 г.

децата също е от голямо значение, защото ако основата е погрешно преподадена и научена от децата, впоследствие много трудно се оправят грешките. Отговорността е на учителя и именно затова той трябва всеки час да се старее да научи децата по най-добрия начин. *Дисциплината, търпението и спокойствието в залата* вървят ръка за ръка и са също в основата на доброто преподаване. Това учителят да се стреми да *говори на езика на децата*, да показва движенията с въображение и по-описателно, носи по-голямо разбиране от тяхна страна и по-добра концентрация. За преподаването на по-малки деца, **Лилиан Асенова** споделя за използването на *игрови подход* в обучението. Така в балетния час, вместо почивка, на децата могат да им се предлагат различни музикално-балетни игри, от които да избират, с цел тренировка на слуха и развитие на музикалност, ритмичност, гъвкавост и танцувалност.

XIII. Подходът на преподаване в **Балетно студио “Джулия”** с ръководител Джулия Ромеова е индивидуален. Методиката, която се прилага е смесена - в основата е руската - на Ваганова, но не в нейния “чист” вид, който е предназначен за деца, обучавани в професионални училища. Първоначално темпото на работа е по-бавно, за да се постави стабилна основа и едва след това става по-бързо. Следва се програмата на акад. Калина Богоева, която е адаптирана за преподаване в балетни школи. Като подход в работата си, при необходимост от заместване Джулия Ромеова дава възможност на свои възпитаници. Според мен този подход може да се прилага в обучението на учениците като цяло, защото развива презентационни, лидерски и организационни умения. Друго положително въздействие има старанието всяко показано движение да бъде правилно изпълнено. Обяснявайки го на децата, учениците показват, че са го разбрали, което води до по-добри резултати за тях в техническо отношение. В лично интервю Джулия Ромеова споделя, че едно от най-важните качества на добрия балетен педагог е постоянство.⁴⁶⁸ Контактът с децата е от ключово значение. Не бива да се губи връзката между тях и изкуството да се превърне в бизнес. Друг акцент е педагогът да бъде достатъчно професионално обучен, така че да развие качествата на децата и да работи правилно с тях, а не да им навреди с погрешно преподаване.

XIV. **Балетна школа “Алегро”, гр. Хасково** с ръководител Мая Габровска счита, че едно от най-важните качества на добрия балетен педагог е да обича своята работа и децата. Целта не бива да бъде единствено събирането на таксите за обучение, а обичта към изкуството да се предаде на следващите поколения. “Храната за душата е важна.”⁴⁶⁹ Тя се стреми да запази изкуството чисто и неопетнено, сякаш на пиедестал. Методиката на преподаване е руска - на Ваганова, но се преподават отделни елементи от нея. Децата не танцуват цялостен клас, както е заложено

⁴⁶⁸ Лично интервю с **Джулия Ромеова**, 30.08.2023 г.

⁴⁶⁹ Лично интервю **Мая Габровска**, 11.09.2023 г.

методически, защото предназначението на системата е за професионални училища, а не за любителски школи, където най-важното е да се съхрани любовта към танца. Ако се работи изцяло по методиката на Ваганова, децата ще се откажат. Ето защо хореографията има водещо значение. Най-напред започва да се изучава танц и според нуждите се отделя време и внимание на методиката на новите движения. По този начин движенията се изучават разбъркано. Например най-малките деца първоначално изучават елементи - отделни движения на ръцете, краката, основи на тандю, плие релеве, както и посоките - дясно, ляво. Имат игри (“великани и джуджета”) или пък импровизация, свързана с танци на животни. Във връзка с методиката на преподаване Мая Габровска споделя, че в балетното училище и Академията за обучавали ръководителите да работят в професионални училища, а дейността в школата е различна и подходът трябва да бъде друг. Децата в школата посещават уроците за удоволствие, в отличие от децата с профилирано обучение, чиято мечта е да станат професионални танцьори. Също така разлика в мотивацията има вследствие на предварителния подбор. Тези ученици, които са приети с изпит обикновено имат по-висока мотивация от децата, които се записват в любителската школа по балет.

В заключение може да се обобщи:

- Поведението на учителя трябва да бъде съобразено с нормите на общуване. Прекалената строгост действа демотивиращо на учениците и голяма част се отказват.
- Учителят трябва да бъде облечен подходящо за репетиция, защото примерът който дава е от значение. Превръща се в модел за подражание сред децата.
- Методиката за най-малките деца е изцяло игрова. Сюжетните образи и развитието на въображението са в основата на доброто преподаване. Друг подход е диференцираният, с оглед на качествата и възможностите на всяко дете. Изграждането на емоционална интелигентност също е в подкрепа на доброто обучение.
- При наличие на много педагози в една школа, общата програма и цели за учениците допринасят за изграждане на устойчив педагогически модел.
- Възможни начини за повишаване на мотивацията - посещение на балетни спектакли, гост- преподаватели, участие в конкурси, киноветер и гледане на балетен спектакъл, по време на който могат да се обсъждат различни теми, свързани с видяното.

2.2.2 Балетните школи в читалищата през през ХХІ век до днес

В книгата “Читалищата в България- минало, настояще и бъдеще”⁴⁷⁰ читалището е описано като различно пространство от останалите социални пространства, което дава надежда, съхранява културната памет и има своя мисия. Там е записано, че читалищата винаги са взимали отношение по актуалните проблеми, подкрепяли са обществото в комуникацията му с държавата.⁴⁷¹ Оттук следва, че в новото време читалището запазва традиционния си дух на просвета и културна дейност, но се стреми да се адаптира към актуалните проблеми на времето и остане като стълб за развитието на потребностите в обществото с цел по-добър живот на народа. Ключов момент за развитието на читалищата през ХХІ век е създаването на *Закон за читалищата 1996 г., който им дава самостоятелност и оставя държавата с роля на надзорна функция.*⁴⁷² Това също допринася за изграждането на днешния облик на читалищата като места, съхраняващи културата и традициите през вековете. Така се дава възможност за *създаване на различни клубове по интереси към читалищата, кръжоци, школи и да се развива любителска художествена самодейност.* Въпреки даването на автономност в управлението на читалищата, държавата предоставя възможности за съвместна работа. Пример за това е пилотният проект на Министерство на културата и Програмата на ООН за развитие (ПРООН) за насърчаване на гражданското участие и развитие в България чрез разширяване на ролята и дейностите на читалищата. Там основният фокус е върху разширяване на ролята и обогатяване на дейностите на читалищата и изграждане на устойчиви механизми за самофинансиране.⁴⁷³ По този начин 42 читалища имат възможност да получат подкрепа в свой собствен проект било то в сферата на дигиталните компетентности, създаване на нови работни места или обучение на кадри, както и развитие на художествена самодейност, където попада и балетното изкуство. За съжаление нито едно проектно предложение не поставя акцент върху развитието на танцовото изкуство, а по-скоро се наблюдава стремеж към интегриране на технологиите в процеса на работа, както и подкрепа за местните занаяти и съхранение на традиционни дейности. Въпреки това заключенията, направени в хода и след края на проекта дават ясна представа за ролята на читалището днес и неговото значение в обществото. Целите са:

---

⁴⁷⁰ Гаврилова Р, Даскалова К, Александров Х, Кирилов И, Чичек Р, Лисичкова Е. Читалищата в България- минало, настояще и бъдеще., Министерство на културата на Република България. Правителство на Холандия, 2000 г. 84 стр

⁴⁷¹ Гаврилова Р, Даскалова К, Александров Х, Кирилов И, Чичек Р, Лисичкова Е. Читалищата в България- минало, настояще и бъдеще., Министерство на културата на Република България. Правителство на Холандия, 2000 г. 84 стр/11 стр.

⁴⁷² Гаврилова Р, Даскалова К, Александров Х, Кирилов И, Чичек Р, Лисичкова Е. Читалищата в България- минало, настояще и бъдеще., Министерство на културата на Република България. Правителство на Холандия, 2000 г. 84 стр/33 стр.

⁴⁷³ Гаврилова Р, Даскалова К, Александров Х, Кирилов И, Чичек Р, Лисичкова Е. Читалищата в България- минало, настояще и бъдеще., Министерство на културата на Република България. Правителство на Холандия, 2000 г. 84 стр/41 стр.

- 1) Запазване и възпроизвеждане на националното и културно-историческо наследство и ценности.
- 2) Поощряване на социалното предприемачество и подпомагане на местното развитие;
- 3) Насърчаване на участието, сътрудничеството и солидарността;
- 4) Улесняване на комуникацията между гражданите и властта;
- 5) Осигуряване на публичен достъп до глобалното информационно общество.⁴⁷⁴

Ето как отново на преден план излизат темите за сътрудничество, комуникация, култура и ценности и подкрепа на местното население.

В настоящия параграф ще се спрем върху културата и по-конкретно върху развитието на художествената самодейност и танцовото изкуство през ХХІ век. Към момента (10.2021 г.) според Националния регистър на читалищата към Министерство на културата има регистрирани 3695 на брой Народни читалища и 20 Читалищни сдружения и съюзи.⁴⁷⁵ В над 50 % от тях има действащи танцови школи, а в някои има дори по повече от една. Ключово при тях е желанието за развитие на детските таланти. В днешно време най- често срещани в читалищата са групите по народни танци, но в годините и класическият балет също намира своята ниша в любителското изкуство. В повечето балетни школи се работи с деца и юноши и по-рядко има групи за възрастни хора. Обикновено читалищата разполагат с реквизит - костюми, декори и по всякакъв начин помагат на танцовите школи да осъществяват своята дейност. Ето защо танците, поставяни в школи към читалища, обичайно се работят в спокойна среда и често пъти има възможност да се провеждат и допълнителни репетиции. Години наред в страната ни различните читалища представят дейността си по време на така наречения “Преглед на читалищната дейност”. Това била възможност за всяка една танцова школа да покаже своите творби и участниците да се появят на сцена. В противоречие на мнението на Николай Дойнов⁴⁷⁶, изразено в книгата “Българският пламък” -книга за читалищата, в последните години повечето читалища са активни в електронната си комуникация.⁴⁷⁷ Най-често те имат изградени уеб-сайтове и Фейсбук страници, които обаче често са недостатъчно добре оформени и информацията в тях далеч не представя резултатите от дейностите, които се провеждат в съответните организации. Разбира се, не липсват изключения, като например сайтът на първото читалище в София - област “Свети Цар Борис І- 1903 г.”⁴⁷⁸, където информацията е подробна, съдържат се данни както от създаването на читалището, така и от последните изяви на школите, а също и за настоящи празници и обичаи.

---

⁴⁷⁴Гаврилова Р, Даскалова К, Александров Х, Кирилов И, Чичек Р, Лисичкова Е. Читалищата в България- минало, настояще и бъдеще., Министерство на културата на Република България. Правителство на Холандия, 2000 г. 84 стр/83 стр.

⁴⁷⁵ Регистър на народните читалища. <<https://chitalishta.com/>> 10.2021 г.

⁴⁷⁶ Николай Дойнов е председател на Съюза на читалищата и на Обществения съвет по култура. Създател на списание “Читалищен мениджмънт” и автор на 2500 публикации. Носител на награда “Златен век” за развитието на българската култура и почетния знак на Президента на Република България.

⁴⁷⁷ Н. Дойнов. Българският пламък. Книга за читалищата, изд. “Добри Войников”, 2015 г. 145 стр/12 стр.

⁴⁷⁸ Народно читалище - “Свети Цар Борис І - 1909 г.” <<http://www.ccbistritsa.com/>> 10.2021 г.

Друг пример за внедряването на технологиите е **Община Силистра**, която през 2021 година организира “Преглед на читалищната дейност” онлайн.⁴⁷⁹ Това са единични примери за работата на читалищата в посока осъвременяване на дейността. Съществуват и други добри практики на читалищата във връзка с развитието на новото време. Така например в “Наръчник за местните власти по прилагането на закона за Народните читалища и закона за обществените библиотеки.”⁴⁸⁰ са изведени два работещи модела за успешно управление на читалищата - Обвързване на годишната програма за читалищна дейност с общия план за развитие на Общината и създаването на Регионални експертно-консултантски и информационни центрове “Читалища”. Тези модели кореспондират непряко с дейността на балетните школи към читалищата, но връзката, която има е в организирането на различни събития, обикновено на регионално ниво, в които участие взимат именно възпитаниците на местните читалища. Например община Несебър е дадена за добър пример за периода 2007 - 2013 г. В техния план е записано “Читалищата са “капилярите” на мрежата от културни институции” и това определя ролята, която имат от години за развитието на изкуството и културата в страната.⁴⁸¹ Създаването на регионалните центрове за информация и експертно-консултантска дейност от своя страна през 2005 г отговаря на нуждата от съхраняване на автентичните културни ценности в различните населени места и подкрепа към опитите за изграждане на държавна политика във връзка с дейността на читалищата. По данни от 2010 година, тези центрове са 29 на брой, разположени във всички области на страната, а сред приоритетите им освен създаването на база данни, включваща дейностите на читалищата в дадената област, и организиране и участие в осъществяването на обучителни програми, курсове и други квалификационни дейности.⁴⁸² Тук може да се имат предвид и различните уроци за деца по танцово изкуство, например.

Примери за своята работа, извън държавната образователна система ще дадат балетни школи в 5 Народни читалища, които споделят своя опит през XXI век,

---

⁴⁷⁹ Читалищна надпревара в Силистра.< <https://www.portal-silistra.eu/news/9714> >10.2021 г.

⁴⁸⁰ Наръчник за местните власти по прилагането на закона за Народните читалища и закона за обществените библиотеки. - Проект “Подобряване на работата на общинските администрации по мониторинга и контрола върху прилагането на Закона за обществените библиотеки и Закона за Народните читалища в сътрудничество със заинтересованите страни”-изпълняван от Национален фонд “Култура”, с финансовата подкрепа на Оперативна програма “Административен капацитет”, съфинансиран от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд.” Договор № 10-13-9C/08.11.2010г.

⁴⁸¹ Наръчник за местните власти по прилагането на закона за Народните читалища и закона за обществените библиотеки. - Проект “Подобряване на работата на общинските администрации по мониторинга и контрола върху прилагането на Закона за обществените библиотеки и Закона за Народните читалища в сътрудничество със заинтересованите страни”-изпълняван от Национален фонд “Култура”, с финансовата подкрепа на Оперативна програма “Административен капацитет”, съфинансиран от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд.” Договор № 10-13-9C/08.11.2010 г. 136 стр./ 64 стр.

⁴⁸² Наръчник за местните власти по прилагането на закона за Народните читалища и закона за обществените библиотеки. - Проект “Подобряване на работата на общинските администрации по мониторинга и контрола върху прилагането на Закона за обществените библиотеки и Закона за Народните читалища в сътрудничество със заинтересованите страни”-изпълняван от Национален фонд “Култура”, с финансовата подкрепа на Оперативна програма “Административен капацитет”, съфинансиран от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд.” Договор № 10-13-9C/08.11.2010 г. 136 стр./ 65 стр.

независимо, че дейността на някои от тях е започнала още в последното десетилетие на ХХ век⁴⁸³.

I. Балетното изкуство в читалищата започва в гр. Плевен и **Народно читалище “Съгласие 1869”**. Смяната на ръководителите на балетната школа към читалището носи промени в репертоара и начина на организация на танцовите изяви на децата. Учениците започнали да участват в много фестивали и конкурси, на които били отличени с награди, а заедно с председателя на управителния съвет на читалището г-н Ивайло Атанасов те взели решение да започнат да правят балетни спектакли, които да заместят нуждата от подобна културна изява в града. Преди години школата е правила един грандиозен концерт в края на годината, а след 2000 година започва да се работи в посока създаване на танцови спектакли. Любопитно е, че всяка година спектаклите им се танцуват по над 10 пъти пред ученици в града и местната публика. Школата може да се похвали и със състав от момчета, които участват в спектаклите и придават по-различен облик от стандартната балетна школа, в която участват предимно момичета. Това е така, благодарение на креативния дух на Маня Николова, която успява да мотивира децата от профил “български танци” в Националното училище по изкуствата “Панайот Пипков”, гр. Плевен, където води часове по класически балет. Така учениците прилагали на практика наученото в учебните часове, което било ценно и за тях самите. От 2003 година насам ежегодно има участие на ученици от училището в спектаклите на школата. Други похвати за повишаване на интереса на публиката били работата с оркестър, изпълняващ музика на живо, както и включване на брейк танцьори в балетния спектакъл. Също така в една от годините участие в спектакъла взели и деца от вокалната група на читалището.

През 2014 година школата отбелязва своя 60 годишен юбилей отново със спектакли. Децата имат участие в много конкурси и фестивали, а през 2022 година печелят Гран при на конкурса “Морско конче” в гр.Обзор .

Ежегодно децата от Балетното студио участват в спектакли (през есента и пролетта). Малките дечица от своя страна вземат участие в много общински и национални фестивали, изложби, а някои от тях участват и в спектаклите, но не целите групи. Организацията е такава, заради времето, което се изисква за репетиции и впоследствие отсъствието на децата от училище и необходимостта родителите да ги водят на участия.

За сметка на това в Годишния концерт участват всички деца от школата.

Като **начин на работа и преподаване може да се отбележи, че** децата в школата работят два или три пъти седмично. Групите са разделени по следния начин:

- *Подготвителна година* - включваща 3-5 годишни деца
- *Първа година* - 5- 6 годишни деца

---

⁴⁸³ Балетни школи към читалища през ХХI век - НЧ “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), НЧ ‘Добри Чинтулов - 1935 г. (гр. София), Балетна и танцова школа “Бисер” (гр. София), Читалище-паметник “Отец Паисий - 1859 г (гр.Самоков), Народно читалище “Напредък - 1864” , (гр. Търговище).

- *Втора година - 7 - 8 годишни деца*
- *Трета и четвърта година - репетират заедно - 9 и 10 годишни деца.*
- *Експериментален клас, който носи това име още от създаването на школата и включва деца, които се подготвят за прием в Балетното студио - 12-13 годишни деца. В тази група, те започват работа на палци.*
- *Балетно студио - включва деца между 8 и 12 клас. В някои случаи се включват и по-малки ученици или дори възрастни хора.*

Към момента (2022 г.) в школата работят трима балетни педагози, като всеки един си има по две групи. Децата в школата минават през обучение през всичките учители.

Методиката, която използват е на Агрипина Ваганова, защото това е, което са учили самите преподаватели и за тях е лесно и правилно да преподават по аналогичен начин. Включват танци, които са исторически или характерни, но не като отделни самостоятелни уроци по този вид танци, а като част от спектаклите.

Малките деца не правят балетен екзерсис на станка. Те работят на среда и имат **импровизация** като част от учебния процес. Урокът се основава на **ритмика и пластика**.

II. Балетната школа към **Читалище - паметник “Отец Паисий - 1859”, гр. Самоков**, ръководена от Ралица Стоянова също претърпява промяна след смяната на дългогодишните ръководители семейство Петрови. Този повратен момент за балетната школа бил през 2002 година, когато през юни месец почива Петър Петров, а само 6 месеца след това и жена му Добринка Петрова. Така за половин година школата остава и без двамата свои ръководители и с неясен път на развитие. Тогава от Читалището предлагат на Ралица Стоянова да поеме школата, като в този период тя все още не била завършила средното си образование, репетирала е като изпълнител, но въпреки това е имала опита от 2 години като асистент- преподавател на сем.Петрови. Предложението на читалището било и за преместване на балетната школа от Доспевската къща в сградата на читалището, като се предвиждало изграждането на балетна зала, която да отговаря на изискванията - да има станки и огледала. По този начин школата започнала своето ново развитие. Ралица Стоянова приемала сериозно и отговорно тази своя роля и затова започнала да посещава балетната школа на проф. Лиляна Драгулева и Илияна Тасева, където е танцувала три пъти седмично, за да се самоусъвършенства, а в останалото време е преподавала в школата в гр. Самоков. Децата в читалището, които са танцували балет през тогава са били между 100 и 120 на брой, разпределени в различни групи. Школата има кратко прекъсване на дейността в периода 2013-2016 година, тъй като Ралица Стоянова е излязла в отпуск по майчинство, а колегатата и бивш възпитаник на школата Боян Белокапов е продължил своя професионален път като изпълнител в Лондон. Това е гордост за школата, тъй като той е изучавал танц единствено там, преди да бъде приет за студент в специалност “Български танци” в Свободен университет “Черноризец Храбър, гр. Варна . Той

продължава своето развитие като солист на трупа в Дисниленд, Франция, като танцува е операта “Аида”, която се танцува в 19 европейски градове с общо 39 представления. След този период балетната школа трудно се е възстановила, тъй като повечето деца вече са се отказали или са започнали да се занимават с други дейности. В спектаклите на школата обикновено участват всички деца, защото това е смисълът на дейността им, независимо от качествата им, например участие взема и дете, което е със Синдром на Даун.

Като методика на преподаване - обучението в школата продължава по начина, по който било структурирано и при предишните си ръководители - класически балет и характерни танци, но Ралица Стоянова отделя внимание и на модерния танц като част от обучението. Това решение било породено и от факта, че през 2004 година тя започва своето професионално обучение за балетен педагог в Академия за музикално танцово и изобразително изкуство в гр. Пловдив. По този начин наученото по дисциплините джаз, съвременен танц веднага било включено в работата ѝ с децата от читалището.

Балетният урок включва - упражнения на станка, на среда, скокове (малки, средни, големи), диагонали **по методиката** на Агрипина Ваганова. Мисията на школата и до днес е “да развие у децата любов и естетика”⁴⁸⁴ Ключово според Ралица Стоянова е определението “любителска” школа и като всяко такова изкуство основното е развитие именно на обичта и желанието на децата, а дали и колко от тях ще станат професионалисти, това е специфично и зависи от множество обстоятелства. Децата работят два пъти седмично по 90 минути, - хореография, като още два пъти седмично имат балетни класове по 60 минути. Ако се налага репетират и допълнително. В школата работи само Ралица Стоянова, няма помощници или корепетитор - никога не е имала. Музиката по време на екзерсис, тя пуска на запис, но това не намалява качеството на обучението в школата.

Според Ралица Стоянова добрият балетен педагог трябва да е **отговорен**, да има знания и да може да обясни на децата какво всъщност е балетът, да им каже, че е сценично изкуство, включващо много други неща в себе си като пантомима, актьорска игра, но основното нещо е танцът. За да стигнат до него обаче, трябва да познават и останалите сфери, както и световната драматургия. Тяхна задача е да се превъплъщават в различни роли, да познават музиката, а ролята на педагога е да ги накара **да изразят емоциите си** по един различен от обичайния начин, без ограничения.

Другото важно нещо в обучението е педагогът да може да “накара едно дете да се превърне в красива, млада дама, **изяществото на танца да стане начин на живот**. Неслучайно едни от най-изисканите дами са се занимавали с балет”⁴⁸⁵ Много е важно у всяко дете да може **да се формира усещане за естетика и да се стимулират заложбите му**. Ралица Стоянова казва “Всяка балерина да има своето кътче, където се чувства най- силна, най - можеща, това е работата на

⁴⁸⁴ Лично интервю с Ралица Стоянова 02.09.2022 г.

⁴⁸⁵ Лично интервю с Ралица Стоянова 02.09.2022 г.

педагога - да знае къде трябва да поощри, къде да работи повече и тн. Той трябва да научи децата на труд, постоянство, дисциплина, много работа в екип, което са качества, нужни в ежедневието и те са от особено значение в тази малка среда и общност.”⁴⁸⁶

III. **Балетна школа “Ви Фюжън” към Народно читалище “Добри Чинтулов - 1935”** с ръководител Виолета Глогова е основана през 2018 година като в началото при своето създаване са били записани едва 3 деца. В годините школата се развива и успява да устои при пандемията от Covid-19 като вече има 20 деца, които танцуват два пъти седмично. Залата не е оборудвана специално за класически балет, защото липсват огледала и балетни станки, които са предвидени за закупуване през 2023 година. Основните задачи, свързани с **методика на преподаване** са: развитие на правилна постановка на тялото и повишаване на двигателната култура. Като начин за повишаване на мотивацията на децата и създаване на отношение към културата и изкуството Виолета Глогова подкрепя посещението на балетни и танцови постановки от професионални изпълнители, защото задачата на балетния педагог е “не само да ги научи да се движат, но и да се запознаят с историята на танца, да ги огромята културно”.⁴⁸⁷ Важна роля на балетния педагог е да умее да вдъхновява децата, да намери метод, чрез който да ги накара да обичат това, което правят, тъй като класическият балет е сложна материя.

IV. **Балетна и танцова школа “Бисер” към НЧ “Г.С.Раковски - 1927”, гр. София** е създадена през 1984 г. , като приема това име през 1995 година. Ръководител на школата от 1985 г. е **Грозданка Ангелова**. В началото освен балетна школа е имало и състав за характерни танци, в които са участвали деца от 6 клас от 120 ОУ “Г.С.Раковски”. В първите години от създаването си в школата са се обучавали едва 5-6 деца, впоследствие е имало две групи в читалището, но също така Грозданка Ангелова е имала уроци по балет и в няколко детски градини в района, които също били част от дейността на читалището. В този период вече съществували такси за проведените извънкласни дейности, като например 9 лв на месец, а децата се обучавали два пъти седмично по 90 минути за по-големите ученици и 80 мин за по-малките. Условие за записване на дете била минимална възраст 5 години.

Методиката на преподаване е по руска система, но повече на Костровицкая, последовател на Ваганова. Обучението на палци започвало на 11 годишна възраст, това било така до около 2000 година, след която вече започнали да се нарушават някои от правилата и всеки преподавател имал повече свобода да работи, по начина по който имал желание. Контрол се осъществявал чрез така наречения “Преглед на художествената самодейност” - форма за изява на всички възпитаници на танцови школи, които били

⁴⁸⁶ Лично интервю с **Ралица Стоянова** 02.09.2022 г

⁴⁸⁷ Лично интервю с **Виолета Глогова** 21.07.2022 г.

непрофесионални. Тези събития се провеждали два пъти годишно - пролет и есен, под формата на концерт, като всяка школа имала по 2 или 3 изпълнения на различни групи. Не са се толерирали индивидуални изпълнения, защото целта била да се види нивото на школата и развитието на груповите изпълнения. В тази връзка в Столична община е имало назначени служители - експерти по танцово изкуство.

Грозданка Ангелова споделя, че добрият балетен педагог трябва на първо място да **обича децата и балета**. “Трябва да си ПЕДАГОГ, да си широко скроен човек, да се интересува от театър, музика, да имаш богата култура.”⁴⁸⁸

От основно значение обаче е **подходът на преподавателя**. Всяка възраст си има своите особености и преподавателят трябва да умее да вдъхновява децата и да ги мотивира да танцуват. В София- град често се среща проблемът, че *ставайки 7 клас*, много от децата спират да се занимават с класически балет или други извънкласни дейности, тъй като са прекалено натоварени, имат много да учат и посещават уроци по Български език и математика. Друг фактор, който оказва негативно влияние върху децата и е възможна причина за тяхното решение за преустановяване на дейност е *промяната във физическото им състояние*, израстването и често срещаното качване на килограми, които се отразяват неблагоприятно на физическата форма на учениците.

Наблюдава се *зависимост между личностните отношения и тези в балетната зала*. Така например ако едно дете преустанови посещенията в балетната зала и същото това дете има приятелка в групата, обичайно и двете спират да танцуват. Като превенция на такъв тип поведение може да се организират чести групови посещения балетни спектакли, участия в конкурси, защото това има положителен ефект върху отношенията между децата и изграждането на колектив. Според Грозданка Ангелова в големия град децата трудно се сближават, защото обикновено не се познават предварително, а времето, когато репетират не е достатъчно за изграждане на близки отношения помежду им.

- V. **Балет “Галакси” към Народно читалище “Напредък - 1864” , гр. Търговище** е основан на 13.03.2014 г. с ръководител Екатерина Петрова. Децата в школата са около 50 на брой на възраст между 4 и 15 години, като са разделени в различни възрастови групи по около 8-12 деца. Репетициите се провеждат два пъти седмично, а понякога и по-често. Децата не изучават палцова техника. Сред основните качества на добрия балетен педагог Екатерина Петрова споделя , че трябва да бъде приветлив, сърдечен, предразполагащ децата и да е **взискателен**.⁴⁸⁹

Мнение в тази връзка изказва балетния педагог **Славей Славчева**, в лично интервю, споделя своите впечатления за работата на балетни школи към читалища.⁴⁹⁰ Според нея има групи, които постигат много добри резултати, но те са благодарение на работа, която е повече от два пъти седмично. Също така

⁴⁸⁸ Лично интервю с Грозданка Ангелова 10.08.2022 г

⁴⁸⁹ Лично интервю с Екатерина Петрова, НЧ “Напредък - 1964”, 14.11.2023 г.

⁴⁹⁰ Лично интервю със Славей Славчева, 21.07.2022 г.

известността на даден преподавател не означава, че в школата работи само той и отгук може да се получи разминаване в очакванията и резултатите, които постигат децата. Важно за работата на подобни големи организации, в които работят много преподаватели, е да има правилен подбор. Ако дори един педагог не е на нивото на другите, това веднага дава отражение върху цялостното впечатление от балетната школа.

В заключение можем да обобщим, че:

- XXI век и Закона за читалищата от 1996 г дава автономия на читалищата, а оттам започва развитието на клубове, школи и друга художествена самодейност.
- Танцът в читалищата се развива от едно любителско ниво, без почти никакви сценични изяви и с малко участници, до танцови школи, които в последните години вземат участие в Национални и международни конкурси и фестивали и прославят страната ни по света.
- Като форма на дейност, читалищата организират на редица събития с културен характер, което освен възможност за изява на децата и учениците на балетни школи, спомага за повишаване на обществения интерес и популяризиране на танцовото изкуство.
- Балетните школи към читалищата работят по начин, идентичен с школите, извън държавната образователна система. Методите на обучение и стремежът за богат репертоар съвпада с общоприетия опит и цели на балетната школа у нас.

2.2.3. Репертоар на балетните школи и читалищата, извън държавната образователна система през XXI век до днес.

В настоящия параграф ще бъдат представени примери от творческата дейност на 12 балетни школи през XXI век ⁴⁹¹ от 6 населени места. ⁴⁹²

- I. **“Студио за класически балет и модерен балет Ирина Стоянова”** организира два пъти в годината концерти с участието на децата от школата. За Коледа и в края на учебната година. Обичайно в изявата вземат участие и деца от друга школа, с цел изграждане на по-дълго представяне. Концертът включва един общ танц на полупалци, един танц на палци, 8 сола - класическо

---

⁴⁹¹ Данни за репертоара на школите, извън държавната образователна система през XXI век: “Съгласие - 1869” (гр.Плевен), НЧ ‘Добри Чинтулов - 1935 г. (гр. София)- Балетна школа Ви Фюжън (гр. София), Клуб за изкуства “Терпсихора” (гр. София), Студио за класически и модерен балет Ирина Стоянова (гр. София), Танцова компания “Петрова” (гр. Русе), Балетна школа “Вая Денс” (гр.София), за деца от детска градина - Лидия Чиколова (гр. Пловдив), Балетно студио “Джулия”,(гр. София), Балет “Галакси” НЧ “Напредък - 1864” (гр. Търговище), Балетна школа “Алегро” (гр. Хасково), Балетна школа “Финес” НЧ “Иван Денкоглу 1867” (гр.София).

⁴⁹² Населени места: гр. Русе, гр. Плевен, гр. Пловдив, гр. София, гр. Търговище, гр. Хасково.

наследство и един модерен или характерен танц. Понякога децата имат съвместни концерти с ученици от други балетни школи и формации.

- II. **Лидия Чиколова**, преподавател по балет на деца между 3 -7 годишна възраст гр. Пловдив споделя, че децата в детската градина участват в тържества по повод празници и имат открити уроци, на които присъстват родители. Това е изявата, която имат пред публика. Обикновено тогава децата обличат костюми.
- III. Зорница Петрова от **Танцова компания “Петрова”**, гр. Русе работи с децата от школата за изграждане на добра класическа основа. В лично интервю тя споделя, че не е важно да се правят много на брой танци, които да задържат интереса на децата, а танците трябва да се заслужават.⁴⁹³ Така се развива търпението им и принадлежността към историческото значение на класическия танц. Друг важен аспект е правилното обяснение както на спецификата на класическия танц, така и разликите между съвременния и модерния танц например. Репертоарът в школата е класически - наследство от известни балети и характерни танци, авторски хореографии и съвременни техники. Зорница Петрова не одобрява честото явяване на конкурси, освен ако те нямат пряко значение за приема на детето в дадено балетно училище.
- IV. **Клуб за изкуства “Терпсихора” гр. София** представя авторски спектакли, в които участват всички деца от школата:
- 2013 г. “Замръзналото кралство”, музика колажна, хореография и режисура Борислава Тодорова
  - 2014 г. “Коледно желание”, музика колажна, хореография и режисура Борислава Тодорова
  - 2015 г. “Снежна приказка”, музика колажна, хореография и режисура Борислава Тодорова
  - 2016 г. “Различният свят” - музика колажна, хореография и режисура Борислава Тодорова
  - 2017 г. “Училище за приказки”, музика колажна, хореография и режисура Борислава Тодорова
  - 2017 г. “Коледни желания” - музика колажна, хореография и режисура Борислава Тодорова
  - 2018 г. “Писмо до Дядо Коледа” - музика колажна, хореография и режисура Борислава Тодорова
  - 2019 г. “Коледата на Пипи” - музика колажна, хореография и режисура Борислава Тодорова
  - 2021 г. “Коледното приключение на Снежанка” - музика колажна, хореография и режисура Борислава Тодорова, Славя Славчева
  - 2022 г. - “Грозното пате” музика колажна, хореография и режисура Славя Славчева

---

⁴⁹³ Лично интервю със **Зорница Петрова** 19.04.2023 г.

- 2022 г. “Снежната кралица” музика колажна, хореография и режисура Славей Славчева, Борислава Тодорова
- 2023 г. “Юбилеен спектакъл”, включващ фрагменти от:
  - “Спящата красавица”, музика П.И.Чайковски, постановка и режисура Славей Славчева
  - “Училище за приказки”, музика колажна, постановка и режисура: Славей Славчева, Лилиан Асенова, Мариана Веселинова, Лилия Добрева, Дария Веселинова, Светла Колева
  - “Писмо до Дядо Коледа” музика колажна, постановка и режисура Мариана Веселинова, Славей Славчева
  - “Рожденият ден на Пипи”, музика колажна, постановка и режисура Славей Славчева, Аличе Д’Орио,
  - “Цветята на малката Ида”, музика колажна, постановка и режисура Валентина Вирянска,
  - “На конкурс”, музика колажна, постановка и режисура Борислава Тодорова
  - “Принцесата лебед”, музика П.И.Чайковски, постановка и режисура Лилиан Асенова.

V. Репертоарът на **балетна школа “Вая денс”** е авторски и всяка година е различен. Това, което е интересно и отличителна черта спрямо работата на други балетни школи е партньорството и съвместната работа със Софийската филхармония и Quarto Quartet. Важен елемент в спектаклите им е участието на актьор, който разказва на публиката части от либретото, там където е необходимо. Важно и мотивиращо за децата е хореографията на благотворителния Виенския бал в град. София, която е дело на Ваня Рошкова от 2007 г. до сега и с участието на ученици от школата.

Хронологично репертоарът на школата включва спектаклите:

- 2012 година - “Карнавал на животните”, муз. К.Сен-Санс, участват всички деца от школата.
- 2013 година - “Кармен - история с рози”, муз. Дж.Бизе, Р. Шchedрин-либретото е адаптирано за деца по предложение на Иван Пенчев. Историята била за три рози и тяхната майка, която била омагьосана.
- 2014 година и 2021 година - “Хланета” - муз. Д.Шостакович и Чарли Чаплин, филмова музика. Спектакълът представя живота в балетната зала, пред и зад кулисите.
- 2015 година - “Легенди за водата” - музика предимно на френски композитори- К.Дебюси, Г.Форе, К.Сен-Санс. Балет за митичните образи на водата.
- 2016 година - “Моцартиана”, музика В.А. Моцарт. Историята за Моцарт и Яна.
- 2017 година - спектакъл, който се е състоял в НДК, зала 1. Бил е в две части - “Кармен” и “Легенди за водата”
- 2019 година - “Вещици и магьосници”, муз. Камий Сен-Санс. Интересно е, че в този спектакъл за първи път на българска сцена е изпълнено на

живо едно произведение на Сен-Санс Фантазия “Африка”, хореография Виктория Петрова, солист от балет Арабеск.

VI. В репертоара на **Народно читалище “Съгласие 1869” град Плевен** с ръководител Маня Николова се включват следните спектакли:

- „Доктор Охболи” - хореография Виолета Радева. Музиката е на Ивайло Атанасов. Постановката е заснета от Канал 1 и е показана по националната телевизията,
- “Грозното пате” - хореография Маня Николова, музика колажна
- 2001/2002 г.-“Приказка за балета”, - спектакъл, който представя историята на балета. През - хореография Маня Николова, музика-колажна в изпълнение на Плевенската филхармония.
- 2003 г “Пепеляшка”.- хореография Маня Николова,музика С. Прокофиев, с участие на ученици от НУИ “Панайот Пипков”, гр.Плевен и музика на живо, в изпълнение на Плевенската филхармония.
- “Куклената фея”, хореография Маня Николова, музика Й.Байер. отново с музика на живо в изпълнение на Плевенската филхармония. В спектакъла специално участие в ролята на разказвача взел актьорът Христо Домусчиев. Освен това той бил и режисьор и сценарист на спектакъла, а това било началото на цикъл от произведения с негово участие.
- “Вълшебният бал”, хореография Маня Николова, сценарист и режисьор - Христо Домусчиев, музика- колажна. Идеята на спектакъла е да представи различни герои на известни балети, които били поканени на бал.
- “Приказка за телефона” -хореография Маня Николова, сценарист и режисьор - Христо Домусчиев, музика- колажна. Тук децата от школата чрез своя танц разказват историята на телефона, като специално участие взели брейкъри от формация “Ефект”.
- “Приказка за грамофона” хореография Маня Николова, сценарист и режисьор - Христо Домусчиев, музика- колажна, в изпълнение на Плевенската филхармония. Отново с участието на гостуваща брейк група.
- “Приказна галерия” - хореография Маня Николова, музика- колажна, сценарист и режисьор - Христо Домусчиев. . С участието на гостуваща брейк група.
- “Ледената кралица” - хореография Маня Николова, музика- колажна, сценарист и режисьор - Христо Домусчиев. . С участието на гостуваща брейк група, която пресъздаде ролята на играели са ролята на разбойниците в спектакъла. Публиката реагира положително на тази компилация от стилове.
- 2008 г “Пепеляшка”, хореография Маня Николова, сценарист и режисьор - Христо Домусчиев. музика колажна с оркестър на живо, с участие на ученици от НУИ “Панайот Пипков”, гр.Плевен

- 2018 г. “Чудото е в теб”, хореография Маня Николова, музика-колажна. С участието на Вокална група “Арлекино”, с ръководител Ивайло Атанасов. Спектакълът бил предназначен за деца на възраст 1-4 клас и имал голям успех. Представен е над 10 пъти на сцена.
- 2019 г. “За буквите”, хореография Маня Николова, музика-колажна. С участието на Вокална група “Арлекино”, с ръководител Ивайло Атанасов.
- 2021 г. “Приказка за грамофона”, хореография Маня Николова, музика-Г.Милтиядов. Спектакълът се различава от своето първоначално поставяне, тъй като актьорът Христо Домусчиев е починал. Включват се музикантите от филхармонията, под диригентството на Георги Милтиядов, който лично е нотирал музиката, която е предложила и я е аранжирал.
- 2022 г. “За буквите”, хореография Маня Николова, музика-колажна. С участието на Вокална група “Арлекино”, с ръководител Ивайло Атанасов. Спектакълът е финансиран по програма на Национален фонд култура и е изтанцуван няколко пъти в 6 населени места в област Плевен, с цел да запознае децата с балетното изкуство.

VII. Репертоар на балетна школа към **Читалище - паметник “Отец Паисий - 1859”, гр. Самоков**, ръководена от Ралица Стоянова:

- 2008 година, “Лешникотрошачката”, гост режисьор и помощник Илияна Тасева, хореография Ралица Стоянова, музика П.И.Чайковски. Участвали всички деца от школата (около 100 на брой).
- 2010 година, “Изворът на белоногата”, в три действия, хореография и режисура Ралица Стоянова и Боян Белокапов, музика колажна (групи “Оратница”, “Изсихия”). Спектакълът е включвал класически балет, преплетен с фолклор по едноименното произведение на Петко Славейков. Преди всяко действие професионален актьор имал за задача да чете откъси от поемата, като по този начин хореографията ставала по-разбираема.
- 2011 година, “Пеперудена магия”, хореография и режисура Ралица Стоянова, музика Спектакълът включвал песен и танц.
- 2012 година, “Снежната кралица”, хореография и режисура Ралица Стоянова, музика колажна, предимно произведения на П.И.Чайковски.
- 2019 г. - “Орфей и Евридика”, хореография и режисура Ралица Стоянова и Борислав Искрев по либретото - легенда за Орфей, музика Георги Андреев. Спектакълът е съвместно с школата по народни танци към Читалището- Детски танцов състав “Самоков” Спектакълът е представен няколко пъти (3 пъти), като за премиерата гостите са с покани, а останалите спектакли са обявени публично за жителите на града.
- 2022 г. - Предстои спектакъл “Гаранция любов”, хореография и режисура Ралица Стоянова и Борислав Искрев, съвместно с школа по народни танци към читалището. Либрето и музика - авторски.

VIII. Репертоарът на балет **“Галакси”** към НЧ **“Напредък - 1864”**, гр. Търговище с ръководител Екатерина Петрова включва следните авторски изпълнения:

- 2015 г. “Кукли”, “Пилота”, “Сиртаки”
- 2016 г. “Балетен урок”, “Испански”
- 2017 г. “Мечета”, “Катюша”
- 2018 г. “Кънтри”, “Полет”, “Тарантела”
- 2019 г. “Балетен урок”, “Испански”, “Пирати”
- 2021 г. “Надмощие”, “Индия”, “Руски танц”
- 2022 г. “Мечета”, “Испански танц”,
- 2023 г. “Кънтри”, “Пробуждане”, “В търсене на съкровището”

IX. Балетна школа **“Ви Фюжън”** към Народно читалище **“Добри Чинтулов - 1935”** няма дългогодишен сценичен опит. Ръководител е Виолета Глогова. Относно, която споделя във връзка с репертоара на школата, че през първата година децата на са имали изяви. През 2019 г са участвали на читалищни мероприятия и празници, а през 2022 година имат спечелена награда от Фестивал на читалищата, както и участие в Университетски шампионат.

X. Балетна школа **“Финес”** към НЧ **“Иван Денкоглу 1867”** е създадена през 2006 година. Репертоарът на школата включва⁴⁹⁴:

- 2007 г. “Коледа с финес”
- 2007 г. “Огледало”
- 2008 г. “Снежинките танцуват”
- 2008, 2009 г. “Пепеляшка”
- 2009 г. “Коледна феерия”
- 2010 г. “Грозното патенце”
- 2010 г. “Коледна магия”
- 2011 г. “Мушица бърборица”
- 2011 г. “Коледа в гората”
- 2012 г. “Малката русалка”
- 2012 г. “Любовта е всичко”
- 2013 г. “Тайните на ориента”
- 2013 г. “Лешникотрошачката”
- 2014 г. “Дивото зове”
- 2014 г. “Звезден прах”
- 2015 г. “Парижката света Богородица”
- 2015 г. “Ангели в Святата нощ”
- 2016 г. “Цветът на магията”
- 2016 г. “Училище за магии”
- 2016 г. “Балът на вълшебствата”
- 2016 г. “Балът на магьосниците”

⁴⁹⁴ Балетна школа **“Финес”**. <<https://www.webcroud.com/detail/baletna-shkola-fines-41>> 09.09.2023 г.

- 2017 г. - “Ромео и Жулиета”
- 2017 г. - “Фабрика за играчки”
- 2018 г. - “Магията на цветовете”
- 2018 г. - “Цветът на розата”
- 2018 г. - “Духът на Коледа”
- 2019 г. - “Алиса в страната на огледалния свят”
- 2019 г. “Великата илюзия”
- 2021 г. - “Петият елемент”
- 2022 г. - “Аладин и вълшебната лампа”

XI. **Балетно студио “Джулия”**, гр. София ежегодно организира Коледен спектакъл, “тип концерт”, в който се включват както сюжетни, така и безсюжетни танци. Задължително се организира в театър, поради обстановката. Като практика - всички деца изучават танците на останалите от школата, а при подбор на солисти, се има предвид характерът на образа, а не толкова техническата трудност. Друг начин за изява на децата са участията в конкурси. Принципът, който следват е олимпийският - важно е участието, а не победата. Всички от школата полагат максимални усилия, но знаят че и останалите им конкуренти са положили немалък труд, независимо от честотата на репетициите. Уважението помежду им е от ключово значение. Мотивация е не наградата, а да се повиши любовта към изкуството. Както казва Джулия Ромеова “Децата не бива да страдат от “звездомания”.⁴⁹⁵

XII. **Децата от Балетна школа “Алегро” гр. Хасково** участват ежегодно в конкурси, фестивали, концерти, като имат и други сценични изяви. Танцуват предимно класическо наследство, адаптирано според възрастта и възможностите на децата. Така например през 2019 година поставят изцяло второто действие на балета “Жизел”, а през настоящата година (2023 г.) работят по постановка на балета “Лешникотрошачката”. Най-малките ученици танцуват опростени хореографии, според нивото. Из репертоара на школата са откъси и вариации от балетите - “Лебедово езеро”, “Жизел”, “Дон Кихот”, “Пахита”, “Копелия” и др. Според Мая Габровска “Всеки хореограф си пречупва през неговия поглед и е трудно да се определи кое е наследството.”⁴⁹⁶ Целта ѝ е всички деца да се запознаят с основите на класиката.

В заключение можем да обобщим, че:

- Репертоарът на големите школи, в които се обучават много ученици често е авторски, защото има достатъчно деца, които да подготвят отделните роли. Това е в отличие от по-малките балетни школи, които организират съвместни

⁴⁹⁵ Лично интервю с Джулия Ромеова, 30.08.2023 г.

⁴⁹⁶ Лично интервю с Мая Габровска, 11.09.2023 г.

концерти с други свои колеги. Обикновено се включват както класически Т вариации, така и съвременни хореографии и характерни танци.

- Характерно е да се организират открити уроци като начин за изява на децата.
- В спектакъл на балетна школа, участие могат да вземат гост-танцьори, актьори, които да разказват либретото и тн.

2.3 Специфики на методите на обучение по балет през XX - XXI век.

Еволюцията на танца се случва постепенно като в началото преподавателите по танц не са имали необходимото образование и са обучавали, взаимствайки методи от своите учители. Ролята на гимнастиката е била основна. В годините това се променя и класическият танц става все по-изчистен. За това допринася и откриването на специализирано училище за танц - 1951 г. - Държавно балетно училище. Люба Колчакова размишлява по темата за приемствеността между поколенията и важната роля, която има тя за развитието на танца въобще. Така в своята биографична книга тя казва, че възпитанието на новите творци се опира на традицията и наученото до момента.⁴⁹⁷ Затова ще отбележим, че всичко, което е научено и изградено в миналото в сферата на балетната педагогика, се запазва и до днес и се развива като претърпява промени в отделни свои елементи.

2.3.1 Сравнителен анализ на балетния подход и обучение в периода XX - XXI век.

Пример за човек, който познава балетното изкуство в детайли както през XX, така и през XXI век е **акад. Калина Богоева**. Тя има наблюдения върху работата на балетни педагози и школи в непрофесионалната сфера, свързани с Програмата й за Обучение и усъвършенстване в областта на класическия танц, която съществува вече почти 20 години. В нея се включват материали за теоретично и практическо обучение на учители и ученици, разделени в две възрастови групи (от 4 до 8 годишна възраст и от 8 до 18 годишна възраст). Школите сами избират на кое ниво да се обучават и съответно на финала да положат изпит и да получат сертификат за постигнатите резултати. От изключително значение е да се преподава правилно, това е и една от основните цели на програмата, независимо че става въпрос за работа в аматьорски балетни школи. Така през програмата са минали хиляди педагози и деца и най-често срещаният проблем на обучаемите е в това че не е овладява точно методиката на материала, който се преподава на децата. Това се случва най-често тогава, когато педагогът не е подготвен добре методически. Затова важно е всеки един учител да знае добре начина на изпълнение на всяко движение, да може да го обясни и покаже на своите ученици. По думите на акад. Богоева “Правилността на изпълнението не винаги е свързана с физическите данни на човека.”⁴⁹⁸ Тогава ролята на педагога е да научи

⁴⁹⁷ Емануилу Р.Люба Колчакова,изд.Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр./ 103 стр.

⁴⁹⁸ Лично интервю с акад. Калина Богоева, 20.03.2022 г.

детето, че когато се старее и изпълнява правилно, ще успее. По отношение на разтяжките като методика на преподаване и включването им в урока по балет за малките ученици, акад. Богоева не се изказва положително. Дори напротив - тя е противник на разтягането на децата. Според нея многото на брой пируети или развитието на шаг у артистите няма общо с таланта. Важно е да се търси танца, а не само развитие на физически качества. Тя казва “Танцът е в координацията, а не в демонстрация на зашеметяващи физически данни”⁴⁹⁹ Координацията е едновременната работа на ръце, крака, глава и всички мускули, които изпълняват дадено движение и в това е красотата.

XXI век може да се нарече - епохата на комуникациите. Ето защо първата връзка между двете столетия, която ще разгледаме е **информация - обществено мнение**. В отличие от края на миналия век, днес хората откриват “море” от информация, която ги залива от всяка една медия, още в момента на случване на даденото събитие. Те са информирани веднага и често пъти не им се налага да анализират дадената информация, защото в момента, в който я получат, вече има достатъчно коментари, които са достъпни в различните канали на комуникация. Разбира се, това се дължи и на големия брой източници. По този начин общественото мнение често се предопределя от начина, по който е поднесена информацията, а критическото мислене остава на заден план. Умението за подбор на тези източници е от изключително значение за днешното поколение. Интересно е, че през XX век начините за информация са се свеждали предимно до печатни издания или документални филми и макар източниците да са били в пъти по-малко от днес, то те сякаш са достигали до по-голям кръг от хора. Балетните критици тогава са имали водеща роля в развитието на танца у нас, именно поради влиянието им върху общественото мнение. Обществото се е интересувало от светските събития и спектакли. За разлика от тогава, днес по мое мнение, балетната критика е доста по-рядко срещана и обичайно достига до определен кръг от хора. В годините преди, много печатни издания за публикували снимки, статии за различни постановки и за дейността на Народната опера на пример. Днес най-често институциите сами полагат усилия за популяризиране на дейността си, чрез своите сайтове и официални страници в социалните мрежи.

Втората връзка, е **честота на репетициите - търсен резултат**. От горепосочената информация можем да обобщим, че в началото на XX век репетициите са се провеждали няколко пъти седмично (3 пъти най-често), имайки предвид школата на Анастас Петров и Пешо Радоев. Резултатите, които са постигнати за тези репетиции са свързани с едно професионално равнище на балетното изкуство, описано в местната преса и завиден напредък на танцьорите. Голяма част от учениците, независимо от възрастта, са взимали участие в постановки на Народната опера. Днес балетните школи също работят в общия случай по два пъти седмично, някои по три, а учениците не могат да вземат участие в професионална постановка на балетен театър. Причината е, че за сцените, в които участват деца, често биват обучавани деца, които са възпитаници

499Лично интервю с акад. Калина Богоева, 20.03.2022 г.

на специализирани паралелки за изучаване на класически балет. По този начин учениците на частните балетни центрове, имат изяви, които са в сферата на непрофесионалното танцово представление. Най-често, те участват в концерти или цялостни спектакли веднъж или два пъти годишно.

Забелязва се, че и при школата на Пешо Радоев и при тази на Александър Димитров, има организиране на танцови забавления, които са извън балетния курс. По този начин стигаме до следващата връзка - **танцова забава - изграждане на общност**. Това е начин, по който се е поддържал интереса на посетителите и са се изграждали едни по-близки, може би дори приятелски отношения между танцуващите. Днес такъв тип събирания са по-характерни за танци в стиловете латиноамерикански танци, салса, бачата и др, докато школите по класически балет и съвременен танц рядко организират подобни събирания със социален характер. Популярно сред тях е организирането на групово посещение на балетна постановка в операта например или участие в Коледен или годишен спектакъл или концерт, на който децата показват наученото пред своите близки и родители. Друг начин за изява е организирането на така наречените “Отворени врати”, време в което всеки един желаещ може да опита и да се включи в урок по балет или танци. Някои школи организират открити уроци, на които канят близки на танцуващите и показват наученото по време на балетния курс. Има данни за провеждане на танцови семинари, работилници с гост лектори, летни стажове и редица подобни форуми, чиято цел е интензивна работа и потапяне в основните характеристики на даден стил, развитие на техника или подготовка на репертоар и най-вече постигане на определено ниво от участниците. Другата цел остава непроменена от миналото столетие, а именно сближаване на участниците и изграждане на приятелска и позитивна атмосфера на работа. Това води и до популяризиране на балетното изкуство сред по-широк кръг от хора.

Подобно на школата на Александър Димитров и Фео Мустакова, в много школи днес, предимно в читалищата, заедно с балетния педагог работи и корепетитор. В общия случай за балетните класове, той свири на пиано, а за уроците по народни танци - на акордеон. Връзката **корепетитор - внимание към детайла** отразява взаимодействието между музиката и начина на обучение на танцьорите. Когато в залата присъства музикант, той следи всяко едно движение на танцьора и може да съобрази с него музикалната форма - било то темпо, отделни акценти, или различен аранжирмент, който да пасва на дадения балетен артист. По този начин се получава по детайлно обучение по класически балет и се дава възможност за постигане на по-добър краен резултат. През ХХІ век, все по-рядко има танцови школи, в които работят екип от балетен педагог и корепетитор. Причините, вероятно от една страна са чисто финансови, а от друга - материалната база не винаги разполага с налично пиано. По този начин много от съвременните педагози използват записи на музикални произведения, които използват за балетните класове. Така няма възможност да се обърне детайлно внимание на всеки един участник или пък да се подобри произведението така, че крайният резултат да е по-добър. В този случай не музиката се оформя по качествата и действията на танцьора, а точно обратното.

Възраст на детето - първи стъпки в балетната зала. Друга разлика в обучението по балет през двата века е възрастта, на която децата започват да танцуват в балетната зала. За разлика от ХХ век, днес своите първи стъпки по балет правят деца на възраст от 2,6 години нагоре. Разбира се, всяка школа има свои правила за прием на деца и не навсякъде минималният праг е такъв, но например в гр. Пловдив съществува балетна школа, която предлага обучение на деца на възраст именно тази, а групата е по бейби балет. Ето как се появяват нови разделения на класическия стил, които са характерни за новото време. Тяхната цел е създаване на интерес сред обществото и средство за привличане на нови участници. **Нови стилове - популяризиране сред обществото.** Така можем да изведем следните примери - класове по Неокласика - включващи класическа основа, смесена със съвременни техники, свобода на движението, минимални сценични костюми и декори и по-близка до модерния танц, Боди балет - класове, включващи движения от пилатес, йога, аеробика, с цел раздвижване на тялото и изграждане на координация, Ваге - тренировки, които са по-близки до фитнес програма за отслабване, но включват елементи от класическия балет и други. По този начин стигаме до темата за обучението на преподавателите по балет и тяхната квалификация. **Образование - балетен ръководител.** Подобно на преподавателите в началото на миналия век, и днес има педагози, които нямат необходимото образование или пък имат познания в подобна област. Днес се наблюдава разнообразие на възможности за квалификация на преподаватели по танци и балет като например- балетна педагогика, балетна режисура, хореография, танцов театър, пантомима, съвременни техники, джаз танци и други. Отделно се наблюдават възможности за учителите по народни и спортни и латиноамерикански танци. За разлика от това, преди години учителите не са имали възможност да учат в България, защото страната ни не е предлагала такова образование, те са пътували най-често до Русия, където са специализирали и връщайки се в родината, са прилагали наученото.

В тази връзка можем да споменем и **предназначението на балетните школи и ефекта върху мотивацията на участниците.** В началото на миналия век, все още балетът не бил толкова широко известен и популярен сред обществото и това го превръща в изкуство за отбрана публика. Танцуващите тогава са имали амбицията да бъдат професионални балетни артисти и поради липсата на специално училище, школата е било мястото, където те са се обучавали за професионалната сцена. Днес училища с профил класически танц има в няколко населени места в страната, а балетните школи за любители са многобройни. Балетът е популярно изкуство, за което говори желанието на почти всяко едно малко момиченце да стане балерина и да посещава уроци по балет или танци. Причината се крие в достъпността на предлагане на тази услуга - обучението по балет, огромния брой танцови школи, които предлагат различни занимания в сферата - не само в специализирани зали, но и в училища, детски градини, в центрове за работа с деца, в занимални и др, а от друга в медиите, които често споменават това изкуство като начин за привличане на аудитория (например във детски филмчета, сериали, книжки, игри и др.). Чувствителна разлика се наблюдава и в нагласата на ръководителите, които разграничават своя труд от този на педагозите в държавното балетно училище. Танцуващите в частните балетни школи рядко имат амбицията да продължат със своето обучение професионално и често пъти именно това

прави уроците по балет в школата по-ниско квалифицирани от тези в националното училище за танцово изкуство например. Въпреки тези разлики по време на участие в национални и международни конкурси и фестивали, силите се изравняват и танцуващите биват поставяни под общ знаменател и оценявани в едни и същи категории с идентични критерии за оценка.

Въвеждане на нови технологии - промяна в учебния процес. Използването на музика на запис, видео ресурсите, които са публично достъпни, видео уроци по балет, онлайн преподаването и мултимедията в балетните представления са само част от съвременните дигитални средства, които навлизат във всяка една сфера на живота. В тази връзка Цвета Джумалиева споделя за разликата в декорите и сценичното оформление по време на спектакли. Тя дава пример с балета “Спящата красавица” и пътуването на Фея Люляк и принц Дезире с ладията по реката - от една колона се е развивала тънка мрежа с дървета и храсти като апликация и се навивала на друга колона. Тя казва за днешното време: “А сега електрониката прави всичко”.⁵⁰⁰

Изразност на танца - отношение към публиката. По мнението на акад. Богоева най-съществената разлика в обучението през XX век е в *изразителността на танца*. На първо място било чрез движенията да се изрази определено чувство, емоция, нещо което в днешно време леко изостава и дава път на физическите качества и развитието на техника.

Репетиционно облекло - професионално отношение е връзка, която и днес има същото значение, каквото е имала и в началото на миналия век. Снимки от репетиции преди и сега доказват, че в балета е от изключителна важност децата да бъдат облечени с репетиционно облекло, което от една страна е в помощ на балетния педагог за работата му, свързана с правилната постановка на корпуса, а от друга, води до едно професионално отношение и създава усещане при децата за група. Бих казала, че през XXI век не всяка балетна школа изисква репетиционно облекло от своите възпитаници. За съжаление има деца, които танцуват балет в детски градини или училища без необходимите аксесоари, което оказва негативно влияние на тяхното обучение. Разбира се, отговорността и изискванията зависят само и единствено от педагога.

Основната взаимовръзка, която не се променя във времето е **Обич към танца - мотивация на участниците**. Още от създаването си, балетът е изкуство, което носи красота, вдъхновение, а танцуващите са практикували с голямо желание и любов към това, което правят. Това важи в пълна сила и днес. Особено ясно се вижда в танцовите школи, които са отворени за всеки желаещ да се докосне до магията на танца. Там принципът на работа е доброволен и в отличие от професионалните училища за танцово изкуство, децата посещават часовете не защото са задължителни, а защото искат и това е важна отличителна черта. Уроците и в началото на XX век са били платени и достъпни до всички желаещи, а тези които са проявявали талант и повече качества, са работили допълнително и са получавали индивидуални възможности за изява.

---

⁵⁰⁰ Джумалиева Цв. Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр./45 стр.

Така можем да обобщим, че *Любовта към балетното изкуство* на всички, които се занимават с него, е константа и ще продължава да е водеща в развитието на танца и през следващите години. Запомнящи се са думите на акад. Богоева: “В изпълнението на балета няма думи, няма нищо, може да изпращаш енергия към гледащите. Ако липсва тази вътрешна енергия, просто няма танц!”⁵⁰¹ ”Танцът е изкуство при което вътрешната енергия на изпълнителя има решаващо значение. Без излъчване на тази вътрешна енергия танцът се превръща в суха техника”⁵⁰²

В заключение можем да кажем, че:

- Балетните школи, извън държавната образователна система в днешно време не се различават особено от тези в началото на ХХ век.
- Общи черти има в желанието на педагози и ученици да се занимават с това изкуство, в организирането на танцови представления, в костюмите и начина, по който се представят на сцена, в честотата на репетициите и търсените резултати.
- Разлика между ХХ и ХХІ век има в предназначението на танцовата школа и целите, които стоят пред художествените ръководители и педагози.
- Въвеждат се на нови технологии в обучението по балет.
- Изразителността в танца е ключово важна за емоцията, която следва да бъде предадена на публиката.

2.3.2 Разлики в преподаването в балетната школа през ХХ и ХХІ век

За да анализираме разликите в преподаването през ХХ и ХХІ век ще се позовем на информация на наши съвременници, които имат опит с балетното изкуство и в двата периода. Общо 17 балетни педагози⁵⁰³ от 9 населени места⁵⁰⁴ в страната изказват своята гледна точка по темата, а опитът им помага за изготвянето на сравнителен анализ между методите на преподаване през настоящия и миналия век (*Таблица 3*).

Критериите за подбор на педагогическите специалисти са:

- **Наличие на информация** - посредством лично интервю, печатни и електронни източници
- **Опит в преподаването** - ръководители на балетни школи с над 10 години педагогически опит;

⁵⁰¹ Лично интервю с акад. Богоева на 20.03.2022 г.

⁵⁰² Лично интервю с акад. Богоева на 12.06.2022 г.

⁵⁰³ **Балетни педагози:** Ирина Стоянова (гр. София), Маня Николова (гр. Плевен), Ваня Рошкова (гр.София), Веса Тонова (гр.София), Ралица Стоянова (гр.Самоков), Виолета Глогова (гр.София), Лидия Чиколова (гр.Пловдив), Зорница Петрова (гр.Русе), Грозданка Ангелова (гр.София), Славей Славчева (гр.София), Мариана Веселинова (гр.София), Лилиан Асенова (гр.София), Джулия Ромеова (гр.София), Мая Габровска (гр.Хасково), Екатерина Петрова (гр. Търговище), Десислава Иванова (Германия), Ориана Беллиа (Италия)

⁵⁰⁴ **Населени места:** гр. Аугсбург (Германия), гр. Модика (Италия), гр. Плевен, гр. Пловдив, гр.Русе, гр. Самоков, гр. Търговище, гр. Хасково, гр. София.

- I. Ирина Стоянова, ръководител на **Балетно студио “Ирина Стоянова”**, гр. София не намира съществена разлика между методите на преподаване през XX и XXI век. Тя счита, че прекомерната строгост отблъсква децата и ги демотивира. Ето защо към момента тя самата споделя, че е станала много по-внимателна и спокойна и не пропуска да похвали едно дете, особено, когато е напреднало. В тази връзка тя споделя за своята колежка Марина Маринова, че има “майчинско поведение”.⁵⁰⁵
- II. Маня Николова, ръководител на **Балетната школа към НЧ “Съгласие- 1869”** гр.Плевен счита, че съществената разлика в преподаването на класически балет в балетна школа в горепосочения период идва от разликата в самите деца. През 20 век е имало подбор, а сега няма. Също така преди заниманията са били безплатни в отличие от сегашната ситуация. Родителите днес са все по-взискателни и все повече се опитват да контролират работата на педагога, дори дават насоки за правилния според тях начин на преподаване. Според Маня Николова именно родителите и децата са различни, а талантите остават непроменени. Дисциплината и възпитанието също се различават. Всяка епоха си има своите предимства. Сега децата са по освободени без притеснение изразяват своите емоции. В методическо отношение няма промяна, освен във възрастта на която започват да танцуват децата. Преди са започвали на 6 годишна възраст, а сега на 3 или 4 години. Децата днес възприемат много бързо.
- III. **Ваня Рошкова, Балетна школа “Вая денс”** вижда една от разликите между методите на преподаване през 20 и 21 век в липсата на поставяне на граници в днешно време. Ако преди преподавателите са казвали “Това може до тук” , то сега сякаш няма лимит и ограничения. Това обаче е “нож с две остриета”, защото според лично проучване на Ваня Рошкова, голяма част от децата, които в настоящия век са станали от малки световно известни звезди, с много качества и голям талант, често не успяват да останат в сферата на изкуството и не стават артисти като пораснат. А “Балетът е изкуство и крайната цел е да създадеш някаква роля, творчество , да учиш децата на творчество.”⁵⁰⁶ Без съмнение за развитието на тези физически данни роля има и художествената гимнастика, вследствие на която децата се преразтягат и се развива повече мъжка техника при жените танцьори. През миналия век сякаш всичко е било много по-бавно, по-постепенно, което не е лошо, защото бързането води до изкривяване на движенията и допускане на грешно заучаване, което трудно се коригира впоследствие.

---

⁵⁰⁵ Лично интервю с **Ирина Стоянова** 11.03.2022 г.

⁵⁰⁶ Лично интервю с **Ваня Рошкова** 27.09.2022 г.

- IV. **Веса Тонова** споделя, че според нея една от основните разлики в сферата на балетното изкуство в двата периода е информираността. Личният ѝ опит показва, че през 20 век много повече деца са знаели преди да започнат да се занимават с това изкуство какво точно представлява то, пример за което е и самата тя. Това било така благодарение на медиите, които доста често са излъчвали различни балетни постановки. Към днешна дата се наблюдава известен спад по отношение на информираността. Все повече са децата, които изпитват объркване и наричат с думата “Балет” не само класическото наследство, но и всичко останало. Разбира се, има райони, където хората са по-добре осведомени и се интересуват от култура и изкуство и това веднага оказва влияние и върху децата, но в общия случай през 21 век има повече деца, които не знаят какво е балет, отколкото през 20 век.
- V. На противоположно мнение по темата е Ралица Стоянова, ръководител на **Балетна школа към Читалище-паметник “Отец Паисий- 1859”**, гр. Самоков. Според нея преди е имало по-малко информация, а сега децата постоянно гледат, интересуват се. Преди изискванията към педагога са били същите, но е било по-трудно, именно заради липсата на информираност. Педагогът трябва да се адаптира с времето, защото светът се развива- децата също. Според нея разликата между XX и XXI век е съвсем нормална. Като **методика на преподаване** според Ралица Стоянова няма съществена разлика между двата периода, защото основата е една - класическият танц, но зависи преподавателят коя школа е избрал да следва - руската или френската. След това повечето насочват вниманието си към модерните течения. “Всеки си има своите виждания за това как да преподава, но основата е една.”⁵⁰⁷
- VI. Според Виолета Глогова, ръководител на **Балетна школа “Ви Фюжън” към Народно читалище “Добри Чинтулов - 1935”**, гр. София е необходимо да има иновация в преподаването през XXI век. Методът, свързан с повторение на едно и също движение, докато не се получи перфектно, за днешните деца е трудно приложим, защото вниманието им не може да се задържи продължително време само на една дейност. Повечето балетни педагози преподават по начина, по който са учили през миналия век, но този начин е подходящ в голяма степен за децата, които имат физически качества и данни. Според Виолета Глогова “До по-широкия кръг не може да се стигне със строги методи и изисквания, защото на децата трябва да им е интересно и да обичат това, което правят.”⁵⁰⁸ Ето защо уменията на учителя да мотивира учениците е най-важно.
- VII. Основната разлика, която споделя **Лидия Чиколова**⁵⁰⁹ в методиката на обучение през 20 и 21 век е свързана с прекалената строгост и изисквания, които е имало в миналия век в отличие с днешното време, където децата са много

⁵⁰⁷ Лично интервю с **Ралица Стоянова** 02.09.2022 г.

⁵⁰⁸ Лично интервю с **Виолета Глогова** 21.07.2022 г.

⁵⁰⁹ **Лидия Чиколова** - Ръководител по балет и танци на деца от детски градини, гр. Пловдив

по-освободени в отношенията си и изказването на позиция, съответно малко повече ако се изисква от тях, по-голямата част се отказват.⁵¹⁰

- VIII. Зорница Петрова от **Танцова компания “Петрова”**, гр. Русе споделя, че ключова разлика, която намира между двата периода е развитието на техниката и това, че децата от много по-малка възраст започват да изучават и правят сложни технически движения, което от своя страна рефлектира върху преподаването. Така иновации, взаимствани от други практики, се оказват необходими.
- IX. Ръководителят на **Балетно студио “Джулия”, гр. София** Джулия Ромеова в лично интервю споделя, че не намира голяма разлика между методите на преподаване през XX и XXI век и тя самата преподава по начина, по който са я учили.⁵¹¹ Различен е начина, по който децата възприемат информацията и в днешно време е по-трудно, поради това че през XX век децата сами са искали да се развиват, да стават по-добри, за разлика от днес, когато ние възрастните (родители, преподаватели) определяме посоката и темпото на растеж. Друга отличителна черта в начина на работа е предварителният подбор, който преди години е бил задължителен и изцяло педагогът е решавал дали дадено дете може да посещава репетициите по балет и дали има необходимите качества и днес, когато няма строго определена рамка и всеки има свобода.
- X. Според Мая Габровска, ръководител на **Балетна школа “Алегро”, гр. Хасково** няма съществени разлики в методиката на преподаване, но има в децата и подхода към тях.⁵¹² Това, което е било приемано за “нормално” преди, днес е недопустимо (обиди, физическа сила и агресия). Друга съществена разлика има в техническите възможности на танцьорите, които са много по-развити.
- XI. Екатерина Петрова, ръководител на **Балет “Галакси” към НЧ “Напредък-1864”, гр. Търговище** споделя, че според нея най-голямата разлика между преподаването през XX и XXI век е свързана с по-голямата техническа трудност, комбинации и елементи, на които се залага в днешно време, в сравнение с изискванията и начина на танцуване през XX век.⁵¹³
- XII. Грозданка Ангелова, ръководител на **Балетна и танцова школа “Бисер” към НЧ “Г.С.Раковски - 1927”** счита, че има промени в обучението по балет между 20 и 21 век. Така например в *музикалното темпо* се наблюдават известни разлики като с напредването на годините, все повече се увеличават темпото. Ако преди едно движение се е изпълнявало за 1 такт 4/4, то сега се изпълнява 1 такт 2/4. Като основна разлика Грозданка Ангелова дефинира *по-бързото усвояване на материала*. Ако преди не е било прието едно дете под 11 години да танцува

---

⁵¹⁰ Лично интервю с **Лидия Чиколова**, 23.07.2022 г.

⁵¹¹ Лично интервю с **Джулия Ромеова**, 30.08.2023 г.

⁵¹² Лично интервю с **Мая Габровска**, 11.09.2023 г.

⁵¹³ Лично интервю с **Екатерина Петрова**, НЧ “Напредък - 1964”, 14.11.2023 г.

на палци, то през 21 век се наблюдава, че възрастта не е определяща и дори и по-малки деца се качват на палци от техните ръководители, например на 9 - 10 години, което според нея не е правилно и е важно да имат поне 2 години обучение. Подобно разминаване има и в броя на репетициите. Можем да направим сравнение с руската школа, където децата танцуват 4 пъти в седмицата екзерсис и 1 път репертоар, то в България в повечето школи, децата танцуват 2 пъти седмично, а на някъде дори и един път като се редуват класически екзерсис и репертоар. Това влияе негативно върху цялостната подготовка на децата и усвояването на учебния материал. Въпросът със заплащането на репетициите рефлектира върху подбора на децата. Така например през 20 век голяма част от репетициите са били безплатни или със символична такса, през 21 век средствата, които отделят родителите са не малки и това се отразява на подбора на децата. Костюмите, с които танцуват децата преди години са били предоставяни изцяло от читалищата, за разлика от днес, когато все повече родителите подпомагат тази дейност.

XIII. **Славей Славчева от Клуб за изкуства “Терпсихора”** споделя, че няма особена разлика в методиката на преподаване на движенията, но е наложителна промяна в начина по-който се общува с учениците. През 20 век е било приемано за нормално преподавателят да нагрубява, обижда и да се държи зле с учениците, което днес не е допустимо. Причината е в повишеното съзнание за респект и лично пространство, които съществуват днес. Тя смята, че не е редно да се обиждат учениците, но може да се преподава с твърда ръка и уважително отношение.⁵¹⁴ Относно методите на преподаване, има разлики спрямо отделния преподавател. Качването на децата на палци в 21 век е по-рано отколкото е било през 20 век, както и поставянето на танци, които не винаги са подходящи за възрастта на децата (например 10 -годишно дете да танцува “Кармен”). Всяка роля носи своето послание и работата на преподавателя в постановката и избора на хореография е ключова. Времето за изучаване на движенията е различно, понякога в непрофесионалната балетна школа има упражнения, до които не може да се достигне, тъй като изучаването на основата отнема повече време отколкото в професионалното училище за танц. Според нея трябва постепенно да се надгражда, да се върви последователно по учебния материал. Останалото не е честно спрямо родителите и децата, които нямат познания и именно преподавателят е този, който носи отговорност за обучението и здравето на учениците.

XIV. **Мариана Веселинова** също изтъква като основна разлика между начина на преподаване през 20 и 21 век, отношението към учениците. В лично интервю споделя за насилието при преподаването през миналия век и това как това не бива да се случва днес.⁵¹⁵ Също така поставянето на преподавателя на пиедестал преди, а учениците ниско долу, със сигурност вече не е актуално. Друга

⁵¹⁴ Лично интервю със **Славей Славчева** 21.07.2022 г.

⁵¹⁵ Лично интервю с **Мариана Веселинова** 22.09.2022 г.

отличителна черта е развитието на техниката на танцьорите и навлизането на гимнастиката както в модерния танц, така и в балета.

XV. **Лилиан Асенова**, въпреки своето обучение през 21 век, споделя от своя опит, разговори с преподаватели и лични впечатления, че според нея през 20 век много повече се е обръщало внимание на балетния екзерсис като част от урока (упражнения на станка, среда, диагонали) и едва след това изработването на хореография и различни танци.⁵¹⁶ Днес все по-малко време се отделя на балетния клас, за сметка на разработването на танци с цел участия в концерти, фестивали, конкурси.

XVI. **Десислава Иванова**, която понастоящем преподава в **Германия** в любителска балетна школа в Аугсбург, в лично интервю споделя, че балетната методика се развива ежегодно и всеки учител трябва да си сверява часовника и да гледа какво се случва по света и в най-добрите училища.⁵¹⁷ Така например по официалните канали на комуникация в интернет пространството, Академия “А.Я.Ваганова”, споделят *видео ресурси* на изпитни класове, които са достъпни до всички които се интересуват от това изкуство и методическата работа и изисквания към учениците през 21 век. *Нивото на техниката се повишава* и ако преди е било постижение да бъде направен троен пирует, то сега има артисти, които правят по 5 - 6 оборота, дори и сред учениците. В днешно време се използват и много *допълнителни ресурси в обучението* като йога- блокчета, ластиси за разтягане и различни техники за изграждане на умения у танцьорите да владеят собственото си тяло. Друга отличителна черта е *повишаването на тон и грубото отношение на преподавателите*, което в днешно време не се толерира и дори в някои училища в Германия е приета забрана за такъв вид отношение, което е нова политика на поведение на преподавателите. За съжаление, това се е отразило негативно върху подготовката на децата, според личното мнение на Десислава Иванова.

XVII. **Ориана Беллиа**, която преподава в няколко балетни школи в **Италия** споделя, че според нея няма съществена разлика в преподаването през XX и XXI век. Въпреки това отбелязва новите и иновативни методи за работа в днешно време като например използването на *топки, ластиси за разтягане, пръчки за изправен гръб* и упражнения в тази връзка. При малките ученици различните интерпретации на форми, животни от природата, използването на пътеки, кръгчета и тн. Според нея през XX век повече внимание се е обръщало на израстването на учениците в емоционално и физическо отношение.

В своята книга “Спорт и балет”⁵¹⁸ **Ива Зарева** прави сравнителен анализ между изкуството на балета и спорта, в частност - художествената гимнастика. Тя споделя

---

⁵¹⁶ Лично интервю с **Лилиан Асенова** 24.04.2023 г.

⁵¹⁷ Лично интервю с **Десислава Иванова** 30.04.2023 г.

⁵¹⁸ **Зарева.И.** Спорт и балет. Ива Христова Зарева, София, 2020 г., 119 стр./ 37 стр

критерии за подбор на ученици в държавното хореографско училище за профил “Класически танц”, които включват:

1. Определяне на общото физическо състояние -лекарска комисия и педагози, които правят различни физически измервания - от тегло и ръст, до разстояние на крайниците
2. Тест за гъвкавост- проследява ъгълът на ротация в тазобедрената става- посредством изпълнение на plie по правилата на класическия танц, като тежестта пада върху цялото стъпало. Краката са в първа позиция, а коленете точно встрани, над пръстите на ходилото, без да се премества тежестта на външен или вътрешен ръб на стъпалото.
3. Тест за гъвкавост и еластичност на туловището - включва прегъване на корпуса напред със свиване на тазобедрените стави.
4. Тест за определяне на издръжливост и гъвкавост - изследване на падьомите и отново използване на движението demi plie за определяне на издръжливост
5. Тест за полупалци - децата се тестват по 4 та позиция
6. Скокове - 10 - 12 бр трамплинни скокове с ръце на кръста
7. Отскок и шпагат с разгъване - сгъване на ходилата и в тазобедрените стави -
8. Тестове за ритмика - упражнения с пляскане на ръцете и импровизация на различна по темпо и ритъм музика.

Последните 3 теста са комбинирани и съответно дават информация и за артистичните заложби на детето, което ги прави приложими за любителската балетна школа. Това е възможен вариант за подбор на децата, но имайки предвид, че за разлика от държавното училище, където децата са в задължителна форма на обучение, балетната школа има избирателен характер. Това означава, че в рамките на школата може да се обособи отделна група за напреднали ученици или представителен състав, в който децата да бъдат приемани, чрез по-различни критерии и физически данни.

Характерно за миналия век, е че някои балетните школи в любителския сектор, подобно на балетното училище, използват методи, чрез които проверяват физическите данни на децата, преди да започнат да се занимават с това изкуство. Така например с подобни или същите упражнения, които са посочени от Ива Зарева, те изследват гъвкавостта на ставите, ротацията им, правилната стойка и гръбначния стълб, силата на падьомите, както и артистичните заложби на децата, най-често проверявани под формата на игра. Това се случва чрез превъплъщение в различни роли, най-често приказни герои, които чрез танцова стъпка показват различни движения като целта е да направят добра имитация и да покажат креативност относно избора на съответните стъпки.

В заключение можем да обобщим , че:

- Всичко, научено в миналото, се запазва и надгражда днес по отношение на развитие на класическия танц както в методическа, така и в сценична и представителна посока.

- Приликите между XX и XXI век се наблюдават в любовта към танца на преподаватели и ученици, необходимите условия в балетната зала, включващи станка, огледала и използването на репетиционно облекло.
- Разликите по отношение на балетното изкуство като методи на преподаване, но и като отношения са представени в следната таблица (Таблица 3):

Таблица 3

Разлики в обучението по балет през XX и XXI век	
Методи на преподаване през XX век	Методи на преподаване през XXI век
Преобладаващо строго поведение на балетния педагог спрямо учениците. Сведения за грубо отношение, обиди и дори проява на физическа агресия спрямо учениците.	Уважително отношение на преподавателите спрямо децата. Спазване на етичните норми и изисквания за комуникация в обществото.
Липса на електронни ресурси.	Обществено достъпна информация и множество ресурси на балетна тематика (видео уроци, спектакли, теоретични знания, либрето на спектакли и тн)
По-голямо влияние на печатната преса и отразяване на балетните събития и новости във връзка с развитието както на професионалното, така и на любителското изкуство.	Ангажимент на всяка школа или театър/опера е да популяризира своето изкуство и начин на работа.
По-плавно вземане на учебния материал и съобразяване с програма за обучение за съответната възраст на децата.	Прескачане на част от упражненията, по-бързо преподаване на учебния материал и стремеж за усвояване на трудни технически елементи от малки деца. По-развита техника сред населението.
По-чести репетиции (3 пъти седмично)	Репетиции по веднъж или два пъти седмично.
Задължително работа с корепетитор.	Рядко срещана екипна работа между балетен педагог и корепетитор. Използване на готови записи на балетни класове.
Поне 5 - 6 -годишна възраст за стартиране на уроци по класически балет. Обуване на палци на 11 - годишна възраст.	Започване на репетиции по класически балет на деца на 3 или под 3 -годишна възраст. Обуване на палци на възраст под 11 години.

Строго профилиране на танцовата школа в едно направление.	Въвеждане на нови стилове и предлагане на различни дейности в една балетна школа. (най-често съвременен танц, характерни танци, но и хип-хоп, к-поп, неокласика, джаз, модерн, лирикъл и тн Все по-често срещани курсове за възрастни хора.
Обучение в малко на брой частни балетни зали.	Обучение, извън частната балетна школа - в училища, детски градини, читалища
Превес на изразителността на танца	Основно се обръща внимание на добрата техника.
Балетът е за отбрана публика.	Балетното изкуство е широко популярно и достъпно.
Присъствено обучение	Възможност за онлайн обучение в електронна среда.
Родителите не се намесват в работата на педагога и подхождат с голямо доверие.	Честа намеса на родителите в работата на балетния педагог.
По-бавно музикално темпо в репетиции и изяви	Увеличаващо се темпо в балетния клас и изяви
Част от репетициите са безплатни и има подбор на кадри	Репетициите се заплащат и всяко дете може да ги посещава, независимо от физическите си качества.
Костюмите са се осигурявали от читалищата.	Родителите заплащат за производството на костюми
По-голямо внимание на балетния клас за сметка на хореографиите	Повече време за изучаване на хореографии, предназначени за участия и конкурси, за сметка на балетния клас.
Личен контакт с родителите на децата	Имейл комуникация с родителите на децата.
Липса на допълнителни ресурси в обучението	Използване на ластици за разтягане, йога блокчета, постелки и тн.

Изводи от Втора глава:

В настоящата глава представих формирането и развитието на балетното изкуство през втората половина на XX век и началото на XXI век. Разгледах част от методите на преподаване, използвани в балетните школи, извън държавната образователна система, давайки примери за техния репертоар и хореографски подходи. Въз основа на извършеното емпирично изследване се налагат следните изводи:

- През втората половина на XX век се случват две важни събития за развитието на балетното изкуство в страната, които оказват влияние на работата в балетните школи - Създаването на Държавно балетно училище през 1951 г. и провеждането на първия професионален балетен конкурс у нас - 1964 г.
- През 50-те и 60-те години на XX век има данни за дейности по класически балет в повече школи и в читалищата у нас.
- През втората половина на XX век вече не е водеща отделната личност и преподавател, а ключова роля има руското влияние върху балетното развитие у нас.
- Обучението в любителската балетна школа може да е на високо ниво, спазвайки принципи на преподаване и методика еквивалентни на професионалната сфера.
- През втората половина на XX век има ръст на представителните изяви на сцена, които били с подходящо сценично облекло.
- Задачата на преподавателя е ключова при избора на подходяща роля за учениците.
- Като методи на преподаване в читалищата се открояват: руската методика на Ваганова (упражнения на земя, станка, среда, диагонали). Съществуват групови методи за работа, индивидуални, словесни и на повторение.
- Има често срещана приемственост между преподавателите в балетни школи в читалища и техните ученици.
- Балетните школи през XXI век често предлагат обучение и в други танцови стилове.
- XXI век дава нови полета за изява на балетното изкуство като арт терапия, начин за лечение, както и работа с деца в детски градини и училища.
- Методиката на преподаване е руска (Ваганова) като за по-малките деца се използват игри, импровизация, а баленият екзерсис е за по-напредналите ученици.
- За повишаване на нивото на учениците и постигане на по-добри академични резултати влияние оказват игровия подход при малките деца, собствената балетна зала, възможността за работа с корепетитор, общата програма и изискванията към учениците от всички преподаватели в дадена балетна школа и поведението на учителя, което следва да е уважително и мотивиращо.
- Възможност за изява са концертите, както и откритите уроци.

- В един спектакъл могат да участват гост-преподаватели и танцьори, актьори които да представят либретото в ролята на разказвачи.
- Школите с повече ученици, често избират авторски спектакли, защото имат възможност да включат всички свои деца.
- Читалищата, получавайки автономия (1996 г) дават възможности за изява на деца и ученици, което води до повишаване на обществения интерес и популяризиране на танцовото изкуство.
- Начинът на работа и методиката на преподаване на балетните школи в читалища и тези, които са частни, извън държавната образователна система, е идентичен.
- Приликите между XX и XXI век по отношение на балетното изкуство са свързани с необходимите условия на балетната зала (станка, огледала), репетиционно облекло и любов към танца на учениците и преподавателите.
- Разликите между XX и XXI век се изразяват в промяна на темпото в музикално отношение, развитие на техниката на танцьорите и намаляване на възрастта на децата, които изучават определени движения, множеството дигитални ресурси, които са достъпни, комуникацията с родителите и тяхното отношение и намеса в работата на преподавателите, намален брой репетиции днес, различно отношение към учениците и демонстрация на уважение, без грубо отношение, повече възможни направления за танц в школите, онлайн обучение като част от балетната подготовка, използване на допълнителни ресурси за развитие на техника (ластици, йога блокчета и др).

ТРЕТА ГЛАВА

Онлайн методи на преподаване на класически балет в съвременната реалност. Концептуален модел на образователния процес в школите по балет.

3.1 Онлайн методи на преподаване по балет в съвременната реалност и възможности за изява на балетните школи.

Днес информация може да се почерпи и без да се налага пътуване до дадена държава, само благодарение на развитието на комуникациите. С едно кликуване на мишката всеки един може да намери това, което търси, да достигне до информацията, която го интересува, да се запознае виртуално с работата на колеги от другия край на света и да обмени опит и идеи. Видео ресурсите дават поглед над работата на хореографите, а методиката, която е записана в учебниците, оживява пред очите на хора от целия свят. Танцът е достъпен за всички, които се интересуват. Така най-известните школи в света споделят материали не само от спектакли, но и от репетиции и по този начин увеличават интереса на хората към изкуството наречено "Танц". Някои предлагат онлайн обучения при едни от най-добрите педагози в областта на танцовото изкуство. Всички те имат официални страници в социални платформи като Youtube, Facebook, Instagram, развиват своите сайтове и се стремят да намерят публика, не само в салоните, но и пред малкия екран. Желанието на децата, които искат да се занимават с това изкуство също нараства и голяма част от тях започват да танцуват в така наречените "танцови школи". Педагозите там развиват качества у своите ученици, стремят се да запазят интереса им и мотивацията за танц, учат ги на основни понятия и движения и ги водят умело по пътя към сценичните изяви. По този начин обучението по балет, извън държавната образователна система, започва да се развива в посока, различна от тази, която е била в миналото, като включва в себе си интегриране на новите технологии.

Във връзка с онлайн обучението по балет, **акад. Богоева има положително мнение**. Тя смята, че то е възможно ако е добре обмислена работата между балетния педагог и ученик. При този вид обучение децата са по-внимателни. Те следват учителя, който показва практически и те следват това, което гледат. Това е процес, който трябва да се избягва, тъй като децата механично повтарят това, което им се показва. Децата трябва да възприемат методическия материал с ума си, а не повтаряйки това което виждат. Процесът на обучение не е механичен, а умствен. За успешната работа по този начин голяма роля има професионализмът на балетния педагог. Работата с деца трябва да включва игрови елементи. При по-големите ученици, този начин на работа изисква децата да са в залата, а педагогът може и да е виртуално. Причината е в сложността на движенията, които се изучават и необходимостта от повече пространство. Педагогическият подход, в който децата следват учителя, който танцува с тях и не могат да осмислят отделните движения е погрешен. Децата трябва да се научат да мислят, да разбират, да чуват музиката, защото това ги прави будни и интелигентни.

3.1.1 Обзор на промяната в начина на танцуване и общуване, породен от Covid-19

От 2020 година насам се наблюдава сериозно повишаване на използването на дигитални технологии в обучението по балет. Причината е световното бедствие - COVID-19 - вирусът, който промени изцяло живота на хората. Ще проследим начина, по който се отрази тази ситуация върху танцовото изкуство в страната и в частност балетните школи, но преди това ще направим кратък обзор на ситуацията в световен мащаб, което рефлектира и върху нашата действителност и води до превръщането на света на балета от реален в дигитален.

Информация за своя начин за продължаване на дейността, ще разгледаме в 12 на брой⁵¹⁹ професионални балетни театри от 11 на брой⁵²⁰ населени места в страната и чужбина, които са свързани с работата на балетните школи у нас, поради примера, който дават и възможностите, които откриват за обучение, репертоар и повишаване на интереса към балетното изкуство.

Критериите за подбор са:

- **Посещаемост** - театрите да бъдат сред най-известните и посещавани през XXI век.
- **Възможност за онлайн работа** - наличие на онлайн ресурси за зрителите.
- **Големина на населеното място** - театри в едни от най-големите градове в света.

I. Едно от последствията е свързано с **оптимизацията на дигиталните медии и начин на комуникация с крайните потребители**. Голяма част от оперните театри актуализираха своите сайтове, станаха активни в социалните мрежи, за да бъдат актуални във времето и да не загубят своята аудитория. Опитът, който почерпиха от колегите си в страните, засегнати най-тежко от пандемията, доведе до отваряне на изкуството към хората, не само в страната, но и в чужбина. Почитателите имаха възможността да се насладят на известни спектакли на най-големите опери и театри в света. Това повиши интереса на хората към изкуството и определено изпълни ежедневието им с положителни емоции. След официалните забрани за провеждане на масови мероприятия в световен мащаб, **Виенската Щатсопера и Метрополитън опера в Ню Йорк** първи обявиха, че ще стартират на своите официални сайтове онлайн трансляции на опери и спектакли, считано от 16 март 2020 година. Те представиха предимно концерти

---

⁵¹⁹ **Професионални балетни театри:** Щатсопера (Виена); Метрополитън опера (Ню Йорк), Большой театр (Москва), Мариинский театр (Санкт Петербург), Роял Опера (Лондон), Софийска опера и балет (гр.София), Балет "Арабеск" (гр.София), Държавна опера Бургас (гр.Бургас), Държавна опера Пловдив (гр.Пловдив), Държавна опера Варна (гр.Варна), Държавна опера Стара Загора (гр.Стара Загора), Държавна опера Русе (гр.Русе).

⁵²⁰ **Населени места:** гр. Бургас, гр. Варна, гр.Виена, гр. Лондон, гр.Москва, гр. Ню Йорк, гр.Пловдив, гр.Русе, гр. Санкт Петербург, гр.София, гр. Стара Загора.

и опери като “Валкирия” - 18.03.2020 г, “Три сестри” - 17.03.2020 г, “Кармен” - 16.03.2020 г, “Бохеми” - 17.03.2020 г, “Травиата” - 18.03.2020 г.

- II. Но нека се спрем на балетното изкуство и работата на един от най-известните театри в света. Посредством своя официален YOUTUBE канал, **Большой театър** представи балетите “Лебедово езеро”- 27.03.2020 г, “Лешникотрошачката”- 10.04.2020 г, “Марко Спада”-4.04.2020 г, “Спящата красавица” - 28.03.2020 г и други. По данни на театъра към 30.05.2020 година за периода на карантината и считано от края на месец март 2020 г. зрителите са гледали повече от 9 500 000 пъти спектаклите, пуснати в официалните социалните мрежи, което се равнява на над 1 993 295 часа. Споделенията на почитателите са били над 339 668 броя, харесванията повече от 205 553 броя, а коментарите били повече от 108 072 на брой. За първи път възможност за едновременно гледане на спектакъл са имали над 82 000 души в целия свят, гледали балета “Лешникотрошачката”.
- III. **Мариинский театър** от своя страна отвори врати и сподели записи на спектакли като “Жизел” - 30.04.2020 г. “Спящата красавица” - 26.04.2020 г, “Баядерка” - 2.04.2020 г, “Раймонда” - 03.06.2020 г. и други. Театърът показва поредица от балетни класове (репетиции) с известни руски педагози като Елвира Тарасова- 26.05.2020 г, Никита Щеглов - 13.05.2020 г, Маргарита Куллик - 02.06.2020 г. Това даде възможност на танцьори от цял свят да се докоснат до начина на работа и методиката на преподаване на артистите от едни от най-известните балетни театри в света. Появиха се рубрики в Youtube каналите на известни балетни артисти като Николай Цискаридзе с уроци за балетни спектакли (“Про балет”), в които той разказва в кратки видеа не само либретото на спектаклите, но и доста интересни факти около самите постановки.
- IV. **Кралската Royal Opera** във Великобритания също сподели в своя официален Youtube канал 13 материала, сред които балетът “Лебедово езеро”, операта “Травиата”, “Вълшебната флейта” и др., които събират над 93 894 показвания за периода от 12 март 2020 година до 3.08.2020 година.
На фона на опита на едни от най-известните оперни театри в света, ситуацията в България, далеч не беше по-различна от световната. Националните ни театри дадоха своя принос за развитието на балета дори в тази тежка ситуация и това представлява възможност за всички деца от балетни школи да продължат да се занимават с изкуството на танца, макар и пред монитора.
- V. По официални данни на **Софийската опера и балет** и вестник “Монитор” към 2.10.2020 година са били излъчени онлайн и в ефира на телевизионния канал - БНТ 2 общо 30 спектакъла по времето на пандемията, които са достигнали до над 1.2 млн души и са били гледани от над 600 000 души. От 12.05.2020 г. над 66

спектакъла са изиграни на открита сцена на езерото в Панчарево, парка във Военната академия, Римския площад в Ню Бояна, Летище София, Белоградчишките скали и Цари Мали град. Мнението на акад. Пламен Карталов, директор на Националната опера и балет, което той споделя в ефира на Национална телевизия е, че от изключително значение за този период е именно да не се изгуби връзката между артистите и публиката. Ето защо Софийската опера стартира редица кратки видео-материали, които показват артистите преди спектакли, дават им думата да споделят своите нагласи, впечатления, да разкажат за своите персонажи и начина, по който ще ги пресъздадат. Това носи удовлетворение и интерес сред зрителите, които с нетърпение очакват да научат повече за постановките.

В края на месец октомври 2020 година, при влошаване на ситуацията и повишаване броя на заразените в България и в частност в София- град, Софийска опера и балет взе решение да отмени 18 спектакъла, считано от 24.10.2020 г. до 8.11.2020 година, в знак на съпричастност и проява на отговорност към случващото се.

- VI. **Балет “Арабеск”** проведе онлайн част от 10-тото юбилейно издание на конкурса за млади съвременни хореографи, на името на Маргарита Арнаудова, който цели да спомогне взаимодействието между българските хореографи и композитори, а конкурсната Гала-вечер се проведе на живо на 7.10.2020 г.
- VII. **Държавната опера в Бургас** от своя страна започна да шие маски по време на пандемията, във времето на недостиг на предпазни средства в страната. След влизането в сила на забраната за масови мероприятия, от 16.03.2020 година шивачките започнаха производството на по около 200 маски на ден до момента, в който имат плат и така Операта показва своята съпричастност и подпомогна безвъзмездно общинските екипи за доставка на храна на възрастни хора и хора, които са под карантина. За тази своя постъпка, през месец октомври 2020 година, операта бе наградена от Министерството на културата с почетно отличие “Протегнатата ръка” на Националното сдружение на общините.
- VIII. **Пловдивската опера** представи откъси от свои спектакли във социалните медии и официалния си Youtube канал, като събра над 10 000 гледания към края на месец април 2020 г. (по данни от официалния сайт на операта) Това, което предизвиква интерес и е в отличие от останалите театри е съвместна работа с Регионалното управление на образованието в града във връзка с подготовката на видео материали за учениците в помощ на образованието по музика. Така през месец май 2020 година, децата получиха възможността да се запознаят с историите от поредицата “Приказките на Госпожа Опера”, представящи творчеството на трима композитори: Антонин Дворжак, Пьотр Илич Чайковски и Сергей Прокофиев.

IX. В интервю пред “Варна - новини”, директорът на Театрално-музикален продуцентски център Варна - Даниела Димова споделя, че акцент в работата на **Държавна опера Варна** е постоянното търсене на обратна връзка от зрителите. От месец март 2020 г. стартира платформа “Споделени представления” и всяка седмица Държавна опера Варна представя по един спектакъл в официалния си Youtube канал. Първият излъчен концерт е на 19.03.2020 г. “Опера в летния театър”, който събира около 34 000 гледания, а на 3.05.2020 г. се представя и балетния спектакъл “Зле опазено момиче”. След отпадането на извънредното положение и разрешението да бъдат провеждани масови събития, но с ограничен капацитет, Варненската публика има удоволствието да се наслади на сценични произведения на открито в своя Летен театър.

X. От 24.03.2020 година **Държавната опера в Русе** показва своите спектакли пред широката публика като даде безплатен достъп до оперни произведения като “Аида”- 24.03.2020 г, “Турандот” - 26.03.2020 г.и други и балетните спектакли “Дон Кихот” - 06.04.2020 г. и “Снежанка и седемте джуджета” - 1.06.2020 г.

XI. Ситуацията в **Държавната опера в Стара Загора** е аналогична. По данни от операта за периода на пълното затваряне на всички институции във връзка с Covid-19, са отменени общо 32 спектакъла, като загубите са в размер на около 3 000 000 лв. Към момента има възможност за провеждане на събития, но с органичен капацитет от 30 % от общия брой на местата, което в случая се равнява на 190 места. За съжаление посещаемостта е под 10 % от обикновения брой на зрителите, защото хората се страхуват от вируса. Операта се възползва от подкрепа на държавата, защото Министерството на културата е гарантирало заплатите на всички служители, но липсват разплащания по перо “Дейност”. Реално методиката на определяне на Делегирания бюджет не работи към момента на извънредното положение в страна, защото тя е обвързана с продажбата на билети.

Старозагорската опера започва да предава своите спектакли през електронната платформа⁵²¹, но плановете на ръководството са обвързани с развитие дигиталното пространство и инвестиция в собствени сървъри, от които да се излъчват спектаклите през официалния сайт на операта.

След преминаването на тази ситуация и постепенното връщане към постановките на живо, не закъсняват и идеите за *спектакли, вдъхновени от кризата и COVID-19*.

Първата опера на такава тематика е “Alienati” (“Отчуждени”) по поръчка на италианската опера в Новара, по либретото на Стефано Валанцуоло и Винченцо Де Виво и музиката на Федерико Бисионе, Алберто Кара, Кристиан Карара, Федерико Гон и Марко Тарали е представена на 2.06.2020 година. В нея се засягат темите за различните начини на общуване между хората- телефон, чат, видео връзка и елементи на видео игра, в която зрителят може сам да избере с кого да разговаря персонажът.

---

⁵²¹ Изкуство под един покрив <<https://7arts.bg/>> 05.2021 г.

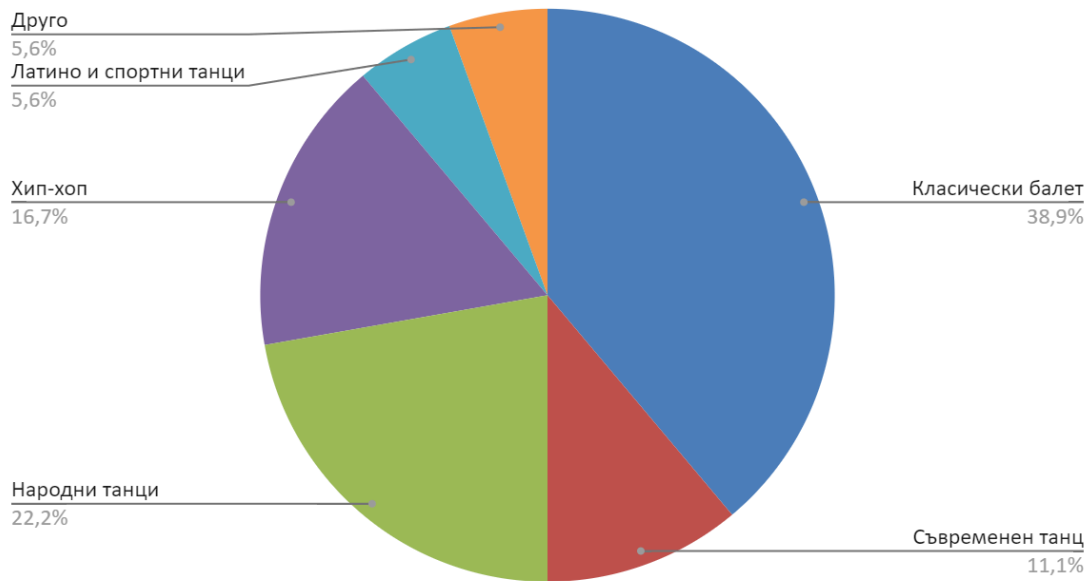
В България в началото на месец октомври - по случай Световния ден на музиката 1 октомври излиза документалния филм на Бронислава Игнатова по БНТ 2 със заглавие “Опера по време на пандемия”, в който се разказва за премеждията и начина, по който се справят с кризата артистите от Софийската опера и балет.

Понастоящем (2021 г.) оперите и театрите работят и показват своите произведения, но с намален капацитет и при пълно спазване на изискванията за дезинфекция на пространствата. Много театрални постановки например, в които има близък контакт между артистите са променени, за да съответстват на изискванията, това споделя Калин Сърменов - директор на Сатиричния театър в София в телевизионно предаване на тема “Изкуство по време на криза” на 17.10.2020 година. Актьорът Славчо Пеев на 30.06.2020 г. коментира последиците от пандемията и споделя за създаването на нови сценарии, свързани с вируса и izolацията на хората.

3.1.2 Балетните школи, извън държавната образователна система в условия на Covid-19.

След представянето на ситуацията за професионалния балетен свят в страната ни, следва да опишем начина на реакция на балетните школи, които също преживяха изключително големи трудности в този период. След забраната за провеждане на занятия и извънкласни дейности от 13.03.2020 г., детските школи преустановиха работа за около 3 месеца, а някои от тях не можаха да устоят на ситуацията и преустановиха дейност. В отличие с образователната система, която премина в дистанционна форма още от 16.03.2020 година, доста повече време отне на танцовите дейци да се преборят за своята прехрана и да стартират отново работа. Така бяха отменени детски танцови спектакли, концерти и конкурси, а школите започнаха да преподават онлайн. От кратко анкетно проучване (*Приложение 5*) към 18.11.2020 г., включващо 18 школи, в които се обучават 2 511 деца, става ясно, че всички те са преустановили дейност за период от 2 седмици до 7 месеца, а една от школите - за постоянно. (фиг.1)

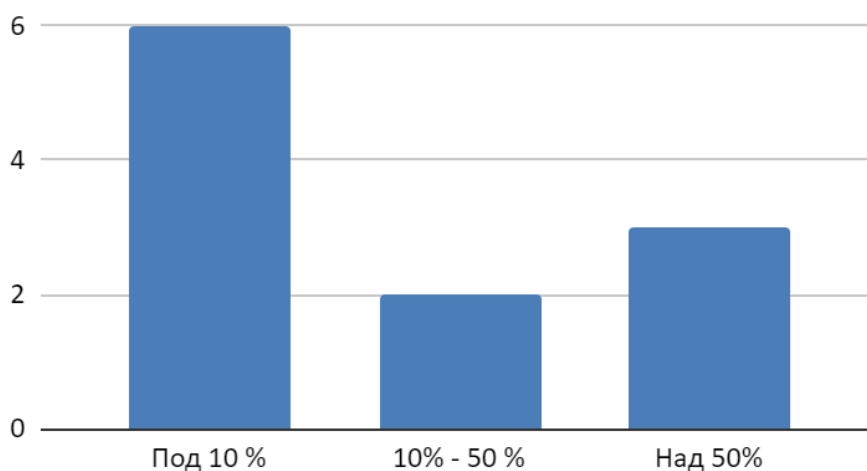
Танцови школи

Фигура 1

Всички школи са претърпели най-вече големи финансови загуби от 3000 до 9000 лева, а погледнато в проценти повече от 50 % намаление на приходите. Танцова школа от гр.София споделя, че повече от половината от децата на възраст от 8 до 12 години са се отказали за постоянно, а разбира се, за липсата на нови участници и пропуснати ползи, говорят всички групи. От тях 41 % не са работили онлайн, останалите 59 % са работили, като от тях при 55 % посещаемостта е била под 10%, при 18 % - около 30 % посещаемост, а при едва 27 % от школите, работата почти не е била нарушена и 70% от децата са продължили да танцуват през различни онлайн платформи. (фиг.2)

Посещаемост

Фигура 2

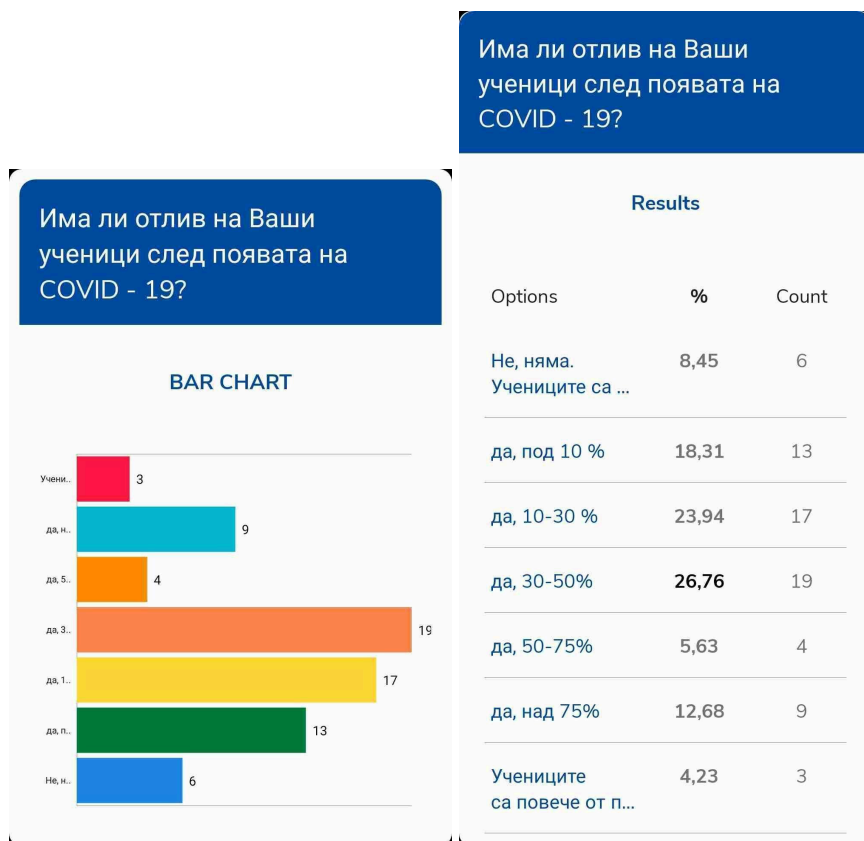
Опити да запазят своята аудитория имаха много групи, които обявиха конкурси за снимки, направиха видео уроци за деца или създадоха интерактивни електронни книжки на танцова тематика за ученици. Много споделят, че интересът на децата е бил задържан и посредством съвместното гледане на танцови филми, балетни спектакли или участието в различни игри, лабиринти, танцови предизвикателства, които децата са изпращали онлайн. Някои взеха участие в онлайн издания на национални и международни конкурси. Това обаче не може да замени живия контакт, особено при децата, които имат нужда от педагог, който посредством докосване да успее да постави правилния корпус за дадено движение и да покаже на живо как се изпълнява то. Една от фолклорните танцови школи е обявила конкурс за козунак и дори е превърнала залата си в пазар и хората са имали възможност да продават това, което са произвеждали, с идеята да се запазят традициите и българските обичаи.

Следва организирането на още два протеста на танцовите дейци от любителската сфера - на 7.09.2021 година и 14.10.2021 година, с цел даване на възможност за работа при спазване на противоепидемиологичните мерки на национално ниво и искане на подкрепа от държавата за хората, останали без препитание в периода на забрана за практикуване на професията. Страната ни дава възможност за подкрепа на бизнесите, затворени със заповед на министъра като например програмите “60/40” , “80/20”, “Запази ме”, “Подкрепа за частни организации в областта на любителското изкуство” и на семействата с “Родители в заетост”, но голяма част от танцовите школи остават извън тези мерки. Причините са, че макар дейността им да е спряна на практика, то официално някои от тях сякаш имат право да работят. Така например школите, които работят в училища или предлагат допълнителни образователни дейности на деца от детски градини, не могат да извършват своята дейност, поради забрана за сливане на паралелки, смесване на деца или провеждане на извънкласни дейности или поради факта, че децата се обучават вкъщи в електронна среда. Тогава, имащите право да работят школи, на практика нямат деца, с които да работят, защото същите са затворени по домовете, а училищата и градините работят с намалено работно време. Други школи остават извън правото за получаване на помощ от държавата пример програма “Запази ме”, тъй като кода им на икономическа дейност не е включен в заповедта на министъра на труда и социалната политика (РД 06-43/30.11.2020 г.), която изключва например сдружения с нестопанска цел или организации, които работят в сферата на образованието. Причината отново е в разминаването между изискванията за работа на различните спортове и изкуства. Именно това е един от най-сериозните поводи за протести на хора, работещи в сферата. Ставаме свидетели на различно отношение и права на клубовете по вид спорт и тези, предлагащи дейности свързани със сценичните изкуства. Тук много хора си задават въпроса - Каква е разликата дали едно дете ще посещава дейност по художествена гимнастика или по класически балет например? Защо спорта се дели от изкуството, като децата работят в същите условия и със същия или сходен интензитет? През месец октомври 2021 г. отново излезе заповед на Столична регионална здравна инспекция (РД-01-343/12.10.2021г), която ограничава дейността на танцовите школи, но разрешава тази в спортните клубове и фитнеси и така например балетна школа, която

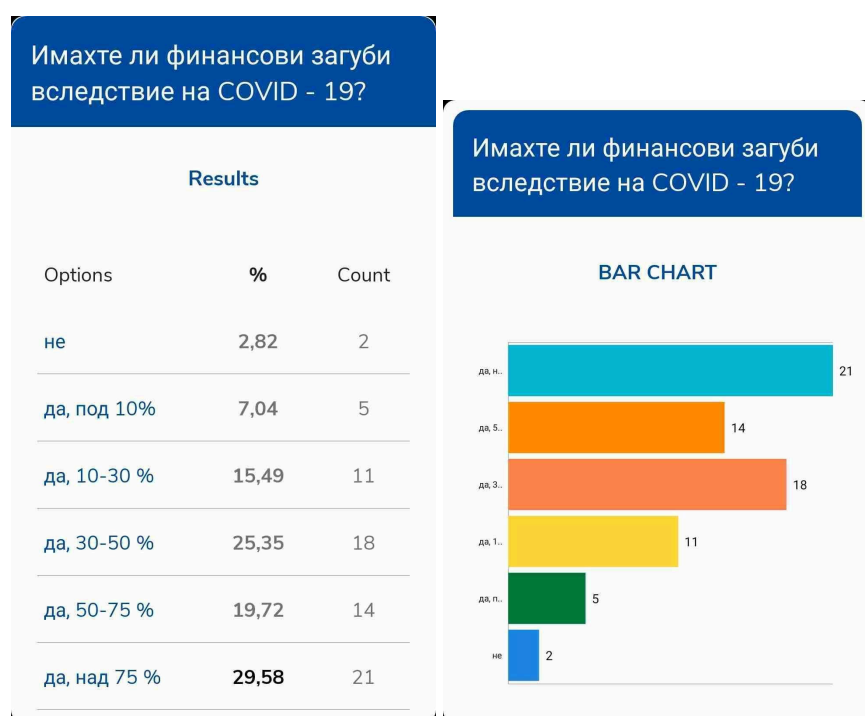
има дейност, ползвайки зала във фитнес клуб има право да работи с 30 % запълнен капацитет на помещението и разстояние между децата не по-малко от 1,5 м, но школа, която използва зала в читалище например няма право да работи. Това кара хореографи и педагози от сферата да излязат на протест с искане за диалог между организацията, представляваща интересите на заетите в областта на любителските изкуства (СОЛИ) и хората на властта. Впоследствие заповедта бе отменена с нова на национално ниво (РД -01-856/19.10.2021 г.), на министъра на здравеопазването, която разрешава с определени условия правото на школите да работят, но пък спира учениците от страната да посещават присъствено училище и това отново ограничава дейността на всички организации предлагащи извънкласни дейности. И така историята се повтаря и като резултат в продължение на повече от година и половина всички танцови школи в страната се опитват да задържат своите служители, ученици и да се справят с тежката финансова ситуация, в която се намират. Част от тях избират да работят онлайн и това определено е прецедент в историята на танцовото изкуство.

За да проследя ефективността и предимствата и недостатъците на този метод на преподаване, изготвих проучване, което да даде представа от първо лице за електронното обучение по танцово изкуство в страната. В анкетата (*Приложение 6*) се включиха 71 танцови школи от страната, а резултатите към 30.10.2021 г. показват, че 100 % от тях не са работили онлайн преди появата на Covid-19, но цели 45,83 % са опитали да работят по този начин след появата на вируса. Наблюдава се отлив от ученици в най-голяма степен между 30 % и 50 % от танцуващите. (*фиг.1*)

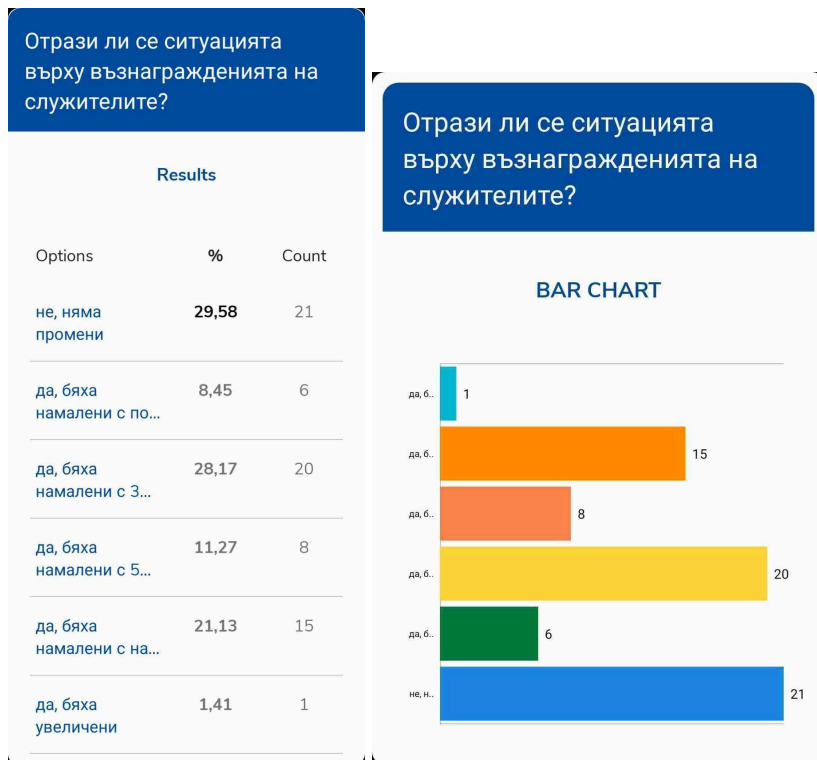
Фиг.1

Най-често посочваната причина за това е липсата на постоянство (37,72%) и нарастващия страх от вируса (29,82%). Други възможни причини са - честото боледуване на танцуващите (11,40%), въведеното обучение в електронна среда (14,04 %) или липса на финансови средства и намалените доходи на домакинствата. Възможна причина е и наличието на друг фактор (7.02 %) пример, за което е и липсата на предвидимост - дали ще останат в балетната зала или не и за колко дълго време. За съжаление най-голям процент от анкетираните (29.58 %) посочват финансови загуби от над 75% в сравнение с предходни години. (Фиг.2)

Фиг.2

Въпреки това, 57.75 % отговарят, че не са се наложили съкращения на работна ръка, но пък заплатите на служителите са намалени. (Фиг.3)

(Фиг.3)

Ръководителите на школи споделят, че ползи от електронното обучение по танци има единствено като временно решение за задържане на ученици, възможност за работа и включване на участници от други населени места, дори държави. Това е вид превенция на обездвижване и затлъстяване на участниците. Друг плюс са намалените или липсата на разходи за наеми в някои от залите и спестяването на време за пътуване, както и ограничение на вируса. По - големият процент (81,12%) от отговорилите на анкетата обаче смятат, че ползи от този вид обучение изобщо няма.

Недостатъците на този вид обучение се свързват най-вече с липсата на жив контакт и загубата на връзката между ученик и учител, както и между самите танцуващи. Губи се социалният елемент на танца и неговото колективно изучаване. Изключително трудно е и почти невъзможно да преподаваш танци онлайн, особено на деца. Преподавателят им нужда да покаже и поправи движенията на своите ученици, което се случва чрез допир. Предизвикателно е да се опитваш да обясниш на дете през монитора как трябва примерно да си опъне падъома и завърти крака правилно или да си изправи корпуса, без да се пъчи и тн. Да изучи правилните позиции на краката и стойка на тялото, също е трудно постижимо. Аналогично стоят нещата и при разработването на определена хореография, която изисква композиция и сценично оформление. Невъзможно е да се постигне синхрон между танцуващите. Освен това е трудно да се разбере и пресъздаде емоционалния заряд и

енергията, които носи дадения персонаж или вид танц. Липсата на достатъчно пространство също оказва негативно влияние върху мотивацията на танцуващите, а преподавателят не успява да види грешките на своите ученици, особено ако са повече по време на репетиция. Понякога техническите проблеми, свързани с различните устройства също допринасят за изграждане на негативно отношение към този начин на работа. От друга страна, чисто здравословно, продължителното време пред компютъра оказва негативно влияние на зрението и на здравето като цяло. Качеството на работа при танците онлайн е силно намалено. То води до ограничение на комуникацията, творческите похвати, хореографските решения и композиция, а липсата на контакт с учениците е осезаема. Наблюдава се слаба мотивация, отлив на ученици и сериозни финансови загуби, водещи до съкращения на персонала и/ или намаление на работната заплата.

Положителният ефект се открива често пъти в негодите за голям кръг от хора. Това ги кара ги да си подадат ръка и да влязат в положението на другия. По този начин, виждайки необходимост от официален диалог с държавата и изграждане на общност, се създава и Съюза на организациите за любителско изкуство (СОЛИ), който се стреми да защитава правата на танцовите школи и да работи с цел подкрепа към сценичното изкуство и културата.

Своето мнение и опит в онлайн обучението споделят 20 на брой⁵²² балетни педагози от 9 населени места⁵²³, работещи в любителски балетни школи, извън държавната образователна система, които отговарят на следните критерии за подбор:

- **Наличие на информация** - посредством лично интервю, печатни и електронни източници
- **Опит в преподаването** - ръководители на балетни школи с над 10 години педагогически опит;
- Балетни школи, **съществуващи в периода на Covid-19** .

I. Според Ирина Стоянова, ръководител на **Балетно студио “Ирина Стоянова”, гр. София** по този начин не може да се изучава пълноценно класически балет (сложни движения или танци). Единствено би могла да се направи своеобразна замявка. Тя споделя, че не е привърженик и не вижда никакви ползи от онлайн обучението.

II. **Балетната школа към НЧ “Съгласие-1869” гр. Плевен**, с ръководител Маня Николова, не е работила онлайн, тъй като ръководителя на групата Маня

---

⁵²² **Балетни педагози:** Ирина Стоянова (гр. София), Маня Николова (гр.Плевен), Ваня Рошкова (гр.София), Веса Топова (гр.София), Ралица Стоянова (гр.Самоков), Виолета Глогова (гр.София), Кремена Костова (гр.Стара Загора), Лидия Чиколова (гр.Пловдив), Грозданка Ангелова (гр.София), Зорница Петрова (гр. Русе), Славей Славчева (гр.София), Мариана Веселинова (гр.София), Лилян Асенова (гр.София), Валентина Вирянска (гр.София), Екатерина Петрова (гр. Търговище), Мая Габровска (гр. Хасково), Джулия Ромеова (гр.София), Десислава Иванова (гр.Аугсбург), Ориана Беллиа (гр.Модика), Джесика Пуглиси (гр.Модика)

⁵²³ **Населени места:** гр. Аугсбург, гр. Модика, гр. Плевен, гр. Пловдив, гр. Самоков, гр.София,гр. Стара Загора, гр. Търговище, гр. Хасково.

Николова счита, че този начин на работа не е ефективен и не би искала да го прилага.⁵²⁴

III. Балетна школа “Вая денс”, гр. София, с ръководител Ваня Рошкова има опит в онлайн преподаването. В началото самата тя е била скептично настроена и е била от хората, които са казвали “Това няма как да се случи”, но с необходимата техника и желание, се е оказало, че всичко е възможно. Този резултат е постигнат и благодарение на възможността *ръководителят да вижда децата на голям екран*, посредством телевизор. Такъв съвет са получавали и учениците - да снимат с телефоните си, но да гледат на голям екран, което е спомогнало за постигането на по-добри резултати и обръщане на внимание на детайла. *В част от репетициите са работили в en face (с лице към камерата), а в другата част - в профил* (странично обрънати към камерата), което също е довело до по-добра информираност за правилното изпълнение на движенията. Тази техника давала възможност за повторение или пък показване на голям екран на детето, което се справяло най-добре и тн. Друго предимство било *пускането на музиката в реално време*, както и изпълнението на Ваня Рошкова на живо, а не на запис. В обучението са се включили само част от учениците, тези които били истински мотивирани. Затова работата е била ползотворна. Всички са спестили от време за път, а липсата на зимен спектакъл (през 2020 година) е дала възможност да се наблегне на усвояването на учебен материал, като целият процес е бил спокоен, без напрежение. Работили са и на среда.

При малките ученици основна *роля са имали и родителите*, които са били важни участници в обучението. Именно тези родители, които са присъствали на онлайн репетициите, са разбрали, че балетът е много интелектуално обучение и към днешна дата изключително много уважават труда на педагозите, в отличие от родителите, които не са виждали какво правят и учат децата им по време на балетния клас.

Във връзка с поставянето на хореография - частично, това е било възможно в онлайн уроците, но за част от композицията, защото за останалите фигури е била необходима зала, пространство и контакт между децата. В първите месеци на пандемията всички са танцували онлайн, но впоследствие е имало и *комбинирана форма - учител в залата с част от децата, а останалите онлайн*. Някои деца, които са танцували онлайн, а после са се включили в изпълненията на сцена, но това не е възможно за цяла група, а за малка част от нея, по скоро като изключение, отколкото като практика.

IV. Балетна школа “Веса Тонова” - Веса Тонова е категорично против онлайн обучението по балет за деца в непрофесионалната сфера. Според нея по този начин не може да се работи ефективно, а една от причините е малкият екран, на който се виждат децата. Според нея обаче е възможно да се провеждат *лекции, дискусии на теми, свързани с историята на балета* например и това да поддържа интереса на децата. Може да им се покаже *фрагмент от някой балет* или да им се разкаже приказка. За професионални артисти може би е

---

⁵²⁴ Лично интервю с **Маня Николова**, 22.08.2022 г.

ефективно, но за малки деца - не. Веса Тонова споделя “Онлайн обучението не дава информация в телата а само в главите на хората. Никой не трябва да се заблуждава, че ще даде информация в телата. Това е невъзможно...”⁵²⁵

- V. Ръководителят на **Балетна школа към Читалище-паметник “Отец Паисий-1859”**, гр. Самоков Ралица Стоянова признава, че не е опитвала да работи онлайн и счита този метод за неефективен. Тя споделя “Как ще стане балерина онлайн. Абсурд”⁵²⁶
- VI. Според Виолета Глогова, ръководител на **Балетна школа “Ви Фюжън” към Народно читалище “Добри Чинтулов- 1935”**, гр. София онлайн обучението по балет е възможно, стига да има структура. Тя самата не го е практикувала, поради технически причини, което е отказало децата.
- VII. Децата от **Балета школа “Па де Кре”**, гр. Стара Загора са опитвали да танцуват онлайн, но според техния ръководител Кремена Костова, този начин на работа не е ефикасен и тя съответно не го подкрепя. Ако обучението е теоретично има смисъл, но в останалите случаи е трудно, защото не всяко дете има достатъчно място и техника, за да осъществи урока.
- VIII. Според **Лидия Чиколова**, ръководител по балет на деца в детска градина в гр. Пловдив, обучението онлайн за деца на такава възраст е почти невъзможно, тъй като децата са прекалено малки и не могат да стоят продължително време пред компютър. Съответно не са го практикували.
- IX. Според Грозданка Ангелова, ръководител на **БТШ “Бисер” към НЧ “Г.С.Раковски - 1927”** онлайн обучението е спомагачо, само при невъзможност да се осъществява присъствено такова.⁵²⁷ Съществуването на множество видео ресурси, дава на ръководителя идея за поставяне на конкретни задачи, а учениците биха могли да изучават отделни движения. Недостатъкът на такъв тип обучение е липсата на пространство, което ограничава движенията, които могат да се научат. Аналогично, едно изпълнение на живо е по-добро то изпълнението на запис.
- X. Зорница Петрова от **Танцова компания “Петрова”**, гр. Русе смята че по-добро преподаване от реалното - няма. Онлайн обучението за малки деца не е приложимо, а при по-големите могат да се обсъждат движенията, най-добрият начин на изпълнение, според отделните физически възможности.
- XI. **Славей Славчева от Клуб за изкуства “Терпсихора”** смята че онлайн преподаването е вариант за изучаване на балет, но при определени условия и би могло да се интегрира в обучението, но не може да е основна форма.⁵²⁸ Тя счита, че от една страна е добре, че е експериментирала по този начин и уроците са били полезни за децата, които са посещавали. Това е било така, защото са наблюдавали на отделни движения и “граматика на екзерсиса”. Не може да се преподава танц онлайн, защото има нужда от пространство, но дори тогава е необходим човешкият контакт, който е незаменим . Възможен начин за

⁵²⁵ Лично интервю с Веса Тонова, 17.11.2022 г.

⁵²⁶ Лично интервю Ралица Стоянова 09.04.2023 г.

⁵²⁷ Лично интервю с Грозданка Ангелова, 10.08.2022 г.

⁵²⁸ Лично интервю със Славей Славчева, 21.07.2022 г.

интеграция на онлайн обучението като част от присъственото, като се използва за уточнение и изясняване на отделни концепции. Положително е удобството на дома и липсата на пътуване, както и това, че можеш да се включиш на урок лесно и бързо, но после всичко трябва да се покаже и в залата. Така например ако на учителя му се налага да пътува, децата биха могли да са в залата, а преподавателят да се включи в урока онлайн. Това е приложимо за по-големи ученици, които добре познават материята и имат основа.

XII. **Мариана Веселинова** мисли, че онлайн обучението не е най-добрият вариант за преподаване, поради това че децата винаги мислят, че са застанали правилно. Учителят има нужда да пипне детето, да го намести, да му покаже на живо как трябва да изпълни съответното упражнение. Не може да се учи балет от “картинка”. Друг важен недостатък на този вид обучение е, че според нея, не е пригоден за голяма група деца, така например ако са повече от 4 - 5 деца, учителят много трудно може да ги проследи и коригира ако е необходимо. Липсата на атмосферата в балетната зала също е осезаема. Онлайн обучението е възможно ако няма друга алтернатива, с цел учениците да не пропускат голяма част от материала.

XIII. **Лилиан Асенова от НЧ “Добри Чинтулов- 1935”, гр. София** също споделя своя опит в онлайн уроците по балет като мнението ѝ е по-скоро отрицателно, отколкото положително. Тя споделя, че то не е ефективно и не го препоръчва.⁵²⁹ Причините са, че децата не могат да се коригират, когато са онлайн, а това е важно за правилното научаване на движението. Често с тях присъства родител, защото не могат сами да се справят с необходимите дигитални ресурси, което разсейва, особено по-малките деца. Друг недостатък е нивото на музиката, която обичайно се чува прекалено тихо и това налага работа без музика. Предимството, което е безспорно обаче е свързано с удобството и това, че едно дете може да се включи от друг град или държава и не се губи време в пътуване от и до залата.

XIV. **Валентина Вирянска от НЧ “Св. Цар Борис I “⁵³⁰** споделя, че не подкрепя онлайн обучението, но счита че е приложимо за деца над 10 -годишна възраст, които вече имат изградена основа и навици. То дава възможност за показване на повече нагледни материали като видео ресурси, снимки и поставяне на индивидуални задачи. При по-малките деца е трудно и неефективно, с оглед на разсейващите ги фактори, честото присъствие на родителите, които си позволяват да поправят корпуса на децата. Тези практики тя счита за недобри.

XV. **Джулия Ромеова от балетно студио “Джулия”** изразява като цяло негативно мнение във връзка с онлайн преподаването. В школата са имали опит за такъв начин на работа, но с цел децата да бъдат спокойни. Резултатите са били в посока на затвърждаване на наученото и липсата на нещо ново, което да е усвоено. Причините са свързани с липсата на физически контакт, това че децата

⁵²⁹ Лично интервю с **Лилиан Асенова**, 24.04.2023 г.

⁵³⁰ Лично интервю с **Валентина Вирянска** 30.05.2023 г.

нямат добра пространствена ориентация и за тях е трудно в електронна среда да разберат различните точки и посоки. Джулия Ромеова смята, че за по-големи деца би могло да бъде подходящ начин на работа ако става дума да се включи човек, който се намира физически далече като разстояние, например в друга държава или континент.

- XVI. **Мая Габровска от Балетна школа “Алегро”**, гр. Хасково няма опит в онлайн преподаването, тъй като счита че то не може да се получи ефективно.⁵³¹ Това е възможен начин на работа, но колкото да не се забравят децата и преподавателите при евентуална невъзможност да репетират присъствено. Могат да се практикуват движения като разтяжки или плие, но децата често танцуват огледално, заради обрнатия образ на камерата. Други недостатъци са техническите затруднения и липсата на физически контакт между преподавател и ученик.
- XVII. **Екатерина Петрова, ръководител на балет “Галакси” при НЧ “Напредък - 1864”**, гр. Търговище изказва по-скоро негативно мнение за онлайн обучението.⁵³² Тя споделя, че го е практикувала с по-големите си ученици, но е много трудно и не е подходящо да се провежда.
- XVIII. **Десислава Иванова** разказва за опита в онлайн преподаването в **Германия** и балетната школа в Аугсбург, в която работи.⁵³³ В отличие от повечето балетни школи в България, които не са предлагали такъв вид обучение за малки ученици, Десислава Иванова е работила и с първа възрастова група (3-4 годишни деца). Уроците са преминавали предимно в *разказването на приказки* например Спящата красавица с препратки към едноименния балет, използвани са различни *сюжети с животни* и други близки до децата модели. С по-големите ученици са работили *елементи на клас- земя, станка (с използването на стол в домашни условия), скокове, методика, силови упражнения, без хореография*. Самата тя не подкрепя този модел на работа, защото няма желаните резултати, а липсата на физически контакт е ключова. Разбира се, счита че е приемлив като временен вариант в условия на криза като средство за задържане на вниманието.
- XIX. **Ориана Беллиа** споделя, че онлайн обучението в школата, където работи в **Италия** е било практикувано по време на пандемията като временна мярка.⁵³⁴ Учителите са поели ангажимента да останат да преподават онлайн, но не всички ученици са се включили, някои са отказали, други са опитали, но не са се справили технологично. Упражненията са били предназначени за поддържане на физическа форма - разтяжки, упражнения за сила. Тя е работила с деца на възраст от 7 до 12 години. Ключово оставало да се запази връзката с танцовото изкуство, а основните проблеми били свързани с технически затруднения, липса на връзка и като следствие - загуба на концентрация. Към днешна дата Ориана Беллиа счита, че този начин на работа не е бил без полза за децата, тъй като е

---

⁵³¹ Лично интервю с **Мая Габровска**, 11.09.2023 г.

⁵³² Лично интервю с **Екатерина Петрова**, НЧ “Напредък - 1964”, 14.11.2023 г.

⁵³³ Лично интервю с **Десислава Иванова**, 30.04.2023 г.

⁵³⁴ Лично интервю с **Ориана Беллиа**, 05.05.2023 г.

начин те са се откъснали от рутината и да се посветили на танца по един по-различен начин.

XX. Аналогично мнение за онлайн обучението има и Джесика Пуглиси, която преподава в Италия.⁵³⁵ Тя вярва, че за малките ученици физическият контакт е критично важен и онлайн не може да се осъществи пълноценен урок. Определя този вид обучение като временна мярка с цел учениците да не бъдат далече от балетното изкуство.

В заключение можем да обобщим, че:

- Танцовите школи в България са поставени в една изключително трудна ситуация след появата на COVID-19, защото загубите, които търпят по време и след всяко затваряне на врати ги кара все по-трудно да намират мотивация да отворят отново и да се борят за своето оцеляване. Някои прекратяват дейност.
- Обучението по танци в електронна среда е трудно приложимо за всички от бранша. Преобладават негативните пред позитивните ефекти, в резултат на което се наблюдава слаба мотивация за работа.
- Голяма част от школите опитват да работят и онлайн, защото това е единствената им алтернатива, с цел да не прекратят изцяло своята дейност като временно решение за задържане на учениците.
- Държавата не предлага достатъчно възможности за компенсация на танцовите школи и много малък процент от тях успяват да получат финансиране. (фиг.4)
- Като резултат от дългия период на социална изолация, репетиции от вкъщи, спектакли онлайн и интервюта с артисти, разказващи за своята работа, светът се отвори към сценичните произведения и това даде възможност той да бъде опознат и разбран.
- Публиката не загуби връзка с изкуството и не само - много хора, които никога не са имали финансова възможност да посетят театър или опера, получиха безвъзмездно този шанс, а хората, които живеят в отдалечени кътчета, които не могат да им предоставят възможност да гледат на живо опера, театър или балетен спектакъл, бяха част от огромните представления, излъчени в официалните канали на комуникация. Несъмнено погледът зад кулисите привлече интереса на хората, които бяха месеци наред затворени в своите домове, независимо от това дали преди това са били почитатели на сценичното изкуство или не. По този начин много театри и опери намериха нова публика. Разбира се, остава проблемът за финансовото обезпечение на труда на артистите, чиито заплати се формират и на база на продадени билети, а в периода на пандемията - всички спектакли по света бяха безплатни. Това доведе до липсата на препитание за много свободни артисти и намаляване на заплатите на тези които са назначени на щат към дадена държавна институция.
- В България бяха приети мерки за подпомагане на бизнеса с публичен ресурс за справяне с икономическите последици от COVID-19 с общ бюджет 173 млн. лв, предназначени за микро и малки предприятия, регистрирали спад с минимум

---

⁵³⁵ Лично интервю с Джесика Пуглиси, 22.04.2023 г.

20% в нетните приходи от продажби за м. април 2020 г. спрямо средно аритметичните месечни нетни приходи от продажби през 2019 г.;

- Личният контакт учител - ученик е незаменим.
- Онлайн обучението не е подходящо за деца под 5 -годишна възраст.
- Онлайн обучението е възможно обучение като част от присъственото обучение.

3.2 Концептуален модел за изграждане и реализиране на обучението по балет в школите.

За извеждане на Концептуален модел на обучение по балет в балетната школа, съобразено с новите тенденции на XXI век и с оглед на опита през годините от създаването на балетното изкуство у нас до днес, ще се проведе емпирично изследване на група хора, на база на което ще се състави предложение за работещ модел, който да отговаря на нуждите на съвременното общество. (*Приложение 7*)

В рамките на настоящата разработка и покриване в максимална степен на заложените цели, е използван изследователски метод, част от количествените изследвания – Online анкета. Използван е методът на отзовалите се, онлайн анкетата беше изпратена до преподаватели, родители и ученици от различни, както професионални, така и любителски школи по класически балет.

Online анкетата е набор от въпроси по изследваната тема, които могат да бъдат както затворени, така и отворени. Този метод има както своите предимства, така и недостатъци:

Предимства – Online анкетата се провежда за по-кратко време, дава точна информация, и е многократно по-евтина. Online анкетата е особено удачен начин за проучване на потребителската аудитория.

Като предимство на online анкетата може да се посочи и бързината, с която могат да се извършват необходимите анализи, както и възможността за голям брой участващите в извадката. Освен това възможността анкетираните да си влияят помежду си е сведена до минимум. Респондентът се намира в естествената, обичайна за него ситуация/обстановка, избира удобно за себе си време, в което да попълни въпросите. Липсата на пряк визуален контакт позволява да се снижи до минимум психологическият дискомфорт и да се повиши равнището на искреност.

Недостатъци - Наред със своите предимства, този метод за събиране на данни има и недостатъци, които трябва да се отчетат. На първо място, едно проучване в Интернет среда трябва да бъде съчетано със задълбочено познаване на ресурсите онлайн, на техниките и начините за обработка на получените резултати. Трябва да се има предвид, че за да се използва този метод, трябва да има наличен панел от остатъчен брой e-mail-и, на които да бъде изпратена тази анкета. Понякога липсата на по-голям брой e-mail-и се превръща в сериозен проблем за целия процес на изследване.

Друг съществен недостатък на онлайн изследванията е липсата на директен контакт с анкетиранияте и възможността да се предвиди точният брой на лицата, които ще отговорят.

Методът е избран, защото той ще даде възможност за събиране на задълбочена и детайлна информация за мнението, поведението на изследваните лица.

Целева съвкупност

Целевата съвкупност, сред която е проведено изследването са преподаватели, ученици и родители на деца, които посещават/ преподават както в професионални, така и в непрофесионални школи по класически балет.

Изследователски инструментариум - Въпросник за Online анкета (Приложение б)

Въпросникът се състои предимно от закрити въпроси, с предварително формулирани отговори.

Събиране и обработка на данните

За създаване на анкетата е използвана специализирана платформа за онлайн проучвания - Alchemer. Респондентите получават линк към анкетата. След като необходимите анкети са събрани се пристъпи към обработка на данните. Обработката на информацията от проведеното количествено изследване, е осъществена чрез статистическия софтуер SPSS.

След обработване на данните е проведен и най-същественният етап от изследователския процес, а именно анализът на данните.

Основни резултати от проведеното изследване

Анализът се базира на 97 ефективни онлайн анкети. Изследването е проведено в периода 22 юни – 29 юни 2023 година.

Представяне на профила на лицата взели участие в изследването

В изследването участие взеха лица от предварително очертан три групи от интерес като е важно да отбележим, че броят на лицата, които попадат в съответната група не е контролиран. В тази връзка, представените резултати по профили отразяват естественото им разпределение.

Групите от интерес са:

- Преподаватели в професионална и в непрофесионална/любителска балетна школа (n=30)
- Ученици в професионална и непрофесионална класическа балетна школа (n=30)
- Родители на деца, които посещават професионална или непрофесионална/любителска балетна школа (n=37)

Графика 1: Профил на лицата

Даниите, касаещи продължителността на посещаване на балетната школа показват, че към момента на изследването, лицата са с различна продължителност. Близко 1/3 са тези, които декларират, че посещават настоящата си школа между 1 и 3 години. Годишните посещения на школата имат пряка връзка с общото отношение на лицата по темата от интерес, затова и те са включени като показател в проекта.

Графика 2: Време на посещение на балетна школа

Основни мотиви, които карат учениците да се включат в балетни школи са:

- Развитие на гъвкавостта
- Възможност за изява в сценични балетни костюми
- Повишаване на чувството за ритъм/ такт
- Сценично поведение и умения за излизане пред публика

Интересно е да се отбележи, че половината от изследваните ученици споделят, че един от мотивите им да се включат в школа по балет е изявата на конкурси, това говори за *степената на ангажираност на учениците.*

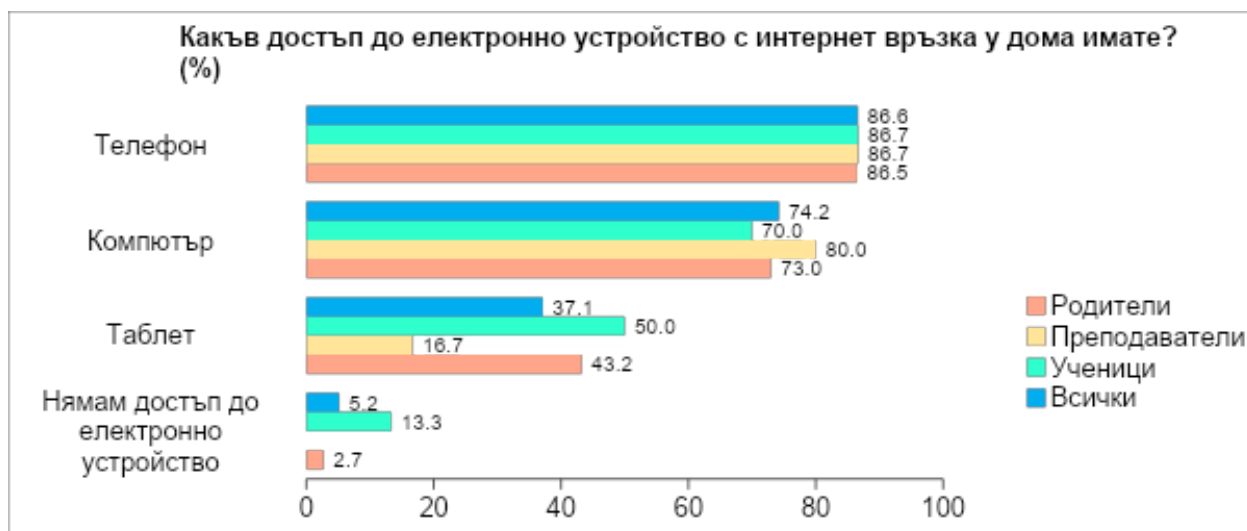
Графика 3: Мотиви за участие в школа по класически балет

Достъп до интернет

Достъпът до интернет и наличието на качествена интернет връзката са ключови условия за провеждане на обучение от разстояние в електронна среда.

Данните показват, че всички преподаватели взели участие в проучването имат достъп до електронно устройство с интернет връзка в своя дом. Това предполага, че тези преподаватели имат добра предпоставка за преподаване в електронна среда от дома си.

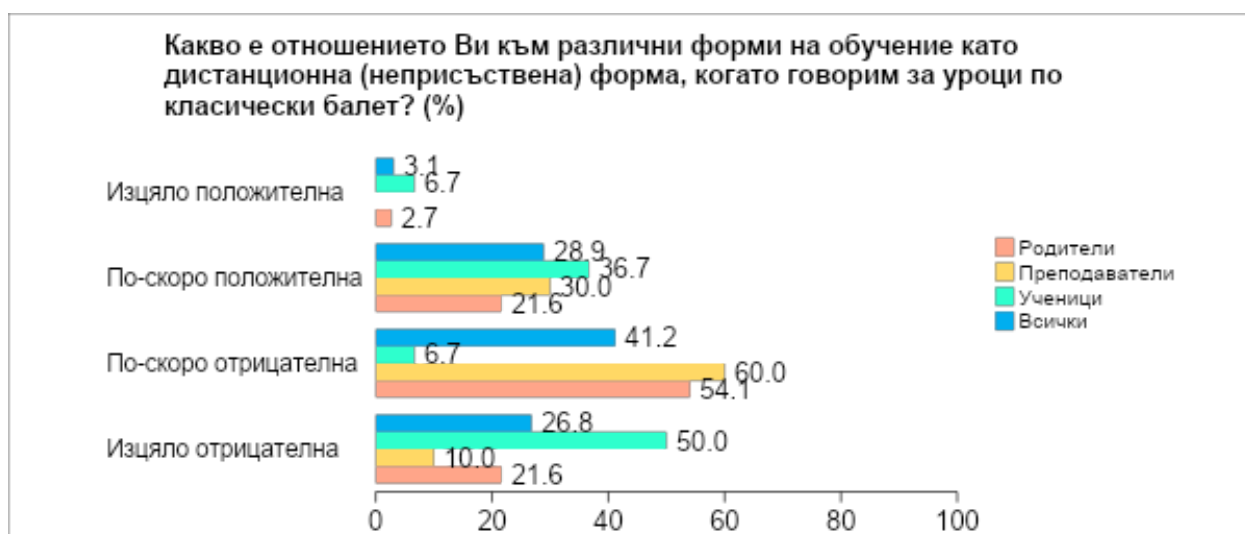
При учениците виждаме, че 13,3% нямат достъп до електронно устройство, но тук е важно да се отбележи, че това са деца на възраст 4 години.

Графика 4: Достъп до електронни устройства у дома

Отношение към онлайн тренировките по балет

Когато говорим за отношението към различни неприсъствени форми на обучение по класически балет можем да кажем, че наблюдаваме различно мнение сред групите от интерес. Преподавателите заявят по-скоро негативна нагласа. Докато сред учениците виждаме, че малко повече от 40% имат положително мнение за този тип обучение.

Графика 5: Отношение към дистанционната форма на обучение за уроци по класически балет

Що се отнася до предразсъдъците на лицата, които имат отрицателно отношение към дистанционната форма на обучение по балет и сред трите групи от интерес, те са в две основни посоки.

Едните са свързани с личното мнение на респондентите, че самият формат на дистанционно обучение не им допада.

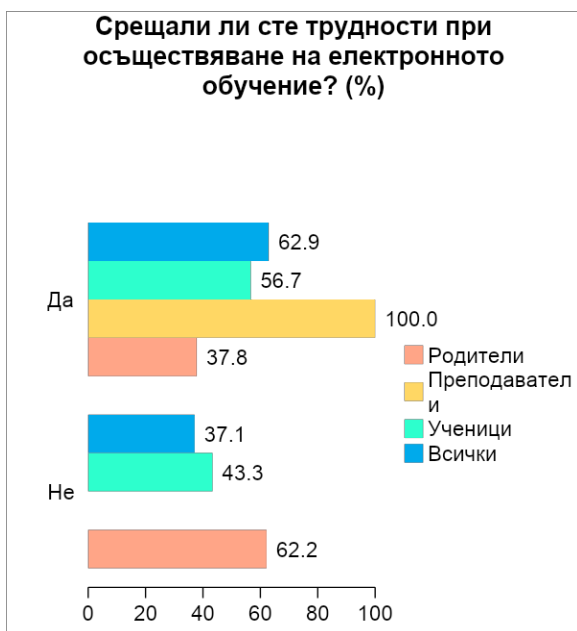
От друга страна, притеснения има и по линия на ефективността на уроците по балет в дистанционна форма, както и самата концентрация по време на онлайн занятията.

Въпреки негативите е важно да отбележим, че учениците намират тази форма на обучение модерна и близка до тях.

Графика 6: Нагласи към уроци по балет в дистанционна форма

Забелязва се, че и трите групи лица са срещали трудности при осъществяване на електронното обучение по балет, като е важно да се отбележи, че това е най-силно изразено при преподавателите, където няма учител, който да не е споделил, че не е имал трудности. В тази връзка може да се помисли за **допълнителни обучения**, в които да се обясни как да бъдат преодолените тези технически проблеми. По този начин ще се тушира тази трудност и групите от интерес ще бъдат по-отворени към тренировки по балет в дистанционна форма.

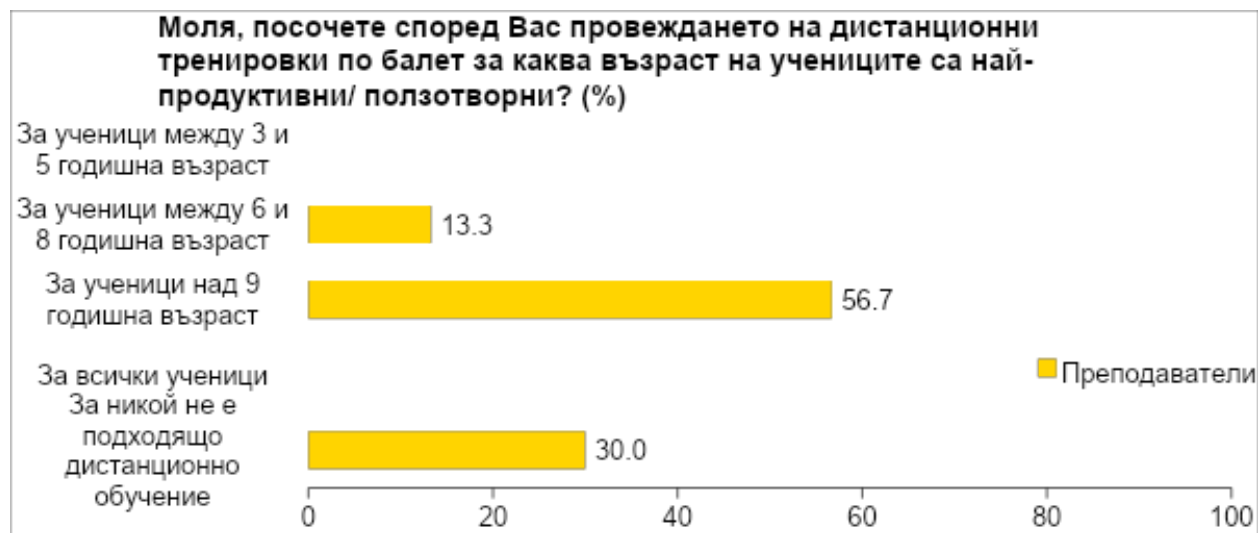
Графика 7: Трудности при онлайн тренировките по класически балет

Основните трудности, с които се сблъскват са:

- Технически проблеми, лоша интернет връзка
- Концентрацията
- Неразбиране на движения и трудността учителя да види дали правилно се изпълнява движението
- Липса на удобно помещение за провеждане на тренировката в домашни условия
- Възрастта на учениците

Важно е да се отбележи, че една от трудностите, които преподавателите срещат е именно възрастта на учениците. 20% от преподавателите споделят, че им е трудно онлайн тренировката с децата под 5 годишна възраст. Учениците за които тренировката по балет дистанционно е подходяща според малко повече от половината преподаватели е над 9 години.

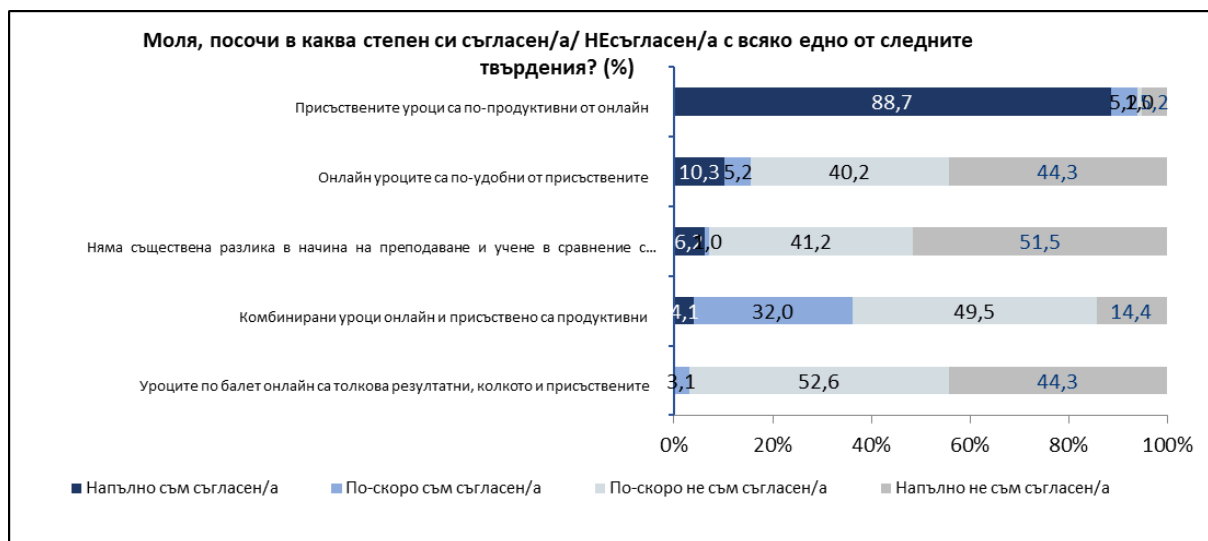
Графика 8: Подходяща възраст на учениците за дистанционни уроци по класически балет

Възрастта на ученици се оказва ключова предпоставка за успешно провеждане на онлайн тренировките по балет, което можем да видим и при работата на преподаватели по дадени хореографии с учениците си. Близо 77% от преподаватели споделят, че онлайн успяват да тренират отделни движения или цели танци с деца на възраст от 6+ години. Те споделят, че най-продуктивно се работи с деца над 9 - годишна възраст. При по-малките ученици (6-8 - годишна възраст), едва 13,3% от учителите успяват да репетират отделни елементи и движения. Обучението по балет за деца под 5 -годишна възраст не е приложимо.

Графика 9: Хореография по време на онлайн обучение с деца на възраст 3-5 години и 5+ години

Респондентите се обединяват около идеята, че за тренировки по класически балет са подходящи комбинирани уроци онлайн и присъствено.

Графика 10: Нагласи към онлайн и присъствени уроци по класически балет

Отношение на родителите към онлайн тренировките по балет

Въпросникът за родителите съдържа няколко въпроса, целта на които е да се определи степента на обща удовлетвореност от проведените тренировки по балет от разстояние на техните деца. Данните показват, че за близо 1/3 от родителите онлайн тренировките по балет са ефективни.

Комуникацията с преподавателя е важна част от учебни процес, затова и тази тема е засегната в изследването. Родителите бяха попитани колко често комуникират с преподавателите на детето си по балет, когато тренировките са онлайн и при дистанционно обучение. Отговорите показват, че не се наблюдават съществени разлики в комуникацията между родителите и преподаватели в различните форми на обучение.

Графика 11: Честота на комуникация родител - учител

Като положителен резултат от провеждане на онлайн тренировки по балет, може да изведем, това че 1/3 от родителите споделят, че през периода на дистанционно обучение са научили повече за отношението на детето им с преподавателя по балет.

Организиране на учебни процес от разстояние

Формите на обучение от разстояние в електронна среда включват както синхронно, така и асинхронни форми на организация. Всеки един от тези два метода има своите предимства и е по подходящ за постигане на определени цели в учебния процес. При асинхронна организация на ученето от разстояние в електронна среда взаимоотношенията между учителя и учениците не се осъществяват в реално време. Именно поради спецификата на преподаване на балет, тази асинхронна форма не се счита за подходяща.

В ситуация на учебен процес от разстояние за всички ученици, синхронното обучение обаче предлага значително по-добри възможности за взаимодействие между учителите и учениците, и между самите ученици в реално време. Тази форма предоставя по-добра възможност за включване и участие на учениците, редовно проследяване на напредъка и незабавно предоставяне на обратна връзка. Наред с това синхронното обучение създава условия за поддържане на т.нар. „социално присъствие“ (лична връзка с другите), което е особено важно за социализацията на учениците и за ограничаване на чувството на изолация и стрес.

Данните показват, че близо 77% от преподавателите са провели изцяло синхронно или преобладаващо синхронно обучение от разстояние в електронна среда, а останалите 13% са организирали смесено обучение.

Графика 12: Използвани методи по време на дистанционното обучение по класически балет

Когато говорим за обичайните упражнения, които използват онлайн и присъствено можем да кажем основната разлика е, че в онлайн среда се правят по-малко импровизации и игри за ритмичност, както и липсва работата по диагонал, предвид ограниченото физическо пространство.

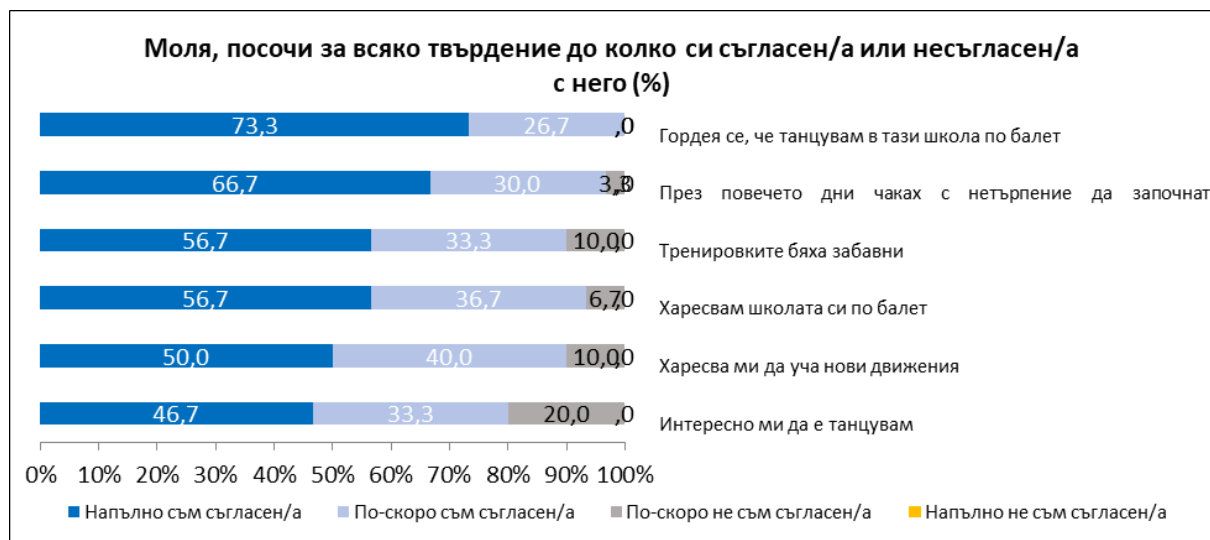

Графика 13: Упражнения по време на една обичайка тренировка онлайн и присъствено

Емоционалната ангажираност се свързва с поведението и желанието на учениците да учат, да тренират и т.н. Тя се свързва с интереса им към изучаването, към процеса на усвояване на нови умения, както и с чувството им за принадлежност към определена общност, както е балетната школа. Учениците с висока емоционална ангажираност са склонни да влагат повече усилия в обучението си и са по-удовлетворени от това, което се случва в училище и в залата.

От проведеното изследване виждаме, че учениците са с високо ниво на емоционална ангажираност към балетната школа, която посещават. 100% от учениците

се гордеят, че танцуват в конкретната школа. Преобладаващата част от учениците харесват школата, която посещават и чакат с нетърпение тренировките си по балет.

Графика 14: Твърдения относно се до учениците

С оглед на горепосочените данни предлагам **Концептуален модел** за работа с ученици в балетна школа в традиционно обучение по балет, в комбинация с онлайн уроци, които ще бъдат адаптирани според нивото на възприемане и възможностите както на децата, така и съобразени с физическата среда и технологични възможности.

Проучването показва, че учениците са по-склонни да опитат този модел на работа и имат по-скоро положително мнение (граф.5), за разлика от своите родители. Друго заключение от изследването е, че онлайн обучението не е приложимо за деца под 5 годишна възраст. (граф. 8 /граф. 9)

Най-масово използваните електронни устройства (граф.4), могат да използват при нужда, което прави Модела възможен за изпълнение:

Таргет група: Ученици, за възраст - 6-8 години

Необходими ресурси за осъществяване на обучение по балет в комбинирана форма (присъствено и в електронна среда):

- Обучение на преподавателите за работа по балет в електронна среда
- Устройство с камера и микрофон (компютър, телефон/ таблет..)
- Интернет свързаност (кабелен или wi fi)
- Пространство
- Постелка или одеяло/станка - стол
- Репетиционно облекло

Ключово важни са интернет свързаността и устройството, което се използва, за да бъде ефективен урока. Препоръчително е връзката да се осъществи от 2 устройства-телевизор за визуализация на преподавателя и телефон или лаптоп за заснемане на детето. По този начин ще си гарантирате по-добро възприемане на движенията и по-малко натоварване на очите.

Обучението за работа в електронна среда е много важно, защото ще помогне както на децата, така и на техните родители да формират правилни очаквания и да намалят до минимум бъдещи възникнали технически проблеми. За целта има подготвени обяснителни бланки и предварителна среща, на която всеки един участник ще може да изпробва наличните ресурси. *(Приложение 8)*

Учителите следва да подготвят своите уроци предварително и да ги съхранят в своя папка в Google диск, което ще формира една база данни в края на учебната година и ресурсите е могат да се използват за напред. По този начин и споделянето на добри практики с други колеги би било лесно и удобно. *(Приложение 9)*

Примерни цели на обучението:

1. Запознаване с теория, като част от подготовката по класически балет на всички участници в групата;
2. Повишаване на мотивацията за учене онлайн
3. Увеличаване броя на занятията на учениците.
4. Активно включване на родителите в обучението на децата - положителна нагласа и активна работа
5. Развиване на умения сред участниците като: дигитални, критично мислене, самоконтрол.

(*Целите ще се формулират отделно за всяка една група деца, според предварително разписана програма и стандарт за обучение)

Задачи на обучението:

1. Съхранение на интереса към балетното изкуство сред децата.
2. Повишаване на теоретичните знания на учениците, посредством комбиниран модел на обучение по балет.
3. Намаляване на отсъствията на учениците, които са по неуважителна причина.
4. Подобряване на физическото състояние на учениците по време на обучението по балет.
5. Повишаване на дигиталните компетентности на децата и учителите.
6. По-голяма ангажираност от страна на родителите и въвличане в процеса на работа с децата.

Очаквани резултати от обучението:

(*Очакваните резултати ще се формулират отделно за всяка една цел)

Таблица 4 “Комбинирано обучение - Концептуален модел”

Цел	Очакван резултат	Индикатор за успех	Необходими ресурси
Запознаване с теория, като част от подготовката по класически балет на участниците в групата	Децата могат да разпознаят характеристики на поне 8 балетни спектакъла (годишно)	Участниците попълват задачи, свързани с разглежданите теми (поне 80 %) Участниците имат над 80 % присъствия в онлайн уроците.	Интернет Устройство; Google classroom.
Повишаване на мотивацията за учене онлайн	10 % по-високи резултати от анкетно проучване в края на годината ,в сравнение със същото в началото на годината.	Анкетно проучване сред учениците. Изпълнени задачи в Google classroom/Google диск	Интернет връзка, устройство
Увеличаване броя на занятията на учениците.	По-високи академични резултати и по-добра физическа форма.	Брой награди в състезания, по-високи резултати на физически тестове в сравнение с началото на годината .	Интернет връзка, устройство
Активно включване на родителите в обучението на децата - положителна нагласа и активна работа	80 % от родителите дават положителна оценка на работата посредством анкета.	Анкетно проучване	-

	Повишен брой родители, участващи в балетния живот на децата.		
Развиване на умения сред участниците като: дигитални, критично мислене, самоконтрол.	Учениците работят по развитие на следните умения: дигитални, критично мислене, самоконтрол.	Учениците сами се справят с техническото включване и работа по време на онлайн уроците.	Критериални матрици за всяко умение

Примерни упражнения, които могат да се включат в работата в електронна среда:

Упражненията трябва да бъдат съобразени с възрастта на децата, с намаленото пространство в домашни условия и с целта децата да могат да се справят сами, без помощ от страна на родителите си. Прилагам примерен онлайн урок по балет за деца на възраст 6+ години, както и съвети за преподавателя с идеи за използване на определени техники на преподаване и интерактивни методи за повишаване на интереса на децата. *(Приложение 10) (Приложение 11)*

Като методи на преподаване обучението по балет в комбинирана среда може да включва:

- Въвеждащо обучение за използване на платформата и целите на програмата - онлайн.
- Игрови подход
- Диференциран подход.
- Демонстрация чрез видео- материали / снимки и други Аудио - визуални техники на обучение
- Запознаване с либретото на спектакли по един различен начин и решаване на задачи, с цел усвояване на материала
- Обсъждане и информация за различните епохи и облеклото на танцьорите. Задачи, свързани с рисуване.
- Метод “Обърната класна стая” - ученик влиза в ролята на преподавател и контролирано преподава учебния материал, който предварително си е подготвил.

- В теоретичните часове могат да се провеждат обиколки на университети, с цел запознаване с предлаганите специалности по танцово изкуство. С предварителна договорка с университетски преподавател, може да се посети балетен клас. (приложимо за по-големите ученици - 16+)
- Провеждане на съвместен урок с преподавател от друга страна - онлайн урок.
- Посещение на балетен спектакъл
- Изготвяне и запис на видео, съвместно с учениците, което да бъде представително за школата.
- Участие в програми за обмен на ученици.

В заключение можем да обобщим:

- че обучението по балет в електронна и присъствена среда е възможно при определени условия.
- Достъпът до интернет и добрата връзка са от ключова необходимост за провеждане на онлайн обучение.
- Онлайн обучението не е подходящо за деца под 5 -годишна възраст.
- Загубата на концентрация, подходящата възраст на децата и липсата на условия за провеждане на репетиции електронно са сред често срещаните проблеми.
- По време на онлайн уроците по балет се правят по малко упражнения за ритмичност и импровизация.
- Онлайн уроците по балет дават възможност не само за гледане на спектакли, но и обсъждането и анализът на епохата, танцьорите, костюмите, декорите и тн.
- Методите за преподаване в онлайн среда са идентични, но съобразени с пространството.
- Иновативни методи за преподаване са: “обърната класна стая”, провеждане на съвместен урок с чуждестранна школа онлайн, използване на аудио-визуални техники.

3.2.1 Тестване на предложението Концептуален модел на обучение по балет в школите с пилотна група деца.

С цел изпробване на Концептуалния модел за работа в комбинирана форма на обучение (електронна и присъствена) през 2023 година направих пилотно теренно изследване на **две групи деца**:

- 1) Участници в интензивен присъствен летен курс по балет с всекидневна натовареност средно 2 часа на ден. (присъствена форма)
- 2) Участници в комбиниран онлайн курс по класически балет с всекидневна натовареност 1.30 ч на ден (онлайн и присъствена форма) и 30 мин. самоподготовка.

Сравнителният анализ между резултатите на едната и другата група ще покаже ефекта от присъственото обучение и комбинираното обучение върху теоретичната и физическа подготовка на децата.

Критериите за подбор на децата са:

- Участниците да са в малка група - до 8 на брой, с цел по-ефективна индивидуална работа с всяко дете.
- Участниците да са от любителска балетна школа.
- Всички участници да имат добра физическа подготовка и да не са начинаещи в обучението си по балет (минимален стаж - минимум 1 година), защото тестът, който се използва за изследване на физическата работоспособност на участниците е предназначен за активно спортуващи деца, в добра физическа форма.
- Участие в поне 3 конкурса, с цел придобиване на по-голям сценичен опит.

Първа пилотна група участници

Присъствено обучение

17-28 юли 2023 година

Групата включва 6 деца. Всички отговарят на предварително зададените критерии за подбор - имат предварителна подготовка по класически балет в балетна школа- повече от 1 година, участвали са в минимум 3 конкурса, където са постигали резултати, съответно имат отличия. Репетициите се провеждат ежедневно в делничните дни рамките на 2 седмици със средна продължителност 2 ч/ ден.

Общ брой часове: 20 бр. изцяло практически и присъствени

Втора пилотна група участници

Комбинирано обучение

31.07. - 11.08.2023 година

Групата включва 6 деца. Всички отговарят на предварително зададените критерии за подбор - имат предварителна подготовка по класически балет в балетна школа- повече от 1 година, участвали са в минимум 3 конкурса, където са постигали резултати, съответно имат отличия. Репетициите се провеждат ежедневно в делничните дни рамките на 2 седмици със средна продължителност 1:30 ч/ ден и 30 мин самоподготовка по следния график:

- 2 пъти седмично - присъствен класически екзерсис
- 2 пъти седмично - онлайн класически екзерсис (отделни елементи)
- 1 път седмично - онлайн теория по класически балет

Общ брой часове = 20 ч. (8 бр. практически присъствени, 8 бр. практически - онлайн, 4 бр. теоретични - онлайн)

Целта на изследването е да се докаже, че комбинираната форма на работа в любителска балетна школа води до повишаване на теоретичната подготовка на децата и тяхното физическо състояние, в сравнение с изцяло присъствена форма на обучение с двойно повече часове в балетната зала.

Начин, по който ще бъде извършено изследването

Изследването ще се извърши в **два етапа**:

1. Първи етап - учениците попълват анкета във връзка с изследването в началото и края на образователния процес
2. Втори етап - учениците провеждат 3 пъти физически тест (в началото, средата и края на обучението) като данните от него ще бъдат използвани за сравнителен анализ.

Дейности на участниците:

1. Преди започване на курса, всеки участник (или родител за по-малките деца) попълва свое име анкетно проучване във връзка с проведеното изследване (за определяне на нагласа и ниво на теоретична и практическа подготовка, както и удовлетвореност от преподавателя и формата на обучение). (*Приложение 15 - Първа пилотна група*) / (*Приложение 16 - Втора пилотна група*)
2. Всеки участник ще сподели личните си данни, които ще бъдат нанесени от преподавател в обобщена информационна таблица, включваща лична информация за физическото състояние на детето (килограми, ръст, сърдечен ритъм и тн) (*Приложение 14 - Първа пилотна група*) / (*Приложение 15 - Втора пилотна група*)
3. Използваме теста PWC-170 от книгата на Т.А Тарасова “Контрол на физическото състояние на децата в предучилищна възраст”⁵³⁶, с цел измерване на възрастовата динамика на функционалното състояние, работоспособността и влиянието върху организма на детето на различни методи на физическо натоварване. Тестът е подходящ и задължителен за деца, които спортуват или имат честа физическа активност, защото позволява да се даде качествена оценка на реакцията на кръвоносната система при физическо натоварване. При този тест величината на работоспособността се изразява в обема на работата при зададен ритъм на сърдечни съкращения 170 удара в минута. При изпълнението на теста ще бъдат използвани блокчетата за степ аеробика.
За правилното изпълнение на теста ще бъдат използвани следните критерии:

---

⁵³⁶ **Тарасова Т.А.** Контроль физического состояния детей дошкольного возраста, изд. “Творческий центр Сфера”, Москва, 2006 г. 86 стр

- Цел - 60 изкачвания и слизания от стъп блокчето за 2 минути.
- Височината на стъп блокчето е съобразено с изискванията (таблица 25/ стр. 81)

Таблица 5

Дължина на краката (см)	Височина на стъп- блокчето (см)
53	16
55	17
58	18
60	19
62	20
65	21
67	22
70	23
72	24

Аналогично:

Таблица 6

74	25
76	26
78	27
80	28

Провеждането на теста се случва под наблюдението на ръководител. Начин на действие:

- 1) детето поставя единия си крак върху стъп-блокчето
- 2) поставя и втория крак върху блокчето, до другия.
- 3) отпуска единия крак на земята, прилякайки, и до него поставя другия.

Ако детето е малко, възрастен човек може да му подаде ръка, докато прави упражнението

Определянето на физическата работоспособност (PWC-170) се случва по метода и формулата - на Л.А. Абросимов и Е.В. Карасик:

$$PWC\ 170 = (170 - ЧСС\ в\ покой) / (ЧСС\ с\ натоварване - ЧСС\ в\ покой) \times N\ натоварване$$

*Където $N = P \times n \times h$

ЧСС - честота на сърдечни съкращения

P - тегло на детето (кг)

n - числото на качване и слизане от степенката за минута (30 бр)

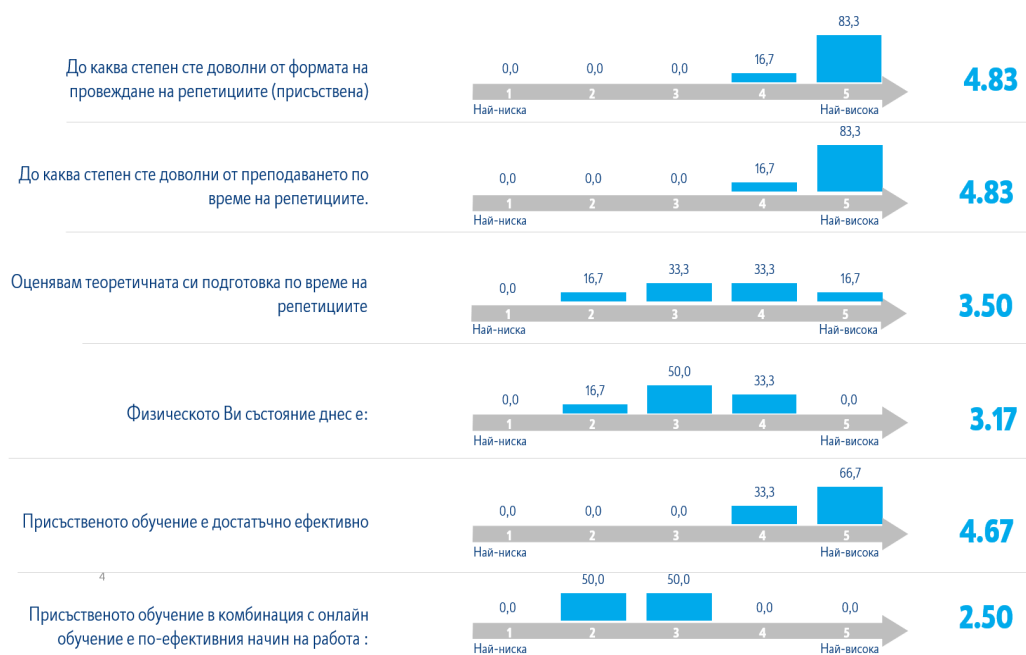
h - височината на степенката.

След провеждането на анкета за удовлетвореност сред Първата пилотна група участници в присъствената форма на работа (*Приложение 14*), показват следните нива на удовлетвореност в началото (*Графика 15*) и в края на курса (*Графика 16*).

Удовлетвореност в началото на курса

Моля, оценете от 1 до 5 като 1 е най - ниската оценка, а 5 е най-високата: (%)

Средни оценки

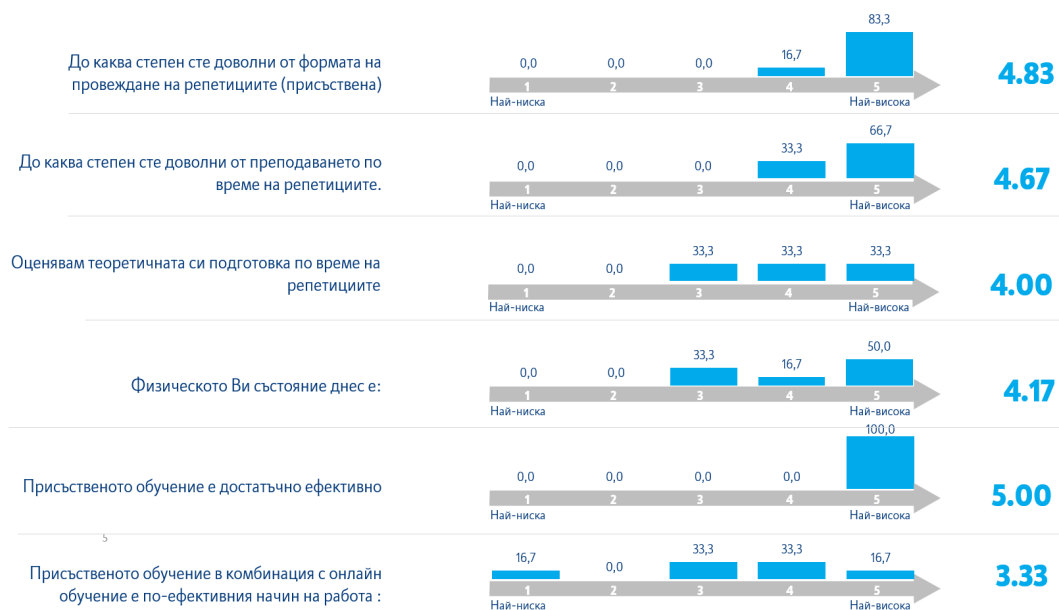

Графика 15 “Удовлетвореност на учениците в началото на обучението”
Първа пилотна група (17-28.07.2023 г)

Удовлетвореност в края на курса

Моля, оценете от 1 до 5 като 1 е най-ниската оценка, а 5 е най-високата: (%)

Средни оценки

Графика 16 “Удовлетвореност на учениците в края на обучението”
Първа пилотна група (17-28.07.20203 г)

Сравнявайки отделните акценти в двете анкети в Графика 15 и Графика 16 става ясно, че:

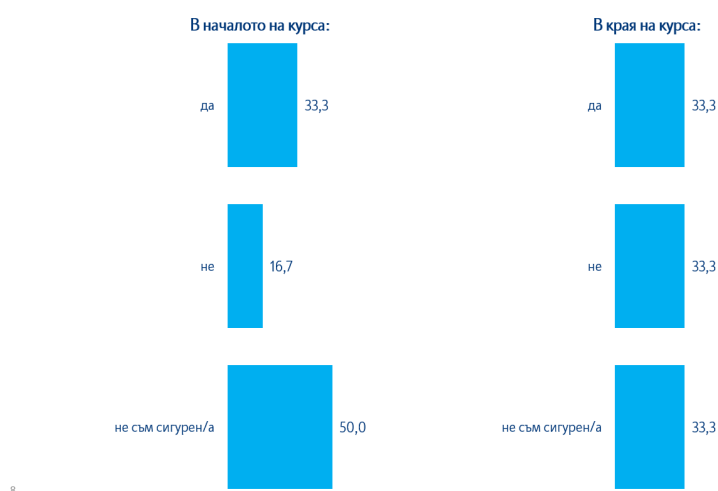
- Учениците имат едно ниво на удовлетвореност от курса, което е с почти максимална стойност - 4.83 точки от 5 точки максимално. Вероятната причина за това е, че всички участници познават предварително ръководителя на групата и макар не всички да са ученици на конкретния балетен педагог, провел изследването, то оценката им е много висока още в началото на курса. При тестване с непозната група деца, вероятността преподавателят да получи по-ниска оценка като очаквания в началото на обучението е по-голяма, отколкото в конкретния случай на пилотния тест.
- Въпреки високата оценка на цялостното обучение, преподавателят е получил малко по-ниска оценка в края, отколкото в началото. Вижда се, че едно дете е променило оценката си от 5 на 4 и по този начин спада и общата оценка.
- Според учениците и собствената им самооценка за теоретичните си знания и физически качества е по-висока в края на обучението, отколкото в началото.
- Любопитно е, че един ученик е променил мнението си относно ефективността на присъственото обучение и по този начин в края, стойностите са 100% отлични като ефективност.
- Колебанията на учениците във връзка с това дали да се включат в комбиниран курс по класически балет и дали той е ефективен повече от стандартния курс, става видно от последния въпрос в графиката. Въпреки повишената крайна стойност на финала (3.33), данните сочат, че едно дете си е променило мнението

и от несигурно дали би се включило в онлайн - присъствена форма, то се отказва на финала. (Графика 17)

Това показва ниското ниво на нагласа сред учениците да опитват нови и различни методи на преподаване. (Графика 17)

Склонност за посещение на комбиниран курс по балет

Склонни ли сте да посещавате комбиниран курс по балет (онлайн и присъствено обучение): (%)

Графика 17: “Склонност на учениците да се включат в комбинирана форма на обучение”

В обобщение на резултатите, получени от анкетното проучване сред участниците в Първата пилотна група, се получават следните средни стойности (Графика 18):

	Обща средна	В началото на курса	В края на курса
Формата на провеждане на репетициите (присъствена)	4.83	4.83	4.83
Преподаването по време на репетициите	4.75	4.83	4.67
Оценявам теоретичната си подготовка по време на репетициите	3.75	3.50	4.00
Физическото Ви състояние днес е:	3.67	3.17	4.17
Присъственото обучение е достатъчно ефективно	4.84	4.67	5.00
Присъственото обучение в комбинация с онлайн обучение е по-ефективния начин на работа	2.92	2.50	3.33

6

Графика 18 “Средни стойности на резултатите, получени от анкетно проучване на терен” (17-28 юли 2023 г.)

Прави впечатление, че учениците са най-взискателни към знанията си по теория, физическото си състояние и нагласата да се включат с допълнителна работа по комбинирано обучение, непознато за тях до момента. Максималната оценка, с която завършва курса и твърдението, че “Присъственото обучение е достатъчно ефективно.” потвърждава обобщението, че децата трудно променят нагласите си и въвеждането им дори и в пилотна група в онлайн и присъствено обучение е предизвикателство.

Физическото състояние на децата от Първа пилотна група е показано детайлно в *Приложение 14*.

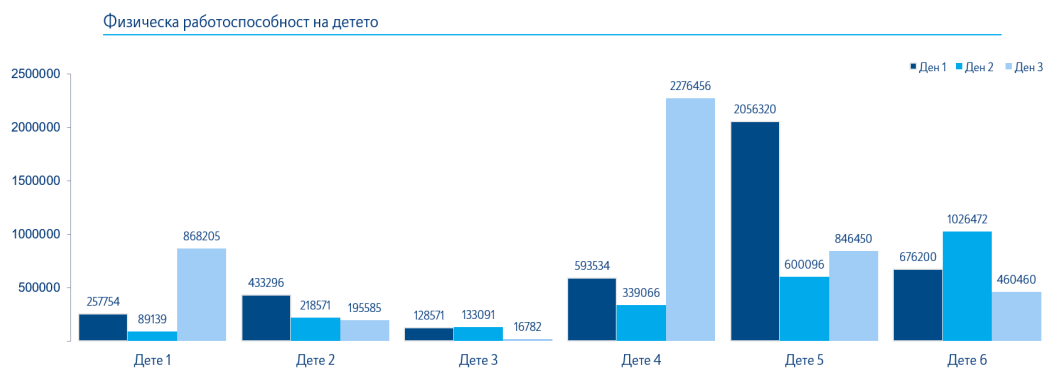
Използваният метод за изследване е **PWC-170** от книгата на Т.А. Тарасова “Контрол на физическото състояние на децата в предучилищна възраст”⁵³⁷ Изследването е направено 3 пъти (в началото на курса, по средата и в края) с цел да се проследи началното ниво (изходното), от което започва всяко едно дете, междинното и крайното.

⁵³⁷ Тарасова Т.А. Контроль физического состояния детей дошкольного возраста, изд. “Творческий центр Сфера”, Москва, 2006 г. 86 стр

Обобщение на резултатите и нивото на работоспособност е представено в Графика 19 :

Изследване на работоспособността на децата

10

Графика 19: Изследване на нивото на работоспособност според теста PWC-170 в Първа пилотна група ученици (17-28 юли 2023 г.)

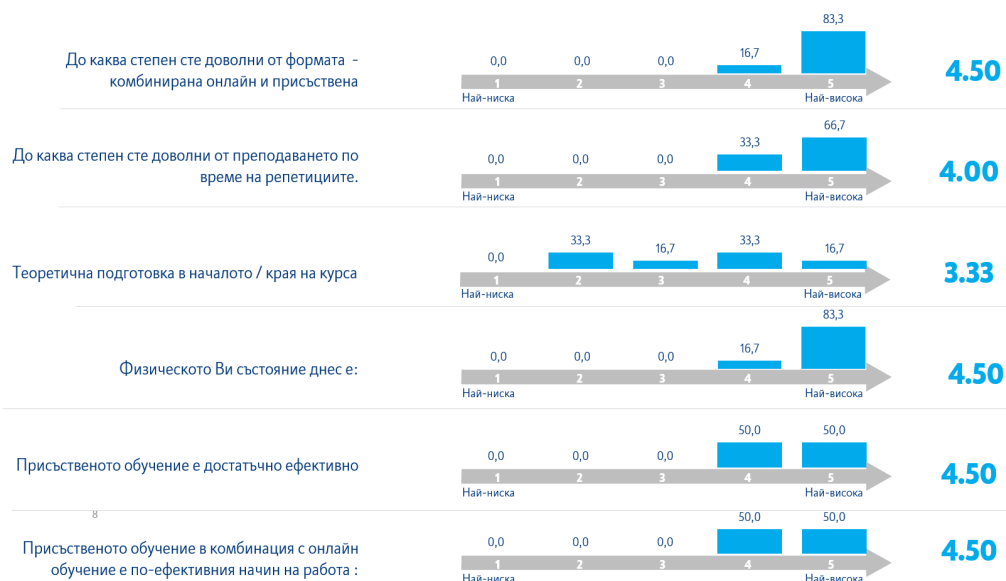
Обобщението е направено в сравнителен план между резултатите, които е постигнало всяко едно дете поотделно. По този начин можем да проследим дали има напредък вследствие на присъственото обучение и до каква степен детето е повишило своята работоспособност. При две от децата (дете 1 и дете 4) се наблюдава категорично по-голяма работоспособност на финала на курса, а при 2 деца междинното ниво е най-високо (дете 3 и дете 6), което показва, че те имат потенциал да надминат собствените си възможности и веднъж са го постигнали по време на обучението си. Две от децата имат чувствително по-ниски резултати в края на обучението (дете 2 и дете 5). Възможните причини са: временно неразположение по време на тестването, натрупване на физическа умора в края на курса и респективно по-слаби резултати, липса на достатъчна мотивация за показване най-доброто от себе си на този тест за физическо състояние.

Втората група, провела същото изследване в периода 31.07-11.08.2023 г., но посетила комбиниран курс на обучение има следното ниво на удовлетвореност в началото на курса (*Графика 20*) и в края на курса (*Графика 21*):

Удовлетвореност в началото

Моля, оценете от 1 до 5 като 1 е най-ниската оценка, а 5 е най-високата: (%)

Средни оценки

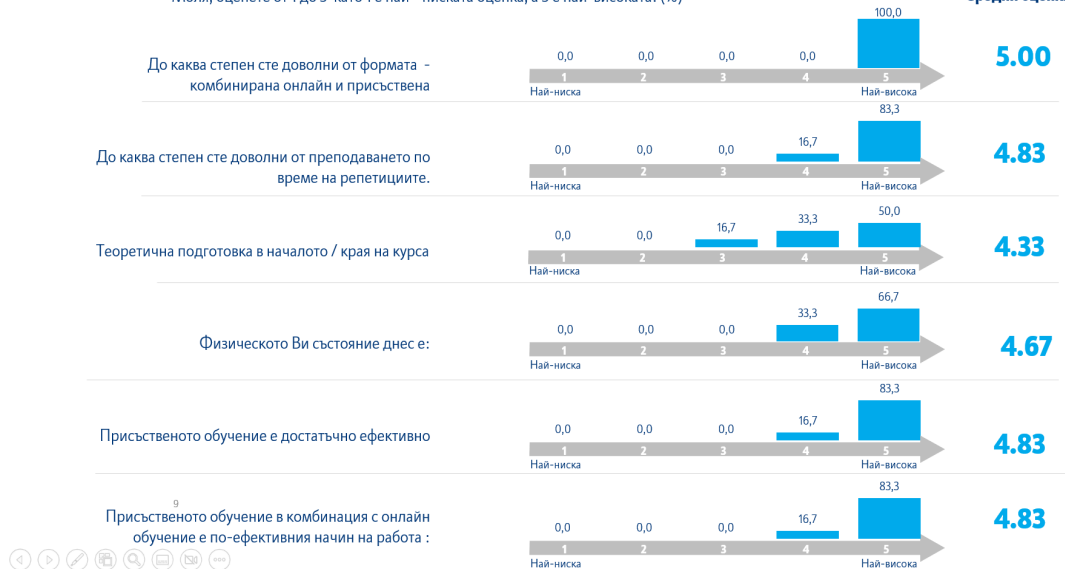

Графика 20 “Удовлетвореност на учениците в началото на обучението”
Втора пилотна група (31.07 - 11.08.2023 г)

Удовлетвореност в края

Моля, оценете от 1 до 5 като 1 е най-ниската оценка, а 5 е най-високата: (%)

Средни оценки

Графика 21 “Удовлетвореност на учениците в края на обучението”
Втора пилотна група (31.07 - 11.08.2023 г)

Забелязва се повишаване и съответно максимален резултат на въпроса за удовлетвореност от комбинирания курс по класически балет. Всички оценки са по-високи в края на курса, което означава, че участниците са удовлетворени от постигнатите резултати. На твърдението “Присъственото обучение е достатъчно ефективно” оценката е 4.83 от 5.00 т както и на последния въпрос “Присъственото обучение в комбинация с онлан обучение е по-ефективния начин на работа, също толкова деца са дали максимална оценка.

На *Графика 22* са показани средните резултати на участниците във втората пилотна група деца, провели тестването в периода 31.07-11.08.2023 г.

 Общи средни
В сравнителен план

	Обща средна	В началото	В края
Формата - комбинирана онлайн и присъствена	4.75	4.50	5.00
Преподаването по време на репетициите	4.42	4.00	4.83
Теоретична подготовка в началото / края на курса	3.83	3.33	4.33
Физическото Ви състояние днес е:	4.58	4.50	4.67
Присъственото обучение е достатъчно ефективно	4.67	4.50	4.83
Присъственото обучение в комбинация с онлайн обучение е по-ефективния начин на работа	4.67	4.50	4.83

10

Графика 22- “Средни стойности на резултатите, получени от анкетно проучване на терен” (31.07-11 август 2023 г.)

Сравнението между двете обучения и двете пилотни групи по средни стойности показва:

Общи средни – сравнение мржду двата периода

В сравнителен план

	Курс Юли		Курс Август	
	В началото	В края	В началото	В края
Формата на провеждане на репетициите (присъствена)/ Формата - комбинирана онлайн и присъствена	4.83	4.83	4.50	5.00
Преподаването по време на репетициите	4.83	4.67	4.00	4.83
Теоретичната си подготовка по време на репетициите/Теоретична подготовка в началото / края на курса	3.50	4.00	3.33	4.33
Физическото Ви състояние днес е:	3.17	4.17	4.50	4.67
Присъственото обучение е достатъчно ефективно	4.67	5.00	4.50	4.83
Присъственото обучение в комбинация с онлайн обучение е по-ефективния начин на работа	2.50	3.33	4.50	4.83

11

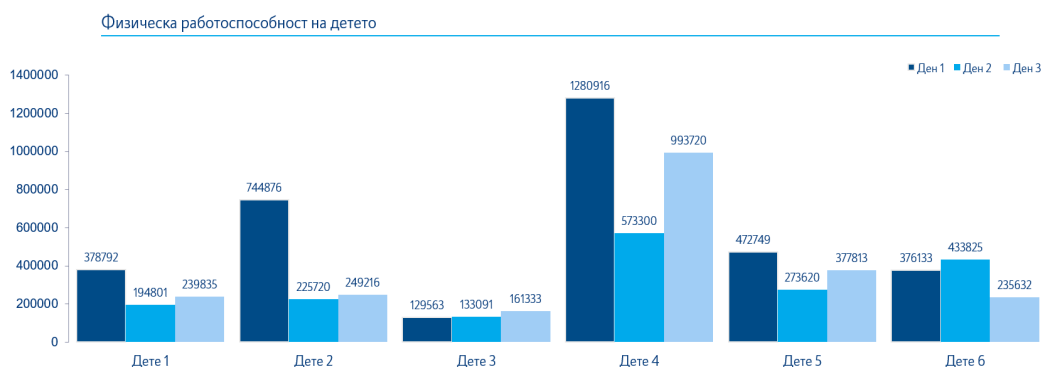
Графика 23 “Сравнение между Първа и Втора пилотна група деца за двата периода.

Можем да обобщим, че:

- Собствената самооценка на децата във връзка с удовлетвореността от обучението в двете форми е повишена през втория курс. По-ниската оценка в началото за втора пилотна група е обяснима, с оглед на недостатъчната мотивация на учениците, заявена още в първото пилотно проучване (Графика 17).
- Видимо по-високата първоначална оценка на децата от втора пилотна група във връзка с вида на обучение и ефективността се обяснява с факта, че тези деца изначално са се записали на курс, който е комбиниран и за да предприемат тази стъпка, то тяхната нагласа към този вид обучение е донякъде положителна.
- Физическото състояние на децата те оценяват като по-добро в края на двата курса.
- Теоретичните си знания и двете групи деца оценяват сравнително ниско в началото на обучение, но в хора на репетициите, тяхната самооценка се повишава драстично - с половин единица през юли и цяла единица през август.

Резултатите на **втората пилотна група** във връзка с **физическите данни**, които всяко дете демонстрира посредством упражнение (физическо натоварване) по модела PWC 170 са детайлно представени в *Приложение 15* . На графика 24 се вижда сравнение между резултатите на всяко едно дете поотделно в трите етапа на тестване (в началото, средата и края)

Изследване на работоспособността на децата

12

Графика 24: “Работоспособност на участниците PWC-170 във втората пилотна група за периода 31.07-11.08.2023 г.

Прави впечатление, че 5 от 6 деца имат по-слаби резултати в края на обучението. Това показва, че въпреки високата самооценка на участниците в тази пилотна група за тяхното физическо състояние и чувството за по-добро такова в края на курса, тази нагласа не се доказва с резултатите от изследването по модела PWC-170. Напротив, физическото състояние и работоспособност на децата в края на курса е по-ниско от първоначалното. Възможните причини са: преумора, временно неразположение, липса на мотивация за изпълнение на максимума на възможностите си.

В заключение можем да обобщим че:

- Комбинираната форма на обучение по балет в любителска балетна школа е възможна.
- Участниците в пилотните групи променят нагласата си и повишават оценката си към комбинираната форма на обучение.
- Присъственото обучение дава по-добри резултати по отношение на физическото състояние на учениците, в сравнение с комбинираната форма.
- Комбинираната форма дава по-добри резултати във връзка с повишаване на теоретичните знания на учениците и тяхното самочувствие по този въпрос.

Изводи от ТРЕТА глава:

В настоящата глава разгледах онлайн опита в класическото балетно изкуство, както в професионалния свят, така и в частната балетна школа, което служи за изграждане на Концептуален модел за работа в онлайн среда, като част от обучението по балет в неговата стандартна форма. Въз основа на проведените проучвания и модел за обучение се извеждат следните изводи:

- Онлайн обучението е възможно като част от присъственото и в него личният контакт е незаменим. Това го прави трудно приложимо за деца на възраст под 5 години.
- Въпреки ограниченията за провеждане на масови мероприятия през 2020 г. вследствие на Covid-19 и забраната за използване на танцовите зали, пандемията оказва и своето положително влияние върху дигитализацията на театрите, оперите и школите. Погледът зад кулисите, връзката с артистите, информацията, която става общодостъпна за всички хора по целия свят, донася нова публика и успява да задържи интереса към това изкуство на почитателите.
- Връзката и сътрудничеството с институциите и медиите в страната, с цел да се достигне до максимален брой хора, се задълбочава.
- Онлайн обучението при децата е възможно да бъде част от цялостната им подготовка по класически балет.
- Комбинираната форма на обучение повишава теоретичните знания на децата.
- Физическите качества на децата се развиват по-добре в присъствена форма на обучение.
- Първоначално негативната нагласа за комбинирана форма на обучение в балета може да бъде променена към положителна, след като се изпробва.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящият труд е свързан с представяне на балетното образование в България, което попада извън държавната образователна система. Сравнението в спецификите на работа в балетните школи през XX и XXI век се основава както на научно проучване сред съществуващите разработки на българските изследователи, така и на опита на наши съвременници, които лично могат да направят съпоставка, бидейки част и от двата процеса.

Темата на дисертацията: “Балетното обучение в България, извън държавната образователна система. Методи на преподаване. Репертоар. XX-XXI век”, обхваща историята на балетното изкуство като основа и изходна точка в зараждането на танцовото обучение в страната, с акцент върху класическия балет, дейността на балетните школи в изцяло частния любителски сектор и тази в някои държавни институции (читалища, училища, детски градини, културни домове). Методите на преподаване, споделянето на опит от историята, от съвременници е ценна информация, която до момента не е обобщавана. Репертоарът и примерите за творчески изяви дават представа за развитието на класическия балет, извън държавната образователна система в страната, както и идеи за работа на младите и неопитни балетни школи. Отделна информация за читалищната дейност и балетните школи там към момента няма и обобщаването на съществуващите данни за културната дейност на читалищата, заедно с примерите от XXI век, както и спомените от XX век, представлява нов поглед и носи своя принос към развитието на балетното изкуство в любителската сфера в България. Друг важен акцент в настоящата разработка е опитът в онлайн преподаването на класически балет и възможностите за развитие в посока - впитане на електронното обучение по балет като част от традиционното (присъственото). За целта е направено изследване, което показва нагласата на три таргет групи - учители, ученици и родители, във връзка с онлайн модела на работа и готовността им да го прилагат на практика. На база на резултатите, е формулиран е концептуален модел за обучение в балетна школа, извън държавната образователна система, която да бъде изцяло съобразена с новите технологии, твърдения и нужди на българското образование, което е актуална тема през XXI век. С цел изпробване на този модел и сравнение по отношение на мотивация на участниците в обучението, подобряване на техните теоретични знания и физически качества, е направено теренно проучване на две пилотни групи ученици от любителска балетна школа, които използват едни и същи индикатори за отчитане на резултати - анкета за удовлетвореност в началото и края на обучението и тест за физическа работоспособност в началото, средата и края на обучителния период. Двете пилотни групи репетират еднакъв брой часове и са подбрани по общи критерии, но първата група е изцяло в присъствена форма, а втората група - в комбинирана. Данните от проучването са използвани за изготвяне на сравнителен анализ между присъственото обучение и това в комбинирана форма (онлайн и присъствена), а резултатите са анализирани. Комбинираната форма не носи същите резултати по отношение на

развитие на физическите качества на децата, но теоретичните познания са доказано повече.

Действителна нужда от подобно предложение има, поради нарастващия брой на балетните школи в любителския сектор и все по-голямото количество ученици, които се възползват от подобен вид услуга. Необходимост от повече знания на заинтересованите лица по отношение на онлайн преподаването на класически балет има, тъй като голяма част от балетните школи, извън държавната образователна система считат, че не са достатъчно подготвени за работа по този модел, както и, че биха работили така при необходимост с цел задържане на ученици. Това обуславя необходимостта и готовността на преподавателите да се запознаят с подробности за този начин на работа. Друга причина е, че теоретичните знания по класически балет на децата не са големи, тъй като по време на стандартните репетиции (два или три пъти седмично) няма достатъчно време за подобен вид лекции. В комбинираната форма по класически балет има предвидени уроци и време за подготовка, получаване на знания, които са специфични. По този начин децата ще имат по-голяма мотивация за танцуване, ще разширят общата си култура, а когато някое дете отсъства (пътува или е възпрепятствано да посети репетиция), то може да се включи онлайн и да не пропуска от учебния материал.

В резултат от направения теоретичен обзор и проведените анализи, включващи събиране на информация от 206 души от сферата, можем да направим извода, че една от най-големите разлики между преподаването през XX и XXI век е навлизането на нови технологии и възможността за преподаване от разстояние - метод, който не е ефективен и предпочитан сред балетните педагози.

Следователно основната изследователска теза е потвърдена, посредством собствено проучване и анализ на резултатите.

Потвърждава се и първата хипотеза, че липсва достатъчно опит в електронното преподаване сред преподавателите по балет и затова те срещат трудности, което води до слаба или изобщо липсваща мотивация от тяхна страна за практикуването на такъв вид дейност.

Втората хипотеза, че дигиталните ресурси са все по-широко разпространени в балетното изкуство напълно се потвърждава след направеното изследване. Актуално остава и следствието, че балетните школи имат развита маркетингова стратегия и общуват със своите потребители и заинтересовани лица електронно през все повече канали на комуникация.

Третата хипотеза, че онлайн преподаването може да бъде ефективно при определени условия като част от присъственото, стандартно обучение се доказва, посредством собствено изследване и тестване на предложения Концептуален модел.

Промяната в положителна посока на обществената нагласа спрямо балетното изкуство, сравнена с тази в началото на XX век, показва готовност за приемане и уважение на танца, както и интерес към детайлно му опознаване като характеристика и културна насоченост. Развитието на техниката на отделния танцьор, костюмите и сценичното оформление, начините на комуникация със зрителите, въвеждането на нови

стилове и предназначения са сред основните елементи, които търпят промяна през вековете от навлизането на това изкуство у нас до днес. С благодарност и признателност можем да говорим за руската балетна школа, която е най-широко приложима в България, а резултати и повишаването на академичните резултати на възпитаниците на тази методика са пример за успешно обучение и последваща реализация.

Развитието на професионалната балетна сфера, средата на XX век, без съмнение оказва положително влияние над всички частни школи, съществували до момента. Работата в читалищата от своя страна носи чувство за удовлетвореност, смислен труд и емоционална привързаност. Приемствеността между поколенията там е доказана с множество примери, а качеството на обучение и постигнатото от учениците зависи не от демографски фактори, а от усилията на отделния преподавател и индивидуалния му стремеж да развие качества и умения у всяко едно дете, според собствените му възможности.

Руските гастроли у нас оказват огромно влияние върху формирането и развитието на класическия балет в България. Методиката на Ваганова е най-често използваната сред школите, а за дейността на читалищата има данни за приемственост и предаване на занаята от ръка на ръка.

Изготвеният сравнителен анализ между методите на преподаване през XX и XXI век дава систематизирана информация по темата и служи за основа при разработването на концептуалния модел на работа през XXI век, който да е съобразен с новите изисквания на времето. Съществена разлика в методиката на преподаване в двата периода няма, както и в изискванията за балетна зала и репетиционно облекло. Отношението на преподавателите обаче е различно, с оглед на новите подходи в образователния процес и зачитането на правата на човека, личното пространство и уважение на всеки един индивид. Използването на дигитални ресурси и интернет свързаност, помощни средства от спорта за развитие на мускулатура, разтегнатост и други основни качества на един танцьор, са сериозни отличителни черти на новото време. Промяната на темпото и напредването на техниката - повече изисквания в това отношение към танцьорите. Въвеждането на игрови подходи за обучение сред най-малките деца и правилният подбор на хореография, репертоар от страна на балетния педагог също са от важно значение за развитието на учениците и тяхното последващо обучение по класически балет. Други такива са променящото се отношение на родителите и намесата, която оказват и в учебния процес на децата, както и превръщането на дейността на корепетитора по класически балет в застрашена от изчезване професия. Нови измерения на изкуството се откриват в области като арт терапия, танц за лечение и други съвременни форми, които привличат по-широка аудитория. Партньорствата с различни организации - школи, артисти, музиканти, също са често срещани през XXI век. Възможностите за онлайн работа и обучение от разстояние възникват вследствие на Световна пандемия (2020 г), но и днес се използват от част от школите като алтернативен вариант при отсъствие на ученици или необходимост от допълнителна работа, а връзката с медиите се задълбочава.

Ролята на държавата и отношението на институциите към балетното изкуство е от изключително значение ако страната ни иска да запази водещата си роля в световен мащаб като пример за професионално обучение и технически добре подготвени танцьори. В тази връзка един от начините за изява и популяризиране на балетното изкуство са конкурсите. Те повишават мотивацията сред учениците и оказват положително влияние на творческото вдъхновение за учителите. И двете групи имат възможност да се запознаят отблизо с други техники на преподаване и различно отношение, да си “сверят часовника” за тенденциите в танцовото изкуство и развитието на останалите школи в национален и международен план. Родителите от своя страна, взимат активна роля в танцовия живот на своите деца. Една част от конкурсите и фестивалите предлагат обучителни семинари за всички, които желаят да се включат. Тези работилници са подходящи и децата научават за кратко време повече материал, запознават се с различен подход на преподаването, както и разширяват собствените си контакти, през запознанството с техни връстници. Други възможности за изява и популяризиране на дейността са: книгите, филмите, списанията, репортажите и телевизионните предавания на танцова тематика. Балетните школи, извън държавната образователна система развиват своята дейност и посредством маркетингова стратегия и реклами, които достигат до конкретни групи хора чрез предварително зададени критерии. Държавата, от своя страна, оказва подкрепа на балетните школи, посредством публикуването на отворени за кандидатстване проекти на национално ниво, но и такива, които могат да биха могли да включват международно участие. Начини за финансиране или партньорства се предлагат и от неправителствени организации, фондации и др. които също подпомагат балетното изкуство.

В тази връзка са представени 5 големи категории за популяризиране на балетното изкуство в страната и чужбина: Медийна грамотност; Организации, имащи за предмет на дейност развитието на танцовото изкуство; Сценични изяви; Маркетинг в изкуството; Програми и проекти, всяка от които с отделни подкатегории, чиято цел е да се представи широкото разнообразие от начини за популяризиране на балетното изкуство днес, които балетните школи използват и биха могли да използват с цел развитие. Част от заключенията, които могат да се изведат са, че конкурсите и фестивалите са средство за повишаване на мотивацията сред танцуващите, танцът подобрява здравословното състояние на практикуващите, държавата дава възможности за развитие посредством програми и проекти, а спектаклите за деца възпитават една интелигентна и млада публика. Посещението на танцови семинари и майстор класове развива мирогледа и дава повече опит в различни техники на преподаване и усвояване на материала. Необходимо е да има ясни критерии за участие в конкурси, което да намали нелоялната конкуренция. XXI век предлага нови технологични възможности за популяризиране на балетното изкуство, като социални мрежи, снимков и видеоматериал, достъпни за хора от цял свят, посредством Интернет и това са само част от примерите, описани в горепосочените приложения, които могат да се използват от балетните школи извън държавната образователна система у нас и биха спомогнали за тяхното развитие. Възможности за изява на школите има и чрез филмово изкуство, печатни и електронни медии, чрез активна реклама, различни приложения, дигитален

маркетинг, виртуални обиколки и тн, които дават ясна представа за очакванията, които може да има един родител, записвайки детето си на репетиции по класически балет.

На база на направените изследвания в дисертационния труд става ясно, че електронното обучение по балет не е достатъчно ефективно и с цел промяна в нагласата на заинтересованите страни, се предлага концептуален модел за комбинирано обучение на деца на възраст над 5 години в електронна и присъствена среда, което ще подобри общото състояние на учениците, ще развие тяхната техника, обща култура, дигитални умения, методически познания и ще направи обучението им по-интересно, като ги ангажира повече от два пъти седмично (което към момента е най-често срещания интервал за работа на ученици в любителски балетни школи). Другата цел е повишаването на мотивацията им за личностно развитие в сферата на балета и засилване на теоретичните им познания.

По този начин балетното изкуство, извън държавната образователна система в България, ще придобие още по-широка популярност, което ще доведе до създаването на една културна и знаеща публика за в бъдеще.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

- Анализ на обучението по балет в частните балетни школи в България.
- Разглеждане и анализ на методиката на преподаване в балетните школи, извън държавната образователна система в страната.
- Разглеждане на репертоара на балетните школи, извън държавната образователна система в България.
- Създаване на авторски концептуален модел за работа на деца на възраст над 5 години в комбинирана (електронна и присъствена) форма на обучение в балетната школа, извън държавната образователна система.
- Извършване на пилотно тестване на Концептуалния модел за работа на балетните школи, извън държавната образователна система - в онлайн и присъствена форма и изготвяне на сравнителен анализ със сходна група деца, работещи по стандартна форма на обучение.
- Разработване на примерен урок по класически балет в електронна среда.
- Извеждане и анализ на информация за балетните школи и влиянието на съвременните събития върху балетното изкуство.
- Обобщение на дейността на балетните школи в Народните читалища у нас.
- За първи път в България извеждане и анализ на информация за балетните школи в страната, след направено проучване, включващо 206 души⁵³⁸, заинтересовани и работещи в сферата на любителското балетно изкуство.
- Категоризиране на начините за популяризиране на балетното изкуство в България като всяка една категория има свои подкатегории.⁵³⁹

---

⁵³⁸ **Хора, включени в проучванията:** 20 души, които са интервюирани, 97 души, включени в изследване за онлайн преподаване, 18 бр школи, включени в изследване (*Приложение 5*), 71 бр танцови школи, включени в проучване (*Приложение 6*),

⁵³⁹ **Категории за популяризиране на балетното изкуство:** Медийна грамотност; Организации, имащи за предмет на дейност развитието на танцовото изкуство; Сценични изяви; Маркетинг в изкуството; Програми и проекти;

БЛАГОДАРНОСТИ

Авторът изказва своята благодарност на научния си ръководител проф. Николай Цветков за съдействието при избора на тема и съветите при разработването на дисертационния труд.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Александрова А.** Балетът през вековете, София, изд. Наука и изкуство, 1983 г., 378 стр.
2. **Александрова А.** Биография на танца и балета, София, изд. Хейзъл, 1996 г., 486 стр
3. **Александрова А.** Българският балетен театър, изд. Хейзъл, София 1998 г. 466 стр.
4. **Александрова А.** Първосъздателят, изд. Българска книжарница, София 2008 г. 223 стр.
5. **Александрова А.** Съвременна сценична синтетика. в. “Танц”, бр. 5-6, гр. София, стр. 7
6. **Андреева Е.** Шумен отстоява традициите, в. Танц, май юни 1994 г. стр. 9
7. **Андреева Е.,** С любов и всеотдайност” в. “Танц” бр 5-6, 1994 г. София, стр. 8
8. **Андреева Е.** Балетен състав “Търговище”, в. Танц брой 1-2 1995 г.стр. 7
9. **Андреева Е.** Какво става в Читалище “Възраждане”?” в. Танц бр 1-2 1995 г.
10. **Андреева Е.** “Роберта балет”, в. Танц бр.1-2 1995 г. София, стр. 15
11. **Андреева Е.** Камерният танц трябва да носи мисъл., бр 3-4 1995 г. стр. 13
12. **Андреева Е.** Едно от моите призвания - педагогика. в. Танц, бр.5 1995 г. София, стр. 3
13. **Боздуганов Н.** Експресия на музика и танц, в. Танц, юли август 1994 г. стр. 8
14. **Буххолц Д-р.** Балетът и театърът, Български артист, София, бр.5, 15 март 1931 г.,
15. **Гаврилова Р, Даскалова К, Александров Х, Кирилов И, Чичек Р, Лисичкова Е.** Читалищата в България- минало, настояще и бъдеще., Министерство на културата на Република България. Правителство на Холандия, 2000 г. 84 стр
16. **Ганев. В.** Балет на придворните дами, из операта “Снежанка”. Балет на джуджетата, изд. А.Стоянов, кн.8, № 14-15, гр. Севлиево, 1932 г., 16 стр..
17. **Дановски Б.** Комедия дел’арте. Български артист, София, бр.3 .15.12.1929 г.
18. **Джумалиева Цв.** Да танцуваш живота, ИК “Коралов и Сие”, София, 2011 г., 150 стр.
19. **Дойнов Н.** Българският пламък. Книга за читалищата. Том 1, изд.”Добри Войников”, 2015 г. 145 стр
20. **Др. А.** Няма неморални танци! в. Танц, София бр.1, 5 януари 1928 г. стр 4
21. **Дънкън А.** Моята изповед, изд.”Христо Г. Данов” Пловдив 1992 г. 246 стр.
22. **Емануилиду Р.** Люба Колчакова, изд. Издателско ателие, София 2005 г. 126 стр.
23. **Зарева.И.** Спорт и балет. Ива Христова Зарева, София, 2020 г., 119 стр.
24. **Желязкова Л.** Пантофки от бял офицерски кител. в. “Танц - март-април 1994 г.
25. **Илиев Хр.** Оцеляване и саморазвитие на читалищата, София, 1998 г. 64 стр.
26. **Илиева М.** Исторически танци. София, изд. Атеа, 2019 г. 199 стр.
27. **Илиева М.** Чудният свят на танца или как се стига до магията!, София, изд. ПАН, 2002/39 стр.
28. **Кондарев Н. Сираков Ст. Чолов П.** Народните читалища преди Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1972 г. гр.София, 334 стр.
29. **Кондарев Н. Сираков Ст. Чолов П.** Народните читалища след Освобождението, изд. на Отечествения фронт, 1979 г. гр.София, 337 стр.

30. **Консулова В.** Анастас Петров и Българския балет, изд. Наука и изкуство, София, 1976 г, 199 стр.
31. **Консулова В.** Из историята на българския балет, изд. на БАН, София, 1981 г. 126 стр.
32. **Лазаров Ст.** Читалищният съюз (1911-2011) изд. За буквите, София, 2011 г. 269 стр.
33. **Луканов П.** История на танца и балета, София, изд. “Дефекто, 2009 г. 287 стр
34. **Музикални хоризонти., списание,** бр 6 2023 г., изд. Съюз на българските музикални и танцови дейци. стр.2
35. **Мустакова Ф.** Живот в света на балета, София, изд. ЛИК, 2001 г., 70 стр.
36. **Наръчник за местните власти по прилагането на закона за Народните читалища и закона за обществените библиотеки.** - Проект “Подобряване на работата на общинските администрации по мониторинга и контрола върху прилагането на Закона за обществените библиотеки и Закона за Народните читалища в сътрудничество със заинтересованите страни”-изпълняван от Национален фонд “Култура”, с финансовата подкрепа на Оперативна програма “Административен капацитет”, съфинансиран от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд.” Договор № 10-13-9С/08.11.2010 г. 136 стр.
37. **Национален фонд “Култура”.** Дебюти 2023 Първи кръг. стр.2/ 16 стр.
38. **Национален фонд “Култура”.** Програма “Мобилност” - стр.3 / 9 стр.
39. **Национален фонд “Култура”.** Програма “Мобилност и развитие” 2023. стр.3/ 13 стр.
40. **Национален фонд Култура.** Програма “Целева подкрепа “Творческа Европа”. стр.1/17 стр.
41. **Попов. Т.** Детето и балетът, София, 1993 г., 61 стр.
42. **Попов. Т.** Из балетната съкровищница, София, 2010 г., изд. Дефекто, 106 стр.
43. **Попов Т. Митова Е.** Среци с балетни дейци, Държавно изд.Музика, 1987 г. 199 стр.
44. **Попов Т.** Самобитната Фео Мустакова. в. Танц, бр 5-6 1994 г. София, стр. 6
45. **Радоев. П.** Световния танцов конгрес! в. Танц, София бр.1,5 януари 1928 г. стр 6
46. **Радоев. П.** История на танца, в. Танц, бр.2 15.02.1928 г. стр.2
47. **Тарасова Т.А.** Контрол физическото състояние на деца дошколно възраст, изд. “Творчески център Сфера”, Москва, 2006 г. 86 стр.
48. **Тачъл Дж.** Светът на балета, София, изд. Труд, 2008 г. 63 стр.
49. **Уланова Г.** Аз не исках да танцувам, изд. Рива, 2008 г. 262 стр
50. **Ф.К. Айседора Дункан и нейния танц.** Български артист, бр- 15 и 16, София, 1.11.1927,
51. **Цветанов Ц.** Читалище, театър, кино. Български артист, бр.3, 25.11.1928 г.
52. **Чилингировъ Стилианъ.** Български читалища преди Освобождението. Принос към историята на Българското Възраждане., изд. Министерство на Народното просвещение, София, Държавна печатница, 1930 г. 659 стр.
53. **Без автор.** Четвърти международен театрален конгрес. Български артист, София, кн.6, 1932 г.
54. **Без автор.** За училищните салони. Български артист, София бр.25, 1 април 1928 г.
55. **Без автор.** Писмо до читалищните настоятелства в страната. Български артист, София, бр.27-28, 26 май 1928 г.
56. **Без автор.** Да танцуваме! в.Танц, София бр.1, 5 януари 1928 г.
57. **Без автор.** Къде да танцуваме! в.Танц, София бр.1, 5 януари 1928 г. стр 8

58. **Без автор.** Копелия на оперната сцена. В. “Танц”, бр 3 18.март 1928 г. София/стр.4
59. **Без автор.** Провинциална хроника. в. “Танц”, бр 3 18 март 1928 г.
60. **Без автор.** Национална среща на дейците на балетното изкуство “Анастас Петров”- Добрич’ 93 22-27 юни 1993 г., в. Танц, бр.1(2) април 1993, стр.7
61. **Без автор.** Ловеч, в. Танц брой 1-2 1995 г. стр. 7
62. **Без автор.** в. Танц, бр 5 1995 г. стр.2

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ

1. **35 години Балетна школа Ямбол**
<<http://yambolpress.bg/35-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D1%8F%D0%BC%D0%B1%D0%BE%D0%BB/>>21.07.2022 г.
2. **70 години балетно студио “Макове”.**
<<https://bnt.bg/bg/a/70-godini-baletno-studio-makove?page=60>> 11.11.2023 г.
3. **145 години от рождението на Сергей Дягилев.**
<<https://rusofili.bg/google-doodle-%D0%B4%D0%BD%D0%B5%D1%81-%D0%B5-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B9-%D0%B4%D1%8F%D0%B3%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%B2/>>. 13.02.2022 г.
4. **XI конкурс за съвременна хореография върху българска музика на името на Маргарита Арнаудова.** <<https://www.margaritaarnaoudova.org/>> 10.08.2023 г.
5. **Американски балет за България 2.**
<<https://spisanie.manager.bg/news/amerikanski-balet-za-balgariya-2-ot-19-april-v-sofiya>> 09.08.2023 г.
6. **Американски балет за България 3.**
<<https://www.operasofia.bg/news/988-amerikanski-balet-za-balgariya-3-za-posledno-v-sezona-newsart-net-01-04-2014>> 09.08.2023 г.
7. **Американски балет за България- 4.**
<<https://www.operasofia.bg/news/1056-amerikanski-balet-za-balgariya-2014>> 09.08.2023 г.
8. **„Американски балет за България” – танцово пътешествие в три вечери**
9. <https://bnr.bg/radiobulgaria/post/100424415?forceFullVersion=1&page_1_4=5> 09.08.2023 г.
10. **Английски дигитален архив.**
<<https://www.vwml.org/projects/vwml-the-full-english>] > 09.08.2023 г.
11. **Арт денс.**
<<https://www.artdance.bg/%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%81>> 20.09.2023 г.
12. **Арт формация Денс Мания.**
<<http://www.kidsarts.bg/%D0%B0%D1%80%D1%82-%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%81-%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-e5086c36.html>>.15.10.2023 г.
13. **Артистично търновско семейство създава спектакли под шапката на читалището в Шемшево**

- <<https://www.borbabg.com/2020/11/06/artisticno-trnovsko-semeystvo-szdava-spekta-kli-pod-shapkata-na-chitalishheto-v-shemshevo/>> 15.10.2023 г.
14. **Баланчин** **метод.**
<<https://bg.eferrit.com/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%87%D0%B8%D0%BD-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4/>>
18.05.2023 г.
15. **Балет Аксел.**
<https://sportuvai.bg/%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%90%D0%BA%D1%81%D0%B5%D0%BB-1.sp_i.330986.html>.17.10.2023 г.
16. **Балет "Б2" при НЧ "Дръстър" Силистра с призове в конкурс на НД "Русофили".** <<https://rekits-silistra.com/index.php?op=news&id=2142>> 17.10.2023 г.
17. **Балет без граници.**
<<https://bnt.bg/news/-zad-kulisite-predstavya-proekta-balet-bez-granici-297931news.html>> 08.08.2023 г
18. **Балет Ева.** <<https://www.baleteva.com/>>17.10.2023 г.
19. **Балет Diva Zone.** <<https://www.divazone.bg/ekip/>> 01.12.2023 г.
20. **Балет за дами.** <<https://sofia.plays.bg/courses/view/93>> 01.12.2023 г.
21. **Балет за деца.**
<<https://kidu.bg/Kidu/Event/Details/e95662ef-575f-eb11-a812-0022487fb239>>
17.10.2023 г.
22. **Балет "Каприз" се представи пред тервелчани.**
<<https://dariknews.bg/regioni/dobrich/balet-kapriz-se-predstavi-pred-tervelchani-1260964>> 29.11.2023 г.
23. **Балет Кроазе.** <http://www.blgmun.com/cat73/264/Kulturni_instituti.html>
01.12.2023 г.
24. **Балет "Мелади" Варна.** <<https://balletmelady.wixsite.com/melady>> 20.09.2023 г.
25. **Балет младежки.** <<https://www.business.bg/f-47931/balet-medzhik.html>>.15.10.2023 г.
26. **Балет "Ралица"**
<<https://lovechtoday.eu/%D1%82%D0%B0%D0%B7%D0%B8-%D0%B2%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%80-%D0%B5-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%8A%D0%BB%D1%8A%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8/>> 15.10.2023
27. **Балет Силуети.** <<https://ou-seliminski.com/izvanklasni-deynosti/balet-silueti.html>>
01.12.2023 г.
28. **Балет Синтез** <<https://akonstantinov.org/balet-sintez>>29.11.2023 г.
29. **Балет Тангра с бляскав спектакъл за 40-годишнината си.**
<<https://haskovo.live/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B0-%D1%81-%D0%B1%D0%BB%D1%8F%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B2-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%8A%D0%BB-%D0%B7%D0%B0-40-%D0%B3/>> 01.12.2023 г.
30. **Балетен празник събра в Лясковец 150 деца.**
<<https://dariknews.bg/regioni/veliko-tyrnovo/baliten-praznik-sybra-v-lqskovec-150-deca-1570620>> 20.09.2023 г.

31. **Балетна академия “Марян”.**
 <<http://www.balletmarian.com/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%8F-%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%8F%D0%BD/>> 08.08.2023 г.
32. **Балетна формация Орхидеи на мира.** <<http://www.kidsarts.bg/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BE%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0--e1679c34.html>>
 16.09.2023 г.
33. **Балетна формация Търговище.**
 <http://www.cmditg.com/index.php?option=com_content&view=article&id=11&Itemid=54> 20.07.2022 г.
34. **Балетна школа.** <<https://razvitiel869.com/formatsii/baletna-shkola/>>. 15.10.2023 г.
35. **Балетна школа “Алегро”** <<https://www.yc-haskovo.org/skejtbord/>> 1.12.2023 г.
36. **Балетна школа Звездици.** <<http://www.mladite.eu/bg/baletna-shkola-zvezditsi/>>. 16.09.2023 г.
37. **Балетна школа Ива.** <<http://www.kidsarts.bg/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%B8%D0%B2%D0%B0-e108c34.html>>. 15.10.2023г.
38. **Балетна школа Ида.** <<https://cplr-odkpernik.bg/%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5/%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BE-%D0%B2%D0%B0%D1%8F/>>. 15.10.2023г.
39. **Балет Импулс представя спектакъла “Историята на танца”.**
 <<https://www.rusemedia.com/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D1%83%D0%BB%D1%81-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%8F-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%8A%D0%BB%D0%B0-%D0%B8/>> 15.10.2023 г.
40. **Балетна школа “Класик”**
 <<https://brmiladinovi.org/deinosti-i-shkoli/baletna-shkola-klasik/>> 01.12.2023 г.
41. **Балетна школа Класик М.** <<https://balet.classicm-bg.com/>> 17.10.2023 г.
42. **Балетна школа Коломбина.**
 <<https://denkoglu.eu/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8/%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%BB%D1%83%D0%B1-%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%BE/>> 17.10.2023 г.
43. **Балетна школа Красимира Колдамова.**
 <<http://www.kidsarts.bg/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BE-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0-e114c34.html>> 17.10.2023 г.
44. **Балетна школа “Лиденс”.** <<http://www.silistra.bg/index.php?op=news&id=8103>>
 17.10.2023 г.

45. **Балетна школа Марина.** <http://www.chitalishte-pazardjik.org/%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0+%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F+%22%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%22-%D0%9B%D1%8E%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%81%D0%BA%D0%BE+%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_MhObg5KvQFOLQBWnM5OrQJOfUFKLMxaDQdOvQVW7gBKDERiLQNG3QVGrghmD.html>.15.10.2023г.
46. **Балетна школа Маша Илиева.** <<https://ballet-bg.net/bg/Baletna-shkola.c137>> 17.10.2023 г.
47. **Балетна школа Мушмула.** <<https://mushmula.bg/>>.17.10.2023 г.
48. **Балетна школа „Пети Па“ отбеляза с концерт 5-годишния си юбилей.** <<https://mun.sliven.bg/news/395670>> 17.10.2023 г.
49. **Балетна школа Проф.Лиляна Драгулева - Луканов.** <<https://www.business.bg/f-171122/baletna-shkola-prof-draguleva-lukanov.html>> 17.10.2023 г.
50. **Балетна школа от Русе идва в Кърджали за Деня на балета.** <<https://ardanews.info/?p=10142>>.15.10.2023г
51. **Балетна школа “Реверанс”.** <<http://www.kidsarts.bg/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81-e2033c34.html>> 16.09.2023 г.
52. **Балетна школа Релеве.** <https://www.youtube.com/watch?v=kv_5Bp5hI1Y>.16.09.2023 г.
53. **Балетна школа “Силует”.** <<http://onlinebulgaria.bg/profile/baletna-shkola-siluet-klasicheski-balet-uroci-po-balet-detska>> 17.10.2023 г.
54. **Балетна школа Силфида.** <<https://uchiteli.bg/profile/baletna-shkola-silfidi-shkola-za-estetichesko-razvitie-kym-rcic/6112>> 17.10.2023 г.
55. **Балетна школа “Терпсихора”.** <<http://www.kidsarts.bg/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%B0-e2903c34.html>> 29.11.2023 г.
56. **Балетна школа Финес.** <<http://www.balet-fines.com/index.html>> 17.10.2023 г.
57. **Балетна школа Happy Dance.** <<http://www.happyballet.eu/>> 17.10.2023 г.
58. **Балетна школа Pas de Quatre.** <<https://www.baleteva.com/>> 17.10.2023 г.
59. **Балетна школа Pirouette.** <https://comunicatorbg.com/baletna_shkola.html> 17.10.2023 г.
60. **Балетна школа Royal Dance ballet.** <<https://royaldanceballet.com/za-nas/>>.17.10.2023г.
61. **Балетно студио Буратино.** <<http://buratinoballet.com/b/about-2/>>15.10.2023 г.
62. **“Балетът на Старозагорската опера с престижно турне в Германия и Нидерландия”** <<https://bnt.bg/news/baletat-na-starozagorskata-opera-na-prestizhno-turne-v-germaniya-i-niderlandiya-313942news.html>> 08.08.2023 г.
63. **Балетът като магия.** <<https://rousse.info/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D1%8A%D1>

- [%82-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%BE-%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B8%D1%8F/>](#). 27.10.2022 г.
64. **Баядерка.** <<https://stanmus.ru/shows/bayaderka>>. 21.01.2022 г.
65. **Библиотека на Конгреса.** <<https://www.loc.gov/item/ihas.200181847>> 09.08.2023 г.
66. **Блог.** <<https://veronique-bg.com/category/blog-moderen-balet>> 08.08.2023 г.
67. **Блясък** <<https://viasport.bg/club-347-%D0%91%D0%BB%D1%8F%D1%81%D1%8A%D0%B>
<[A.html](#)> 29.11.2023 г
68. **Боряна Петрова - Танц в мрежата 1**
<<http://dancemag.eu/2022/04/05/boryana-petrova/>> 08.08.2023 г.
69. **БТА.** <<https://www.bta.bg/bg/bta>> 10.08.2023 г.
70. **БФ Рона Хасково.** <<http://baletrona.com/>> 1.12.2023 г.
71. **Българският балет на 95 години.**
<<https://bnt.bg/news/balgarskiyat-balet-na-95-godini-316030news.html>> 08.08.2023 г.
72. **Вая Денс.** <https://www.vayadance.com/about_us.html> 17.10.2023 г.
73. **Вестник “Култура”** <<https://kultura.bg/previous>> 16.08.2023 г.
74. **Виолета Ангелова- единствената българска балерина в САЩ.**
<<https://bnr.bg/radiobulgaria/post/100233837/violeta-angelova-edinstvenata-bylgarska-balerina-v-sasht>> 09.08.2023 г.
75. **В плен на Терпсихора.**
<<https://bnt.bg/news/v-plen-na-terpsihora-311943news.html>> 08.08.2023 г.
76. **Въведение в танца.** <<https://www.dancespace.eu/proekti/vavedenie-v-tantza.html>>
08.08.2023 г.
77. **Границите на „Алексия” от 3 до 30 години от Добрич плениха в коледни концерти.** <<https://visitdobrich.bg/2019/12/16/gratsiite-na-aleksia-ot-3-do-30-godini-ot-dobrich-pleniha-v-koledni-kontserti/>> 15.10.2023
78. **Група за малки балеринки сформира формация My Dance в Добрич.** <<https://pronewsdobrich.bg/grupa-za-malki-balerinki-sformira-formatsiya-my-dance-v-dobrich-p141561>>. 15.10.2023г.
79. **Дерида Денс Център.** <<https://dancestation.bg/mission-vission/>> 17.10.2023 г
80. **Детска балетна школа.** <<http://zaharistoyanovchit.eu/page/bg/v-chitalischeto/shkoli/detska-baletna-shkola.php>>. 15.10.2023 г.
81. **Детска балетна школа навърши 30 години.**
<<https://haskovo.live/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B0-%D1%81-%D0%B1%D0%BB%D1%8F%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B2-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%8A%D0%BB-%D0%B7%D0%B0-40-%D0%B3/>>> 01.12.2023 г.
82. **Детска балетна школа “Фитнес”** <<https://montana-dnes.com/modules.php?name=News&op=SeeNews&id=1328>> 15.10.2023 г.
83. **Детски балетен конкурс в Музикалния театър.**
<<https://bnt.bg/bg/a/detski-baleten-konkurs-v-muzikalniya-teata-r>> 08.08.2023 г.
84. **Детски групи – класически балет.**
<<https://latinforce.bg/category/%d0%b4%d0%b5%d1%82%d1%81%d0%ba%d0%b8-%d0%b3%d1%80%d1%83%d0%bf%d0%b8-%d0%ba%d0%bb%d0%b0%d1%81>

- [d0%b8% d1%87% d0%b5% d1%81% d0%ba% d0%b8-% d0%b1% d0%b0% d0%bb% d0%b5% d1%82/?gclid=CjwKCAjwr_CnBhA0EiwAci5sityk-9gPDwhkoA2opNaCK4KTNVZ32fDzVy6L9p21MJX4MGoAVs_4FRoCiH4QAvD_BwE](https://www.efdss.org/search?q=ballet)> 17.10.2023 г.
85. **Допълнителни ресурси.** <<https://www.efdss.org/search?q=ballet>> 09.08.2023 г.
86. **Доклад на читалището 1947**<<https://obuch.info/doklad-na-chitalisheto-1947-g-112-208412.html>>, 28.10.2022 г.
87. **Докторантска научна конференция НБУ.**
<<https://sophy.nbu.bg/bg/doktorantsko-uchilishte-na-nbu/shesta-godishna-doktorantska-konferenciq-na-nbu>> 07.08.2023 г.
88. **Докторантски четения -**
<<https://nma.bg/x-%d0%b4%d0%be%d0%ba%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b0%d0%bd%d1%82%d1%81%d0%ba%d0%b8-%d1%87%d0%b5%d1%82%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d1%8f-2022/>> 08.08.2023 г.
89. **ДТС “Лованче”**
<<https://www.lovech.bg/bg/novini/vazhititelen-koleden-kontsert-iznesoha-talantite-ot-nch-byala-anasta-2016-v-lovech/>> 15.10.2023
90. **Европейки фолклор** <<http://www.folklore-europaea.org/index.php?lang=en>> 09.08.2023 г.
91. **Един сезон на Детски балетен театър Капка.**
<<https://www.viapontika.com/index.php?page=article&article=67757>> 15.11.2023 г.
92. **Едногодишна програма за подкрепа на частни професионални организации в областта на изкуствата”**
<https://programs.ncf.bg/web/files/sessions/131/terms_document/ednogodishna-programa-za-podkrepa-na-chastni-organizacii.pdf> 08.08.2023 г.
93. **За красотата на балета “Пахита”.**
<<https://bnt.bg/news/za-krasotata-na-baleta-pahita-318918news.html>> 08.08.2023 г.
94. **„Звукови архиви на Музея на човека/ Център за изследване на етномузикологията“** <<https://archives.crem-cnrs.fr/search/?q=ballet>> 09.08.2023 г.
95. **Изкуство и контекст, сборник**
<<https://artstudies.bg/books/part3/izkustvo-kontekst.pdf>> 07.08.2023г.
96. **Изкуство под един покрив** <<https://7arts.bg/>> 05.2021 г.
97. **„Изследване на танца Аотеароа“ - „Dance Research Aotearoa“**
<<https://dra.ac.nz/index.php/DRA>> 09.08.2023 г.
98. **Ирма Каспарян.** <<https://www.nghni-varna.com/katedri/Irma.html>> 20.09.2023 г.
99. **Катя Ангелова-изцяло отдадена на балета.**<<https://bnr.bg/vidin/post/101009817/kata-angelova-izcalo-otdadena-na-baleta>>.15.10.2023
100. **Класация XVII Национален фестивал “Музите на танца”.**
<<https://mladejki.com/%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-xvii-%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD-%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2-%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0/>> 29.12.2023 г.
101. **Класически балет.**
<<https://prosveta-varna.eu/%d0%ba%d0%bb%d0%b0%d1%81%d0%b8% d1%87% d0%b5% d1%81% d0%ba% d0%b8-% d0%b1% d0%b0% d0%bb% d0%b5% d1%82/>> 20.09.2023 г.

102. **Класически балет.**
<<https://www.dobrichonline.com/obyavi/33/izkustvo/68/drugi/4155/klasicheski-balet>>
>15.10.2023г.
103. **Класически балет за деца.**
<<https://fabrikazamechti.svetlina.net/class/%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%B4%D0%B5%D1%86%D0%B0/>> 01.12.2023 г.
104. **Класически балет за деца от 3 до 10 година възраст всеки вторник и четвъртък от 17:00 ч. до 18:00 ч.**
<<https://9musesbg.com/%D1%81%D1%8A%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%8F/%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BD-%D0%BE%D1%82%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82-%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BA-%D0%BF%D0%BE-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%BD%D0%B0-1-%D0%B8-3-10-%D0%BE/>> 17.10.2023 г.
105. **Клуб за изкуства “Терпсихора”** <<https://caterpsihora.com/>> 17.10.2023 г.
106. **Клуб за спортни танци “Фламинго”.** <<https://flamingo-bg.com/>>15.10.2023 г.
107. **Концертът „Европа танцува“ на 19 май събира на една сцена най-добрите младежки танцови състави от столицата.**
<<https://cantusfirmusbg.com/5830/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D1%80%D1%82%D1%8A%D1%82-%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0-%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%83%D0%B2%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-19-%D0%BC%D0%B0%D0%B9-%D1%81%D1%8A/>>
10.08.2023 г.
108. **Концерт на талантите от балетна школа “Катлея”.**
<<https://dgtv.bg/koncert-na-talantite-ot-baletna-shkola-katleya/>> 01.12.2023 г.
109. **Красивото цвете на Перник.**
<http://detskidvoretts.blogspot.com/2015/03/blog-post_21.htm> 1.09.2023 г
110. **Луканова.Е.** Създаване, развитие и сравнителен анализ на Италианска, френска, датска и руска балетни школи, автореферат.
<<https://www.artacademyplodiv.com/doktoranti/proceduri/Elica%20Lukanova/Avtor%20efrat.pdf>>15.05.2023 г.
111. **Масало Оя.**<https://newspaper.kultura.bg/media/my_html/2064/mem.htm>. 21.01.2022 г.
112. **Модерен балет за деца.**
<<https://www.danceinthemood.info/timetable/event/modern-ballet/>> 17.10.2023 г.
113. **Над 300 участници в благотворителния концерт “Надежда за Димитър”**<<https://slivensega.wordpress.com/2019/11/22/%D0%BD%D0%B0%D0%B4-300-%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8-%D0%B2-%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BA%D0%BE%D0%BD/>>.17.10.2023г>.
114. **Население по градове и пол.**
<<https://www.nsi.bg/bg/content/2981/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%BF%D0%BE-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%BB>> 01.12.2023 г.

115. **Наталия Хаджикостова за спектакъла по повод 10 години школа „Адажио“: Децата докоснати от балета се отличават!**
<<https://sliven-news.com/natalia-hadzhikostova-za-spektakala-po-povod-10-godini-shkola-adazhio-detsata-dokosnati-ot-baleta-se-otlichavat/>> 17.10.2023 г.
116. **Народно читалище “Отец Паисий - 1934”.**
<<https://iskrata.bg/page-about-53>> 01.12.2023 г.
117. **Народно читалище Цанко Церковски - 1946**
<<https://infocall.bg/narodno-chitalishte-tcanko-tcerkovski-1946-15991.html>>
01.12.2023 г.
118. **НСИ.**<https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=1635>
29.12.2023 г.
119. **Национален статистически институт.**<<https://www.nsi.bg>> - 12.2020 г.
120. **Незабравимото.** <<https://duma.bg/?go=news&p=detail&nodeId=102066>>
28.10.2022 г.
121. **Николай Цискаридзе-ПРО-БАЛЕТ.2020.**<https://www.youtube.com/watch?v=rdPrIQ2OI-c&list=PL2XUMApWu-GjxRfNPr_0Iz-WQmAKPprfa&index=1>. 20.01.2022 г.
122. **Малките ангели.**<https://pki.bg/classes/bs_mini-angels/>.15.10.2023 г.
123. **Министерство на здравеопазването.**
<<https://www.mh.government.bg/bg/>>30.10.2021 г
124. **Министерство на труда и социалната политика.**<<https://mlsp.government.bg>>30.10.2021 г
125. **Мюзикхолен театър Пловдив прави премиера на зрелищен спектакъл за любовта между амазонка и римлянин.**
<<https://www.plovdiv.bg/%D0%BC%D1%8E%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BD-%D1%82%D0%B5%D0%B0%D1%82%D1%8A%D1%80-%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B4%D0%B8%D0%B2-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BC/>> 15.10.2023 г.
126. **На балет с Радост.** <<http://www.balet.bg/ballet42.html>> 01.12.2023 г.
127. **Народно читалище “Пробуда”** <<https://iskrata.bg/page-about-279>> 01.12.2023 г.
128. **Народно читалище “Свети Цар Борис I - 1909**
г.<<http://www.ccbistritsa.com>>30.10.2021 г
129. **Национален фонд култура.** <<https://ncf.bg/bg>>30.10.2021 г
130. **Национален регистър на читалищата** <<https://chitalishta.com>>30.10.2021 г
131. **Национален статистически институт**<<https://www.nsi.bg>>30.10.2021 г
132. **Национално училище за танцово изкуство** -
<<https://nutibg.com/>>30.10.2021 г
133. **Нина Спорт Академи.** <<https://ninasportacademy.com/za-nas/>> 01.12.2023 г
134. **Нова детска школа за класически балет създадоха във Велико Търново**
<https://www.oblastvt.com/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D1%81%D1%8A%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D1%85%D0%B0-%D0%B2%D1%8A%D0%B2-%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE-%D1%82%D1%8A%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE_2863> 15.10.2023 г.

135. **Огледало Варна.** <<http://www.danceogledalo.com/>> 01.12.2023 г.
136. **Отново първо място за Карита Тодорова.**
<<https://dberbatov.org/%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%BF%D1%8A%D1%80%D0%B2%D0%BE-%D0%BC%D1%8F%D1%81%D1%82%D0%BE-%D0%B7%D0%B0-%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B0-%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0/>> 08.08.2023 г.
137. **Общински детски център.**<<https://obshtinaruse.bg/obshtinski-detski-tsentar>>.15.10.2023 г.
138. **Палечка.**
<https://theatre.art.bg/%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%B0_1268_16_20> 08.08.2023 г.
139. **Периодичен сборник “Млад научен форум за музика и танц”**
<<https://music.nbu.bg/bg/periodichen-sbornik-mlad-nauchen-forum-za-muzika-i-tanc>>
> 09.08.2023 г.
140. **Пореден успех за момичетата от школа Калиопе.**
<<https://www.kompasbg.com/sport/item/15316-poreden-uspeh-za-momichetata-ot-tantzova-shkola-kaliopre-pri-sporten-tzentar-ayaks>> 01.12.2023 г.
141. **Поредица от семинари за традиционен танцов фолклор „От Извора“ 2022г.**
<<https://www.tvevropa.com/2022/03/poreditsa-ot-seminari-za-traditsionen-tantsov-folklor-ot-izvora-2022g/>>08.08.2023 г.
142. **Портал на Калифорнийски университет. „Voice of the Shuttle: Art History“** <<http://vos.ucsb.edu/search-results.asp>>09.08.2023 г.
143. **Почетен плакет за изключителни заслуги към балетното изкуство и Старозагорската опера получи голямата Снежана Дескова.**<<https://dolap.bg/2018/12/16/%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%83/>>, 13.09.2023 г.
144. **Премиера на детския балетен спектакъл “Принцесата и граховото зърно”**
<<https://bnt.bg/news/premiera-na-detskiya-baleten-spektakal-princesata-i-grahovoto-zarno-318615news.html>> 08.08.2023 г.
145. **Пролетна танцова работилница 2018 г.**
<<http://www.ilievdance.org/programs/spring-intensive-2018/>> 10.08.2023 г.
146. **Прослушване за детско-юношеска школа.**
<<https://www.starazagora.bg/bg/sabitiya/proslushvane-za-detsko-yunosheska-studiya-za-opera-i-balet-na-23-i-24-septemvri/>> 29.11.2023 г.
147. **Пълен списък на “Наградите Икар 2023”.**
<<https://www.ploshtadslaveikov.com/palen-spisak-na-nagradite-ikar-2023/>>
10.08.2023 г.
148. **Първи годишен концерт представиха Старозагорските балерини от школа Феерия.**
<<https://www.bta.bg/bg/news/lik/451121-parvi-godishen-kontsert-predstaviha-starozagorskite-balerini-ot-shkola-feeriya->> 29.11.2023 г.
149. **Районен младежки дом Мошино.**<<http://www.kidsarts.bg/%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD-%D0%BC%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%B6>>

- [D0%BA%D0%B8-%D0%B4%D0%BE%D0%BC-%D0%BC%D0%BE%D1%88%D0%B8%D0%BD%D0%BE-e274c34.html](https://haskovo.info/94508/%D1%80%D0%B0%D1%8F-%D0%B8-%D0%BB%D1%8E%D0%B1%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0-%D1%81-8-%D0%B7%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B8-%D0%B8-2-%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%8A%D1%80%D0%BD%D0%B8-%D0%BC%D0%B5%D0%B4/)>.15.10.2023г.
150. **Рая И Любомира с 8 златни и 2 сребърни медала от фестивал в Сърбия.** <<https://haskovo.info/94508/%D1%80%D0%B0%D1%8F-%D0%B8-%D0%BB%D1%8E%D0%B1%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0-%D1%81-8-%D0%B7%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B8-%D0%B8-2-%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%8A%D1%80%D0%BD%D0%B8-%D0%BC%D0%B5%D0%B4/>> 1.12.2023 г.
151. **Регистър на народните читалища.** <<https://chitalishta.com/>> 10.2021 г.
152. **Роберта Джурова – създател и хореограф на „Роберта балет“** <<https://robertaballet.com/about/>>29.11.20023г.
153. **Руска балетна школа.** <<https://www.ruliceum.org/bg/ballet>> 17.10.2023 г.
154. **Руский балет.** <<https://schoolballet.com/>>16.05.2023 г.
155. **Руские корни австралийского балета.** <<https://www.unification.com.au/articles/2341>>. 21.01.2022 г.
156. **Ръководителят на балетна школа “Звездна дъга”** <<https://www.youtube.com/watch?v=kbC3wqv6d2s>> 17.09.2023 г.
157. **Сдружение на танцовите дейци.** <<https://tantsovi-deitsi.com/about/>> 05.08.2023 г.
158. **Спортен клуб Ера.** <<https://svetlina1940.org/%D0%B5%D1%80%D0%B0-%D0%B1%D0%B0%D0%B%D0%B5%D1%82/>> 17.10.2023 г.
159. **Спортен клуб Зоки.** <<https://sport-vt.com/sk-vzokiv-zapotchna-silno-godinata-spetcheli-vbulgaria-grand-dance-cupv.html>> 01.12.2023 г.
160. **Спортен клуб Самодива.** <<https://abc.bg/company/view/uccc2k5/sporten-klub-samodiva>>.15.10.2023 г.
161. **“Спящата красавица” - Балетът на балетите”.** <<https://bnt.bg/news/spyashtata-krasavica-baletat-na-baletite-294725news.html>> 08.08.2023 г.
162. **Стела Христова спечели златни медали.** <<https://dberbatov.org/%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B0-%D1%85%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%B8-%D0%BF%D1%8A%D1%80%D0%B2%D0%B8-%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0/>> 20.09.2023 г.
163. **Стрийм денс център.** <<https://stream-dance.com/grafik/>> 29.11.2023 г.
164. **Столична община** <<https://www.sofia.bg/>>30.10.2021 г
165. **Столична регионална здравна инспекция** <<https://srzi.bg/bg>>30.10.2021 г
166. **Студио “Дебют” при читалище “Братство 1869”** <<https://digital-culture.eu/bg/contemporary-youth-culture/92-bulgaria/534-debut-studio-kyustendil-bg>> 15.10.2023
167. **Студио за класически и модерен балет “Тиара”.** <<https://ballet-tiara.com/#Blog>> 08.08.2023 г.
168. **Студио за танци и йога Сътворение.** <<http://www.sutvorenie.com/>> 01.12.2023 г.
169. **“Създаване” 2023.** <https://programs.ncf.bg/web/files/sessions/254/terms_document/usloviq-suzdavane2023.pdf> 10.08.2023 г.

170. Съставите при НЧ „Добри Войников-1856“ гр. Шумен обявяват прием на нови участници. <<https://arthub.bg/sastavite-pri-nch-dobri-voynikov-1856-gr-shumen-obyavavat-priem-na-novi-uchastnitsi/>> 29.12.2023 г.
171. Съюз на българските музикални и танцови дейци. <<https://ubmd.bg/>> 03.08.2023 г.
172. Тази вечер в спектакълът на балетна школа “Ралица” по случай 36-тия си рожден ден <<https://lovechtoday.eu/%D1%82%D0%B0%D0%B7%D0%B8-%D0%B2%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%80-%D0%B5-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%8A%D0%BB%D1%8A%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8/>> 08.08.2023 г.
173. Танцов клуб “Електра”. <<http://elektravarna.com/>>. 20.09.2023 г.
174. Танцова компания ДЮН обявява Уъркшоп-Кастинг за танцьори в продукциите на трупата. <<http://www.mladite.eu/bg/aktualno-za-vas/tantsova-kompaniya-dyun-obyavyava-uar-kshop-kasting-za-tantsyori-v-produktsiite-na-trupata/>> 08.08.2023 г.
175. Танцова работилница с Мунир Саид. <https://www.goethe.de/ins/bg/bg/ver.cfm?event_id=24205643> 08.08.2023 г.
176. Танцова формация Астра. <<https://www.astrablg.com/Mediitezanas.html>> 16.09.2023 г.
177. Танцова формация Феникс. <<https://crd-razgrad.com/activities/tancovo-izkustvo/tf-feniks>>. 15.10.2023 г.
178. Танцова школа. <<https://aura-bg.com/tancova-shkola>> 01.12.2023 г.
179. Танцова школа Енигма. <<https://www.chitalishtehaitov.com/rubbg.php?R=4&R1=25>> 01.12.2023 г.
180. Танцова школа за класически и модерен балет откриха в читалище “Зора”. <<https://delnik.net/%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B8-%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD/>> 01.12.2023 г.
181. Танцова школа “ЛИАНА”. <<https://worldances.com/shkoli/tantsova-shkola-liana/>>. 15.10.2023
182. Танцово изкуство. <<https://artfestivali.bg/sites/default/files/2023-06/%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5-%D1%81%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB-7-6-2023.pdf>> 16.09.2023 г.
183. Танцово студио 29. <<https://www.dancestudio29.com/classes/ballet/>> 16.09.2023 г.
184. Танцово студио “ДИНАМИК” - 13 години творчество, приятелство и ритъм <<https://radiovelikotarnovo.com/%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BE-%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA-13-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D1%82/>> 15.10.2023 г.
185. Танцово студио The ONE отпразнува рожден ден с много музика и танци. <<https://smolyanpress.net/?p=80475>> 17.10.2023 г.

186. Танцово студио “Дуенде”. <<https://shkola.bg/tancovo-styudio-dyende/>>
15.10.2023 г.
187. Танцово студио “Милениум”.
<<https://www.millenium-dance.com/%d0%ba%d0%be%d0%bd%d1%82%d0%b0%d0%ba%d1%82%d0%b8-2/>>.15.10.2023 г.
188. Танцът в снимки и печатни издания.
<<https://digitalcollections.nypl.org/search/index?utf8=%E2%9C%93&keywords=ball+et#>> 09.08.2023 г.
189. Танцът като терапия. <<http://dancemag.eu/2020/05/25/lancet-kato-terapiya/>> 15.12.2021 г.
190. Творческа резиденция ‘Rest- 2021’. <<https://kontempora.com/apply/>>
10.08.2023 г.
191. Творчески екип.
<<https://www.chitalishte-vazrajidane.com/%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B5%D0%BA%D0%B8%D0%BF>> 01.12.2023 г.
192. Тиара Класически балет. <<https://ballet-tiara.com/>> 17.10.2023 г.
193. Триумф за балет “Галакси”
<<https://targovishtebg.com/%D1%82%D1%8A%D1%80%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B5/%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D0%B8-%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/39492-%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%83%D0%BC%D1%84-%D0%B7%D0%B0-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B0-%E2%80%9E%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%89%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%B0%E2%80%9C>>
29.11.2023 г.
194. Фондация “Димитър Бербатов”
<<https://dberbatov.org/%d0%bc%d0%b8%d1%81%d0%b8%d1%8f/>> 08.08.2023 г.
195. Фондация “Христофор Бунарджиев” зарадва 30 деца с билети за балет по случай 1 юни.
<<https://bulagro.bg/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D1%85%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%84%D0%BE%D1%80-%D0%B1%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%B5%D0%B2-%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B2%D0%B0-30-%D0%B4%D0%B5%D1%86%D0%B0-%D1%81-%D0%B1%D0%B8%D0%B%D0%B5%D1%82%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%BF%D0%BE-%D1%81%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B0%D0%B9-1-%D0%B2%D0%B8-%D1%8E%D0%BD%D0%B8-2968.html>>
08.08.2023 г.
196. Формация при НЧ “Съгласие 1869” <https://saglasie1869pleven.com/?page_id=302> 20.07.2022 г.
197. Фуете Данс студио.
<<http://www.kidsarts.bg/%D1%84%D1%83%D0%B5%D1%82%D0%B5-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BE-e3303c34.html>> 17.09.2023 г.

198. **Хореографката на британската група “Флорънс енд дъ Мъшийн” с танцови семинари в Румъния.**
 <<https://www.bta.bg/bg/news/lik/culture/407876-horeografkata-na-videoklipovete-na-florans-end-da-mashiyn-s-tantsovi-seminari->> 10.08.2023 г.
199. **Хореографът Петър Димитров с най-високото отличие “Златно огърлие”.**
 <<https://delnik.net/%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%8A%D1%82-%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%8A%D1%80-%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2-%D1%81-%D0%BD%D0%B0%D0%B9-%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BE/>> 08.08.2023 г.
200. **Хореографът Яница Атанасова номинирана за награда “Полет в изкуството” 2021 г.** <<https://bnr.bg/radiobulgaria/post/101447045>> 10.08.2023 г.
201. **Център за подкрепа и личностно развитие на децата и учениците.**
 <<https://odk-shumen.com/%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82/>> 01.12.2023 г.
202. **Читалищата като средища за развитието на селските региони,** доклад, ноември 2014 г.
 <https://www.agora-bg.org/assets/files/Doklad_TRG%207_28_11_2014_priet.pdf>
 28.10.2022 г.
203. **Читалищна надпревара в Силистра**
 <<https://www.portal-silistra.eu/news/9714>> 30.10.2021 г
204. **Читалище паметник “Отец Паисий” гр. Самоков**
 <<http://chopsamokov.bg/>> - 16.04.2023 г.
205. **Школа Балет. Общински детски комплекс Варна.**> 20.09.2023 г.
206. **Школа за класически балет.**
 <<http://www.kidsarts.bg/%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%BC%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%B6%D0%BA%D0%B8-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8A%D1%80-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B8-%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D0%B2-e358c34.html>> 01.12.2023 г.
207. **Школа за класически балет.**
 <<https://www.rodina1860.bg/formations/baletnashkola>> 29.11.2023 г.
208. **Школа по класически балет - преподавател Михаела Бързилова.** <<http://chitalishta.izkustvo-i-kultura.catalog.bg/product/%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%be+%d1%87%d0%b8%d1%82%d0%b0%d0%bb%d0%b8%d1%89%d0%b5+%d1%81%d1%80%d0%b5%d0%b4%d0%b5%d1%86+1926/9775/36268#ixzz8KRYV7Mqx>>.29.11.2023г.
209. **Школи и курсове.** <<https://chitalishte-vratza.com/bg/shkoli-i-kursove/>>.15.10.2023
210. **Школа по балет “Класически танц”.**
 <<https://paisiivarna.com/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%BF%D0%BE-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86/>> 20.09.2023 г.
211. **Школа по балет - НЧ Обединение 1913 Кърджали.**
 <<https://infocall.bg/nch-obedinenie-1913-kardjali-23089/uslugi/shkola-po-balet-16070.html>> 15.10.2023 г.

212. **Школа по изкуствата Мишо Тодоров.**
 <<http://www.kidsarts.bg/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%BF%D0%BE-%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BC%D0%B8%D1%88%D0%BE-%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2-e260c34.html>> 01.12.2023 г.
213. **Школа по класически и модерен балет Радост.**
 <<https://www.odk-pz.org/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%BF%D0%BE-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82/>> 01.12.2023 г.
214. **Школа по модерен балет “Терпсихора”.**
 <<https://chitalishte-mramor.com/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%BF%D0%BE-%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD-%D0%B8-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82/>> 17.10.2023 г.
215. **Школа по танци Вероник.** <<https://veronique-bg.com/>> 17.10.2023 г.
216. **Шоу балет "Магия".**
 <https://www.bg.gabrovowiki.com/wiki/%D0%A8%D0%BE%D1%83-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82_%22%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D0%B8%D1%8F%22>.15.10.2023
217. **“XX юбилейно издание на националния фестивал на камерния танц гр. Хасково - 2023 г.**
 <<https://www.haskovo.bg/bg/novini/xx-yubileyno-izdanie-na-natsionalniya-festival-na-a-kamerniya-tants-haskovo-2023/>> 08.08.203 г.
218. **About. Dance international.** <<https://danceinternational.org/about/>> 09.08.2023 г.
219. **Alice's Adventures in Wonderland (2017).**
 <<https://www.roh.org.uk/tickets-and-events/alices-adventures-in-wonderland-by-chris-topher-wheeldon-details>>. 21.01.2022 г.
220. **Archives Internationales de la Danse [International Archives of Dance (AID)] (1931–1952)**
 <<https://www.rem.routledge.com/articles/archives-internationales-de-la-danse-international-archives-of-dance-aid-1931-1952-1>> 18.11.2022
221. **Aurora dance academy.**
 <<https://aurora-dance-academy-ballet-school.business.site/>> 17.10.2023 г.
222. **Balletin Dance.** <<https://issuu.com/balletin/stacks>> 09.08.2023 г.
223. **Ballerina Project.**
 <<https://www.mcnallyrobinson.com/9781452181813/dane-shitagiballerina-project>> 09.08.2023 г.
224. **Caribe dance studio.**
 <<https://dscaribe.com/bg.%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%81.htm>> 01.12.2023 г.
225. **Contredanse.** <<https://contredanse.org/en/home/>> 08.08.2023 г.
226. **Dance station.** <<https://dancestation.bg/mission-vission/>>.15.10.2023г.
227. **Danses avec la plume.** <<https://www.dansesaveclaplu.me.com/a-la-barre/359396-les-differentes-ecole>>

- [s-et-techniques/?fbclid=IwAR1VZZiT2a1Dobc5Hn04W7BIDjkKqVyRGdG8mVY_-SI4Sn9VCSICNzHLV4](https://www.dance-techniques.com/?fbclid=IwAR1VZZiT2a1Dobc5Hn04W7BIDjkKqVyRGdG8mVY_-SI4Sn9VCSICNzHLV4)> 17.05.2023 г.
228. **École de danse de Paris.** <<https://danse-a-paris.com/>> 18.05.2023 г.
229. **Histoire de la danse classique**
<<https://danseclassique.info/histoire/?fbclid=IwAR37jXkFzF2vfGrxDsgsvyR7381g5wFT8HV51z2zJsdXXrDP6UbbU56SVWY>>, 07.05.2023 г.
230. **Journal de l' Association pour la Danse Contemporaine**
<<https://pavillon-adc.ch/journal/>> 09.08.2023 г.
231. **System of training.**
<<https://www.royalballetschool.org.uk/train/system-of-training/>>15.05.2023г.
232. **La danse classique et son histoire.**
<<https://www.yoga.paris/breve-histoire-du-ballet?fbclid=IwAR2tSdnXNYvgoz2v9FcrM6KE9FmdVmulFDaPQe-mkLpQo1gCxm7mtKOKw1U#:~:text=En%20France%2C%20le%20ballet%20a.L'Acad%C3%A9mie%20Royale%20de%20Musique>>
05.05.2023 г.
233. **L'école de ballet.** <<https://www.lecoledeballet.com/new-page>> 18.05.2023 г.
234. **Magnifique.** <<https://ds-magnifique.com/about-us>>15.10.2023г.
235. **Moving Body - Варна.** <<http://dancemag.eu/2023/07/08/moving-body-2023/>>
08.08.2023 г.
236. **Numeridanse. The dance platforma.** <<https://www.numeridanse.tv/en>>
09.08.2023 г.
237. **Origin and history of Ballet.**
<<https://www.superprof.com/blog/comprehensive-account-ballet-usa/>> 06.08.2023 г.
238. **Public library Varna- online catalog.**
<http://catalog.libvar.bg/view/show_sn_full_rec.pl?id=2239&SC=SNsubjectid&SRV=true&LANG=bg&RC=6&SA=%D5%F3%E4%EE%E6%E5%F1%F2%E2%E5%ED%E0%20%F1%E0%EC%EE%E4%E5%E9%ED%EE%F1%F2> 30.12.2023 г.
239. **Quelle a été l'évolution du ballet classique depuis ses origines à nos jours ?**
240. <https://www.superprof.fr/blog/origine-et-historique-danse-classique/?fbclid=IwAR3LTVxwseUOyHQ-CtOgEs8BTpZXN4_2L2IHhIc8wvS61eGAC155Cw8_cAs>
05.05.2023 г.
241. **Roberta ballet** <<https://robertaballet.com/about/>> 30.06.2023 г.
242. **Scientific dance association Hellas.** <<http://elepex.gr/index.php>> 09.08.2023 г.
243. **Stars dance center.** <<https://starsdancecenter.bg/>>15.10.2023 г.
244. **Successes of Bulgarian ballet art in 2019**
<<https://bnr.bg/en/post/101206468/successes-of-bulgarian-ballet-art-in-2019>>
09.08.2023 г.
245. **The IADMS Bulletin for Dancers and Teachers** <<https://iadms.org/>>
09.08.2023 г.
246. **The International Journal of Screendance**
<<https://screendancejournal.org/index.php/screendance/index>> 09.08.2023 г.
247. **The 'Genée' to become the Margot Fonteyn International Ballet Competition from 2020**
<<https://www.royalacademyofdance.org/the-genee-to-become-the-margot-fonteyn-international-ballet-competition-from-2020/>>20.11.2022 г.
248. **The Legat russian ballet method.**
<<https://danceschoolkent.co.uk/russian-ballet-method/>> 15.05.2023 г.
249. **Un beso Art and Dance center** <<http://www.unbeso.bg/>> 15.10.2023 г.

250. **Virginia ballet.**<<https://mladejkidom.com/virginia-ballet/>> 15.10.2023 г.

251. **Wild space-танцово**

студио.<<https://www.schoolandcollegelistings.com/BG/Plovdiv/1857483661130347/Wind-space---%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8o>>15.10.2023г.

РЕСПОНДЕНТИ

1. **акад. Калина Богоева** - 20.03.2022 г.
2. **Албена Мерджанова** - Национален дворец на децата, гр. София, 08.11.2023 г.
3. **Валентина Вирянска** - педагог в НЧ “Св.св. Цар Борис I - 1909”, гр. София, 30.05.2023 г.
4. **Ваня Вълкова** - Балетна школа “Ива”, гр. Пазарджик - 10.09.2023 г.
5. **Ваня Рошкова** - Балетна школа “Вая Денс”, гр. София, 27.09.2022 г.
6. **Веса Тонова** - Балетна школа “Веса Тонова”, гр. София, 17.11. 2022 г.
7. **Виолета Глогова** - Танцова школа Ви Фюжън към НЧ “Добри Чинтулов - 1935 г”, гр. София, 12.07.2022 г.
8. **Грозданка Ангелова** - БГШ “Бисер”, гр. София, 10.08.2022 г.
9. **Десислава Иванова** педагог в Германия- 30.04.2023 г.
10. **Джесика Пуглиси** - педагог в Италия 22.04.2023 г.
11. **Джулия Ромеова** - Балетно студио “Джулия” гр. София, 30.08.2023 г.
12. **Екатерина Петрова**, НЧ “Напредък - 1964”, гр. Търговище, 14.11.2023 г.
13. **Зорница Петрова** - Танцова компания “Петрова”, гр. Русе 19.04.2023 г.
14. **Ирина Стоянова** - “Студио за класически и модерен балет Ирина Стоянова”, гр. София, 11.03.2022 г.
15. **Кремена Костова** - Балетна школа “Па де Кре”, гр. Стара Загора, 11.08.2022 г.
16. **Лидия Чиколова**, гр. Пловдив, 23.07.2023 г.
17. **Лилиан Асенова** - НЧ “Добри Чинтулов - 1935”, гр. София, 24.04.2023 г
18. **Любомир Илиев** - Читалище “Цвят”, гр. Видин, 11.09.2023 г.
19. **Маня Николова**, НЧ “Съгласие - 1869”, гр. Плевен, 22.08.2022 г.
20. **Мариана Веселинова** 78 СУ “Христо Смирненски”, гр. Баня - 22.09.2022 г.
21. **Мая Габровска** - Балетна школа “Алегро”, гр. Хасково - 11.09.2023 г.
22. **Милена Ангелова**, секретар на НЧ “Развитие - 1869”, гр. Враца, 11.09.2023 г.
23. **Нина Петровска**, гр. София, 12.02.2022 г.
24. **Ориана Беллиа** - педагог в Италия 05.05.2023 г.
25. **Ралица Стоянова** - Читалище -паметник “Отец Паисий - 1859” гр. Самоков - 02.09.2022 г.
26. **Славей Славчева** - Клуб за изкуства “Терпсихора”, гр. София, 21.07.2022 г.
27. **Снежана Дескова** - НЧ “Родина - 1860”, гр. Стара Загора, 30.08.2023 г.
28. **Ценцерушка Андреева** - НЧ “Г.С.Раковски - 1925”, гр. София, 23.11.2022 г.

Приложение 1:
“Таблица 1: Балетни школи през XXI век по областни градове”

Балетни школи през XXI век по областни градове				
№	Областен град	Име на школата	Година на основаване	Ръководител към 2023 г.
1	Благоевград	Балетна школа "Орхидеи на мира" ⁵⁴⁰	2007	Надежда Георгиева
2	Благоевград	Балетна школа "Релеве" ⁵⁴¹	2020	Олга Петрова
3	Благоевград	Танцова формация "Астра" ⁵⁴²	1987	Галя Златкова
4	Бургас	Балетна школа "Звездици" ⁵⁴³	2011	Надежда Величкова
5	Бургас	Балетна школа за принцеси - Бургас ⁵⁴⁴		Даниела Туртуманова
6	Бургас	Балетна школа Марина ⁵⁴⁵	2014	Марина Змеева
7	Бургас	Танцова школа “Ди ен Джи” ⁵⁴⁶	2012	Галина Маджарова, Деляна Казакова
8	Бургас	Танцово Студио 29 ⁵⁴⁷	2011	Марина Змеева
9	Бургас	Школа по класически балет "Капка" ⁵⁴⁸	2010	Капка Роглева
10	Варна	"Звездна дъга" ⁵⁴⁹	2013	Елена Бубновская

⁵⁴⁰ Балетна формация Орхидеи на

мира. <<http://www.kidsarts.bg/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BE%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0--e1679c34.html>> 16.09.2023 г.

⁵⁴¹ Балетна школа Релеве. <https://www.youtube.com/watch?v=kv_5Bp5h11Y>. 16.09.2023 г.

⁵⁴² Танцова формация Астра. <<https://www.astrablg.com/Mediitezanas.html>> 16.09.2023 г.

⁵⁴³ Балетна школа Звездици. <<http://www.mladite.eu/bg/baletna-shkola-zvezditsi/>>. 16.09.2023 г.

⁵⁴⁴ Балетна школа за принцеси. <<https://www.facebook.com/princess.school.2018/>> 16.09.2023 г.

⁵⁴⁵ Танцово студио 29. <<https://www.dancestudio29.com/classes/ballet/>> 16.09.2023 г.

⁵⁴⁶ Танцово изкуство. <<https://artfestivali.bg/sites/default/files/2023-06/%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5-%D1%81%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB-7-6-2023.pdf>> 16.09.2023 г.

⁵⁴⁷ Танцово студио 29. <<https://www.dancestudio29.com/classes/ballet/>> 16.09.2023 г.

⁵⁴⁸ Един сезон на Детски балетен театър Капка.

<<https://www.viapontika.com/index.php?page=article&article=67757>> 15.11.2023 г.

⁵⁴⁹ Ръководителят на балетна школа “Звездна дъга” <<https://www.youtube.com/watch?v=kbC3wqv6d2s>> 17.09.2023 г.

11	Варна	"Фуете данс Студио" ⁵⁵⁰	2013	Савена Костова
12	Варна	Балет "Белисима" НЧ "Просвета - 1927" ⁵⁵¹	2010	Мария Валентинова, Елица Калова
13	Варна	Балет "Мелади" ⁵⁵²	1983	Милена Попова
14	Варна	Балетна школа "Реверанс" ⁵⁵³	2017	Ирена Атанасова
15	Варна	Балетна школа "Флорин" ⁵⁵⁴	2019	Цветелина Нахабедян
16	Варна	Студио "Балет - Бъчварова" при ЦПРЛ ОДК ⁵⁵⁵	2004	Бистра Бъчварова
17	Варна	Танцова академия "Нина Козина" ⁵⁵⁶	2005	Нина Козина
18	Варна	Танцова школа Електра ⁵⁵⁷	1995	Ивелина Тодорова. Репетитори - Кателина Иванова, Велислава Паскалева, Ана Симеонова
19	Варна	Школа "Балет" ⁵⁵⁸	2007	Татяна Костова
20	Варна	Школа по балет "Класически танц" към НЧ "Отец Паисий"	2015	Нина Иванова

⁵⁵⁰ **Фуете Данс студио.**

<<http://www.kidsarts.bg/%D1%84%D1%83%D0%B5%D1%82%D0%B5-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BE-e3303c34.html>> 17.09.2023 г.

⁵⁵¹ **Класически балет.**

<<https://prosveta-varna.eu/%d0%ba%d0%bb%d0%b0%d1%81%d0%b8%d1%87%d0%b5%d1%81%d0%ba%0%b8-%d0%b1%d0%b0%d0%bb%d0%b5%d1%82/>> 20.09.2023 г.

⁵⁵² **Балет "Мелади" Варна.** <<https://balletmelady.wixsite.com/melady>> 20.09.2023 г.

⁵⁵³ **Балетна школа "Реверанс".**

<<http://www.kidsarts.bg/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81-e2033c34.html>> 16.09.2023 г.

⁵⁵⁴ **Стела Христова** спечели златни медали.

<<https://dberbatov.org/%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B0-%D1%85%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%B8-%D0%BF%D1%8A%D1%80%D0%B2%D0%B8-%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0/>> 20.09.2023 г.

⁵⁵⁵ **Балетен празник събра в Лясковец 150 деца.**

<<https://dariknews.bg/regioni/veliko-tyrnovo/baleten-praznik-sybra-v-lqskovec-150-deca-1570620>> 20.09.2023 г.

⁵⁵⁶ **Арт денс.** <<https://www.artdance.bg/%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%81>> 20.09.2023 г.

⁵⁵⁷ **Танцов клуб "Електра".** <<http://elektravarna.com/>>. 20.09.2023 г.

⁵⁵⁸ **Школа Балет. Общински детски комплекс Варна.**> 20.09.2023 г.

		1934 ⁵⁵⁹		
21	Велико Търново	Un beso art and dance center ⁵⁶⁰	2010	Полина Кинова
22	Велико Търново	Балетна школа "Класика" ⁵⁶¹	2019	Марин Удварев
23	Велико Търново	Балетно студио "Балетино" ⁵⁶²	2015	Елица Филева
24	Велико Търново	Виргиния Балет ⁵⁶³	1999	Виргиния Казарина
25	Велико Търново	Спортен клуб Зоки ⁵⁶⁴	2011	Зорница Радловска
26	Велико Търново	Танцово студио "Динамик" ⁵⁶⁵	2010	Валентина Караиванова
27	Видин	Читалище "Цвят" ⁵⁶⁶	1960	Катя Ангелова
28	Враца	Балет Меджик ⁵⁶⁷	2001	Виктория Дамянова
29	Враца	НЧ "Развитие - 1869 - Балетно студио "Арт" ⁵⁶⁸	1957	Петя Христова

⁵⁵⁹ Школа по балет "Класически танц".

<<https://paisiivarna.com/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%BF%D0%BE-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86/>> 20.09.2023 г.

⁵⁶⁰ Un beso Art and Dance center <<http://www.unbeso.bg/>> 15.10.2023 г.

⁵⁶¹ Нова детска школа за класически балет създадох в Велико Търново

<https://www.oblastvt.com/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D1%81%D1%8A%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D1%85%D0%B0-%D0%B2%D1%8A%D0%B2-%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE-%D1%82%D1%8A%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE_2863> 15.10.2023 г.

⁵⁶² Артистично търновско семейство създава спектакли под шапката на читалището в Шемшево

<<https://www.borbabg.com/2020/11/06/artistichno-trnovsko-semeystvo-szdava-spektakli-pod-shapkata-na-chitalisheto-v-shemshevo/>> 15.10.2023 г.

⁵⁶³ Virginia ballet.<<https://mladejki.com/virginia-ballet/>> 15.10.2023 г.

⁵⁶⁴ Спортен клуб Зоки.

<<https://sport-vt.com/sk-vzokiv-zapotchna-silno-godinata-spetcheli-vbulgaria-grand-dance-cupv.html>> 01.12.2023 г.

⁵⁶⁵ Танцово студио "ДИНАМИК" - 13 години творчество, приятелство и ритъм

<<https://radiovelikotarnovo.com/%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BE-%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA-13-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D1%82/>> 15.10.2023 г.

⁵⁶⁶ Катя Ангелова-изцяло отдадена на

балета.<<https://bnr.bg/vidin/post/101009817/kata-angelova-izcalo-otdadena-na-balet>>.15.10.2023

⁵⁶⁷ Балет младежки.<<https://www.business.bg/f-47931/balet-medzhik.html>>.15.10.2023

⁵⁶⁸ Школи и курсове.<<https://chitalishte-vratza.com/bg/shkoli-i-kursove/>>.15.10.2023

30	Габрово	Танцова школа Лиана ⁵⁶⁹	2002	Лиляна Пантелеева, Искра Симеонова
31	Габрово	Шоу балет "Магия" ⁵⁷⁰	1999	Александър Белков
32	Добрич	My Dance ⁵⁷¹	2010	Пламена Петрова
33	Добрич	Арт Център Палитра ⁵⁷²	до 2012 г.	Светла Илиева
34	Добрич	Спортен клуб Алексия ⁵⁷³	2011	Севдалина Мавродиева- Нейкова
35	Кърджали	НЧ Обединение 1913 ⁵⁷⁴	2007	Мирослава Зафирова
36	Кюстендил	Читалище Братство - 1869 - Студио "Дебют" ⁵⁷⁵	1994	Дима Укалка
37	Ловеч	Балет "Ралица" - ОДК Ловеч ⁵⁷⁶	1977	Боряна Филипова
38	Ловеч	ДТС "Ловчанче" - НЧ "Бяла Анаста 2016" ⁵⁷⁷	2016	Цветомира Пеева
39	Монтана	Детска балетна школа "Финес" към ОШИ "Добри Христов" Монтана ⁵⁷⁸	1962	Инна Колева
40	Пазарджик	Балетна школа "Марина" -	1992	Тони Райкова

569

Танцова школа "ЛИАНА". <<https://worldances.com/shkoli/tantsova-shkola-liana/>>.15.10.2023

570 Шоу балет "Магия".

<<https://www.bg.gabrovowiki.com/wiki/%D0%A8%D0%BE%D1%83-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%22%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D0%B8%D1%8F%22>>.15.10.2023

571 Група за малки балеринки сформира формация My Dance в

Добрич. <<https://pronewsdobrich.bg/grupa-za-malki-balerinki-sformira-formatsiya-my-dance-v-dobrich-p141561>>.15.10.2023г.

572 Класически балет.

<<https://www.dobrichonline.com/obyavi/33/izkustvo/68/drugi/4155/klasicheski-balet>>15.10.2023г.

573 Границите на „Алексия“ от 3 до 30 години от Добрич плениха в коледни

концерти. <<https://visitdobrich.bg/2019/12/16/gratsiite-na-aleksia-ot-3-do-30-godini-ot-dobrich-pleniha-v-koleдни-kontserti/>>15.10.2023

574 Школа по балет - НЧ Обединение 1913 Кърджали.

<<https://infocall.bg/nch-obedinenie-1913-kardjali-23089/uslugi/shkola-po-balet-16070.html>> 15.10.2023

575

Студио "Дебют" при читалище "Братство 1869"

<<https://digital-culture.eu/bg/contemporary-youth-culture/92-bulgaria/534-debut-studio-kyustendil-bg>> 15.10.2023

576 Балет "Ралица"

<<https://lovechtoday.eu/%D1%82%D0%B0%D0%B7%D0%B8-%D0%B2%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%80-%D0%B5-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%8A%D0%BB%D1%8A%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8/>> 15.10.2023

577 ДТС "Лованче"

<<https://www.lovech.bg/bg/novini/vazhititelen-koleden-kontsert-iznesoha-talantite-ot-nch-byala-anasta-2016-v-lovech/>> 15.10.2023

578 Детска балетна школа

"Фитнес" <<https://montana-dnes.com/modules.php?name=News&op=SeeNews&id=1328>> 15.10.2023

		НЧ "Христо Ботев - 1897" ⁵⁷⁹		
41	Пазарджик	Балетна школа "Ива" НЧ "Виделина 1862" ⁵⁸⁰	1956	Ваня Вълкова, основана от Силвия Михайлова
42	Перник	Балетна школа ИДА - ЦПЛР ОДК Перник ⁵⁸¹	1962	Йоана Йорданова - Сойка, преди Елка Полянова, Ваня Рошкова
43	Перник	Школа по класически балет към Районен младежки дом Мошино ⁵⁸²	2007	Татяна Андонова
44	Плевен	Студио за класически балет към НЧ "Съгласие 1869" ⁵⁸³	1954	Маня Николова Виолета Радева - при основаването
45	Пловдив	Dance Station Пловдив ⁵⁸⁴	2014	Ана Дончева, Ралица Мерджанова и екип
46	Пловдив	Dance Studio Magnifique ⁵⁸⁵	2013	Нора Маршаха и екип
47	Пловдив	Арт формация "Денс Мания" ⁵⁸⁶	1996	Мариана Ангелова
48	Пловдив	Балетно студио "Буратино" ⁵⁸⁷	1967	Маша Иванова
49	Пловдив	БС "Малките ангели" ⁵⁸⁸	2016	Софка Славова

⁵⁷⁹ Балетна школа

Марина. <http://www.chitalishte-pazardjik.org/%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0+%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F+%22%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%22-%D0%9B%D1%8E%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%81%D0%BA%D0%BE+%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_MhObg5KvQFOLQBWnM5OrQJofUFLMxaDQdOvQVW7gBKDERiLQNG3QVGrgmD.html>.15.10.2023г.

⁵⁸⁰ Балетна школа

Ива. <<http://www.kidsarts.bg/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%B8%D0%B2%D0%B0-e108c34.html>>.15.10.2023г.

⁵⁸¹ Балетна школа

Ида. <<https://cplr-odkpernik.bg/%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/%D0%B1%D0%B0%D0%B%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BE-%D0%B2%D0%B0%D1%8F/>>>.15.10.2023Г.

⁵⁸² Районен младежки дом

Мошино. <<http://www.kidsarts.bg/%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD-%D0%BC%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%B6%D0%BA%D0%B8-%D0%B4%D0%BE%D0%BC-%D0%BC%D0%BE%D1%88%D0%B8%D0%BD%D0%BE-e274c34.html>>.15.10.2023г.

⁵⁸³ Формации при НЧ "Съгласие -1869" Плевен <https://saglasie1869pleven.com/?page_id=302>

⁵⁸⁴ Dance station. <<https://dancestation.bg/mission-vission/>>.15.10.2023г.

⁵⁸⁵ Magnifique. <<https://ds-magnifique.com/about-us>>15.10.2023г.

⁵⁸⁶ Арт формация Денс Мания.

<<http://www.kidsarts.bg/%D0%B0%D1%80%D1%82-%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%81-%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-e5086c36.html>>.15.10.2023 г.

⁵⁸⁷ Балетно студио Буратино. <<http://buratinoballet.com/b/about-2/>>15.10.2023 г.

⁵⁸⁸ Малките ангели. <https://pki.bg/classes/bs_mini-angels/>.15.10.2023

50	Пловдив	Мюзикхолен театър Пловдив ⁵⁸⁹	1993	Николай Серафимов
51	Пловдив	Спортен клуб "Самодива" ⁵⁹⁰	1998	Даниела Трифонова
52	Пловдив	Старс Денс Център ⁵⁹¹	2010	Надежда Стойкова
53	Пловдив	Танцово студио "Дуенде" ⁵⁹²	2011	Ивайло Иванов
54	Пловдив	Танцово студио Wind space ⁵⁹³	2006	Мариана Данева
55	Пловдив	Танцово студио Милениум НЧ "Антим I", НЧ "Хр.Смирненски", НЧ "Захари Стоянов" ⁵⁹⁴	2000	Цветомира Крумова
56	Разград	Балетна школа при НЧ "Развитие - 1869" ⁵⁹⁵	1975	Мария Керчева
57	Разград	Танцова формация "Феникс" при ЦПРЛ Разград ⁵⁹⁶	2003	Ирина и Иван Стоянови
58	Русе	Балет "Инфанти" НЧ "Захари Стоянов" 1937 ⁵⁹⁷	2007	Снежана Байчева
59	Русе	Балетно студио към Общински детски център "Арт денс класик" ⁵⁹⁸	2013	Силвия Малинова- Добрева
60	Русе	Клуб за спортни танци Фламинго ⁵⁹⁹	2017	Саня Стефанова
61	Русе	НЧ "Захари Стоянов - 1937" ⁶⁰⁰	1977 - 1991 /	Марияна Младенова, Венета Антонова,

⁵⁸⁹ Мюзикхолен театър Пловдив прави премиера на зрелищен спектакъл за любовта между амазонка и римлянин.

<<https://www.plovdiv.bg/%D0%BC%D1%8E%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BD-%D1%82%D0%B5%D0%B0%D1%82%D1%8A%D1%80-%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B4%D0%B8%D0%B2-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BC/>> 15.10.2023 г.

⁵⁹⁰ Спортен клуб Самодива. <<https://abc.bg/company/view/uccc2k5/sporten-klub-samodiva>>.15.10.2023 г.

⁵⁹¹ Stars dance center.<<https://starsdancecenter.bg/>>15.10.2023 г.

⁵⁹² Танцово студио "Дуенде". <<https://shkola.bg/tancovo-styudio-dyende/>> 15.10.2023 г.

⁵⁹³ Wild space-танцово

студио.<<https://www.schoolandcollegelistsings.com/BG/Plovdiv/1857483661130347/Wind-space---%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8o>>.15.10.2023г.

⁵⁹⁴Танцово студио "Милениум".

<<https://www.millenum-dance.com/%d0%ba%d0%be%d0%bd%d1%82%d0%b0%d0%ba%d1%82%d0%b8-2/>>.15.10.2023 г.

⁵⁹⁵ Балетна школа.<<https://razvitie1869.com/formatsii/baletna-shkola/>>.15.10.2023 г.

⁵⁹⁶ Танцова формация Феникс.<<https://crd-razgrad.com/activities/tancovo-izkustvo/tf-feniks>>.15.10.2023 г.

⁵⁹⁷ Детска балетна

школа.<<http://zaharistoyanovchit.eu/page/bg/v-chitalischeto/shkoli/detska-baletna-shkola.php>>.15.10.2023 г.

⁵⁹⁸ Общински детски център.<<https://obshtinaruse.bg/obshtinski-detski-tsentar>>.15.10.2023 г.

⁵⁹⁹ Клуб за спортни танци "Фламинго". <<https://flamingo-bg.com/>>15.10.2023 г.

			2008	Надя Абаджиева. / Снежана Байчева
62	Русе	Танцова компания Петрова ⁶⁰¹	2021	Зорница Петрова
63	Русе	Танцово студио "Импулс" към ОМД ⁶⁰²	2001	Петя Бонева, Вероника Миланова, Аксиния Илиева
64	Силистра	Б2 Балет към НЧ "Дръстър 2012" ⁶⁰³	1998	Боряна Къосева
65	Силистра	Балет "Аксел" - ОДК Силистра ⁶⁰⁴	2013	Адриана Мумджиева
66	Силистра	Балетна школа "Лиденс: към НЧ "Доростол" 1870" ⁶⁰⁵	2010	Лидия Маркарян
67	Сливен	Балет "Адажио" при НЧ "Зора" 1860" ⁶⁰⁶	2011	Наталия Хаджикостова
68	Сливен	Балет "Барби" при Военен клуб ⁶⁰⁷	1996	Силвия Терзиева
69	Сливен	Балетна школа "Пети Па" ⁶⁰⁸	2017	Петя Вънева, по идея на Ванина Бодурова
70	Смолян	Танцово студио The One ⁶⁰⁹	2000	Златина Щонева

⁶⁰⁰ Балетна школа от Русе идва в Кърджали за Деня на балета. <<https://ardanews.info/?p=10142>>.15.10.2023г.

⁶⁰¹ Лично интервю със Зорница Петрова. 19.04.2022 г.

⁶⁰² Балет Импулс представя спектакъла "Историята на танца". <<https://www.rusemedia.com/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D1%83%D0%BB%D1%81-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%8F-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%8A%D0%BB%D0%B0-%D0%B8/>> 15.10.2023 г.

⁶⁰³ Балет "Б2" при НЧ "Дръстър" Силистра с призове в конкурс на НД "Русофили". <<https://rekits-silistra.com/index.php?op=news&id=2142>> 17.10.2023 г.

⁶⁰⁴ Балет Аксел. <https://sportuvai.bg/%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%90%D0%BA%D1%81%D0%B5%D0%BB-_lsp_i_330986.html>.17.10.2023 г.

⁶⁰⁵ Балетна школа "Лиденс". <<http://www.silistra.bg/index.php?op=news&id=8103>> 17.10.2023 г.

⁶⁰⁶ Наталия Хаджикостова за спектакъла по повод 10 години школа „Адажио“: Децата докоснати от балета се отличават! <<https://sliven-news.com/natalia-hadzhikostova-za-spektakala-po-povod-10-godini-shkola-adazhio-detsata-doko-snati-ot-baleta-se-otlichavat/>> 17.10.2023 г.

⁶⁰⁷ Над 300 участници в благотворителния концерт "Надежда за Димитър" <<https://slivensega.wordpress.com/2019/11/22/%D0%BD%D0%B0%D0%B4-300-%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8-%D0%B2-%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BA%D0%BE%D0%BD/>>.17.10.2023г>.

⁶⁰⁸ Балетна школа „Пети Па“ отбеляза с концерт 5-годишния си юбилей. <<https://mun.sliven.bg/news/395670>> 17.10.2023 г.

⁶⁰⁹ Танцово студио The ONE отпразнува рожден ден с много музика и танци. <<https://smolyanpress.net/?p=80475>> 17.10.2023 г.

71	София	Dance station София ⁶¹⁰	2014	Ани Дончева, Ралица Мерджанова
72	София	Балет "Ева" ⁶¹¹	1999	Евелина Желева
73	София	Балет "Синтез" към НЧ "Алеко Константинов" 1897 ⁶¹²	1998	Катя Ангелова
74	София	Балет "Терпсихора" ⁶¹³	2005	Теодора Байчева
75	София	Балетна и танцова школа Бисер ⁶¹⁴	1984	Грозданка Ангелова
76	София	Балетна школа "Aurora dance" ⁶¹⁵	2011	Йоана Шишманова
77	София	Балетна школа "Happy Dance" ⁶¹⁶	2014	Румяна Славчева
78	София	Балетна школа "Pas de Quatre" ⁶¹⁷	2014	Виктория Петрова, Петя Колева, Мария Ненова, Деяна Асенова
79	София	Балетна школа "Алегрета" - ННД ⁶¹⁸	2013	Ирина Агова
80	София	Балетна школа "Алиса" ⁶¹⁹	2010	Виктория Стоянова
81	София	Балетна школа "Амелия" ⁶²⁰	2016	Боряна Николова
82	София	Балетна школа "Веса Тонова" ⁶²¹	2016	Веса Тонова

⁶¹⁰ Dance Station. <<https://dancestation.bg/mission-vission/>> 17.10.2023 г.

⁶¹¹ Балет Ева. <<https://www.baleteva.com/>>17.10.2023 г.

⁶¹² Балет Синтез <<https://akonstantinov.org/balet-sintez>>29.11.2023 г.

⁶¹³ Школа по модерен балет "Терпсихора".

<<https://chitalishte-mramor.com/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%BF%D0%BE-%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD-%D0%B8-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82/>>> 17.10.2023 г.

⁶¹⁴ Лично интервю с Грозданка Ангелова. 10.08.2022 г.

⁶¹⁵ Aurora dance academy. <<https://aurora-dance-academy-ballet-school.business.site/>> 17.10.2023 г.

⁶¹⁶ Балетна школа Happy Dance. <<http://www.happyballet.eu/>> 17.10.2023 г.

⁶¹⁷ Балетна школа Pas de Quatre. <<https://www.baleteva.com/>> 17.10.2023 г.

⁶¹⁸ Концертът „Европа танцува“ на 19 май събира на една сцена най-добрите младежки танцови състави от

столицата <<https://cantusfirmusbg.com/5830/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D1%80%D1%82%D1%8A%D1%82-%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0-%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%83%D0%B2%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-19-%D0%BC%D0%B0%D0%B9-%D1%81%D1%8A/>>>.17.10.2023г.

⁶¹⁹ Концертът „Европа танцува“ на 19 май събира на една сцена най-добрите младежки танцови състави от

столицата.<<https://cantusfirmusbg.com/5830/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D1%80%D1%82%D1%8A%D1%82-%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0-%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%83%D0%B2%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-19-%D0%BC%D0%B0%D0%B9-%D1%81%D1%8A/>>>.17.10.2023 г.

⁶²⁰ Модерен балет за деца. <<https://www.danceinthemood.info/timetable/event/modern-ballet/>> 17.10.2023 г.

⁶²¹ Балетна школа Веса Тонова. Лично интервю 17.11.2022 г.

83	София	Балетна школа "Ви Фюжън" НЧ Добри Чинтулов ⁶²²	2018	Виолета Глогова
84	София	Балетна школа "Класик М" ⁶²³	2000	Мария Стоянова
85	София	Балетна школа "Силует" ⁶²⁴	1998	Вероника Спасова
86	София	Балетна школа "Финес" първоначално към НЧ "Иван Денкоглу 1867" ⁶²⁵	2006	Златина и Александър Йовчеви
87	София	Балетна школа Royal Dance ballet ⁶²⁶	2011	Антония Лазарова
88	София	Балетна школа Коломбина ⁶²⁷	2015	Албена Арнаудова
89	София	Балетна школа Маша Илиева ⁶²⁸	1995	Мария Илиева
90	София	Балетна школа Мушмула ⁶²⁹	2015	Ана Спасова
91	София	Балетна школа проф. Драгулева- Луканов ⁶³⁰	1996	Лиляна Драгулева
92	София	Балетно студио "Pirouette" ⁶³¹	2018	Ася Енева
93	София	Балетно студио "Джулия" ⁶³²	2012	Джулия Ромеова
94	София	Балетно студио "Красимира Колдамова" ⁶³³	1991	Красимира Колдамова и екип
95	София	Балетно студио "Макове" към	1947	Евелина Петева, Евелина Желева

⁶²² Лично интервю с Виолета Глогова. 21.07.2022 г.

⁶²³ Балетна школа Класик М. <<https://balet.classicm-bg.com/>> 17.10.2023 г.

⁶²⁴ Балетна школа "Силует".

<<http://onlinebulgaria.bg/profile/baletna-shkola-siluet-klasicheski-balet-uroci-po-balet-detska>> 17.10.2023 г.

⁶²⁵ Балетна школа Финес. <<http://www.balet-fines.com/index.html>> 17.10.2023 г.

⁶²⁶ Балетна школа Royal Dance ballet. <<https://royaldanceballet.com/za-nas/>>. 17.10.2023г.

⁶²⁷ Балетна школа Коломбина.

<<https://denkoglu.eu/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8/%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%BB%D1%83%D0%B1-%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%BE/>> 17.10.2023 г.

⁶²⁸ Балетна школа Маша Илиева. <<https://ballet-bg.net/bg/Baletna-shkola.c137>> 17.10.2023 г.

⁶²⁹ Балетна школа Мушмула. <<https://mushmula.bg/>>. 17.10.2023 г.

⁶³⁰ Балетна школа Проф. Лиляна Драгулева - Луканов.

<<http://www.business.bg/f-171122/baletna-shkola-prof-draguleva-lukanov.html>> 17.10.2023 г.

⁶³¹ Балетна школа Pirouette. <https://comunicatorbg.com/baletna_shkola.html> 17.10.2023 г.

⁶³² Лично интервю с Джулия Ромеова. 30.08.2023 г.

⁶³³ Балетна школа Красимира Колдамова.

<<http://www.kidsarts.bg/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BE-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0-e114c34.html>> 17.10.2023 г.

		ННД ⁶³⁴		
96	София	Балетно студио "Мирабел"	2015	Мирела Бешева
97	София	Балетно студио "Силфида" ⁶³⁵	2014	Галина Сребрева
98	София	Балетно студио Вариация Z ⁶³⁶	2015	Ваня Зографова
99	София	Вая Денс ⁶³⁷	2005	Ваня Рошкова
100	София	Дерида денс център ⁶³⁸	2010	Мария Гезенчова
101	София	Клуб за изкуства "Терпсихора" ⁶³⁹	2013	Борислава Тодорова
102	София	Латинфорс ⁶⁴⁰	2014	Мина Сидерова, Яна Маринова, Лора Николаева
103	София	Прима денс студио ⁶⁴¹	2013	Габриела Давидова - Генова
104	София	Роберта балет ⁶⁴²	1989	Роберта Джурова
105	София	Руска балетна школа ⁶⁴³	1999	Шара Карсакпаева
106	София	Спортен Клуб Ера към НЧ "Светлина" ⁶⁴⁴	2014	Василена Шопова, Виктор Алеков, Яница Атанасова
107	София	Стийм денс център ⁶⁴⁵	2017	Филип Миланов, Валери Миленков
108	София	Студио G	2000	Цветанка Гергинова

⁶³⁴ 70 години балетно студио "Макове" <<https://bnt.bg/bg/a/70-godini-baletno-studio-makove?page=60>> 17.10.2023г.

⁶³⁵ Балетна школа Силфида.

<<https://uchiteli.bg/profile/baletna-shkola-silfidi-shkola-za-estetichesko-razvitie-kym-rkic/6112>> 17.10.2023 г.

⁶³⁶ Класически балет за деца от 3 до 10 година възраст всеки вторник и четвъртък от 17:00 ч. до 18:00 ч.

<<https://9musesbg.com/%D1%81%D1%8A%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%8F/%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BD-%D0%BE%D1%82%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82-%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BA-%D0%BF%D0%BE-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%BD%D0%B0-1-%D0%B8-3-10-%D0%BE/>> 17.10.2023

⁶³⁷ Вая Денс. <https://www.vayadance.com/about_us.html> 17.10.2023 г.

⁶³⁸ Дерида Денс Център. <<https://dancestation.bg/mission-vission/>> 17.10.2023 г.

⁶³⁹ Клуб за изкуства "Терпсихора" <<https://caterpsihora.com/>> 17.10.2023 г.

⁶⁴⁰ Детски групи – класически балет

<https://latinforce.bg/category/%d0%b4%d0%b5%d1%82%d1%81%d0%ba%d0%b8-%d0%b3%d1%80%d1%83%d0%bf%d0%b8-%d0%ba%d0%bb%d0%b0%d1%81%d0%b8%d1%87%d0%b5%d1%81%d0%ba%d0%b8-%d0%b1%d0%b0%d0%bb%d0%b5%d1%82/?gclid=CjwKCAjwr_CnBhA0EiwAci5sityk-9gPDwhkoA2opNaCK4KTNVZ32fDzVy6L9p21MJX4MGoAVs_4FRoCiH4QAvD_BwE>

⁶⁴¹ Балет за деца. <<https://kidu.bg/Kidu/Event/Details/e95662ef-575f-eb11-a812-0022487fb239>> 17.10.2023

г.

⁶⁴² Роберта Джурова – създател и хореограф на „Роберта балет“ <<https://robertaballet.com/about/>> 29.11.20023г.

⁶⁴³ Руска балетна школа. <<https://www.ruliceum.org/bg/ballet>> 17.10.2023 г.

⁶⁴⁴ Спортен клуб Ера.

<<https://svetlina1940.org/%D0%B5%D1%80%D0%B0-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82/>> 17.10.2023 г.

⁶⁴⁵ Стрийм денс център. <<https://stream-dance.com/grafik/>> 29.11.2023 г.

109	София	Студио за класически и модерен балет "Ирина Стоянова" ⁶⁴⁶	2015	Ирина Стоянова
110	София	Студио за класически и модерен балет "Тиара" ⁶⁴⁷	2017	Нина Гачевска и екип
111	София	Танцова формация "Блясък" към Център по интереси КОСМОСО ⁶⁴⁸	1999	Милена Панова, Ангел Аврионов
112	София	Танцово студио "Репете"	2022	Риолина Топалова
113	София	Школа по класически балет НЧ Средец - 1926 ⁶⁴⁹	2008	Михаела Бързилова
114	София	Школа по танци "Вероник" ⁶⁵⁰	2012	Вероника Братанова
115	Стара Загора	Балет "Каприз" ⁶⁵¹	2008	Атанаска Баценкова, преди Живка Ненова
116	Стара Загора	Балетна школа "Па де Кре" ⁶⁵²	2011	Кремена Костова
117	Стара Загора	Балетна школа "Терпсихора" - Военен клуб ⁶⁵³	2014	Йоана Борисова
118	Стара Загора	Балетна школа "Феерия" ⁶⁵⁴	2012	Цветелина Желязкова
119	Стара Загора	Детско-юношеска школа за опера и балет ⁶⁵⁵	2015	Жасмина Чолакова
120	Стара Загора	Школа за класически танци към НЧ "Родина" ⁶⁵⁶	1975	Снежана Дескова

⁶⁴⁶ Лично интервю с Ирина Стоянова. 11.03.2022 г.

⁶⁴⁷ Тиара Класически балет. <<https://ballet-tiara.com/>> 17.10.2023 г.

⁶⁴⁸ Блясък <<https://viasport.bg/club-347-%D0%91%D0%BB%D1%8F%D1%81%D1%8A%D0%BA.html>> 29.11.2023г

⁶⁴⁹ Школа по класически балет - преподавател Михаела

Бързилова. <<http://chitalishta.izkustvo-i-kultura.catalog.bg/product/%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%be+%d1%87%d0%b8%d1%82%d0%b0%d0%bb%d0%b8%d1%89%d0%b5+%d1%81%d1%80%d0%b5%d0%b4%d0%b5%d1%86+1926/9775/36268#ixzz8KRYV7Mqx>>.29.11.2023г.

⁶⁵⁰ Школа по танци Вероник. <<https://veronique-bg.com/>> 17.10.2023 г.

⁶⁵¹ Балет "Каприз" се представи пред тервелчани.

<<https://dariknews.bg/regioni/dobrich/balet-kapriz-se-predstavi-pred-tervelchani-1260964>> 29.11.2023 г.

⁶⁵² Лично интервю с Кремена Костова. 11.08.2022 г.

⁶⁵³ Балетна школа "Терпсихора".

<<http://www.kidsarts.bg/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%B0-e2903c34.html>> 29.11.2023 г.

⁶⁵⁴ Първи годишен концерт представиха Старозагорските балерини от школа Феерия.

<<https://www.bta.bg/bg/news/lik/451121-parvi-godishen-kontsert-predstaviha-starozagorskite-balerini-ot-shkola-feeriya>> 29.11.2023 г.

⁶⁵⁵ Прослушване за детско-юношеска школа.

<<https://www.starazagora.bg/bg/sabitiya/proslushvane-za-detsko-yunosheska-studiya-za-opera-i-balet-na-23-i-24-septemvri>> 29.11.2023 г.

⁶⁵⁶ Школа за класически балет. <<https://www.rodina1860.bg/formations/baletnashkola>> 29.11.2023 г.

121	Търговище	Балет "Галакси" към НЧ "Напредък" 1864 ⁶⁵⁷	2014	Екатерина Петрова
122	Търговище	Балетна формация "Търговище" ⁶⁵⁸	1971	Мариам Макарян, Севдалина Стойчева
123	Хасково	Балетна формация "Рона" ⁶⁵⁹	1979	Милена Налбантова -Божилова, преди това майка й Росица Налбантова
124	Хасково	Балетна школа "Алегро" - младежки център Хасково ⁶⁶⁰	2013	Мая Габровска
125	Хасково	Танцова организация "Тангра" ⁶⁶¹	1982	Дорина Инджова
126	Шумен	Школа "Балет" към ЦПРЛ "Анастас Стоянов" ⁶⁶²	1972	Юлия Николова, Светла Денчева
127	Ямбол	Балетна школа "Фани Чернаева" към НЧ "Съгласие" 1862 ⁶⁶³	1985	Фани Чернаева
128	Ямбол	Класически балет в НЧ "Зора" - 1945 ⁶⁶⁴	2020	Бояна Ангелова

⁶⁵⁷ Триумф за балет "Галакси"

<<https://targovishtebg.com/%D1%82%D1%8A%D1%80%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B5%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D0%B8-%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/39492-%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%83%D0%BC%D1%84-%D0%B7%D0%B0-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B0-%E2%80%9E%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%89%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%B0%E2%80%9C>> 29.11.2023 г.

⁶⁵⁸ Балетна формация

"Търговище" <http://www.cmditg.com/index.php?option=com_content&view=article&id=11&Itemid=54> 29.11.2023 г.

⁶⁵⁹ БФ Рона Хасково. <<http://baletrona.com/>> 1.12.2023 г.

⁶⁶⁰ Балетна школа "Алегро" <<https://www.yc-haskovo.org/skejtboard/>> 1.12.2023 г.

⁶⁶¹ Балет Тангра с бляскав спектакъл за 40-годишнината си.

<<https://haskovo.live/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B0-%D1%81-%D0%B1%D0%BB%D1%8F%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B2-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%8A%D0%BB-%D0%B7%D0%B0-40-%D0%B3/>> 01.12.2023 г.

⁶⁶² Център за подкрепа и личностно развитие на децата и учениците.

<<https://odk-shumen.com/%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82/>> 01.12.2023 г.

⁶⁶³ Детска балетна школа навърши 30 години.

<<https://haskovo.live/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B0-%D1%81-%D0%B1%D0%BB%D1%8F%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B2-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%8A%D0%BB-%D0%B7%D0%B0-40-%D0%B3/>> 01.12.2023 г.

⁶⁶⁴ Танцова школа за класически и модерен балет откриха в читалище "Зора".

<<https://delnik.net/%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B8-%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD/>> 01.12.2023 г.

Таблица 2: "Балетни школи през XXI век по областни градове, за които има непълни данни."

Балетни школи през XXI век по областни градове, в които липсва част от информацията по предварително избраните критерии.				
№	Областен град	Име на школата	Година на основаване	Ръководител към 2023 г.
1	Благоевград	Балет "Кроазе" ⁶⁶⁵	липсва информация	Красимира Митова
2	Бургас	Балетна школа "Лебед"	липсва информация	липсва информация
3	Бургас	"Калиопе денс" ⁶⁶⁶	липсва информация	Марина Жейнова
4	Бургас	Студио за танци и йога "Сътворение" ⁶⁶⁷	липсва информация	липсва информация
5	Варна	Балетна школа за принцеси - Варна	липсва информация	Йонка Иванова
6	Варна	Балетна школа "Чиполино" към НЧ "Асен Златаров - 1946" ⁶⁶⁸	липсва информация	Ирма Каспарян
7	Варна	"Звездни деца"	липсва информация	липсва информация
8	Варна	Училище за танци "Огледало" ⁶⁶⁹	липсва информация	Стела Филипова
9	Добрич	Общински младежки център "Захари Стоянов" ⁶⁷⁰	липсва информация	Галина Читърлиева
10	Добрич	Професионална школа за балет "Корона"	2005	липсва информация
11	Пазарджик	ОДК "Пазарджик", Школа по класически и модерен балет "Радост" ⁶⁷¹	липсва информация	Радост Ангелова
12	Перник	Балет "Авабел"	2019	липсва информация
13	Пловдив	Нина Спорт Академи ⁶⁷²	липсва информация	липсва информация

⁶⁶⁵ Балет Кроазе. <http://www.blgmun.com/cat73/264/Kulturni_instituti.html> 01.12.2023 г.

⁶⁶⁶ Пореден успех за момичетата от школа Калиопе.

<<https://www.kompasbg.com/sport/item/15316-poreden-uspeh-za-momichetata-ot-tantzova-shkola-kaliop-pri-sporten-tzentar-ayaks>> 01.12.2023 г.

⁶⁶⁷ Студио за танци и йога Сътворение.<<http://www.sutvorenje.com/>> 01.12.2023 г.

⁶⁶⁸ Ирма Каспарян. <<https://www.nghni-varna.com/katedri/Irma.html>> 20.09.2023 г.

⁶⁶⁹ Огледало Варна. <<http://www.danceogledalo.com/>> 01.12.2023 г.

⁶⁷⁰ Школа за класически балет.

<<http://www.kidsarts.bg/%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%BC%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%B6%D0%BA%D0%B8-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8A%D1%80-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B8-%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D0%B2-e358c34.html>> 01.12.2023 г.

⁶⁷¹ Школа по класически и модерен балет Радост.

<[⁶⁷² Нина Спорт Академи. <<https://ninasportacademy.com/za-nas/>> 01.12.2023 г.](https://www.odk-pz.org/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%BF%D0%BE-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82/> 01.12.2023 г.</p>
</div>
<div data-bbox=)

14	Сливен	Балет "Империа"	липсва информация	липсва информация
15	Сливен	Балет "Силуети" към ОУ "Иван Селимински" ⁶⁷³	липсва информация	Станимира Фандъкова
16	Сливен	Школа по изкуствата "Мишо Тодоров" ⁶⁷⁴	липсва информация	Стефка Сукнарова, Наталия Хаджикостова
17	София	Балет "Diva Zone" ⁶⁷⁵	липсва информация	Зорница Петрова
18	София	Ballet Empire ,София	липсва информация	липсва информация
19	София	Балетна формация Ира- стил към НЧ Цанко Церковски ⁶⁷⁶	липсва информация	Ирина Загорска
20	София	Балетна школа "Катлея" към НЧ Св. Св. Кирил и Методий"	липсва информация	липсва информация
21	София	Балетна школа "Класик" към НЧ "Братя Миладинови -1917" ⁶⁷⁷	липсва информация	Богдан Богданов, Ели Николова
22	София	Балетна школа "Криция'	липсва информация	Цвети Асенова
23	София	Балетна школа "На балет с Радост" ⁶⁷⁸	липсва информация	Радост Стефанова
24	София	Балетна школа към НЧ "Просвета" 1931	липсва информация	липсва информация
25	София	Балетно студио "Одет" ⁶⁷⁹	липсва информация	Юлия Олейник
26	София	Студио за класически и модерен балет "Енерджи" -НЧ "Възраждане" ⁶⁸⁰	липсва информация	Нели Петрова

⁶⁷³ Балет Силуети. <<https://ou-seliminski.com/izvanklasni-deynosti/balet-silueti.html>> 01.12.2023 г.

⁶⁷⁴ Школа по изкуствата Мишо Тодоров.

<<http://www.kidsarts.bg/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%BF%D0%BE-%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BC%D0%B8%D1%88%D0%BE-%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2-e260c34.html>>

01.12.2023 г.

⁶⁷⁵ Балет Diva Zone. <<https://www.divazone.bg/ekip/>> 01.12.2023 г.

⁶⁷⁶ Народно читалище Цанко Церковски - 1946

<<https://infocall.bg/narodno-chitalishte-tcanko-tcerkovski-1946-15991.html>> 01.12.2023 г.

⁶⁷⁷ Балетна школа "Класик" <<https://brmiladinovi.org/deinosti-i-shkoli/baletna-shkola-klasik/>> 01.12.2023 г.

⁶⁷⁸ На балет с Радост. <<http://www.balet.bg/ballet42.html>> 01.12.2023 г.

⁶⁷⁹ Балет за дами. <<https://sofia.plays.bg/courses/view/93>> 01.12.2023 г.

⁶⁸⁰ Творчески екип.

<<https://www.chitalishte-vazrajidane.com/%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B5%D0%BA%D0%B8%D0%BF>> 01.12.2023 г.

27	София	Танцова школа "Енигма" към НЧ "Н.Хайтов" 1936 ⁶⁸¹	липсва информация	Катя Ангелова
28	София	Танцова школа към НЧ "Аура" ⁶⁸²	липсва информация	Светла Иванова
29	София	Танцова школа към НЧ "Христо Смирненски" 1946	липсва информация	липсва информация
30	София	Фабрика за мечти "Светлина" ⁶⁸³	липсва информация	Цвета Захова, Надя Пеева
31	София	Школа по класически балет "Алегро" - НЧ Пробуда - 1926 ⁶⁸⁴	липсва информация	липсва информация
32	София	Школа по класически балет "Класически танц" към НЧ "Отец Паисий" 1934 ⁶⁸⁵	липсва информация	липсва информация
33	Стара Загора	Танцово студио "Карибе" ⁶⁸⁶	2014	липсва информация
34	Хасково	Балетна школа "Катлея" ⁶⁸⁷	липсва информация	липсва информация
35	Хасково	Център за танцово изкуство "Милениум Арт" НЧ "Св. Климент Охридски" ⁶⁸⁸	липсва информация	Тихомир Митев
36	Шумен	Балетно студио "Перли" към НЧ "Добри Войников 1856" ⁶⁸⁹	липсва информация	Ирина Върбанова и Величка Евтимова
37	Шумен	Балетно студио "Фантазия" ⁶⁹⁰	липсва информация	Наталия Митева

⁶⁸¹ Танцова школа Енигма. <<https://www.chitalishtehaitov.com/rubbg.php?R=4&R1=25>> 01.12.2023 г.

⁶⁸² Танцова школа. <<https://aura-bg.com/tancova-shkola>> 01.12.2023 г.

⁶⁸³ Класически балет за деца.

<<https://fabrikazamechti.svetlina.net/class/%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%B4%D0%B5%D1%86%D0%B0/>> 01.12.2023 г.

⁶⁸⁴ Народно читалище "Пробуда" <<https://iskrata.bg/page-about-279>> 01.12.2023 г.

⁶⁸⁵ Народно читалище "Отец Паисий - 1934". <<https://iskrata.bg/page-about-53>> 01.12.2023 г.

⁶⁸⁶ Caribe dance studio. <<https://dscaribe.com/bg.%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%81.htm>> 01.12.2023 г.

⁶⁸⁷ Концерт на талантите от балетна школа "Катлея".

<<https://dgtv.bg/konzert-na-talantite-ot-baletna-shkola-katleya/>> 01.12.2023 г.

⁶⁸⁸ Рая И Любомира с 8 златни и 2 сребърни медала от фестивал в Сърбия.

<<https://haskovo.info/94508/%D1%80%D0%B0%D1%8F-%D0%B8-%D0%BB%D1%8E%D0%B1%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0-%D1%81-8-%D0%B7%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B8-%D0%B8-2-%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%8A%D1%80%D0%BD%D0%B8-%D0%BC%D0%B5%D0%B4/>> 1.12.2023 г.

⁶⁸⁹ Съставите при НЧ „Добри Войников-1856“ гр. Шумен обявяват прием на нови

участници.<<https://arhub.bg/sastavite-pri-nch-dobri-voynikov-1856-gr-shumen-obyavyavat-priem-na-novi-uc-hastnitsi/>>29.12.2023 г.

⁶⁹⁰ Класация XVII Национален фестивал "Музите на танца".

<<https://mladejki.com/%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-xvii-%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD-%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2-%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0/>> 29.12.2023 г.

**Статистически данни във връзка с брой на населението в
страната в периода
2022 - 2023 година**

Брой на населението в България към 31.12.2022 г., според НСИ, публикувано през
април 2023 г.⁶⁹¹

Таблица 7 “Брой на населението в България към 31.12.2022 г. “

Области Градове	Население към 31.12.2022 г.		
	общо	мъже	жени
Общо за страната	4 746 710	2 259 911	2 486 799
Благоевград	172 440	82 274	90 166
Банско	9 220	4 448	4 772
Белица	2 959	1 439	1 520
Благоевград	62 524	29 686	32 838
Гоце Делчев	17 726	8 352	9 374
Добриница	2 561	1 243	1 318
Кресна	2 897	1 431	1 466
Мелник	165	85	80
Петрич	26 093	12 450	13 643
Разлог	11 097	5 339	5 758
Сандански	23 844	11 291	12 553
Симитли	6 218	3 075	3 143
Хаджидимово	2 347	1 161	1 186
Якоруда	4 789	2 274	2 515
Бургас	289 254	137 444	151 810
Айтос	17 448	8 266	9 182
Ахелой	2 390	1 175	1 215

⁶⁹¹ Население по градове и пол.

<https://www.nsi.bg/bg/content/2981/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%BF%D0%BE-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%BB> 01.12.2023 г.

Ахтопол	1 032	493	539
Бургас	188 242	89 027	99 215
Българово	1 516	753	763
Каблешково	2 686	1 338	1 348
Камено	3 626	1 749	1 877
Карнобат	14 886	7 068	7 818
Китен	809	405	404
Малко Търново	1 611	779	832
Несебър	12 036	5 623	6 413
Обзор	2 038	1 030	1 008
Поморие	12 829	6 035	6 794
Приморско	2 786	1 359	1 427
Свети Влас	3 405	1 670	1 735
Созопол	4 022	1 948	2 074
Средец	7 709	3 736	3 973
Сунгурларе	2 726	1 345	1 381
Царево	5 456	2 655	2 801
Черноморец	2 001	990	1 011
Варна	362 876	173 392	189 484
Аксаково	7 064	3 455	3 609
Белослав	6 794	3 410	3 384
Бяла	2 053	1 009	1 044
Варна	311 093	148 010	163 083
Вълчи дол	2 485	1 237	1 248
Девня	6 526	3 219	3 307
Долни чифлик	5 400	2 651	2 749
Дългопол	4 148	2 051	2 097
Игнатиево	3 350	1 612	1 738
Провадия	10 079	4 810	5 269
Суворово	3 884	1 928	1 956
Велико Търново	142 502	67 460	75 042
Бяла черква	1 593	776	817
Велико Търново	59 166	27 650	31 516
Горна Оряховица	25 764	12 158	13 606
Дебелец	3 462	1 689	1 773

Долна Оряховица	2 566	1 230	1 336
Елена	4 442	2 107	2 335
Златарица	1 907	952	955
Килифарево	1 700	799	901
Лясковец	6 821	3 220	3 601
Павликени	8 376	4 002	4 374
Полски Тръмбеш	3 554	1 752	1 802
Свищов	17 940	8 596	9 344
Стражица	3 775	1 835	1 940
Сухиндол	1 436	694	742
Видин	46 363	22 074	24 289
Белоградчик	3 964	1 903	2 061
Брегово	1 706	818	888
Видин	34 797	16 516	18 281
Грамада	945	455	490
Димово	917	443	474
Дунавци	1 693	823	870
Кула	2 341	1 116	1 225
Враца	89 109	42 698	46 411
Бяла Слатина	8 975	4 307	4 668
Враца	49 569	23 559	26 010
Козлодуй	10 916	5 343	5 573
Криводол	2 600	1 269	1 331
Мездра	8 558	4 068	4 490
Мизия	2 373	1 158	1 215
Оряхово	3 787	1 861	1 926
Роман	2 331	1 133	1 198
Габрово	76 407	35 949	40 458
Габрово	44 786	21 022	23 764
Дряново	5 692	2 660	3 032
Плачковци	1 276	629	647
Севлиево	17 473	8 272	9 201
Трявна	7 180	3 366	3 814
Добрич	104 331	49 321	55 010
Балчик	9 291	4 467	4 824

Генерал Тошево	5 524	2 687	2 837
Добрич	71 947	33 703	38 244
Каварна	10 216	4 885	5 331
Тервел	4 598	2 246	2 352
Шабла	2 755	1 333	1 422
Кърджали	59 637	28 461	31 176
Ардино	3 389	1 662	1 727
Джебел	3 081	1 483	1 598
Крумовград	4 917	2 400	2 517
Кърджали	40 937	19 345	21 592
Момчилград	7 313	3 571	3 742
Кюстендил	74 592	35 511	39 081
Бобов дол	4 188	2 134	2 054
Бобошево	955	441	514
Дупница	26 973	12 708	14 265
Кочериново	1 938	926	1 012
Кюстендил	35 100	16 592	18 508
Рила	1 985	989	996
Сапарева баня	3 453	1 721	1 732
Ловеч	70 158	33 707	36 451
Априлци	2 425	1 164	1 261
Летница	2 675	1 324	1 351
Ловеч	27 910	13 220	14 690
Луковит	7 626	3 715	3 911
Тетевен	7 665	3 705	3 960
Троян	17 272	8 310	8 962
Угърчин	2 169	1 082	1 087
Ябланица	2 416	1 187	1 229
Монтана	74 578	35 797	38 781
Берковица	9 945	4 748	5 197
Бойчиновци	1 359	741	618
Брусарци	873	417	456
Вълчедръм	2 825	1 331	1 494
Вършец	5 308	2 621	2 687
Лом	16 297	7 731	8 566
Монтана	36 633	17 576	19 057
Чипровци	1 338	632	706

Пазарджик	138 966	66 520	72 446
Батак	2 601	1 323	1 278
Белово	3 109	1 472	1 637
Брацигово	3 336	1 644	1 692
Велинград	20 031	9 424	10 607
Ветрен	2 616	1 296	1 320
Костандово	3 999	1 981	2 018
Пазарджик	55 220	26 063	29 157
Панагюрище	15 281	7 415	7 866
Пещера	12 642	6 058	6 584
Ракитово	7 012	3 472	3 540
Септември	6 068	2 922	3 146
Стрелча	3 698	1 748	1 950
Сърница	3 353	1 702	1 651
Перник	87 601	41 512	46 089
Батановци	1 985	960	1 025
Брезник	3 527	1 702	1 825
Земен	1 188	591	597
Перник	66 991	31 562	35 429
Радомир	11 734	5 610	6 124
Трън	2 176	1 087	1 089
Плевен	148 692	70 820	77 872
Белене	6 293	3 302	2 991
Гулянци	2 556	1 225	1 331
Долна Митрополия	2 643	1 295	1 348
Долни Дъбник	3 617	1 729	1 888
Искър	2 509	1 214	1 295
Кнежа	9 726	4 696	5 030
Койнаре	2 889	1 410	1 479
Левски	7 387	3 516	3 871
Никопол	2 298	1 087	1 211
Плевен	90 209	42 401	47 808
Пордим	1 584	754	830
Славяново	2 809	1 328	1 481
Тръстеник	3 639	1 769	1 870
Червен бряг	10 533	5 094	5 439
Пловдив	469 806	221 914	247 892

Асеновград	45 473	21 571	23 902
Баня	2 958	1 356	1 602
Брезово	1 563	775	788
Калофер	2 583	1 216	1 367
Карлово	19 373	9 136	10 237
Клисура	829	385	444
Кричим	7 175	3 516	3 659
Куклен	5 575	2 713	2 862
Лъки	1 590	771	819
Перушица	4 225	2 004	2 221
Пловдив	321 824	151 528	170 296
Първомай	11 283	5 300	5 983
Раковски	14 843	7 174	7 669
Садово	2 295	1 125	1 170
Сопот	7 353	3 489	3 864
Стамболийски	9 859	4 657	5 202
Съединение	5 018	2 417	2 601
Хисаря	5 987	2 781	3 206
Разград	48 334	22 685	25 649
Завет	2 311	1 107	1 204
Исперих	7 274	3 452	3 822
Кубрат	5 687	2 672	3 015
Лозница	1 818	882	936
Разград	28 509	13 268	15 241
Цар Калоян	2 735	1 304	1 431
Русе	147 603	70 093	77 510
Борово	1 552	754	798
Бяла	6 430	3 076	3 354
Ветово	3 566	1 756	1 810
Глоджево	2 763	1 342	1 421
Две могили	3 288	1 623	1 665
Мартен	3 444	1 712	1 732
Русе	123 134	58 129	65 005
Сеново	1 064	540	524
Сливо поле	2 362	1 161	1 201
Силистра	42 803	20 162	22 641
Алфатар	1 240	620	620

Главиница	1 210	558	652
Дулово	5 716	2 760	2 956
Силистра	27 727	12 942	14 785
Тутракан	6 910	3 282	3 628
Сливен	111 518	53 001	58 517
Кермен	1 426	690	736
Котел	4 795	2 293	2 502
Нова Загора	16 659	7 922	8 737
Сливен	79 362	37 455	41 907
Твърдица	5 571	2 794	2 777
Шивачево	3 705	1 847	1 858
Смолян	53 564	25 511	28 053
Девин	5 442	2 535	2 907
Доспат	1 968	959	1 009
Златоград	5 697	2 632	3 065
Мадан	4 764	2 290	2 474
Неделино	3 360	1 629	1 731
Рудозем	3 214	1 545	1 669
Смолян	24 920	11 869	13 051
Чепеларе	4 199	2 052	2 147
София (столица)	1 217 692	580 065	637 627
Банкя	11 478	5 541	5 937
Бухово	2 540	1 253	1 287
Нови Искър	13 418	6 491	6 927
София	1 190 256	566 780	623 476
София	137 205	66 255	70 950
Божурище	5 737	2 762	2 975
Ботевград	18 773	8 902	9 871
Годеч	3 984	1 943	2 041
Долна баня	4 202	2 035	2 167
Драгоман	2 886	1 393	1 493
Елин Пелин	6 597	3 164	3 433
Етрополе	9 261	4 546	4 715
Златица	4 197	2 025	2 172
Ихтиман	12 638	6 203	6 435
Копривщица	1 898	926	972
Костенец	5 783	2 781	3 002

Костинброд	11 759	5 698	6 061
Момин проход	1 341	643	698
Пирдоп	6 459	3 105	3 354
Правец	3 605	1 783	1 822
Самоков	24 186	11 557	12 629
Своге	7 029	3 424	3 605
Сливница	6 870	3 365	3 505
Стара Загора	207 954	99 317	108 637
Гурково	2 452	1 197	1 255
Гълъбово	6 845	3 386	3 459
Казанлък	41 768	19 696	22 072
Крън	2 907	1 449	1 458
Мъглиж	2 990	1 481	1 509
Николаево	2 582	1 273	1 309
Павел баня	2 431	1 162	1 269
Раднево	10 373	5 068	5 305
Стара Загора	121 582	57 859	63 723
Чирпан	12 830	6 174	6 656
Шипка	1 194	572	622
Търговище	54 062	25 717	28 345
Антоново	968	475	493
Омуртаг	5 165	2 427	2 738
Опака	2 263	1 128	1 135
Попово	12 709	6 095	6 614
Търговище	32 957	15 592	17 365
Хасково	149 759	71 440	78 319
Димитровград	31 187	14 841	16 346
Ивайловград	2 875	1 418	1 457
Любимец	6 687	3 279	3 408
Маджарово	475	244	231
Меричлери	1 363	649	714
Свиленград	16 583	8 061	8 522
Симеоновград	5 893	2 878	3 015
Тополовград	4 466	2 133	2 333
Харманли	15 666	7 727	7 939
Хасково	64 564	30 210	34 354
Шумен	93 581	44 707	48 874

Велики Преслав	5 821	2 794	3 027
Върбица	2 370	1 155	1 215
Каолиново	1 296	666	630
Каспичан	2 469	1 198	1 271
Нови пазар	10 167	4 954	5 213
Плиска	775	381	394
Смядово	3 383	1 660	1 723
Шумен	67 300	31 899	35 401
Ямбол	75 323	36 104	39 219
Болярово	991	475	516
Елхово	8 736	4 207	4 529
Стралджа	4 955	2 477	2 478
Ямбол	60 641	28 945	31 696

Таблица 8 “Учащи в общообразователни и специални училища по пол, групи класове, статистически зони, области, общини,”

Учащи в общообразователни и специални училища по пол, групи класове, статистически зони, статистически райони, области, общини.⁶⁹²

2022/2023
(брой)

	I - IV клас			V - VII клас		
	Общо	Мъже	Жени	Общо	Мъже	Жени
Видин	2106	1061	1045	1883	1003	880
Видин	1427	716	711	1250	659	591
Враца	5496	2922	2574	4505	2388	2117
Враца	2170	1138	1032	1773	954	819
Ловеч	3967	2048	1919	3280	1728	1552
Ловеч	1190	621	569	966	533	433

⁶⁹² НСИ. <https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=1635> 29.12.2023 г.

Монтана	3884	2016	1868	3237	1651	1586
Монтана	1634	827	807	1372	691	681
Плевен	7442	3856	3586	6259	3253	3006
Плевен	4143	2105	2038	3443	1781	1662
Велико Търново	6695	3382	3313	5393	2781	2612
Велико Търново	2821	1423	1398	2146	1082	1064
Габрово	2933	1522	1411	2499	1277	1222
Габрово	1567	825	742	1363	680	683
Разград	3562	1788	1774	2961	1520	1441
Разград	1680	836	844	1508	765	743
Русе	6061	3181	2880	4922	2542	2380
Русе	4754	2479	2275	3916	2021	1895
Силистра	3169	1634	1535	2542	1360	1182
Силистра	1214	604	610	980	520	460
Варна	16200	8365	7835	13300	6793	6507
Варна	12419	6389	6030	10038	5058	4980
Добрич	4686	2384	2302	3902	1983	1919
Добрич	2511	1275	1236	2021	1045	976
Търговище	3287	1691	1596	2623	1369	1254
Търговище	1831	928	903	1452	747	705
Шумен	5052	2599	2453	4224	2181	2043
Шумен	2925	1491	1434	2361	1196	1165
Бургас	14794	7506	7288	12312	6403	5909
Бургас	7990	4007	3983	6725	3481	3244
Сливен	7698	3951	3747	6149	3256	2893

Сливен	5208	2686	2522	4214	2202	2012
Стара Загора	11255	5857	5398	9182	4825	4357
Стара Загора	5584	2903	2681	4455	2327	2128
Ямбол	4190	2158	2032	3484	1802	1682
Ямбол	2743	1405	1338	2179	1120	1059
Благоевград	11121	5739	5382	8951	4605	4346
Благоевград	2705	1408	1297	2085	1081	1004
Кюстендил	3454	1743	1711	2846	1502	1344
Кюстендил	1532	774	758	1200	633	567
Перник	3641	1901	1740	3130	1621	1509
Перник	2881	1497	1384	2483	1269	1214
София (столица)	48065	24701	23364	37774	19523	18251
Кърджали	4218	2206	2012	3509	1779	1730
Кърджали	2362	1239	1123	1911	991	920
Пазарджик	8165	4148	4017	6842	3583	3259
Пазарджик	3540	1796	1744	2952	1575	1377
Пловдив	23382	11996	11386	18840	9809	9031
Пловдив	12779	6542	6237	10457	5405	5052
Смолян	2547	1303	1244	2422	1219	1203
Смолян	1044	526	518	916	467	449
Хасково	7677	3943	3734	6192	3115	3077
Хасково	3041	1532	1509	2517	1264	1253

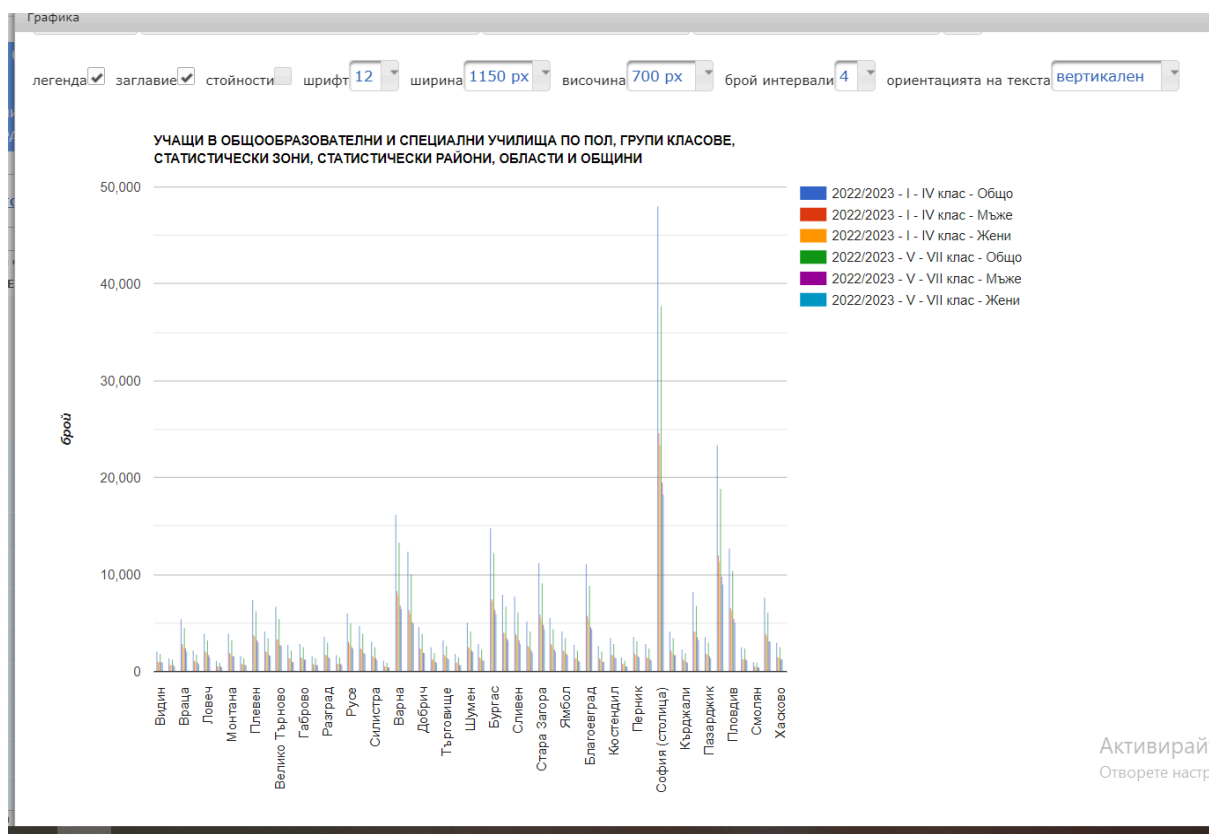

Таблица 9 “Учащи в общообразователни и специални училища по пол, групи класове, статистически зони, статистически райони, области и общини.”

Таблица 10 “Сравнителни данни по областни градове”

Области Градове	Население към 31.12.2022 г.	Ученици - момичета I- IV клас 2022/2023 г. (бр)	Ученици момичета V-VII клас 2022/2023 г. (бр)	Общ брой учени ци I-VII клас 2022/2 023 г.	Брой балетни школи (представ ителна извадка)	Съотношен ие ученици / брой школи (бр)	Относителен дял на учениците, посещаващи една балетна школа в града (%)
Благоевград	62 524	1297	1004	2301	4	575,25	25
Бургас	188 242	3983	3244	7227	9	803	11,11111111
Варна	311 093	6030	4980	11010	15	734	6,666666667
Велико Търново	59 166	1398	1064	2462	6	410,3333333	16,66666667
Видин	34 797	711	591	1302	1	1302	100
Враца	49 569	1032	819	1851	2	925,5	50
Габрово	44 786	742	683	1425	2	712,5	50
Добрич	71 947	1236	976	2212	5	442,4	20

Кърджали	40 937	1123	920	2043	1	2043	100
Кюстендил	35 100	1711	1344	3055	1	3055	100
Ловеч	27 910	569	433	1002	2	501	50
Монтана	36 633	807	681	1488	1	1488	100
Пазарджик	55 220	1744	1377	3121	3	1040,333333	33,33333333
Перник	66 991	1384	1214	2598	3	866	33,33333333
Плевен	90 209	2038	1662	3700	1	3700	100
Пловдив	321 824	6237	5052	11289	12	940,75	8,333333333
Разград	28 509	844	743	1587	2	793,5	50
Русе	123 134	2275	1895	4170	6	695	16,66666667
Силистра	27 727	610	460	1070	3	356,6666667	33,33333333
Сливен	79 362	2522	2012	4534	6	755,6666667	16,66666667
Смолян	24 920	518	449	967	1	967	100
София (столица)	1 190 256	23364	18251	41615	60	693,5833333	1,666666667
Стара Загора	121 582	2681	2128	4809	7	687	14,28571429
Търговище	32 957	903	705	1608	2	804	50
Хасково	64 564	1509	1253	2762	5	552,4	20
Шумен	67 300	1434	1165	2599	3	866,3333333	33,33333333
Ямбол	60 641	1338	1059	2397	2	1198,5	50

Читалища, в които има данни за развитие на танцови школи. Източник Ангелов Б, Демерджиев В, Константинов Г, Христов Д., Дойнов Дойно, Захариева Е., Караславов И, Петров Кр., Цоцорков Л, Гюрова М, Мечев М, Шишкова Н, Сираков С, Славов Слави, Ганов Хр., Енциклопедия Възрожденски читалища, изд. Богианна, София, 2011 г. :

В Енциклопедията “Възрожденски читалища” на Б.Ангелов и колектив има данни за общо 309 на брой читалища. От тях информация за школи по класически балет има в 41 на брой (13,26%), в 62 на брой няма никакви данни за сценична дейност (20,07 %), а в 206 на брой (66,67 %) има друга културна дейност.

● **Читалища, в които има данни за групи по класически балет:**

1. Варна, гр. НЧ “Васил Левски 1945 г.” - детска танцова школа, балетни формации, хип хоп танци.
2. Велико Търново, гр. НЧ “Искра 1896 г.” танцова трупа . ‘Към читалището се разкриват първата в града балетна школа”, състав за народни танци. Фолклорен ансамбъл “Искра”, който от любителски прераства в професионален през 1989 г. Главен худ. ръководител и хореограф е Борислав Ангелов. многобройни участия, телевизионни, национални, международни; Над 200 деца участват в танцов състав “Искрици” с худ. р-л Георгиева
3. Враца, гр. НЧ “Развитие - 1869” - балетна школа с изучаване на класически и модерен балет., ансамбъл с народни песни и танци “Вратица” с гл ръководител Георги Евденев.
4. Горна Оряховица, гр. обл. Велико Търново, НЧ “Напредък - 1869” - ансамбъл за народни танци “Сидер Войвода” с ръководител Иван Белчев. През 1966 г е основан детско-юношески ансамбъл “Гусларче” от Петър Ризов, От 1959 г. детска балетна школа, ръководена от Нина Мъжлекова и Стефка Антонова.
5. Девин, гр. обл Смолян, НЧ “Родопска просвета - 1923” - балетен състав 1930 г. детски танцов състав “Родопанче” 5 възрастови групи с ръководител Анна Колева, състав за латиноамерикански танци с ръководител Ради Ангелов.
6. Дупница, гр. обл. Кюстендил НЧ “Зора- 1858” - школа за класически и модерен балет, основана 1964 г., български народни танци (1954г.), модерен, спортни и състезателни танци (2006 г.)

7. Дългопол гр., обл Варна НЧ “Н.Й.Вапцаров - 1896” - Танцов колектив създаден 1968 от Димитър Василев(Кемиша). Началото на балетната школа е поставено 1968 с ръководител Нина Коваленко, съществува до 1992 г.
8. Елин Пелин, гр. обл София, НЧ “Елин Пелин 1896” - детска фолклорна група, шопски танцов ансамбъл, детска танцова група - Файери Денс
9. Исперих, гр. обл Разград, НЧ “Съзнание - 1891” - ансамбъл за руски песни и танци, школа за класически и модерни танци, детски танцов състав
10. Казанлък, гр. обл Стара Загора , НЧ “Искра - 1860” - балетна школа - школа за класически и характерни танци, модерен балет, танцов ансамбъл “Грация” - много награди и международни отличия.
11. Кърджали, гр. НЧ “Обединение - 1913” - школа по спортни и състезателни танци - над 40 годишна история. Школа по балет (2007 г) с ръководител Мирослава Зафирова.
12. Лом, гр. обл Монтана, НЧ “Постоянство - 1856” - класически и модерен балет, танцов ансамбъл “Дунав” , Първан Първанов,
13. Лясковец, гр. обл Велико Търново НЧ “Напредък - 1870”- танцов състав, школа по балет и балетна формация “Ритъм” класически балет, съвременен и характерен танц. Детски танцов състав “Дъга” фолклор
14. Монтана, гр. НЧ “Разум - 1883 гр. Монтана” - балетна школа, детски танцов състав със 120 деца, , танцов ансамбъл “Пъстрина”.
15. Нови пазар, гр. обл. Шумен, НЧ “Христо Ботев- 1872” - Обединена школа по изкуствата “Калина Малина” има класове по балет, спортни танци.
16. Пазарджик, гр. “НЧ _ Виделина - 1862” - школа по пиано и балет.
17. Пазарджик, гр. НЧ “Христо Ботев - 1897” - балетен състав , р-л Ели Костадинова и формация за модерен балет р-л Тони Райкова
18. Перушица, гр. обл Пловдив, НЧ “Просвета - 1862” - школи по модерни танци, народни танци, детска танцова студия “Самодиви” р-л Цветомира Крумова
19. Плевен, гр. НЧ “Съгласие - 1869” - 1953 г. изградена самодейна танцова трупа, отгам и северняшки ансамбъл за песни и танци. “През 1954 г. е основана и първата в България читалищна балетна школа” стр.327 над 56 години , над 6000 обучени ученици. Към школата има студио за класически балет, което подготвя по-изявените и талантиливи деца и ги професионална сцена.. Няколко десетилетия р-л е Виолета Радева. Има и фолклорен ансамбъл и школа за модерен балет.
20. Пловдив, гр. НЧ “Христо Ботев - 1905” -танцов състав с ръководител Илия Георгиев. 1960 г се създава балетна школа , състав за модерни танци.
21. Разград, гр. НЧ “Развитие - 1869” - Турски ансамбъл за песни и танци, Детска балетна школа с над 100 деца, към нея има подготвителни групи в две детски градини и състав за класически танци. Балетен педагог Мария Керчева.

22. Разлог, гр. обл Благоевград, НЧ “15.IX.1903 г.-1909 г.” - ансамбъл за народни песни и танци “Разложанче”, балетна формация “Авангард”, школа по народни танци
23. Роман, гр. обл. Враца - НЧ “Христо Ботев - 1907” - балетна школа , фолклорен танцов състав, школа по спортни и състезателни танци.
24. Русе, гр. НЧ “Ангел Кънчев - 1901” -балетна школа
25. Русе, гр. НЧ “Захари Стоянов - 1937” - балет, Снежана Байчева, танцова формация “Пластик” Леон Леонов, народни танци”Играорци”
26. Самоков, гр обл София, Читалище - паметник “Отец Паисий - 1859” - балетна школа в началото на 70те години, Трайни следи оставят Добринка и Петър Петрови, а тяхната възпитаничка Ралица Стоянова завършва “Балетна педагогика” и основава групи за класически балет и модерни танци.
27. Свищов, гр. обл Велико Търново- НЧ “Еленка и Кирил Д.Аврамови-1856” - детско- юношески танцов ансамбъл “Дунавска младост”, групи за балет, част от школа за изкуства, мажоретен състав.
28. Силистра, гр. НЧ “Доростол - 1870” - балетна школа “Варта” , хип-хоп,народни танци
29. Сливен, гр. НЧ “Добри Чинтулов - 1941” - балет “Мегаденс”, Виктор Димов
30. София, гр. НЧ “Алеко Константинов - 1897”- балет , ру-л Катя Ангелова.
31. София, гр. НЧ “Антон Страшимиров - 1926” - танцов клуб “Каданс” , школа по модерен балет
32. София, гр. НЧ “Братя Миладинови -1917”- модерен балет “Мистика”, фолклорна танцова група “Хоро”, класически балет “Класик”.
33. София, гр. НЧ “Г.С.Раковски - 1925” - класически балет “Ева”, спортни танци “Ел Ниня”, балет “Домино”.
34. София. гр. НЧ “Добри Чинтулов - 1935” - балет “Ви Фюнън”, Виолета Глогова (след 2011 г.) и Клуб за изкуства ‘Терпсихора’, Борислава Тодорова (след 2011 г.)
35. София, гр. НЧ “Иван Николаевич Денкоглу - 1867” - школи по балет
36. София, гр. НЧ “Константин Величков - 1979” - школа по класически балет, състав за характерни танци, ансамбъл за български танцов и песенен фолклор.
37. София, гр. НЧ “Христо Смирненски - 1946” - класически балет, модерен балет “Пламъчета”
38. Търговище, гр. Образцово Народно читалище “Напредък - 1864” - детска музикална школа с балетен състав, модерен танцов състав “Киарра”, Зорница Златева, спортни танци “Ла фиеста”, Мариян Ташев. Постановки “Куклената фея’ ,”Чиполино”,
39. Шумен , гр. НЧ “Добри Войников - 1856” - Ансамбъл “Шумен”Балетно студио,
40. Шумен, гр. НЧ “Напредък - 1869” - танцувални курсове, школа по спортни танци “Динамик”, “Роберта балет”, танцова формация “Европа”

41. Ямбол, гр. НЧ “Съгласие - 1862” - младежки танцов ансамбъл, Георги Аристидев, школа за народни танци “Хоро”, Мая и Румен Тодорови, балетна школа, Стефанка Чернаева

● **Читалища, в които липсват данни за сценични дейности като цяло:**

1. Батак, гр общ Пазарджик, НЧ паметник “4 - ти май 1897 “ - няма данни
2. Благоево, с. обл Разград НЧ Просвета - 1871 г. - няма данни.
3. Бутово, с . обл Велико Търново, НЧ “Съединение - 1879 г.” - няма данни
4. Варна, гр, НЧ ‘Възрождение - 1870 г.” - няма данни
5. Ветрен, гр. обл.Пазарджик, НЧ “Христо Смирненски 1904 г.” - няма данни
6. Голямо Белово, с. обл Пазарджик, НЧ “Тодор Каблешков 1874” - група за автентичен фолклор??? наброява 35 души. Награди на национални събори в Копривщица, старопланински Балканфолк - Велико Търново, национален фолклорен събор “Рожен”
7. Дебелец, гр. обл Велико Търново, НЧ “Съгласие- Дебелец 1887” - няма данни
8. Дичин, с обл Велико Търново - НЧ “Зора - 1873” - няма данни
9. Долни Дъбник, с. обл. Плевен, НЧ Илия Бешков- 1898” - -няма данни
10. Доспат, гр. НЧ “Иван Вазов - 1926” - няма данни
11. Дъбовик, с, обл Добрич, НЧ “Дора Габе- 1940” - няма данни
12. Елена, гр. обл Велико Търново НЧ “Просвета - Разпоповци - 1881” - няма данни
13. Енина, с. обл. Стара Загора - НЧ “Братство - 1867” - няма данни
14. Жеравна, обл Сливен НЧ “Единство - 1870” - няма данни
15. Иваново, с. обл Русе, НЧ “Христо Ботев - 1925” няма данни
16. Каолиново, гр. обл Шумен, НЧ “Просвета - 1934” - няма данни
17. Караш, с. обл Враца, НЧ “Пчелин - 1895” - няма данни
18. Клисура, гр. обл Пловдив, НЧ “20 април 1876 - основано 1854 г” - няма данни
19. Кметовци, с, обл Габрово, НЧ “Нов живот - 1906” - няма данни.
20. Ковачевица, с. обл Благоевград, НЧ “Светлина - 1865” - няма данни.
21. Костандово, гр. обл Пазарджик, НЧ “Просвета - 1919” - няма данни.
22. Котел, гр. обл Сливен, НЧ “Съгласие- напредък 1870” - няма данни
23. Кунино, с. обл. Враца, НЧ “Цветан Гановски - 1891” - няма данни
24. Ловеч, гр. НЧ “Наука - 1870” - няма данни
25. Малко Търново, гр. обл Бургас, НЧ “Просвета - 1914” - няма данни
26. Медовина, с , обл Търговище, НЧ “Иван Иванов - 1891” - няма данни
27. Мелник, гр. обл Сандански НЧ “Емануил Васкидович - 1886” - няма данни
28. Мерицлери, гр. обл Хасково НЧ “Просвета - 1896” - няма данни
29. Мечка, с обл Плевен, НЧ “Пробуда - 1927 с. Мечка” – няма данни

30. Недан, с. обл Велико Търново, НЧ “Селска любов - 1872” - няма данни
31. Пирдоп, гр.НЧ “Напредък - 1869” - няма данни
32. Плаково, с обл Велико Търново, НЧ “Просвета - Плаково -1873” - няма данни
33. Плевен, гр. НЧ “Лик - 1957” - няма данни
34. Пловдив, гр. НЧ “Христо Г.Данов- 1904” - няма данни
35. Попинци, с, обл Пазарджик, НЧ “Искра - 1872” - няма данни
36. Първомай, гр. обл Пловдив, НЧ “Св.св. Кирил и Методий - 194 г. - гр. Първомай - няма данни
37. Розовец, с. пбл Пловдив, НЧ “Развитие - 1868 г.” - няма данни
38. Рупките, с. обл Стара Загора, НЧ “Христо Ботев - 1874” - няма данни
39. Русе, гр. Възрожденско читалище “Зора- 1866 г.” - няма данни
40. Свежен, с. обл Пловдив, НЧ “Груд Георгиев - 1868 г.” - няма данни
41. Септември, гр. обл Пазарджик, НЧ “Отец Паисий - 1910” - няма данни
42. Сливен, гр. НЧ “Зора - 1860” - няма данни
43. Смолян, гр. НЧ “Балкански просветител- 1871”- няма данни
44. Соволяно,с обл Кюстендил, НЧ “Светлина - 1871” - няма данни
45. София, гр. НЧ “Бели Брези- 2007” - няма данни
46. София, гр. НЧ “Георги Бенковски - 1911”- няма данни
47. София, гр. НЧ “Емил Шекерджийски - 1919” - няма данни
48. София, гр. НЧ “Никола Йонков Вапцаров - 1922” - няма данни
49. София, гр. НЧ “Славянска Беседа - 1880” - няма данни
50. Стара Загора, гр. “НЧ “Даскал Петър Иванов - 1988” - няма данни
51. Стара Загора, гр. НЧ “Родина - 1860” - няма данни
52. Стежерово , “Съгласие - 1895”- няма данни
53. Тотлебен, гр. обл Плевен, НЧ “Пробуда - 1903” - няма данни
54. Троян, гр. обл Ловеч, НЧ “Наука - 1870” - няма данни
55. Тулово, с. обл Стара Загора,НЧ “Заря-1905” – няма данни
56. Търнава, с. обл Враца, НЧ Напредък - 1898” - няма данни
57. Червена вода, с. обл Русе, Образцово Народно читалище “Тома Кърджалиев - 1873” - няма данни
58. Черганово,с. обл Стара Загора , НЧ “Антон Страшимиров - 1909” няма данни
59. Шейново, с. обл Стара Загора, НЧ “Освобождение - 1884” - няма данни
60. Шипка,гр. обл Стара Загора, НЧ “Светлина - 1861” -няма данни
61. Широка лъка, с. обл Смолян, НЧ “Екзарх Стефан - 1872” - няма данни
62. Щръклево, с. обл Русе, няма данни

● **Читалища, в които има данни за други културни дейности:**

1. Айтос НЧ Васил Левски 1869 г. - мажоретни танци, фолклорен танцов състав, формация за модерни танци. стр. 8
2. Антоново - Народно читалище “Христо Ботев - 1921 г - “През 1980 г. в родното Антоново се завръща Николай Николов, който с желание и амбиция създава

- танцов състав. Пет години по-късно формацията става детско-юношеска и получава името “Пламъче” За своето над 30 годишно съществуване в този състав са играли повече от 400 танцьора.” стр. 16
3. Априлово - НЧ Христо Смирненски 1903 - етно танци стр. 15
  4. Априлци - НЧ Светлина 1895 г. стр.16 - танцов състав, водещ началото си от 1960 г. за укрепването му водеща роля имат Лальо Цочев, Иван Чобанов, Дончо Пелов, Иванка Събчева.. Школа за модерен балет с ръководител Цонка Славова.. През 2007 г Росица Тотева създава женска танцова формация и камерен танцов състав, който участва в торента в Гърция , Унгария, Чехия, Франция.
  5. Асеновград, НЧ “Родолубие 1873 г. - стр.20 Към читалището функционира формация за класически балет “Терпсихора”, състави за народни танци за деца и възрастни.
  6. Балчик НЧ Паисий Хилендарски 1870 г - има група за модерен балет.
  7. Банкя НЧ “Отец Паисий - 1928 г.” - “Танцовият състав гастролира в различни селища у нас и в чужбина , носител е на златни медали от национални прегледи и е ръководен от хореографите: Димитър Корчев, Петър Григоров, Ради Радев, Тая Илиева” - стр.26
  8. Банкя НЧ “Светлина - Вердикал - 1927 г.” - Фолклорен състав “Банкя” 38 танцьори на възраст 5 -18 г., Школа по хип-хоп с ръководител Кирил Костадинов.
  9. Банско НЧ “Н.Вапцаров 1894 г. - мажоретен състав, група за модерни танци
  10. Баня гр. общ Карлово НЧ Св.св. Кирил и Методий 1914 г - Танцова формация Зорница, създадена 1978 г. 20 певици , 20 танцьори на възраст 8-15 години., група за изворен фолклор като самодееен колектив от 1979 г. , Клуб за народни танци “Тракийка” - участие в местни празници и национални фестивали.
  11. Баня с. ,общ Панагюрище НЧ Пробуда 1872 г. детски танцов състав “Изворче” повече от 15 години
  12. Баня с. общ Разлог НЧ Просвета 1908 г. - 4 танцови състава
  13. Беброво с. общ Елена НЧ Надежда Беброво 1870 г. - група за народни песни и танци “Бебровски славеи” и “Бебровски славейчета”, група за модерен балет “Мъниста”
  14. Белица, общ Благоевград, НЧ Георги Тодоров 1885 г. - фолклорен танцов състав
  15. Белово, общ Пазарджик, НЧ Св.св. Кирил и Методий 1927 г. - детска формация “Силует” - ??? танци?
  16. Белоградчик, НЧ Развитие 1893 г. - танцова трупа, към оркестъра е изграден мажоретен състав с ръководители Ваньо Джулински и Диана Вълчева
  17. Белослав гр. общ Белослав, област Варна НЧ Съзнание 1926 г. “Първата танцова трупа е създадена в Стъкларския завод през 1947 г. от Никола Николиев, която през 1958 г. е поета от амбициозния танцьор Димо Илиев. Танцовият състав е лауреат на I,II и IV републикански фестивали за танцово изкуство.” стр. 38 и Школа за народни и спортни танци.
  18. Берковица, гр. обл. Монтана - НЧ “Иван Вазов 1872 г. - танцов състав - модерни танци и народни танци. “Възпитаниците на школата всяка година печелят първи

награди от престижни конкурси и фестивали у нас и в чужбина. Младежният танцов ансамбъл Малинарка е представил България на фестивал в Италия , Унгария, Чехия, Словакия, Албания, Турция, Румъния, Русия, Египет. Към читалището е изграден и друг танцов колектив, чийто участници са на възраст над 35 г.” стр. 40

19. Бистрица НЧ Свети Цар Борис I - 1903 г. - липсват данни ,но лично проучване показва, че се провеждат занимания по народни танци. Понастоящем има и група по класически балет.
20. Благоевград НЧ Никола Вапцаров 1866 г. - мажоретен състав, клуб по спортни танци.
21. Бобов дол, гр. обл. Кюстендил НЧ Просвета 1903 г. - народни танци, състезателни танци.
22. Бобошево, гр. НЧ Лоза 1870 г - детски танцов състав
23. Бов, гара, общ Своге, обл София, НЧ Светлина 1896 г. - формация за модерен балет Арт-М, детски състав за народни танци “Светлина”, танцов състав “Нашенки”
24. Борино, с. общ Борино, обл.Смолян - школа по народни танци , ръководител Севдалина Онбашиева и танцов ансамбъл “Боринче”. Основната цел на тези формации е да съхранят и популяризират родопските традиции, обичаи, фолклор.” стр.54
25. Борово гр. общ Борово, обл. Русе НЧ Искра 1898 г- танцова формация за модерен балет “Ритмика” с ръководител Ирина Иванова , народни танци “Искрица”
26. Брацигово, гр. общ Брацигово, обл. Пазарджик НЧ Васил Петлешков 1874 г. - Средношколски танцов състав с ръководител Борис Ганчев - “радва зрителите със своите постановки през 80 те години и е гордост за читалището”
27. Брегово, гр. Общ Брегово, обл Видин НЧ Развитие 1897 г. Фолклорен ансамбъл за народни танци и песни основан 1982 г и наброява 35 самодейци. “Освен концерти в Брегово, общината и страната, ансамбълът има и гастроли зад граница - Сърбия, Гърция и Полша.”стр.59
28. Брезник, гр. общ Брезник, обл.Перник НЧ Просвещение 1870 г. - танцов състав , има и сборен танцов състав , ръководен от Лозан Иванчев. През 1953 г. в местността “Бърдото” се провежда празник на народното творчество а такава сбирка на танцьори има и на събора Видовден - етап от Националния събор в Копривщица за общ. Брезник
29. Брезово гр. общ Брезово обл. Пловдив НЧ Отец Паисий 1876 г. - Детски танцов колектив с ръководител Антония Стоянова, , танцов колектив р-л Павел Тороманов, младежка танцова формация ръководител Георги Видолов
30. Бреница с., обл. Плевен, НЧ “Народно съзнание - 1897” - танцов състав “Настроение”, основан през 2007 г. пръв ръководител на 30 участници е Христо Каменовски , а през 2011 г е Асен Диновски.
31. Брест,с обл. Плевен, НЧ “Никола Йонков Вапцаров 1897 г.” - детски танцов състав - ръководител Иван Минков, имат изяви на национални фестивали. Детска фолклорна група с ръководител Денка Николова.

32. Брестовица, с . обл. Пловдив, НЧ “Съзнание - 1873” - фолклорен състав. Младежки танцов състав “Тракийци” - изяви на национални и международни фестивали. Детски танцов състав , в който участват 50 деца, съхранил местното фолклорно изкуство.
33. Бургас, НЧ ‘Любен Каравелов 1940” - фолклорна формация “Тракийче” създадена от Нина Матева 1991 г има над 30 участия годино в концерти, програми, фестивали и конкурси в страната и чужбина.
34. Българово, гр. обл. Бургас, НЧ “Съгласие 1905 г.” - младежка танцова формация и детски танцов състав “Детелини” с ръководител Милка Рускова
35. Бъта, с обл Пазарджик, НЧ “Н.Й.Вапцаров 1927 г.” - фолклорен ансамбъл “Иглика” 50 самодейци (певческа група, танцова група, индивидуални изпълнители и оркестър) дългогодишен ръководител е Никола Деянов, а от 1989 г. Жечка Сиводошева. Множество награди на национални и международни фестивали и конкурси.
36. Бяла, гр. обл. Варна “НЧ - Пробуда - 1928 г.”- танцов състав, създаден през 1950 г. и детско-юношески танцов състав. , група за модерни и фолклорни танци
37. Бяла Слатина, гр. обл Враца, НЧ “Развитие 1892 г.”- модерни танци, народни танци. награди на фестивали, през 2010 г. танцовият състав получава диплом за достойно представяне на V международен фолклорен фестивал “Врачанска пролет”
38. Бяла Черква, гр. обл Велико Търново НЧ “Бачо Киро 1869 г.” - школа по спортни танци с ръководител Светозар Найденов.
39. Варна, гр. НЧ “Македония - 2005” - хип- хоп с ръководител Георги Енчев - Гош
40. Варна, гр. НЧ “Петко Рачов Славейков- 1928 г.” - детски танцов ансамбъл “Китка цвете” създаден през 1977 г. с гл. р-л Йордан Илиев и ухд.р-ли Петър Пенков и Марияна Димитрова. Имат международни отличия.
41. Варна, гр. НЧ “Христо Ботев - 1928 г. “ - школа за народни танци “Танцов ансамбъл Варна” , школа за модерен балет и спортни танци. Читалището организира конкурси Национален конкурс по модерен балет “Празник на модерния балет” и др.
42. Велики Преслав, гр. обл. Шумен - НЧ “Развитие - 1874” фолклорен колектив “Изворът” с ръководител Богомил Момов, модерен балет “Грация” ръководен от Даниела Николов , танцова формация “Преслав”, ръководител Детелина Момева
43. Велико Търново, гр. НЧ “Надежда - 1869 г.” - младежка формация за хип - хоп
44. Видин, гр. НЧ “Цвят - 1870 г.” - ансамбъл за народни песни и танци. Сега фолклорен танцов ансамбъл “Цвят”, детска школа по народни танци, детски танцов състав, школа по джаз танци,
45. Върбица, гр. обл Шумен, НЧ “Пробуда - 1871 “детски танцов състав.
46. Вършец, гр. НЧ “Христо Ботев 1900” - танцов ансамбъл “Фолклорна китка”
47. Габарево, с. обл Стара Загора, НЧ “Обнова - 1869” - Донка и Стоян Илински създават танцовия състав и певческата група, обединени в ансамбъл “Хоровод”, чийто участници са на възраст от 7 до 77 години.” стр. 99

48. Габрово, гр. НЧ “Априлов-Палаузов 1861” -детски състав за български народни танци. Клуб по спортни танци “Ритмика”, клуб по народни танци “9/8 БГ”, формация за модерни хореография - шоу балет “Магия” и “Мега Денс”
49. Гагово,с.обл.Търговище, НЧ “Светлина 1905 “ -детски танцов състав
50. Генерал Тошево, гр. обл. Добрич НЧ “Светлина 1941” група за модерен балет “Алексия”, детска фолклорна група “Игличе”, танцови състави.
51. Годеч, гр. обл.София НЧ “Н.Й.Вапцаров 1899 “ - танцов състав, дълги години ръководен от Борис Бетов, който бил и секретар. Ансамбъл ‘Лудо младо’ с ръководител Мария Цветанова, групи за модерен балет с ръководител Цветомир Цветанов.
52. Горно Сливово,с. обл. Ловеч НЧ “Развитие - 1872” - Ансамбъл за народни песни и танци
53. Гоце Делчев, гр. обл Благоевград, НЧ “Просвета 1865” Ансамбъл за народни песни и танци “Яне Сандански” с ръководител Зафир Кънчев, първият самодееен фолклорен ансамбъл в България от 1946 г. От 1951 г. ръководството е поето от Златко Коцев. Детски танцов състав.
54. Грамада, гр. НЧ “Пробуда - 1908”- танцова трупа, детски танцов състав. Читалищен танцов състав “Хорце” ученици от 3 до 8 клас.
55. Гълъбово, гр. обл Стара Загора, НЧ “Просвета 1911” - детски танцов състав “Мегданче”
56. Гърмен, с. обл Благоевград, НЧ “Искра - 1924” - ансамбъл за народни песни и танци
57. Димитровград,гр. обл Хасково, НЧ “Васил Левски - 2003” - брейк клуб “Терминатор”
58. Димово, гр. НЧ”Паисий Хилендарски - 1927” - 1973 г. се възражда танцовото изкуство. Тодор Александров ръководител на танцов състав, лауреат на IV Републикански фестивал на художествената самодейност и знатен медал, присъдено му е званието “Представителен” Днес 2 състава “Щурче” и “Бързица” и 2 школи по народни танци.
59. Добринище, гр. обл Благоевград НЧ “Димитър Благоев - 1925” - детска фолклорна група “Пирински звънчета”, танцов състав “Добринищенче” с худ. ръководител Иван Чакалов, още 2 танцови групи с ръководители Иван Чакалов, Яна Гегова. Две денс формации - Шарени пръстчета” и “Screem” с ръководител Мариета Попадийна.
60. Добрич, гр. НЧ “Йордан Йовков 1870” танцов клуб “Хорце”, клуб “Фантастика” латино и спортни танци
61. Долна Баня, гр. обл София, НЧ Рила - 1898” - състави за народни танци р-л Ангелина Черешарова, формация за модерни танци, р-л Радостина Велчева
62. Долна Липница, с, обл Велико Търново НЧ Заря - 1883” - танцови формации
63. Долни Чифлик, гр. обл Варна НЧ “Изгрев - 1919”- танцова самодейност, ръководител Наум Цанев
64. Драганово, с , обл Велико Търново НЧ “Съединение-1888” - танцов съства под ръководството на самодееца Тончо Стойнов

65. Дряново, гр. обл. Габрово, НЧ “Развитие - 1869” - танцов ансамбъл “Балкан”, детско-юношески танцов състав “Балканджийче”, хип-хоп и брейк танци - група “Екстрийм”
66. Дулово, гр. обл. Силистра “Първите танцови форми са създадени през петдесетте години на миналия век”. Първи ръководители - Руси Пенев, Димитър Курдоманов
67. Елена, гр. обл. Велико Търново НЧ “Напредък - Елена 1863” - група за модерни танци “Виктори” с ръководител Виктория Славчева, близо 40 деца, танцов състав “Елена” над 50 годишна история
68. Елешница, с. НЧ “Западнародопски лъч - 1906” - студио за модерни танци
69. Елшица, с. обл. Пазарджик, НЧ “Васил Левски - 1925” - танцов състав,
70. Етрополе, гр. НЧ “Тодор Пеев - 1871” - През 1946 се сформира танцова трупа, ръководена от Николай Дочев, фолклорен ансамбъл “Български ритми” Калинка Пушкарова
71. Жълтеш, с. обл. Габровска, НЧ “Светлина 1927” - танцова трупа, младежки танцов състав
72. Зелениково, с. обл. Пловдив, НЧ “Георги Сава Раковски - 1871” - танцов състав ръководен от Георги Лучев, Бано Даржалиев, Кольо Даскалов
73. Златарица, гр. обл. Велико Търново, НЧ “Развитие - 1885” - младежки и женски танцови състави с ръководител Николай Събев
74. Златица, гр. обл. София, НЧ “Христо Смирненски - 1889” - танцов състав, школа за модерни танци, женска танцова формация.
75. Златоград, гр. обл. Смолян, НЧ “Просвета - 1908” - юношески танцов състав “Акрани” и детски танцов състав “Звънче”
76. Ивайловград, гр. Обл. Хасково, НЧ “Пробуда - 1914” танцов ансамбъл “Мераклии” детски танцов състав
77. Ихтиман, гр. обл. София, НЧ “Слънце - 1879” - танцов ансамбъл “Слънце”, група за модерни танци
78. Каварна, гр. обл. Добрич НЧ “Съгласие - 1890” - Читалищен фолклорен ансамбъл “Бизоне” над 55 годишна история, създаден от Петър Ненов. През 2003 г се сформира и детска формация, в която се обучават 60 деца. ръководител Стела Йорданова, гост- постановчик - Стоян Господинов. хип-хоп формация.
79. Калофер, гр. обл. Пловдив, НЧ “Христо Ботев - 1869” - детски танцов състав, мажоретен състав,
80. Кардам, с. обл. Търговище, НЧ “Иван Братанов - 1898” - танцов състав , ръководител Стела Димова
81. Карлово, гр. обл. Пловдив, НЧ “Васил Левски - 1861” - танцов състав “Розова долина”, р-л Иван Ранчев
82. Карнобат, гр. обл. Бургас, НЧ Димитър Полянов - 1862” - Фолклорен ансамбъл “Карнота”, Стефка Бинева, над 60 годишна история., формация “Терпси” за латино и модерни танци
83. Килифарево, гр. обл. Велико Търново, НЧ “Напредък - 1884” - танцов състав
84. Кнежа, гр. обл. “Плевен” - НЧ “Борба - 1896” - 1954 г. танцов колектив . Сега два танцови състава

85. Козлодуй, гр. обл Враца, НЧ храм-паметник “Христо Ботев- 1879” - танцов състав, създаден от Богдан Видинлиев.
86. Копривщица, обл София, НЧ “Хаджи Ненчо Палавеев - 1869” - детска танцова школа.
87. Кортен, с . обл Сливен, НЧ “Светлина - 1872” - Танцов състав, създаден от Георги Иванов и Георги Петков
88. Костенец, с, обл. София, НЧ “Просвета - 1881” - танцови и театрални колективи. Танцов колектив, начало 1945.
89. Костинброд, гр. обл София, НЧ “Св.св. Кирил и Методий - 1890” - танцов състав “Ритми”, школа за модерен балет.
90. Крапец, с. обл Добрич, НЧ “Слънце - 1871” - самодееен танцов състав “Карапчанка” от 2004 г.
91. Кресна, гр. обл. Благоевград, НЧ “Култура - 1932” - диско- балет.
92. Криводол, гр. обл Враца, НЧ “Никола Йонков Вапцаров - 1924” - танцов състав, група за модерен балет, мажоретен състав.
93. Кричим, гр. обл Пловдив, НЧ “Пробуда - 191 - гр. Кричим” - Група за модерен балет “Ритъм” 2001 г. Андон Цонков. детски състав за народни танци “Български ритми”
94. Кубрат, гр. НЧ “Св.св. Кирил и Методий” - три танцова формации, група за модерен балет.
95. Куклен гр, обл Пловдив, НЧ “Никола Вапцаров - 1909” - школа по народни танци, група за спортни танци.
96. Кула, гр. обл. Видин, НЧ “Просвета - 1882” - танцов състав с ръководител Радка Целова, школа по спортни танци - Таня Тошева, брейк състав, детска формация “Сладури” - Галина Ценкова
97. Куртово Конаре, с. обл. Пловдив, НЧ “Любен Каравелов - 1897” - Фолклорен танцов състав за възрастни,
98. Кърджали, гр. НЧ “Юмер Лютфи-1993” - ансамбъл за турски песни и танци, детски фолклорен ансамбъл “Кадрие Лятифова”
99. Кюлевча, с. НЧ “Каменен стълб - 1888” - група за автентичен фолклор
100. Кюстендил, гр. НЧ “Братство - 1869” - фолклорен ансамбъл, основан през 1969 г. , детски танцов ансамбъл “Струмянче”, студио за модерни танци “Дебют”, група за латино танци
101. Левски, гр. обл Плевен, НЧ “Георги Парцалев - 1901” - състав за спортни танци
102. Левски, с. обл Пазарджик, НЧ “Христо Ботев - 1927” - танцова група, .сега ансамбъл “Аленче” с р-л Веселина Гиздова,
103. Левуново, с. обл. Благоевград, НЧ “Отец Паисий- 1927” - детски танцов състав “Лаленце”,
104. Лесичово, с. обл. “Пазарджик” НЧ “Отец паисий - 1890” - няколко години след 1938 създаден танцов състав, детска танцова група, младежки танцов състав
105. Летница, гр. обл Ловеч, НЧ Никола Йонков Вапцаров - 1873” , танцов състав, танцова мажоретна формация

106. Лозница, гр. обл Разград, НЧ “Пробуда - 1912” - 60-те години танцова самодейност начало от Тодор Минчев и акордеонистът Тодор Данков. 1981 г създаден ансамбъл за народни песни и танци “Младост” от Петър Илиев. Сега - 6 състава за песни и танци в читалището
107. Луковит, гр. обл Ловеч, НЧ “Съзнание-1895” - танцов ансамбъл, детско -юношески ансамбъл за песни и танци “Китка”. Сега състав “Луковитски бисери”
108. Любенова махала, с обл. Сливен, НЧ “Светлина - 1862” - Танцов състав, Иванка Даскалова, битова фолклорна група, Илчо Шиваров
109. Марикостиново, с, обл Благоевград, НЧ “Просвета - 1937” - детски танцов състав
110. Марково, с, НЧ “Алеко Константинов - 1907” - танцови групи, детски танцов състав, Кремена Стоянова и Пламен Петров , корепетитор
111. Медковец, с . обл. Монтана, НЧ “Развитие - 1998” - танцов състав 20 девойки и младежи с ръководител Йордан Павлов.
112. Микрево, с обл Благоевград, НЧ “Братя Миладинови- 1936” - читалищен ансамбъл “Малешевци”, Кирил Станковски- ръководител, Дамян Петков - хореограф. През 1996 ръководител Костадин Руйчев, хореограф Любомир и Калина Марянки, худ.р-л Илиян Юручки, от 2007 , р-л Ефтим Зайков, 2010 х-ф Даниел Атанасов
113. Мирково, с ,обл София, НЧ “Христо Ботев - 1884” - танцова трупа, Атанас Бояджиев,
114. Могила, с , обл Шумен, НЧ “Просвета - 1874” - няма данни
115. Момчиловци, с. обл Смолян , НЧ “Светлина - 1925” - танцов състав “Пиринига” Тома Кавапаунов . Танцов състаав “Хоп- троп” от 3 до 50 годишна възраст участват.
116. Мосомище, с. обл. Благоевград, НЧ “Никола Йонков Вапцаров - 1827” - клуб “Български народни танци и инструменти”
117. Мъглиж, гр. обл Стара Загора, НЧ “Пробуда - 1869” -формация за модерни танци
118. Неделино, гр. обл. Смолян, НЧ “Светлина - 1938”- фолклорни танцови формации, клуб за модерен балет
119. Николаево, гр. обл Стара Загора, НЧ “Васил Левски - 1923” -група за народни танци, танцова школа за деца в предучилищна възраст, детски танцов състав, юношески танцов състав, женска танцова група.
120. Никопол, гр. обл Плевен, НЧ “Напредък - 1871” - трупи за модерен балет и модерни танци. народни танци, брейк формация,
121. Нова Загора, гр. обл. Сливен, НЧ “Диньо Петров Сивков - 1870” - народни и спортни танци
122. Ново село, с.обл. Видин, НЧ “Земеделец - 1874” - танцови формации
123. Оборище, с. обл Пазарджик, НЧ “Св.св. Кирил и Методий - 1912”- детски танцов състав,
124. Окорш,с. обл Силистра “НЧ “Христо Ботев - 1942г.” - модерни танци, през 2010 г детски състав за народни песни и танци

125. Омуртаг, гр. обл. Търговище, НЧ “Отец Паисий - 1870” - Фолклорен ансамбъл “Лисец” худ.р-л Стойчо Тончев,
126. Орешак,с. обл Ловеч, НЧ “Развитие - 1898 г.” - 1960г. ансамбъл “Възраждане”
127. Оряхово, гр. обл Враца, НЧ “Надежда - 1871” - танцов състав
128. Павликени, гр. обл Велико Търново, НЧ “Братство - 1884” - модерен балет - Петя Якова, народни танци , Стелиян Кънчев
129. Пазарджик, гр. НЧ “Н.Й.Вапцаров - 1897 г.” - школа по спортни танци,Елена Деянова, народни танци
130. Панагюрище, гр. обл Пазарджик, НЧ “Виделина - 1865”танцови школи.
131. Перник, гр. НЧ “Елин Пелин - 1903” - няма данни
132. Петрич, гр. обл Благоевград, НЧ “Братя Миладинови - 1914” - фолклорен ансамбъл “Пирин” 1953 г. клуб по спортни и латино танци “Фуеуго”
133. Пещера, гр. обл Пазарджик, НЧ “Развитие - 1873” - етно танцова група, спортни танци,
134. Плиска, гр. обл. Шумен, НЧ “Просвета - 1911” - Детски танцов състав.
135. Пловдив, гр. НЧ “Георги Търнев - 1900” - танцова школа, клуб за модерен балет и латино танци.
136. Пловдив, гр. НЧ “Иван Вазов - 1931 г.” - народни танци
137. Поибрене, с обл Пазарджик, НЧ “Ванчо Пашов - 1884” - танцова трупа, група по диско балет,
138. Поморие, гр. обл Бургас, НЧ “Просвета - 1888” - школа за характерни танци, Жулиета Малчева, Клуб по спортни танци “Поморие” , Никола Абрашев,
139. Попово, гр. обл Търговище, НЧ “Св. св. Кирил и Методий” - фолклорен танцов ансамбъл “Северняци”, 2 пъти печели званието “Представителен”, състав за мажоретни и съвременни танци. студио за модерен балет.
140. Правец, гр. НЧ “Заря - 1895” - танцов състав с ръководител Ради Радев, ансамбъл за народни песни и танци, над 35 години
141. Провадия, гр. обл Варна, НЧ “Алеко Константинов - 1884” - народни танци,
142. Пчеларово, с . обл Добрич, НЧ “Св.св. Кирил и Методий - 1897”- танцова трупа
143. Пчелник, с. обл Варна, НЧ “Васил Левски - 1924” - детска танцова формация.
144. Първенец, с. обл Пловдив, НЧ ‘Съзнание - 1914 г. - с. Първенец” - танцова трупа, детска танцова фолклорна трупа “Първенец”, младежка танцова брейк формация, вечерни курсове за модерни танци за възрастни
145. Раднево, гр. обл Стара Загора” - НЧ “Гео Милев - 1893” - детски танцов състав,
146. Радомир, гр. обл Перник, НЧ “Напредък - 1895” - 1954 г. създава се танцов състав с ръководител Йордан Лазаров, , младежки танцов състав, Виктория Радева и Петър Нецов, детски танцов състав, Здравка Георгиева, Светослав Корчев и Снежана Михайлова,
147. Раковица,с.обл. Видин, НЧ “Надежда - 1906”- танцов фолклорен ансамбъл, Радка Целова

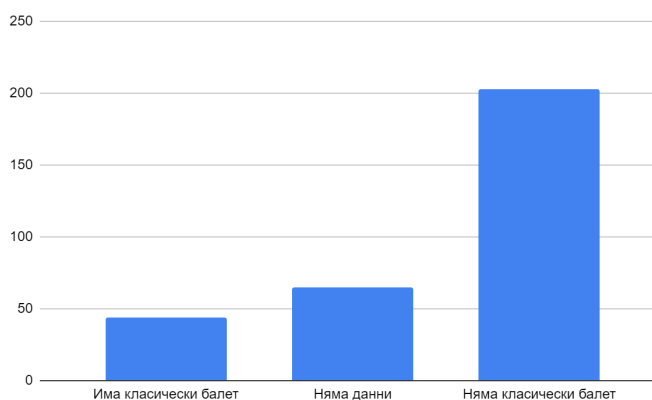
148. Ресен, с . обл “Велико Търново”, НЧ “Народна просвета - 1874” - детска фолклорна група
149. Рибен, с .обл Плевен, НЧ “Харалампи Георгиев - 1915” - танцов състав
150. Рила, гр. обл Кюстендил - Образцово Народно читалище “Христо Ботев - 1898” - 2007 г. -детски танцов състав, женска танцова група, Асен Колев,
151. Рудозем, гр. обл Смолян, НЧ “Христо Ботев - 2000” - детски танцов ансамбъл, Венета Терзиева
152. Русе, гр. НЧ “Георги Бенковски - 1937” - танцова формация
153. Русе, гр. НЧ “Христо Ботев - 1908 Русе” - детска танцова формация “Стар денс”, Антония Косева
154. Самоводене, с. обл Велико Търново, НЧ “Извор - 1873” - народни танци
155. Сандански, гр. обл Благоевград, НЧ “Отец Паисий - 1919” - формация за модерни танци “Хоуп”, детски танцов състав “Звездица”, Гергана Костадинова
156. Сапарева баня, гр. обл Кюстендил, НЧ “Просветен лъч - 1905” - детска школа за народни танци (над 30 деца), младежки фолклорен ансамбъл “Паничище”, Иван Начов,
157. Сатовча,с, обл Благоевград, НЧ “св.св. Кирил и Методий - 1926” - детска фолклорна група
158. Светлен с. обл Търговище НЧ “В.М.Гаршин - 1902 “ - танцови групи-ансамбъл с първо представяне на Националния събор в Копривщица 1965 г.
159. Свиленград, гр. обл. Хасково, НЧ “Просвета - 1870” - детски фолклорен танцов състав “Тракийска люлка” , Петя Стефанова, школа по народни танци, Петя Стефанова
160. Своге, гр. обл София, НЧ ‘Градище - 1907” -Детски танцов състав “Българанче”, 1991 г. , Иван Иванов. Сега над 100 деца.
161. Севлиево, гр. обл Габрово, НЧ “Развитие - 1870” - школа по народни танци, Весела и Йордан Йорданови.
162. Сестримо, с. об. Пазарджик, НЧ “Искра- 1881” - детска танцова формация, младежка танцова група “Белмекен”, Емил Иванов
163. Симитли, гр. обл. Благоевград - НЧ “Св.св. Климент Охридски - 1922” - танцов състав, Асен Бачев,
164. Славейно, с. обл Смолян, НЧ “Съгласие-1883” - танцови формации,
165. Славяново, гр.обл Плевен, НЧ “Климент Браницки - 1900”- танцова група,ансамбъл “Щастлива младост”
166. Сливен, гр. НЧ “Христо Ботев - 1897” -детски танцов състав
167. Сливница, гр. обл София, НЧ “Съзнание - 1907” - танцов състав, през годините - р-ли - Димитър и Стефан Ясникови, Ванцо Ковачев, Геогри Жеков, Пламен Василев, Мария Цветанова
168. Смолян , гр. НЧ “Кирил Маджаров - 1866” - детски танцов състав,
169. Смолян , гр НЧ “Оргееви гори - 1870”- танцов състав девойки, детски танцов състав “Орфееви гори”, народни танци
170. Смолян, гр. НЧ “Христо Ботев - 1871” - детско - юношески фолклорен ансамбъл “Орфей”

171. Смядово, гр. обл Шумен, НЧ “Братство- 1860” - автентичен танцов състав за смядовски танци,
172. Сопот, гр. обл Пловдив , НЧ “Иван Вазов - 1871” - младежки танцов състав “КОПСИС”
173. София, гр. НЧ “Райко Алексиев - 1947” - танцова формация “Нестия”, “Балкания”, “Шопчета”
174. София, гр. Образцово Народно читалище “Христо Ботев - 1917” - народни танци “Хайде на хорото”, модерни танци, Добри Добрев
175. София, гр. НЧ “Цар Борис III - 1928” - танцова трупа, , фолклорен танцов ансамбъл “Балкан” (от 1954 г.) има 5 танцови групи към ансамбъла.
176. Стара Загора, гр. НЧ ‘Св.Климент Охридски - 1858” - ансамбъл за народни песни и танци “Зорница” , фолклорен състав “Броеница”
177. Стрелча, гр. обл Пазарджик, НЧ “Просвещение- 1871” - фолклорен състав, детска група за народни танци, мажоретен състав “Грация”,
178. Суворово, гр. НЧ “Пробуда - 1896” - художествени и народни танци
179. Сухиндол, гр. обл Велико Търново , НЧ “Трезвеност - 1870” -читалищен танцов състав , р-л от 1968 до 2007, р-л Тодорка Радкова. Корепетитор Васил Радков.
180. Съединение. гр. обл Пловдив, НЧ “Съединение - 1875” -танцов състав за възрастни Трифон Митев и Георги Панов, детски танцови състави.
181. Сърнево, с. обл Стара Загора , НЧ “Съзнание - 1871”- 1965 г танцов състав, р-л Кольо Червенков., детски танцов състав за пресъздаване на обичаи.
182. Твърдица, гр. обл Сливен, НЧ “Св.св. Кирил и Методий- 1914” -танцови състави, Иван иванов и корепетитор Дяко Калчев, школа за модерни и характерни танци “Твърдица данс”, Иван Топалов.
183. Тетевен, гр. обл Ловеч, НЧ “Съгласие - 1869” - танцова формация “Амалипе”
184. Тополовград, гр. обл Хасково, НЧ “Св.св. Кирил и Методий - 1894” - състав за народни танци “Луди млади”, мажоретен състав “Сияйни звезди”
185. Трудовец, с. обл София, НЧ “Никола Василев Ракитин - 1890” - танцови състави.
186. Тръстеник,гр. обл Плевен, НЧ ‘Неофит Рилски - 1872” - две групи за народни танци, Росен Маринов
187. Трявна, гр. обл Габрово, НЧ “Пенчо Славейков - 1871” - 1958 г създаден танцов състав, танцов ансамбъл “Трявна”, детски танцов състав,
188. Тутракан, гр. обл Силистра, НЧ “Никола Йонков Вапцаров- 1873” - 1954 г. основан читалищен танцов състав,Георги Николов, 1986 г. танцов състав “Дунавска младост”, Елена Атанасова,
189. Угърчин, гр. обл Ловеч, НЧ “Вълчо Русковски - 1894” - три читалищни танцови състави.
190. Устина, с. обл Пловдив, НЧ “Напредък - 1904” - състав за народни танци.
191. Хайредин, с .обл Враца, НЧ “Просвета - 1909” - детски танцов състав “Изворче”, юношески състав “Златия”, младежки танцов състав.

192. Харманли, гр. обл Хасково, НЧ “Дружба - 1870” - читалищен танцов състав, ансамбъл за народни песни и танци ‘Хорищенци’, Атанас Николов., детска танцова школа, хип-хоп
193. Хасково, гр. Образцово народно читалище “Заря - 1858” - формация за бални танци ‘Хасково’
194. Хисаря, гр. обл Пловдив, НЧ “Иван Вазов - 1904” - Танцов състав, Иван Сираков, школа по спортни танци и по народни танци.
195. Цалапица, с. обл Пловдив, НЧ “Светлина - 1900” - детски танцов състав “Тракийче”, танцов състав,
196. Царацово, с. обл Пловдив, НЧ “Дядо Иван Арабаджията - 1926” - мажоретен състав,, танцов ансамбъл “Дикани”
197. Церово, с. обл София, НЧ “Христо Ботев - 1929” - танцови състави, младежки танцов ансамбъл “Веселие”, Мая Манолова, детски танцов състав “Церовче”
198. Чепеларе, гр. обл Смолян, НЧ “Родопска искра - 1880” - няма данни
199. Червен бряг, гр. обл Плевен, НЧ “Никола Йонков Вапцаров- 1908” - фолклорен танцов състав, Христофор Цонков
200. Чирпан, гр. обл Стара Загора, НЧ “П.К.Яворов - 1867” - танцова формация , Михаил Кангалов, Мария Атанасова
201. Шивачево, с. обл Сливен, НЧ”Просвета - 1898” - танцова група, дамски танцов състав “Колорит”, младежки танцов състав “Макове”, школа за народни танци
202. Шумен, гр. НЧ “Асен Златаров - 1872” - танцов състав.
203. Ябланица, гр. обл Ловеч, НЧ “Наука - 1901” - женски танцов състав обл Хасково, НЧ “Христо Ботев - 1871” - танцова формация, Стайко Чингълов
204. Ягодово, с. обл Пловдив, НЧ “Искра - 1897” - танцов състав
205. Якоруда, с. обл Благоевград НЧ “Светлина - 1907”- детски ансамбъл за народни песни и танци, женска танцова формация “Фолк Фитнес”, състав за брейк,
206. Ямбол, гр. НЧ ‘Пробуда - 1909’- детски танцов състав “Каргончета”

1.

ОБЩ БРОЙ - 309 БР
 НЯМА ДАННИ - 62 бр - 20,07%
 ИМА БАЛЕТ - 41 бр - 13,26 %
 НЯМА КЛАСИЧЕСКИ БАЛЕТ -
 206 БР. 66.67 %

Фигура 4 “Сравнение на брой школи с класически балет ”

1. Име и фамилия

---

2. Име на танцовата школа

---

3. Имейл на школата

---

4. Телефон за връзка

---

5. Танцово направление

класически балет	1
съвременен танц	2
народни танци	3
Хип-хоп	4
Латино и спортни танци	5
друго	6

6. Година на създаване на школата:

---

7. Колко хора се обучават в школата Ви?

---

8. Как се отрази Covid - 19 на Вашата работа? Преустановихте ли дейност и ако да, за какъв период?

---

9. Какви са загубите за Вашата школа? (финансови, отменени концерти, спектакли, конкурси)

---

10. Работихте ли ОНЛАЙН и по какъв начин премина обучението? Какъв процент или брой участници се включиха в този тип работа?

---

11. Какви начини избрахте, за да задържите аудиторията си? (конкурси за снимка, видео-материали и др.)

---

12. Възползвахте ли се от финансова подкрепа от страна на държавата? Моля, опишете програмата, по която сте кандидатствали.

---

13. Как се отразяват мерките на сегашната Ви работа? Какви изисквания спазвате в залите, в които работите? Ефикасен ли е този начин на работа според Вас?

---

14. Бихте ли споделили още нещо по темата?

Линк към анкетата: <https://surveyheart.com/form/5f8eacc11e6a4b1371d625d0>

1. Какъв вид танци практикувате?

класически балет	1
съвременен танц	2
характерни танци	3
народни танци	4
Хип-хоп	5
Латино танци	6
К-поп	7
друго	8

2. С каква възрастова група работите?

до 7 години	1
8-12 години	2
13-17 години	3
18-24 години	4
над 25 години	5

3. Работили ли сте онлайн преди настъпването на COVID-19?

Да	1
Не	2

4. Работили ли сте онлайн след появата на COVID - 19?

Да	1
Не	2

**5. Бихте ли избрали да работите онлайн ако обстоятелствата не го налагат?
Моля, обосновайте отговора си.**

---

6. Какви според Вас са предимствата на онлайн обучението?

---

7. Какви според Вас са недостатъците на онлайн обучението?

---

8. Има ли отлив на Ваши ученици след появата на COVID - 19?

Не, няма. Учениците са толкова, колкото и преди.	1
да, под 10 %	2
да, 10-30 %	3
да, 30-50%	4
да, 50-75%	5
да, над 75%	6
Учениците са повече от преди Covid - 19	7

9. Ако сте отговорили с "Не", бихте ли пояснили предполагаемите причини?

---

10. Ако сте отговорили с "Да", моля, отговорете на какво се дължи според Вас отливът на ученици от танцовите школи?

страх от вируса	1
често боледуващи ученици	2
онлайн обучение	3
липса на постоянство и мотивация	4
друго	5

11. Имаште ли финансови загуби вследствие на COVID - 19?

Не	1
да, под 10 %	2
да, 10-30 %	3
да, 30-50%	4
да, 50-75%	5
да, над 75%	6

12. Наложиха ли се съкращения на персонала?

Да	1
Не	2

13. Отрази ли се ситуацията върху възнагражденията на служителите?

Не, няма промени	1
да, бяха намалени с под 10%	2
да, бяха намалени с 30-50 %	3
да, бяха намалени с 50-75 %	4
да, бяха намалени с над 75 %	5
да, бяха увеличени	6

14. Кандидатствали ли сте по програма за подкрепа на бизнеса?

Не	1
Да, но не получихме одобрение	2
Да, одобриха ни	3

15. Бихте ли споделили още нещо по темата?

Линк към анкетата: <https://surveyheart.com/form/61701a99dadfbc0f97e0fabcb>

1. Кое е населеното място, в което живеете в момента: _____ град /
What is the town where you currently reside: _____

2. Националност: _____ / Nationality: _____

3. Вие сте: / You are:

Ученик в класическа непрофесионална/любителска балетна школа	1	Student at a classical non-professional/amateur ballet school
Ученик в професионална класическа балетна школа	2	Student at a professional classical ballet school
Преподавател в класическа непрофесионална/любителска балетна школа	3	Teacher in a classical non-professional/amateur ballet school
Преподавател в професионална класическа балетна школа	4	Teacher at a professional classical ballet school
Родител на дете, което посещава класическа непрофесионална/любителска балетна школа	5	Parent of a child attending a classical non-professional/amateur ballet school
Родител на дете, което посещава професионална класическа балетна школа	6	Parent of a child attending a professional classical ballet school

4. Ти си:/ Вие сте:/ Вие сте: / You are:

Момче/ Мъж	1	Boy/ Man
Момиче / Жена	2	Girl / Woman

5. На колко години си: /На каква възраст сте: _____ / How old are you: /What age are you: _____

6. В момента уча в: / В момента детето Ви учи в: / В момента преподавате в: /
I am currently studying at: / Your child is currently studying at: / You are currently teaching at:

Професионално училище	1	Professional school
Непрофесионално училище	2	Non-vocational school

Друго	3	Something else
-------	---	----------------

7. Моля, посочи, коя балетна школа посещаваш? Моля, посочете, коя балетна школа посещава Вашето дете/деца? Моля, посочете, в коя балетна школа преподавате? _____ / Please indicate which ballet school you attend? Please indicate which ballet school your child/children attend? Please indicate which ballet school you teach at? _____

8. От колко време посещаваш школата? / От колко време детето Ви посещава балетната школа? /От колко време сте преподавател по балет? / How long have you been attending school? / How long has your child attended ballet school? /How long have you been a ballet teacher?

От по-малко от 6 месеца	1	For less than 6 months
От 6 месеца - 1 година	2	For 6 months - 1 year
От 1-3 години	3	For 1-3 years
От 4-6 години	4	For 4-6 years
От 7-9 години	5	For 7-9 years
От 10 и повече години	6	For 10 years and more

9. Моля, посочи какво най-вече те накара да се включиш в школата по класически балет?/ Моля, посочете какво най-вече Ви накара да запишете детето си в школата по класически балет?/Please indicate what mainly made you join the classical ballet school?/ Please indicate what mainly made you enroll your child in the classical ballet school?

Изграждане на хубава фигура	01	Building a nice figure
Създаване на отношение към класическата музика	02	Creating an attitude towards classical music
Развитие на гъвкавост	03	Flexibility development
Повишаване на чувството за ритъм/ такт	04	Increasing the sense of rhythm/tact
Сценично поведение и умения за излизане пред публика	05	Stage behavior and public speaking skills
Предварително запознаване с балетното изкуство	06	Preliminary introduction to the art of ballet
Възможност за изява в сценични балетни костюми	07	Possibility to perform in stage ballet costumes
Възможност за изява на конкурси		Opportunity to appear in competitions

Социални контакти	08	Social contacts
Друго (моля, посочете)	09	Other (please specify) .....

10. За учителите: Моля, посочете какво най-вече Ви накара да се включите в школата по класически балет? / For the teachers: Please indicate what mainly made you get involved in the classical ballet school?

Кариерно развитие	01	Career development
Възможност да работя с деца	02	Opportunity to work with children
Гъвкаво работно време	03	Flexible working hours
Възможност за допълнителна работа	04	Possibility of additional work
Възможност за изява на конкурси	05	Opportunity to appear in competitions
Социални контакти	08	Social contacts
Друго (моля, посочете)	09	Other (please specify) .....

11. Какъв достъп до електронно устройство с интернет връзка у дома имаш? / Какъв достъп до електронно устройство с интернет връзка у дома имате? / What access to an electronic device with an internet connection do you have at home?

Компютър	1	Computer
Телефон	2	Phone
Таблет	3	Tablet
Нямам достъп до електронно устройство	4	I do not have access to an electronic device

12. Какво е отношението ти към различни форми на обучение като дистанционна (неприсъствена) форма, когато говорим за уроци по класически балет? / Какво е отношението Ви към различни форми на обучение като дистанционна (неприсъствена) форма, когато говорим за уроци по класически балет? / What is your attitude towards different forms of learning such as online form when we talk about classical ballet lessons?

Изцяло положителна	1	Totally positive
По-скоро положителна	2	Rather positive
По-скоро отрицателна	3	Rather negative

Изцяло отрицателна	4	Totally negative
--------------------	---	------------------

13. Деца и преподаватели: А ти лично какъв опит имаш с подобно дистанционно (неприсъствено) обучение по класически балет?/ А Вие лично какъв опит имате с подобно дистанционно (неприсъствено) обучение по класически балет? / Children and tutors: What kind of experience do you personally have with such remote (in-person) training in classical ballet?

В момента посещавам такава форма на обучение	1	I am currently attending such a form of training
Имам предишен опит (преди съм посещавал/а)	2	I have previous experience (I have visited before)
Обмислял/а съм подобно обучение, но все още не съм посещавал/а	3	I have considered such training but have not attended yet
Не съм мислил/а в тази посока, но не го изключвам като вариант на обучение	4	I haven't thought in that direction, but I don't rule it out as a training option
Нямам интерес към подобни форми на обучение	5	I have no interest in such forms of education

14. за родители: А Вашето дете какъв опит имате с подобно дистанционно (неприсъствено) обучение по класически балет? / for parents: And your child, what experience do you have with such remote (non-attendance) training in classical ballet?

В момента посещава такава форма на обучение	1	He is currently attending such a form of education
Има предишен опит (преди е посещавал/а)	2	Has previous experience (has attended before)
Обмислял/а съм подобно обучение, но все още не е посещавал/а	3	I have considered such training but have not yet attended
Не съм мислил/а в тази посока, но не го изключвам като вариант на обучение	4	I haven't thought in that direction, but I don't rule it out as a training option
Нямам интерес към подобни форми на обучение	5	I have no interest in such forms of education

15. Кои от следните се отнася до уроците по балет в дистанционна форма? / Which of the following applies to remote ballet lessons?

Имаш по-голяма гъвкавост	01	You have more flexibility
--------------------------	----	---------------------------

Забавно е	02	It's fun
Повече самостоятелност, мотивация, самоопределяне, саморегулация	03	More independence, motivation, self-determination, self-regulation
Иновациите (т.е свободата да се експериментира с педагогическите практики)	04	Innovation (ie the freedom to experiment with pedagogical practices)
Невъзможност за фокусиране върху екрана	05	Unable to focus on the screen
Технически проблеми	06	Technical issues
Усещане за изолация	07	A feeling of isolation
Това е модерен начин на обучение	08	This is a modern way of learning
Това е бъдещето	09	This is the future
Тази форма на обучение е с ниска ефективност	10	This form of training has low efficiency
Не ми допада	11	I do not like it
Друго (моля, посочете)	12	Other (please specify) .....
Нямам опит с онлайн/дистанционно обучение	13	I have no experience with online/distance learning

16. Моля, посочи в каква степен си съгласен/а/ НЕсъгласен/а с всяко едно от следните твърдения?/ Моля, посочете в каква степен сте съгласни/не сте съгласни с всяко едно от следните твърдения? / Please indicate to what extent you agree/disagree with each of the following statements?

	Напълно съм съгласен /а	По-скоро съм съгласен /а	По-скоро не съм съгласен /а	Напълно не съм съгласен /а
Уроците по балет онлайн са толкова резултатни, колкото и присъствените	1	2	3	4
Онлайн уроците са по-удобни от присъствените	1	2	3	4
Комбинирани уроци онлайн и присъствено са продуктивни	1	2	3	4
Присъствените уроци са по-продуктивни от онлайн	1	2	3	4

Няма съществена разлика в начина на преподаване и учене в сравнение с присъствените тренировки.				
---	--	--	--	--

	I completely agree	I rather agree	I rather disagree	I completely disagree
Ballet lessons online are just as effective as in person	1	2	3	4
Online lessons are more convenient than face-to-face	1	2	3	4
Combined online and face-to-face lessons are productive	1	2	3	4
Face-to-face lessons are more productive than online	1	2	3	4
There is no significant difference in the way of teaching and learning compared to face-to-face training				

17. Моля, посочи доколко според теб е ефективно обучението ти в онлайн среда в сравнение с това в залата? / Моля, посочете доколко според вас е ефективно обучението на детето ви в онлайн среда сравнени със залата? / Please indicate how effective do you think your child's learning is online versus in the classroom?

Много ефективно	1	Very effective
По-скоро ефективно	2	Rather effective
По-скоро НЕ е ефективно	3	Rather, it is NOT effective
Изобщо НЕ е ефективно	4	It is NOT effective at all

18. Срещал/а ли си трудности при осъществяване на електронното обучение? /Детето ви срещало ли е трудности при осъществяване на електронното обучение? /Срещали ли сте трудности при осъществяване на електронното обучение? / Have you encountered any difficulties in implementing e-learning?

/Has your child encountered difficulties in implementing e-learning? /Have you encountered any difficulties in implementing e-learning?

Да	1	Какви? .....
Не	2	

19. за учителите - моля, посочете според вас провеждането на дистанционни тренировки по балет за каква възраст на учениците са най-продуктивни/ ползотворни? / for teachers - please indicate, in your opinion, conducting remote ballet training for what age of students is most productive / beneficial?

За ученици между 3 и 5 годишна възраст	1	For students between 3 and 5 years of age
За ученици между 6 и 8 годишна възраст	2	For students between 6 and 8 years of age
За ученици над 9 годишна възраст	3	For students over 9 years old
За всички ученици	4	For all students
За никой не е подходящо дистанционно обучение	5	Distance learning is not suitable for anyone
Не знам/ не мога да преценя	6	I don't know/I can't judge

20. Имал/а ли си трудности при изпълнение на упражненията по време на онлайн урок по балет?/ Вашето дете имало ли е трудности при изпълнение на упражненията по време на онлайн урок по балет?/ Вашите ученици имали ли са трудности при изпълнение на упражненията по време на онлайн урок по балет? / Did you have difficulty performing the exercises during an online ballet lesson?/ Did your child have difficulty performing the exercises during an online ballet lesson?/ Did your students have difficulty performing the exercises during an online ballet lesson?

Да, в единични случаи/ Yes in singular cases	1	Какви, моля опишете / Please elaborate
Да, многократно/ Yes in multiple cases	2	
Не/ No	3	Премини на в.22
Не знам/ не мога да преценя/ I don't know/ can't determine	4	Премини на в.22

21. За децата - Когато се затруднявате с ученето/изпълнението на движенията/стъпките по време на тренировки от разстояние, откъде

получавате подкрепа?/For the kids - When you struggle to learn/do the moves/steps during distance training, where do you get support?

От родителите ми	01	From my parents
От приятели	02	From friends
От преподавателя ми	03	From my tutor
от други място, моля посочете	04	From elsewhere, please specify .....

22. за родителите - Колко често общувате с учителя по балет на вашето дете през периода на дистанционно обучение? А когато занятията са присъствени? / for parents - How often do you communicate with your child's ballet teacher during the distance learning period? And when classes are in person?

	Дистанцион но / online	Присъствено / in person
След всяка тренировка / After every training session	1	1
Един път седмично/ Once per week	2	2
Веднъж на две седмици / Once per two weeks	3	3
Веднъж месечно / Once a month	4	4
По-рядко от веднъж месечно / Less than once a month	5	5
Само когато има проблем / Only when there is an issue	6	6
Не общувам / I do not communicate	7	7

23. За родители - Как се е променило вашето познаване на процеса на протичане на една тренировка през периода на дистанционно обучение? / For parents - How has your knowledge of the training process changed during the distance learning period?

Не се е променило	01	It hasn't changed
Знам повече за това как протича една тренировка	02	I know more about how a workout goes
Знам повече за отношението на детето ми с преподавателят му	03	I know more about my child's relationship with his teacher

Знам повече за талантите и способностите на детето ми	04	I know more about my child's talents and abilities
---	----	--

24. За родителите - В процеса на провеждане на онлайн тренировки по балет наложи ли Ви се да правите нещо различно, свързано с обучението на вашето дете, което не се е налагало да правите при присъствените тренировки в залата? / For parents - In the process of conducting online ballet training, have you had to do anything different related to your child's training that you didn't have to do with in-person training?

Да	01	Какво
Не	02	
Не мога да преценя / Can't decide	03	

25. За родители - Вие лично до колко сте съгласни/НЕ съгласни със следните твърдения? / For parents - To what extent do you personally agree/disagree with the following statements?

	Напълно съгласен/ на	По-скоро съгласен/ на	По-скоро Не съгласен/ на	Изобщо Не съгласен/ на
Детето ми проявява по-голям интерес към тренировките по балет онлайн, отколкото към присъствените	1	2	3	4
Усвояването на движенията от учениците е в еднаква степен както когато затягната са онлайн, така и присъствено	1	2	3	4
Отделям повече време, за да помогна на детето ми в ученето на движенията, отколкото при присъствените занимания в залата	1	2	3	4

Детето ми изпитва затруднения при работата с електронната платформа	1	2	3	4
Детето ми се адаптира лесно към организиране на онлайн тренировки	1	2	3	4

	I completely agree	I rather agree	I rather disagree	I completely disagree
My child is more interested in online ballet classes than in person classes	1	2	3	4
Students' mastery of the movements is equal when the exercises are online and in person	1	2	3	4
I spend more time helping my child learn the moves than I do during in person exercises at the ballet hall	1	2	3	4
My child has difficulty working with the electronic platform	1	2	3	4
My child adapts easily to organizing online training	1	2	3	4

26. Има ли обстоятелства, които пречат на или дори осуетяват онлайн уроците? / Are there circumstances that prevent or even thwart online lessons?

Да, лоша интернет връзка	01	Yes, bad internet connection
Да, липса на устройство	02	Yes, a lack of a suitable device
Да, странични шумове въщи	03	Yes, background noises at home
Не	04	No

27. За родителите - Кои от следните твърдения се отнасят до вас? / For parents - Which of the following statements apply to you?

Когато тренировките са онлайн се налага да пускам срещата на детето си	01	When training is online I have to start my child's meeting
Когато тренировките са онлайн се налага да стоя в стаята при детето си	02	When the training is online, I have to stay in the room with my child
Когато тренировките са в залата губя много време за път до там	03	When training is in person, I waste a lot of time on the way there
Когато тренировките са онлайн мога да свърша задачи вкъщи	04	When the training is online I can do tasks at home
Когато тренировките са в залата седя и чакам детето си пред залата (около залата)	05	When training is in person, I sit and wait for my child in front of the hall (near the hall)

28. Към учителите - Какви ресурси ползвате за подготовката на онлайн уроците по балет? _____ To the teachers - What resources do you use to prepare your online ballet lessons?

29. Към учителите – Какъв подход използвате по време на дистанционното обучение? / To teachers - What approach do you use during distance learning?

Игри / Games	01
Демонстрации / Demonstrations	02
Онлайн групова работа / Online group work	03
Видео послание / Video message	04
Друго / Other	05

30. Към учителите – какви методи използвате по време на дистанционното обучение? / To the teachers - what methods do you use during distance learning?

Изцяло синхронно обучение в електронна среда	01	Fully synchronous learning in an electronic environment
Преобладаващо синхронно обучение в електронна среда	02	Predominantly synchronous learning in an electronic environment

Синхронното и асинхронното обучение бяха относително поравно разпределени.	03	Synchronous and asynchronous learning were relatively equally distributed.
Преобладаващо асинхронно обучение в електронна среда	04	Predominantly asynchronous learning in an electronic environment
Изцяло асинхронно обучение в електронна среда	05	Fully asynchronous learning in an electronic environment
По друг начин	06	Another way

31. За учителите: По време на една обичайна тренировка какви упражнения ползвате онлайн? А когато е присъствено в залата? (Възможен е повече от един отговор) / For teachers: During a typical training session, what exercises do you use online? And when it is in the hall? (More than one answer is possible)

	Онлайн	Присъствено
На земя / On the ground	1	1
На среда	2	2
На станка (стол в домашни условия) / On a loom (chair at home)	3	3
По диагонал	4	4
Импровизация / Improvisation	5	5
Игри за ритмичност/ Games for rhythm	6	6
Разтяжки	7	7
Упражнения за развиване на гъвкавостта / Exercises for flexibility	8	8
Друго / Other	9	9

32. За учителите: По време на онлайн обучение работите ли хореография с учениците на възраст 3-5 години? А с учениците на възраст 5+ години? /

For teachers: During online learning, do you choreograph with students aged 3-5 years? What about the students aged 5+?

	Учениците на възраст 3-5 години	Ученици на възраст 5+ години:
Да, цели танци / Yes, whole dances	1	1
Да , отделни движения / Yes, separate moves	2	2
Не е приложимо / Not applicable	3	3

33. Откъде хората като Вас се информират по теми, свързани с изкуство, балет? / Where do people like you get information about subjects related to art, ballet?

От социалните мрежи / From social networks	01
От приятели/познати / From friends/acquaintances	02
От преподавателите ми по балет / From my ballet teachers	03
от други място, моля посочете ..... / from another place please specify	04

34. Вие лично колко често ходите на опера/балет присъствено? А колко често гледате онлайн опера/балет? / How often do you personally go to the opera/ballet in person? And how often do you watch online opera/ballet?

	На живо / In person	Онлайн / Online
Един път седмично и по-често / Once a week and more often	1	1
Веднъж на две седмици / Once every two weeks	2	2
Веднъж месечно / Once per month	3	3

Веднъж на 2-3 месеца / Once every 2-3 months	4	4
Веднъж на 6 месеца / Once every 6 months	5	5
По-рядко / More rarely	6	6
Не посещавам/ не гледам / I do not attend/watch	7	7

35. За децата Моля, посочи за всяко твърдение до колко си съгласен/а или несъгласен/а с него / For children Please indicate for each statement how much you agree or disagree with it

	Напълно съм съгласен/н а	По-скоро съм съгласен/ на	По-скоро Не съм съгласен/ на	Изобщо Не съм съгласен/ на
Гордея се, че танцувам в тази школа по балет	1	2	3	4
Харесвам школата си по балет	1	2	3	4
Тренировките бяха забавни	1	2	3	4
През повечето дни чаках с нетърпение да започнат тренировките	1	2	3	4
Харесва ми да уча нови движения	1	2	3	4
Интересно ми да е танцувам	1	2	3	4

	I completely agree	I rather agree	I rather disagree	I completel y disagree
--	-----------------------------------	---------------------------	------------------------------	---------------------------------------

I am proud to dance in this ballet school	1	2	3	4
I like my ballet school	1	2	3	4
Training was fun	1	2	3	4
Most days i looked forward to starting practice	1	2	3	4
I like learning new moves	1	2	3	4
I'm interested in dancing	1	2	3	4

36. за учители: Как бихте оценили последствията от участието на вашите ученици на конкурси / for teachers: How would you rate the consequences of your students' participation in competitions

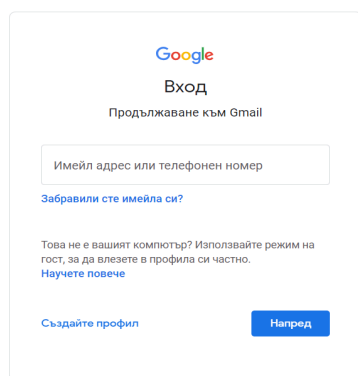
	Положително	Неутрално	Отрицателно
Цялостното отношение на учениците към танците и балета	1	2	3
Мотивацията да танцуват	1	2	3
Ангажираността на учениците спрямо балета	1	2	3
Интересът на учениците към поставените танци	1	2	3
Увереността на учениците, че могат да се справят	1	2	3

The students' overall attitude towards dance and ballet	1	2	3
The motivation to dance	1	2	3
Students' commitment to ballet	1	2	3
Students' interest in staged dances	1	2	3
Students' confidence that they can cope	1	2	3

Линк към анкетата: <https://survey.alchemer.com/s3/7405780/Terpsihora-06-2023>

Инструкция за предаване на домашна работа в електронна среда и провеждане на онлайн урок чрез платформа - Google / Google for Education.

СТЪПКА 1 : Влезте в своя google имейл: <https://mail.google.com/>

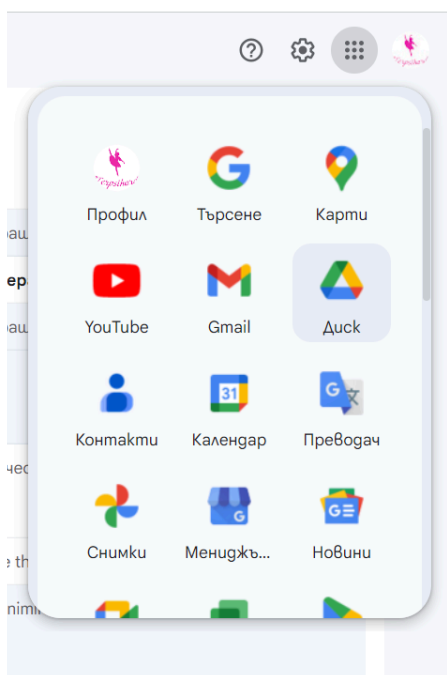

български Помощ Поверителност Условия

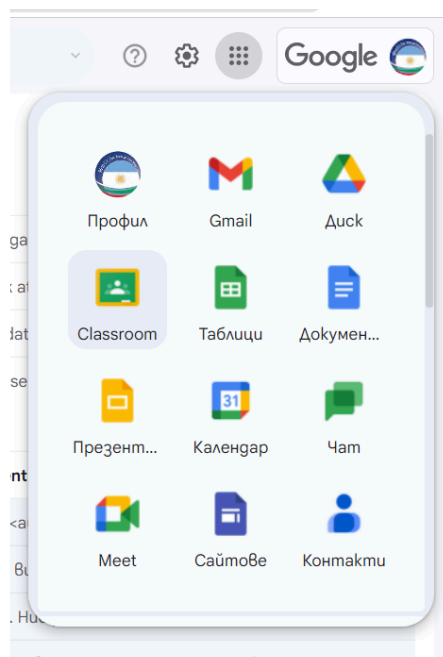
Активирайте Windows
Отворете настройките, за да активирате Windows.

СТЪПКА 2: Влезте в своя Google диск / Google classroom

Google Диск:

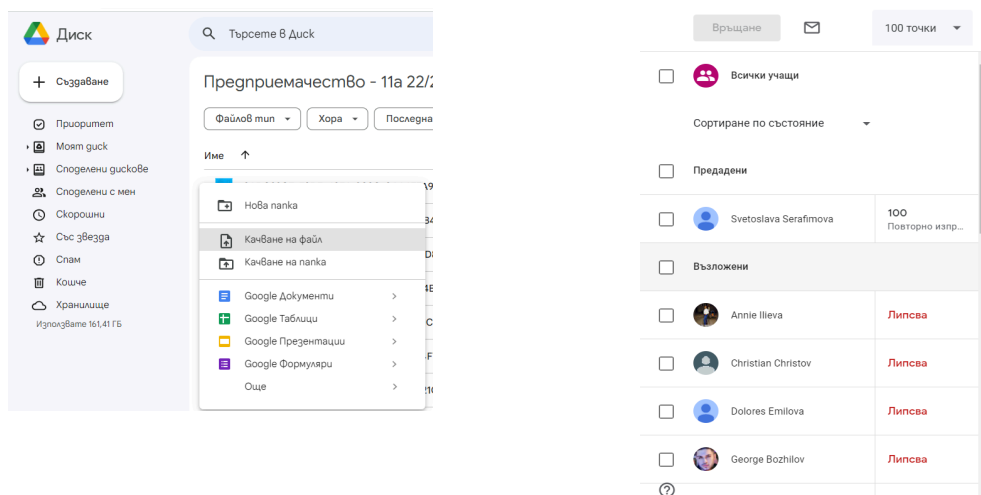

Google classroom:

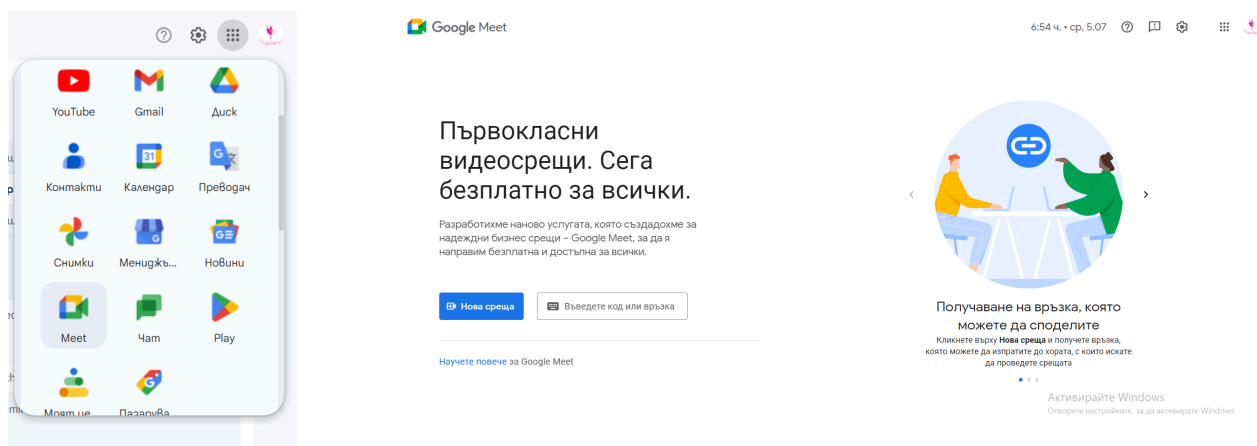

СТЪПКА 3: Предайте своята задача като я качите в споделената папка с Вашето име в диска (Google Drive) или класната стая (Google classroom), посредством следните бутони за действие:

СТЪПКА 4: Включете се в Онлайн урок по балет, чрез Google meet като въведете своя код или последвате линка от получения имейл - покана от преподавател.

*Можете да изтеглите приложението на Google meet, което да инсталирате на своите телефони.

Приложение 9: Бланка за разписване на урок

Група:

Преподавател:

Възраст:

Тема на урока:

Тип /вид/ на урока:

Визия и цели	<p>1: Цел на урока <i>На какво точно искаме да научим децата? Тема на урока.</i></p>
	<p>2: Очаквани резултати <i>Какъв процент от учениците усвояват материала? Как?</i></p>
	<p>3: Ресурсно осигуряване: <i>Какви пособия са ни необходими за часа? (постелка, ластик, йога блокче и други)</i></p>
Избор на методи	<p>1. Отваряне (... мин.) <i>Представяне на преподавателя ако е гост, запознаване с децата и представяне на нови ученици ако има такива. Припомняне какво е изучавано предходния час или защо темата ни е важна към настоящия момент. Пример могат да бъдат и бъдещи участия и тн.</i></p>
	<p>2. Основна част от урока (... мин.):</p> <ul style="list-style-type: none"> - нов материал - теоретично обяснение на движението; - водена практика - демонстрация и съвместно изпълнение на движението; - самостоятелно изпълнение на движението.
	<p>3. Затваряне (... мин.) <i>Как е протекъл урока? Доволни ли са децата? Целта дали е изпълнена и евентуална задача за домашна работа.</i></p>

Примерни упражнения за работа в електронна среда на деца на възраст 6+ години

Продължителност - 45 мин

1. Въведение в урока: (5 мин)

- Учителят приветства учениците.
- Учителят проверява присъствията като пише съответните отсъствия на липсващите ученици, уверява се че всички устройства на децата са в изправност.
- Съобщава темата на часа и прави препратка към миналия урок (ако има домашна работа може да сподели общото впечатление с няколко думи, но личната обратна връзка към учениците е ключова и се осъществява в Google classroom)
- Reverence

2. Основна част на урока (30 мин)

- Загрявка на земя: (10 минути)
  - изпълнение на упражнения за стъпала
  - упражнения за гъвкавост / разтяжка
  - Упражнения за обърнатост на ставите

*Всяка една група упражнения може и е добре да бъде представена игрово.

/ Например упражнение за разтягане - използваме играта “Да направим пица”, в която децата са в изходна позиция седнали на земята с максимално отворени крака на шпагат (страничен/мъжки) и прегъвайки се на дясно и ляво “взимат” продукти, с които направят своята пица. Поставянето на продуктите става с максимално изтегляне на корпуса напред и прегъване към земята. Изпичането на пицата се случва с още по- голяма разтяжка напред, а взимането на вече готовата пица е забавно за всички ученици./

- Игра за почивка при смяна на дейността (3 мин)

- игра на “Картинка” с цел импровизация - едно дете казва стихчето:
“Отидох в гората,
разрових в листата,

намерих картинка на:
..... (балеринка / куче/ котка и тн)”

Детето си измисля. Преподавателят пуска музика и всички деца започват да танцуват като импровизират движения, наподобяващи поведението на избраното животно или герой. Учителят спира музиката и децата “замръзват”. Детенцето, което е казало картинката избира друго дете, което ще бъде следващия път. Целта е децата да се редуват, да не се сърдят, за да могат да минават всички. (Учителят следва да обясни правилата преди започване на играта)

- **Пускане на видео** (танц/ откъс/ упражнение, свързано с темата на урока и тн)
  - **Игра на пози** - учителят предварително показва и учи децата на примерно 4 на брой пози, които свързва с цифрите от 1 до 4. Целта е децата да научат конкретната поза и цифрата на която отговаря. Учителят пуска музика, децата импровизират и при спиране на музиката ,преподавателят казва - “Поза № 1 “ и децата застават. Най- бавното дете отпада и става жури, като следи изпълнението на останалите в групата. Всички деца пляскат, когато някой отпадне, за да се научат че няма губещи, но има такива, които се справят по-добре в дадения момент.
- Децата могат да пият вода (почивката в средата на урока е важна за децата, особено, когато са начинаещи и малки на възраст) (2 мин)
  - Упражнения на станка/ среда (10 мин)
    - Demi plié + port de bras
    - Battement tendu
    - Battement tendu jeté

*Всяко от упражненията може да се направи по интересен начин за децата, използвайки сравнение, свързано с темата на часа - ако темата е “Джунгла” , може децата да са в ролята на маймунки, които посочват с краче клона, на който са застанали, търсят банани, като се прегъват и накрая пляскат с ръце, защото са намерили това, което търсят:

Пример: изходно положение - на среда, отворена VI позиция/ I позиция, който може да застане, с 2 ръце на кръста, обърнати en face
4 т 4/4 :

1 т 2/4 - Battement tendu напред с десен крак

1 т 2/4 - навеждат се напред като трето port de bras и се оглеждат на дясно за банани с ръка на челото

1 т 2/4 - Battement tendu напред с ляв крак

1 т 2/4 - навеждат се напред като трето port de bras и се оглеждат на ляво за банани с ръка на челото

1 т 2/4 - Battement tendu напред с десен крак

1 т 2/4 - пляскаат 2 пъти с ръце, защото са видели банан

1 т 2/4 - Battement tendu напред с ляв крак

1 т 2/4 - пляскаат 2 пъти с ръце, защото са видели банан

- Allegro - малко / средно, зависи от нивото на децата (5 мин)
  - трамплинни скокчета
  - saute
  - echappe

Пример: Saute

изходно положение: на среда, VI / I позиция, ръце на кръста, en face

8 т. 4/4

1 т 2/4 - х 1 бр. saute

1 т. 2/ 4 - пауза

1 т. 2/4 - х 2 бр saute

1 т. 2/4 - пауза

1 т. 4/ 4 - х 3 бр saute

1 т. 4/4 - пауза

1 т. 4/ 4 - х 4 бр saute

1 т. 4/4 - пауза

1 т. 4/ 4 - х 4 бр saute

1 т. 4/4 - пауза

3. Заключителна част на урока: (10 мин)

- Игра (някоя от горепосочените, която не е играна) -(4 мин)
- Теория / разтяжка + домашна работа (5 мин)
- Reverance (1 мин)

Съвети за учителя

Техники на преподаване / самостоятелни упражнения за децата:

- “Обърната класна стая” - всеки ученик научава по 1 упражнение и го показва, преди да започне груповото изпълнение;
- “Таймер” - използване на уред за засичане на време при отделните части от урока
- Видео уроци :

Примерен вариант - от деца за деца -

<https://www.youtube.com/watch?v=EVIHmbddMd4>

Вариант от учител за деца: <https://www.youtube.com/watch?v=ZvQXsEJhpbk>

- Ученици над 9 години могат да имат за домашно задача на scratch - да използват балеринката там и да създадат определено движение на пример или реплика (“Аз се казвам “Копелия” и тн) - <https://scratch.mit.edu/> * Децата имат тези познания от задължителния учебен предмет “Компютърно моделиране” и не е необходимо балетния педагог да развива тези дигитални умения. Целта е децата да намерят връзката между училище и балета, да приложат знания и да имат разнообразен час.
- Електронни книжки и задачи - Примерен авторски модел на 3 урока:
  - Балетът “Копелия” - <https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/NEX-R0qmRQeoCfZlYFIJkA/u4-VKF7-RsGg9G7aVn5rJQ-right>
  - Професии. Точки в балетната зала: <https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/TczbddzZS4-np4ZDp7tX3g/BQhkujKJTj-kPKJ7VYsMTA>
  - Какво е да си балерина? Балетни пози. - <https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/IAiQs8PhT4qvBtThFjTVbA/1euWopNeQ2a7wV1E5xKrpQ>

- Принтиране на тематични картинки за оцветяване, които учителят раздава на децата по време на присъствения урок. Според възрастта на децата, задачата може да се усложни и да се изискват определени персонажи и оцветяване, според костюма.

1. Възраст на детето:

---

2. Оценете от 1 до 5, като 1 е най-ниската оценка, а 5 е най-високата: До каква степен сте доволни от формата на провеждане на репетициите (присъствена).

---

3. Оценете от 1 до 5, като 1 е най-ниската оценка, а 5 е най-високата: До каква степен сте доволни от преподаването по време на репетициите?

---

4. Оценете от 1 до 5, като 1 е най-ниската оценка, а 5 е най-високата: Оценявам теоретичната си подготовка по време на репетициите:

---

5. Оценете от 1 до 5, като 1 е много лошо, а 5 е отлично: Физическото Ви състояние днес е:

---

6. Оценете от 1 до 5, като 1 е категорично не съм съгласен, а 5 е напълно съм съгласен: Присъственото обучение е достатъчно ефективно.

---

7. Оценете от 1 до 5, като 1 е категорично не съм съгласен, а 5 е напълно съм съгласен: Присъственото обучение в комбинация с онлайн обучение е по-ефективния начин на работа.

---

8. Склонни ли сте да посещавате комбиниран курс по балет (онлайн и присъствено обучение)

да / не

Линк към анкетата: <https://surveyheart.com/form/64b3dfb89ff2b0114d38c714>

1. Възраст на детето:

---

2. Оценете от 1 до 5, като 1 е най-ниската оценка, а 5 е най-високата:
До каква степен сте доволни от формата на провеждане на репетициите (комбинирана).

---

3. Оценете от 1 до 5, като 1 е най-ниската оценка, а 5 е най-високата:
До каква степен сте доволни от преподаването по време на репетициите?

---

4. Оценете от 1 до 5, като 1 е най-ниската оценка, а 5 е най-високата:
Оценявам теоретичната си подготовка в началото/ края на репетициите:

---

5. Оценете от 1 до 5, като 1 е много лошо, а 5 е отлично:
Физическото Ви състояние днес е:

---

6. Оценете от 1 до 5, като 1 е категорично не съм съгласен, а 5 е напълно съм съгласен: Присъственото обучение е достатъчно ефективно.

---

7. Оценете от 1 до 5, като 1 е категорично не съм съгласен, а 5 е напълно съм съгласен: Присъственото обучение в комбинация с онлайн обучение е по-ефективния начин на работа.

Линк към анкетата: <https://surveyheart.com/form/64dfebd9194d970b8c888d6a>

Таблица 11: "Първа пилотна група - 17.07.2023 г."

Първа пилотна група - 17.07.2023 г.

Изследване на работоспособността на децата PWC 170 (2 минути)												
Име на детето	Възраст	Тегло на детето (кг) (P)	Височина на детето (см)	Дължина на краката (см)	Число на качване и слизане от степенката (n), 60 бр за 2 мин	Височина на степенката (h)	$N = P \times h \times n$	Честота на сърдечни съкращения при покой (ЧСС при покой)	Честота на сърдечни съкращения при натоварване (ЧСС при натоварване)	170 - ЧСС при покой	ЧСС при натоварване - ЧСС при покой	Физическа работоспособност на детето PWC 170 = $170 \times \text{ЧСС при покой} / \text{ЧСС при натоварване} - \text{ЧСС при покой} \times N$
Микаела Станева	6	19	121	60	60	19	21660	51	61	119	10	257754
Кристияна Кирилова	5	24	121	56	63	17	25704	52	59	118	7	433296
Мелина Тиока	4	15	110	54	60	16	14400	45	59	125	14	128571, 4286
Карина Станева	12	42	163	89	77	26	84084	50	67	120	17	593534, 1176
Ана Мария Кирилова	11	45	163	87	80	28	100800	68	73	102	5	2056320
Сиана Недялкова	12	42	165	90	70	23	67620	80	89	90	9	676200

Таблица 12: "Първа пилотна група - 21.07.2023 г."

Първа пилотна група - 21.07.2023 г.

Изследване на работоспособността на децата PWC 170 (2 минути)										
Име на детето	Възраст	Тегло на детето (кг) (P)	Число на качване и слизване от степенката (n), 60 бр за 2 мин	Височина на степенката (h)	$N = P \times h \times n$	Честота на сърдечни съкращения при покой (ЧСС при покой)	Честота на сърдечни съкращения при натоварване (ЧСС при натоварване)	170 - ЧСС при покой	ЧСС при натоварване - ЧСС при покой	Физическа работоспособност на детето PWC 170 = 170 - ЧСС при покой / ЧСС при натоварване - ЧСС при покой) x N
Микаела Станева	6	19	60	19	21660	63	89	107	26	89139,23077
Кристияна Кирилова	5	24	60	17	24480	45	59	125	14	218571,4286
Мелина Тиока	4	15	50	16	12000	48	59	122	11	133090,9091
Карина Станева	12	42	69	26	75348	107	121	63	14	339066
Ана Мария Кирилова	11	45	94	28	118440	94	109	76	15	600096
Сиана Недялкова	12	42	69	23	66654	93	98	77	5	1026471,6

Таблица 13: "Първа пилотна група - 28.07.2023 г."

Първа пилотна група - 28.07.2023 г.

Изследване на работоспособността на децата PWC 170 (2 минути)										
Име на детето	Възраст	Тегло на детето (кг) (P)	Число на качване и слизване от степенката (n), 60 бр за 2 мин	Височина на степенката (h)	$N = P \times h \times n$	Честота на сърдечни съкращения при покой (ЧСС при покой)	Честота на сърдечни съкращения при натоварване (ЧСС при натоварване)	170 - ЧСС при покой	ЧСС при натоварване - ЧСС при покой	Физическа работоспособност на детето PWC 170 = 170 - ЧСС при покой / ЧСС при натоварване - ЧСС при покой) x N
Микаела Станева	6	19	65	19	23465	59	62	111	3	868205
Кристияна Кирилова	5	24	65	17	26520	52	68	118	16	195585
Мелина Тиока	4	15	45	16	10800	69	134	101	65	16781,53 846
Карина Станева	12	42	59	26	64428	64	67	106	3	2276456
Ана Мария Кирилова	11	45	95	28	119700	71	85	99	14	846450
Сиана Недялкова	12	42	66	23	63756	40	58	130	18	460460

Таблица 14: “Втора пилотна група - 02.08.2023 г.”

Втора пилотна група - 02.08.2023 г.

Изследване на работоспособността на децата PWC 170 (2 минути)												
Име на детето	Възраст	Тегло на детето (кг) (P)	Височина на детето (см)	Дължина на краката (см)	Число на качване и слизане от степенката (n), 60 бр за 2 мин	Височина на степенката (h)	$N = P \times h \times n$	Честота на сърдечни съкращения при покой (ЧСС при покой)	Честота на сърдечни съкращения при натоварване (ЧСС при натоварване)	170 - ЧСС при покой	ЧСС при натоварване - ЧСС при покой	Физическа работоспособност на детето PWC 170 = $170 - \text{ЧСС при покой} / \text{ЧСС при натоварване} - \text{ЧСС при покой} \times N$
Микаела Станева	6	19	121	60	65	19	23465	57	64	113	7	378792, 1429
Александра Спасова	10	33	136	72	57	24	45144	104	108	66	4	744876
Мелина Тиока	4	15	110	54	58	16	13920	49	62	121	13	129563, 0769
Карина Станева	12	42	163	89	69	26	75348	85	90	85	5	1280916
Амели Петрова	7	23	134	68	60	22	30360	61	68	109	7	472748, 5714
Димана Вълева	8	25	128	65	62	21	32550	66	75	104	9	376133, 3333

Таблица 15: “Втора пилотна група - 07.08.2023 г.”

Втора пилотна група - 07.08.2023 г.

Изследване на работоспособността на децата PWC 170 (2 минути)										
Име на детето	Възраст	Тегло на детето (кг) (P)	Число на качване и слизване от степенката (n), 60 бр за 2 мин	Височина на степенката (h)	$N = P \times h \times n$	Честота на сърдечни съкращения при покой (ЧСС при покой)	Честота на сърдечни съкращения при натоварване (ЧСС при натоварване)	170 - ЧСС при покой	ЧСС при натоварване - ЧСС при покой	Физическа работоспособност на детето PWC 170 = 170 - ЧСС при покой / ЧСС при натоварване - ЧСС при покой) x N
Микаела Станева	6	19	61	19	22021	55	68	115	13	194801,1538
Александра Спасова	10	33	57	24	45144	85	102	85	17	225720
Мелина Тиока	4	15	50	16	12000	48	59	122	11	133090,9091
Карина Станева	12	42	70	26	76440	80	92	90	12	573300
Амели Петрова	7	23	63	22	31878	67	79	103	12	273619,5
Димана Вълева	8	25	67	21	35175	59	68	111	9	433825

Таблица 16: “Втора пилотна група - 11.08.2023 г.”

Втора пилотна група - 11.08.2023 г.

Изследване на работоспособността на децата PWC 170 (2 минути)										
Име на детето	Възраст	Тегло на детето (кг) (P)	Число на качване и слизване от степенката (n), 60 бр за 2 мин	Височина на степенката (h)	$N = P \times h \times n$	Честота на сърдечни съкращения при покой (ЧСС при покой)	Честота на сърдечни съкращения при натоварване (ЧСС при натоварване)	170 - ЧСС при покой	ЧСС при натоварване - ЧСС при покой	Физическа работоспособност на детето PWC 170 = 170 - ЧСС при покой / ЧСС при натоварване - ЧСС при покой) x N
Микаела Станева	6	19	63	19	22743	54	65	116	11	239835,2727
Александра Спасова	10	33	59	24	46728	90	105	80	15	249216
Мелина Тиока	4	15	55	16	13200	60	69	110	9	161333,3333
Карина Станева	12	42	70	26	76440	79	86	91	7	993720
Амели Петрова	7	23	64	22	32384	65	74	105	9	377813,3333
Димана Вълева	8	25	70	21	36750	61	78	109	17	235632,3529